ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VIII Kasım 1991 Sayı:22

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VIII Kasım 1991 Sayı:22

İÇİNDEKİLER

Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu Açılış Töreni	:	Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal'ın Konuşması	1
		Başbakanımız Sayın Mesut Yılmaz'ın Konuşması	4
		Suat İlhan'ın Konuşması	7
		Prof. Dr. Utkan Kocatürk'ün Konuşması	11
Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer	:	Atatürk Liderliğinin Sosyopsikolojik Analizi	15
Prof. Dr. Himmet Umunç	:	The Universal Values Of Atatürk's Educational Policy	33
Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı	:	Nutuk'ta İslâm Tarihi ile İlgili Motifler	39
Doç. Dr. Gülnihal Bozkurt	:	Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri	45
Doç. Dr. Gülden Ertuğrul	:	Atatürk ve Kadın Hakları	55
Prof. Dr. Yücel Özkaya	:	İzmir Suikastı	67
Prof. Dr. Zeki Arıkan	:	Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete : Türk Sesi	75
Doç. Dr. Tülin İçli	:	Atatürk ve Aile	97
M. Vehbi Tanfer	:	9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri	105
Yrd. Doç. Dr. İzzet Öztoprak	:	Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları	117
Bayram Bayraktar	:	Millî Mücadele'de Denizli Olayı	141
Dr. Hamit Pehlivanlı	:	Askerî Polis Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Batı Cephesi'nde Yunan Askerî Harekâtı ve Zulmü	155
Sadi Borak	:	İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harington'un Ele Geçen Gizli Raporu	161
E. Kur. Alb. Nusret Baycan	:	Karadeniz Olayı ve Birinci Dünya Harbine Girişimiz	175
Cevdet Kerim İncedayı	:	Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları	183

Levent Şahverdi Arşivi

İçinde yaşadığımız dönemde, dünyada vukubulan ve tarihte belki de emsaline rastlanamayacak değişiklikler, Atatürk'ün dünyadaki siyasî oluşumları yeni şekillendiği bir zaman diliminde ve dünyadaki kutuplaşma öncesinde ileri görüşlülüğü ve dirayeti ile Türk milletine çizdiği yolun, ortaya koyduğu ilkelerin isabetliliğini yeniden teyid etmiştir. Milletimiz Ulu Önder Atatürk'ün bu sağduyusu karşısında O'nu bir kez daha minnetle anmaktadır.

Görüldüğü üzere Atatürk'ün milletimiz için kurtarıcılık vasfının bir çok veçhesi bulunmaktadır.

Değerli Konuklar,

Her milletin tarihinde çeşitli dönüm noktaları vardır. Önemli olan milletlerin tarihten gerekli dersi almasını bilmeleridir. Bence tarih ilminin önemli bir veçhesi, geleceğe ışık tutabilecek, kullanmasını bilene doğru yolu seçmesinde yardımcı olabilecek çok önemli veriler sağlayabilmesidir.

Atatürk'ün büyüklüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini değişen koşullara ve zamana uyarlanabilecek ilkeler üzerine inşa edebilmiş olmasında da yatmaktadır. Şimdi bizim için önemli olan husus ise şudur: Acaba bu emsalsiz insanın, ülkenin içinde bulunduğu o zamanki koşullarda büyük bir ileri görüşlülükle ortaya koyduğu ilkeler, bu ilkelerin zamanla değişen koşullar altında uygulanmasında takip edilebilecek seçenekler bakımından doğru yorumlanabilmiş midir? Yoksa Ulu Önder bizlere aklı selim tavsiye ettiği, hür düşünceyi şiar edinmemize salık verdiği halde, biz dar bir zihniyetle konulara birer tabu gibi bakma alışkanlığına mı kapılmışız?

İşte bu nedenle, Atatürk ve Atatürkçülüğün kendi felsefesi olan "Hür Düşünce"den hareketle bu dönemi araştırmamızın bizlere ışık tutacak önemli bilgiler sağlayacağına inanıyorum. Ülkemizin her alandaki dinamizminin, özeleştiri olgunluğuna erişmiş gençliğimizin zihinsel dinamizminden daha fazla yararlanarak daha ileri boyutlar kazanacağına inancım tamdır.

Ulu Önder'in yaptıklarını alt alta sıralayıp ezberlemek ve dar kalıplar içinde tabulaştırmak değil, onlarla bütünleşmek, doğrusu yanlışı ile anlamaya çalışmak, genç dimağlara kendi benliklerini daha iyi tanıma ve ileriye doğru atılan sağlam adımları daha da pekiştirme imkânını sağlayacaktır. Atatürk'ün eşsiz macerasını şuurlu şekilde bilmek, eserini varlığının her zerresiyle yaratırken geçirdiği tüm istihaleleri hissetmek mecburiyetin-

Levent Sahverdi Arşivi

deyiz. Öte yandan, Atatürk devrine bugünün şartlarından bakarak devri irdelemek, özeleştiride bulunabilmek milletimizin iki ayrı zaman diliminindeki farklı ihtiyaç ve gereklerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

İşte bu toplantıda yapacağınız tahlillerin ve varacağınız sonuçların bu bakımdan önemli katkıları olacaktır.

Değerli misafirler,

21'inci yüzyıla doğru yol alırken Türk milleti, üç temel hürriyeti geliştirmenin ve onları korumanın, uygar dünyanın saygın devletlerinden biri olmak için vazgeçilmez şartlar olduğunun bilinci içindedir.

Bu üç hürriyet, serbest düşünce, din ve vicdan hürriyeti ile teşebbüs hürriyetidir.

Atatürk "kimsenin düşüncelerine ve vicdanına egemen olunamaz" der.

Gerçekten düşündüğünü söyleyemeyen, düşünme kabiliyeti çeşitli şekillerde engellenen, düşünceye saygıyı öğrenmeyen bir toplumun ilerlemesine, gelişmesine imkân yoktur.

Düşünce hürriyetini besleyen hoşgörüdür. Düşünceye saygısı, hoşgörüsü olmayan toplumlar, kamplaşma, kutuplaşma, bölünme ve parçalanma tehlikelerini de birlikte yaşarlar.

Hoşgörü ile beslenen bir diğer hürriyet de din ve vicdan hürriyetidir. Dini ve vicdanı baskı altında tutulmayan huzurlu insan mutlu yaşama kabiliyet ve isteklerine sahiptir.

Lâik, demokratik ve aynı zamanda gelişmiş ülkeler bu hürriyete sımsıkı sarılabilmeyi başarmış ülkelerdir.

Büyük Atatürk'ün ifade ettiği gibi "Lâiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir."

Üçüncü hürriyet teşebbüs hürriyetidir. Ferdin iş kurma, risk alma, daha çok çalışıp çok üretme hevesi engellenirse bir milletin kalkınması da o ölçüde zorlaşır.

Atatürk'ün özlemini duyduğu çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmanın lokomotifi bu teşebbüs hürriyetidir.

İşte esasen dünyada gözlenen son değişimlerin temelinde, bahsettiğim bu üç hürriyete vurulmuş zincirlerin kopartılması yatmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

Değerli konuklar,

Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Atatürk'ün zamanın kısıtlı imkânlarıyla ancak bir kısmını gerçekleştirebildiği bu üç hürriyet çerçevesindeki atılımlarını çok büyük ölçüde tamamlamış bulunmakla, bir yerde, Atatürk'ün vasiyetini de yerine getirmiş olmanın haklı gururunu duymaktadır. Bugün ulaşabildiğimiz nokta, özellikle son onbir yılda gerçekleştirdiğimiz hamlelerle demokrasi ve serbest pazar ekonomisine yeni geçmekte olan ülkeler için örnek oluşturma mesafesine erişmiştir.

Bölgesinde bir istikrar adası haline gelen ve önemli bir denge unsuru olan Türkiyemiz bu temposunu devam ettirdiği sürece 21'inci yüzyılda, büyük Atatürk'ün milletimiz için öngördüğü hedefler doğrultusunda dünyanın önde gelen devletlerinden biri olacaktır.

Konferansa katılan tüm iştirakçilere başarılar diliyor, yabancı konuklarımızın Türkiye'de güzel vakit geçireceğini ve ülkelerine tatlı hatıralarla döneceğini ümid ediyorum.

BAŞBAKAN SAYIN MESUT YILMAZ'IN "ULUSLARARASI II. ATATÜRK SEMPOZYUMU"NDA YAPTIKLARI KONUŞMA

Sayın Cumhurbaşkanım,

Değerli konuklar,

Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün bilimsel ortamlarda ve uluslararası düzeyde araştırılması, özlenen mutlu olaylardan birisidir. Bundan önce yapılan benzeri toplantılarda çok değerli fikirler açıklanmış ve konu ile ilgili bilgilerin ve düşünce alanının genişlemesine katkılarda bulunulmuştur. Bu toplantının da büyük yararlar sağlayacağına inanıyorum.

Atatürk ve Atatürkçülüğün araştırılması sadece tarihi bir olayın açıklanması değildir. Günümüzün anlaşılması, olayların ve gelişmelerin değerlendirilebilmesi bakımından da konunun gündemde tutulmaya devam edilmesi gerekmektedir.

Değerli konuklar

Modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'tür. Toplum, devlet, hatta kişisel hayatımızda Atatürk'ün ilke ve uygulamaları canlı olarak, büyük bir yaygınlıkla yaşanmaktadır. Bu sonuç ve bu büyüklük her geçen gün daha iyi görülüyor ve anlaşılıyor.

Levent Sahverdi Arşivi

Kendisinden yarım asırdan daha fazla bir süre sonra, onun koyduğu değerlerin yaşanmakta oluşu ve gücümüzün önemli unsurlarını oluşturması, onun zamanında ortaya konan ve milyonlarca insanı peşine takan düşünce sistemlerinin yıkıldığı düşünüldüğünde daha fazla anlam kazanmaktadır.

Atatürk, imparatorlukların ömürlerini tamamladığı bir dönemde, bütün kurumları ile tam bağımsız millî bir devlet kurarak bunu bize emanet etmiştir. Bağımsız devletimiz gücünü ve güvenliğini de Atatürkçülükten almaktadır. Bunun gibi bize kazandırdığı bütün büyük değerler Atatürkcü düşünce sisteminin birimleridir ve Atatürkçü düşünce sisteminin oluşturduğu ortamda yaşayabilirler.

Millî devletimizin kuruluşu ile egemenliğin millete devri aynı zamanda başlamış ve birlikte gelişmiştir. İhtiyaçlara ve günün şartlarına göre adım adım amacına yaklaştırılmıştır.

Atatürk inkılâpları bir süreç sorunudur. Korunması ve geliştirilmesi bağımsızlık, egemenlik, özgürlük, akılcılık, hukukun üstünlüğü gibi Atatürk tarafından açıklanan ilkelere bağlılıkla gerçekleştirilebilir.

Atatürkçülük taşıdığı bu değerlerle yalnız bizim değil bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap verebilir. Atatürkçülüğün evrensel gücü sadece kurtuluş hareketimizin yapıldığı tarihteki yankı ve etkilerinde değil, ilke ve değerlerinin çağların ihtiyaçlarına cevap verebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Atatürkçülük aklı ve bilimi amaç edindiği için yaşamını güçlenerek sürdürebilmektedir.

Türk kültür yapısının gelişmesini hazırlayan en önemli etkenlerden birisi oluşu, Atatürkçülüğün aynı zamanda düşünce sistemi olarak devamlılığını sağlayan sebeplerden birisidir. Türk kültür ortamının gelişmesini etkileyen Atatürkçülük bu kültür ortamından kaynaklanan bütün olay ve düşüncelere yansımakta ve onları şekillendirmekte etkili olmaktadır.

Bilindiği gibi günümüzün anlayışı ile kültür, hayatımızın bütün yönlerini şekillendiren ve renklendiren temel etkendir. İlginçtir ki Atatürk de kültürü bugünkü görüş paralelinde değerlendiriyordu: Kültürü "Devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta yapılabilen şeylerin toplamı" olarak görüyordu. Atatürk iki konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinin kültür olduğunu belirtmiştir. İşte kişi, toplum ve devlet hayatında bu kadar etkili olan kültür ortamımızda, kültür yapımızda

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürkçülük varlığını sürdürmekte, düşünce ve davranışlarımızda canlı olarak yaşamaktadır.

Atatürk güzel sanatlarda başarının, bütün inkılâpların başarılı olduğunun delili olacağını söylemiştir.

Atatürkçülükte kültür bir sonuçtur. Çalışmalarımıza Atatürkçülüğün gücü ile şekillenen kültürümüz hız vermekte ve her yeni adım kültür ortamımızı değerlendirmektedir. Kültür ortamımız diğer kültürlerle uyum imkânına Atatürkçülükle kavuşmaktadır.

Atatürk millî kültürümüzün çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarılmasını hedef göstermiştir. Bu görüşte kültüre verilen yerin değeri çok iyi anlaşılmaktadır. Atatürk "Millî kültürün her çığırda açılarak yükselmesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edileceğini" de belirtmiştir.

Kültüre verdiği bu anlamda bütün insanlığa mesajlar vardır. Artık insanlık bazı müşterek kültür unsurlarına ulaşmakta ve bu unsurların vazgeçilmezliğinde birleşmektedir. Bunları, özgürlük ve buna bağlı olarak insan sevgisinin yaygınlaşması, insan onurunun yüceltilmesi şeklinde görmek mümkündür. Atatürk'ün gelişerek bugün de yaygın olarak amaç edinilen bu değerlere verdiği yer, Atatürkçülüğün evrensel gücünün önemli bir yönünü teşkil eder.

Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü insanlara tanıtmamız, insanlığı onun görüşleri ile tanıştırmamız evrensel değerdeki müşterek kültür unsurlarımızın doğru noktalarda toplanmasını sağlayacaktır.

Değerli konuklar,

Atatürk ve Atatürkçülük konusunda yapılacak çalışmaların milletimiz için olduğu kadar diğer milletler için de yararlar getireceğine inanmanızı isterim.

Atatürk "Kültür tabiatın yüksek feyizleri ile mutlu olmaktır" der. Çalışmalarınız ve hizmetleriniz aynı zamanda insanlığın mutluluğuna hizmet edecektir.

Türkiye onun yurtta ve dünyada barış ilkesine bağlı bir ülke olarak, bölgesinde ve bölgesi dışında bu fikirlerin savunulmasına devam edecektir.

Yabancı konuklarımıza, bilim ve düşünce adamlarımıza başarı dileklerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

YÜKSEK KURUM BAŞKANI SAYIN SUAT İLHAN'IN KONUŞMASI

Sayın Cumhurbaşkanım,

Değerli konuklarımız

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, kuruluşunun sekizinci yılında 12'nci uluslararası bilimsel toplantısını yapacaktır. Bu toplantılardan 6'sı yılda bir düzenlediğimiz kongrelerdir.

Kongrelerimizi himayelerinize almanızdan, katkı ve desteğinizden duyduğumuz onur büyüktür. Şükranlarımızı sunarım.

12 ülkeden katılan 53 konuğumuza ve Türk bilim adamları ile değerli düşünürlerimize de katkıları ve katıldıkları için teşekkür ederim.

Geçen yıl Türk Tarih Kurumu'nun uluslararası bilimsel toplantısını yapmıştık. Gelecek yıl Atatürk Kültür Merkezi'nin, 1993 yılında da Türk Dil Kurumu'nun toplantılarını yaparak çalışmaları sürdüreceğiz. Bu süreli ve muntazam yapılan toplantılardan ayrı olarak güncel konularda, her yıl akademik düzeyde özel uluslararası toplantılar da düzenlemekteyiz. Bunlardan birisini bu ay içerisinde Yunus Emre ile ilgili olarak gerçekleştireceğiz.

Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük konusunda ikinci uluslararası toplantısını yapmaktadır.

Atatürk'ü tanıtmak ve Atatürkçü düşünce sistemini açıklamak amacına yönelik çalışmalarımız arasında uluslararası Atatürk ve Atatürkçülük toplantılarının çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu toplantılarda Atatürkçü düşünce daha ayrıntılı incelenmekte, yaygınlaşmakta yeni belge ve yorumlara ulaşılmaktadır.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu entellektüel kültürün, Atatürk'ün deyimi ile haraset-i fikriyenin bilimsel tabanını oluşturmak üzere kurulan akademik bir kuruluştur.

İlk Akademi kurma çalışmamız 1851 de Encümen-i Daniş ile başlar. Açılış törenine Sultan Mecid de katılmıştır. Sadrazam, Şeyhülislam, Erkânı Harbiye Reisi, Hariciye Nazırı, Ahmet Vefik Paşa, Cevdet ve Fuat Paşaların bulunduğu 40 dahili üyesi, James Redhouse ve tarihçi Hammer'in de dahil olduğu harici üyeleri bulunmaktaydı. Bilindiği gibi Encümen-i Daniş çeşitli sebeplerle 11 yıl yaşatılabilmiştir. Encümen-i Daniş o zaman henüz mevcut olmayan fakat kurulması düşünülen Darülfünunun (üniver-

Levent Şahverdi Arşivi

sitenin) ihtiyacı olan kitapları hazırlamak üzere teşkil edilmişti. Encümen-i Daniş yaşatılabilseydi Osmanlı İmparatorluğu'nun bilim ve kültür hayatı, şüphesiz buna bağlı olarak ekonomik, sosyal ve politik yapısı çok farklı olacak, ülke düzeyinde çağı ile daha uyumlu bir kültür çevresi oluşabilecekti. Encümen-i Daniş de zorluklarla kurulmuş, kolayca ortadan kaldırılmıştır. Kurumlar kurumu düzeyindeki devletin çatısının temel unsurları kurumlardır. Akademik kurumlar ayrıca, toplumun bilgi ve düşünce hazinesi, kültür çevrelerinin bilimsel odaklarıdır. Akademi kurulması ihtiyacını gören Atatürk 1930'larda bu amaçla büyük tartışmalar başlatmış ve en son 1936 da Türkiye Büyük Millet Meclisi açış konuşmasında Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu ile ilgili olarak şu direktifi vermiştir :

"Bu ulusal kurumların az zaman içinde ulusal akademiler halini almasını temenni ederim. Bunun için çalışkan tarih ve dil alimlerimizin dünya ilim alemince tanınacak orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmanızı dilerim."

Atatürkçü düşünceyi de içerecek şekilde kurulan Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk'ün 1936 Meclis açış konuşmasındaki direktifinin gereği olan bir kuruluş ve uygulamadır. Bugün de canlı olarak varlığını sürdüren Türk inkılâbının vazgeçilmez kurumlarından birisi olma yolundadır. Atatürk Yüksek Kurumu Türk inkılâbının gelecekteki atılımlarının bilime dayalı kültür tabanını oluşturmaya çalışmaktadır.

Atatürkçülük veya Atatürkçü düşünce sistemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu şekillendirmiş, gelişmesini yönlendirmiştir. Atatürkçülüğü ortaya koymadan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş esaslarını, gelişme yol ve yöntemlerini, bugün ulaştığı noktayı ve amacını açıklamak zordur.

Günümüzde Atatürkçülüğü bütün ayrıntıları ile inceleme ihtiyacı hem ulusal düzeyde hemde uluslararası düzeyde daha da artmıştır. Çünkü, Atatürk ve düşünce sisteminin önemi Türkiye'nin kazandığı değerlerle, Türkiye'nin uluslararasında yükselen yeri ile birlikte artmaktadır. Atatürkçülük ile mesafe almaktayız, mesafe aldıkça Atatürkçülük güçlenmekte, değerlenmektedir.

Türkiye'nin bugünkü yere ulaşmasında, Atatürk inkılâplarının, kısaca Atatürk'ün millet egemenliğini, özgürlüğü, akılcılığı, bilimi, hukukun üstünlüğünü, insan sevgisini esas alan ilkelerinin ve uygulamalarının birinci öncelikle payı vardır. Türk toplumu Atatürkçü düşünce ile yoğrularak gelişmiştir. Her birimiz Atatürkçü düşünce içerisinde şekil bularak bugünlere ulaşmış bulunuyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Uluslararası yapı ve gelişmede de Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün yerini derinden hissediyoruz. Fakat, Atatürkçülüğün evrensel değer ve etkilerinin bilimsel araştırmasının yeterli ölçüde yapılmadığını üzülerek görmekteyiz. Uluslararası toplantılar bu eksiğimizi kapatmamıza yardımcı olacak ve bunun için gerekli belge ve birikimleri sağlayacaktır.

Atatürkçü düşünce sistemi, Türk kültürünün alt birimlerinden birisi olduğu gibi, diğer bütün kültür unsurlarımızın da şekillenmesinde etkili olmuştur. Atatürkçü düşünce sisteminin devlet yapımızın, toplum düzenimizin, tarih anlayış ve tarih bilincimizin, dilimizin, sanat dünyamızın oluşuna etkileri ve katkıları vardır. Atatürkçülüğün ve bugüne kadarki uygulamalarının ekonomik, sosyal ve politik hayatımıza katkıları daima canlı ve çağdaş doğrultuda olmuştur.

Toplumumuzu ve tek tek insanımızı Atatürkçülüğün bu etkilerinden soyutlanmış olarak düşünemeyiz.

Atatürkçülüğün Türk toplumundaki yeri ve etkisi ile birlikte Atatürk hareketi ve düşüncesinin uluslararası etkilerini ve bugünkü uluslararası yapı üzerindeki yerini araştırmak, günümüzü anlamak bakımından önemlidir.

Atatürkçülük, Türk devletinin ve Türk ulusunun siyasî ve toplumsal konulardaki düşünce temelini oluşturan, uygulamalarla güçlendirilmiş bir kuramlar bütünüdür. Stratejik düzeydeki bütün toplumsal sorunlarda fonksiyonel bir değere sahiptir. Toplum yaşayışımıza yön vermekte, kendi içerisinde uyumlu, düzenli bir bütün meydana getirmektedir.

Bugün ve gelecek için, Atatürkçülüğün uluslararası düzeyde taşıdığı mesajın ve gösterdiği yolun bilinmesinin de yararları olacaktır.

Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı en büyük değer coğrafyasını da gerçekleştirerek kurduğu millî devlet ile bu devletin çağdaşlaşması için ortaya koyduğu düşünce sistemi ve bu yöndeki uygulamalarıdır. Atatürkçülük çağdaşlaşmanın ve çağdaş kalmanın esaslarını verir. Bu hareket bütünü ile bir Türk uyanışı ve yenilenmesidir. Yeni bir düşünce ve uygulama bütünüdür. Yaşayan, kendisini koruyan günün, bölgenin ve toplumların özel şartlarına uyumu mümkün olan akla ve gerçeklere dayalı, bağımsız bir çağdaşlaşma modelidir.

Günümüzün önemli bir kısım sorunları farklı kültürler arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Muhtemelen bu durum gelecekte de birçok soruna sebep olacaktır. Uluslararası düzeyde ortak kültür değer-

Levent Sahverdi Arşivi

lerine sahip olma yönünde, ortamın zorlamalarına karşı toplumların direnme eğilimleri, birçok anlaşmazlığın hatta çatışmanın kaynağını oluşturmaktır. Gerçekte ulusal değerleri korurken kültür çeşitlenmesinin güzelliğinden ve desteğinden mahrum olmadan ortak değerlerde birleşilmesini zorunlu kılan şartlar kaçınılamıyacak şekilde gelişmiştir.

Evrensel düzeydeki egemen kültür çevresi ile bütünleşmeden, bu kültür çevresi içinde erimeden, evrensel kültür ile uyum sağlanabilmesi ve onun gelişme süreci içerisinde yer alınabilmesi için gerekli yol ve yöntemi Atatürkçülükte bulmak mümkündür. Ayrıca Atatürkçülük, evrensel kültürün, bir başka ifade ile batı kültürünün totaliter sapmalarından, insanı sömüren acımasız istismarcılığından uzak ve insan sevgisine dayanan görüşleri koruyarak batı için de doğu için de evrensel değerler taşımaktadır.

Atatürkçülük teokratik bir ortamdan lâik zihniyete, otoriter bir yöntemden demokratik düzene geçişin ilke, yöntem ve örneğini vermektedir. Bu olayın temelinde özgürlük, lâik zihniyet ve akılcı atılım ruhu vardır.

Atatürk her alanda özgürlüğü sevdirmiş, ulusumuza geri dönüşleri önleyecek olan düşünce özgürlüğünün gelişmeye açık gerçeğine ulaştırmıştır. Atatürk'ün özgürlüğe, bağımsızlığa bağlılığı insana duyduğu sevginin, insan onuruna verdiği değerin bir sonucudur.

Batı kültürü özünden yoksun olan toplumların batı uygarlığına ulaşamayacakları hakkındaki görüş Türk çağdaşlaşması ile değişmektedir. Atatürkçülük batılı olmayan toplumların çağdaş uygarlığa yönelişinin ve bu uygulamadaki başarının yöntemini vermekte ve örneğini oluşturmaktadır.

Atatürk'ü Türk toplumu, Türk kültür çevresi yetiştirmiştir. Atatürkçülük ise Türk kültürünün bir ürünüdür.

Kavuştuğumuz özgür düşünce ortamı Türk toplumunu batı kültürü ile eşit düzeyde yüz yüze getirmektedir.

Türkler batı dünyasının geçirdiği ve batı kültürünün oluşumunu hazırlayan Rönesansı, Reformu, Sanayi Devrimini ve diğer ideolojik devrimler gibi bütün merhalelerin her birisini yaşamadan çözmek, sonuçlarına sahip olmak durumunda kalmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Batı Nazizm, Faşizm, Komünizmin kavgasını yaparken, Atatürk "Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir" diyordu.

Bütün arayışlarımızın bilimsel ve şüphesiz bunun gereği olan özgür ortamlarda yapılabilmesi, akademik tutumun gereğidir.

Ne Türk tarihine ne de Atatürkçülüğe tek cepheden bakışı düşünmüyoruz ve beklemiyoruz. Değişik cephelerden bakış onları gerçek değerleri ile gündeme getirecektir.

Toplantılarımız bilimsel ortamlarda, gerçeklere dayanan verilerle, doğruları araştırma ve insanlığa daha iyiyi daha güzeli verme arayışlarıdır. Katkılarınız bu amaca ulaşılmasında yardımcı olacaktır.

Tekrar teşekkürlerimi, saygılarımı ve başarı dileklerimi sunarım.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANI PROF. DR. UTKAN KOCATÜRK'ÜN KONUŞMASI

Sayın Cumhurbaşkanımız, değerli konuklar,

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi'nin, Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal'ın yüksek himayelerinde düzenlediği "Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu"nun açılış törenini onurlandırmanız sebebiyle, Atatürk Araştırma Merkezi adına, yüksek heyetinize saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Bugün, adına ve aziz hatırasına uluslararası sempozyum düzenlediğimiz Büyük Atatürk'ün bütün insanlığın kutladığı üstün nitelikleri var... Büyük asker ve komutan niteliği var. Devlet kurucusu ve devlet adamı niteliği var. İnkılâpçı niteliği var. Ve nihayet bunların hepsi ile bütünleşen fikir ve düşünce adamı cephesi var.

Atatürk, Türk tarihinin olduğu kadar Dünya tarihinin de en büyük komutanlarından biri... Bir İngiliz yazarı, Birinci Dünya Harbi'nde İngilizlerin Çanakkale mağlubiyeti için diyor ki: "Bizim, Çanakkale'de herşeyimiz Türklerden üstündü, topumuz, tüfeğimiz, her şeyimiz fazla idi. Ancak hesaba katmadığımız bir faktör vardı : Mustafa Kemal faktörü...

Atatürk'ün dünyanın takdirini kazanan büyük komutan niteliği yanında devlet kurucusu ve devlet adamı niteliği var.. Zira kaybolmuş bir imparatorluğun öz cevherinde millî bilinci uyandırarak Türk Bağımsızlık Mücadelesi'ni kazanmış, bunu takiben çağdaş, lâik ve demokratik bir devlet kurarak, milletine aydınlık ve ebedî bir yol çizmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'ün bir milleti çehresini değiştiren inkılâpçı cephesi var. Bu yönüyle de Dünyanın en büyük inkılâpçılarından biri! Onun içindir ki UNESCO, doğumunun yüzüncü yıl dönümünde Atatürk'ü, bütün insanlığa mal olan düşünce ve eylemleriyle "Dünyanın örnek alınacak inkılâpçılarından biri" olarak ilân etti. Atatürk, bu inkılâpçı niteliği sebebiyledir ki kendi çağını aşmış, kendisinden sonraki çağlara da öncülük etmek şerefini kazanmıştır.

Atatürk'ün belirtmeye çalıştığım askerliği, devlet kuruculuğu, devlet adamlığı ve inkılâpçılığı yanında en belirgin niteliklerinden birisi de bir fikir adamı hüviyeti taşıması idi. O, fikir ve hareketi kişiliğinde birleştirmiş bir lider idi. Çağdaş, lâik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ne ruh veren, Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine en kısa zamanda ulaştırmayı amaçlayan Atatürk ilke ve inkılâpları her şeyden önce, Atatürkçü düşünceden doğmuş, aklın ve mantığın çizdiği yollardı.

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar!

Atatürk'ün insanlık değerlerine içten ve büyük saygısı vardı. O, bütün insanlığın asırlar boyu övdüğü, kutladığı, örnek aldığı maziyetleri, üstün kişiliğinde toplamış bir insandı. Hayatı boyuncu gösterdiği davranışlar bu meziyetleri sergiliyordu. O, Türk milletine sayısız büyük hizmetleri yanında, dünya barışını ve insanlık idealini de daima ön planda tuttu. Bütün ömrü, insanlık idealinin gerçekleşmesi uğrunda yorulmak bilmez çabalarla geçti. Bu nedenledir ki, yabancıların "Siz, kimin düşmanınız?" sorusuna bu büyük adam, "Biz kimsenin düşmanı değiliz! Ancak insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız!" cevabını veriyordu.

"Yurtta Barış, Cihanda Barış" ilkesi, Atatürk için, dünyamızda yaşayan bütün insanları birbirine daha çok yaklaştırmak, daha çok sevindirmek yolundaki çabaların bir parçası idi. O, "İnsan her şeyden evvel mensup olduğu milletin varlığı ve mutluluğu için çalışmalı, fakat başka milletlerin de huzur ve refahını düşünmelidir!" derken işte bu insancıl çabasını dile getiriyordu.

Atatürk'e göre milletleri idare edenlerin vazifesi, hayatı mutlu kılmak hususunda milletlerine yol göstermekti. Bütün insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören liderler mutsuzdu. Hayatta mutluluk, ancak -karşılık beklemeksizin- gelecek kuşakların şerefi, varlığı ve huzuru için çalışmakla mümkündü.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine Atatürk'e göre, milletler arasında düşmanlıkların yerini akrabalık bilinci almalı idi. Kıtalar ve milletler arasında ırkçı ve şoven yaklaşımlar, yerini bütün insanlığın paylaştığı bazı ortak değerlere terk etmeli idi. Çünkü Atatürk, insanlığın hepsini bir vüscut ve her milleti bu vücudun bir organı sayıyordu. Şu sözlerine bakınız: "Dünyanın filan rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay, ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lâzımdır. Zira en uzakta zannettiğimiz bir hadisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemiyiz!"

İşte Büyük Adam'ın dün olduğu gibi bugün de değerini koruyan çok anlamlı sözleri...

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar!

Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 4 yıllık bir aradan sonra ikinci defa düzenlenen "Uluslararası Atatürk Sempozyumu" memleketimizde bugüne kadar çeşitli kurum ve kuruluşlarca "Atatürk, Atatürkçülük ve Türk İnkılâbı" üzerine düzenlenen toplantıların, bu defa da en genişini ve en kapsamlısını oluşturmaktadır. Atatürk'ü ve eserini değerlendirmek üzere 120'i aşkın bildirinin yer aldığı sempozyum'a Dünyanın bir çok ülkesinden 50 yabancı bilim adamı katılmaktadır. Bu bakımdan da sevincimiz büyüktür.

Kendilerine, Türk bilim adamlarıyla beraber içten teşekkürlerimi sunuyor, yüksek heyetinizi tekrar saygı ile selâmlıyorum.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖLÜMÜNÜN 53. YILINDA ATATÜRK'Ü ANMA TOPLANTISI

Ölümünün 53. yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, büyük kurtarıcı Atatürk'ü anmak üzere "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" tarafından 10 Kasım 1991 günü Ankara'da Türk Dil Kurumu konferans salonunda bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal ve Başbakanımız Sayın Mesut Yılmaz birer konuşma yapmışlardır. Ayrıca Yüksek Kurum Başkanı Suat İlhan "Atatürkçülüğün İlk Yıllarındaki Ortam", Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar "Atatürk ve Millî Egemenlik", Prof. Dr. Hasan Eren "Atatürk ve Türk Dili", Prof. Dr. Ergün Aybars "Atatürk'ün Evrenselliği" konularında birer konuşma yapmışlardır.

*
* *

Atatürk Haftası nedeniyle Atatürk Araştırma Merkezi'nin koordinatörlüğünde Ankara, İstanbul ve İzmir'de de "Atatürk'ü Anma Toplantıları" düzenlenmiştir.

8 Kasım 1991 günü İzmir'de Atatürk Kültür Merkezi Konferans salonunda düzenlenen "Atatürk'ü Anma Toplantısı"nda Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Prof. Dr. Ergün Aybars, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Zeki Arıkan ve Vehbi Tanfer birer konuşma yapmışlardır.

10 Kasım 1991 günü Ankara'da Cumhuriyet Müzesi (II. T.B.M.M.) salonunda düzenlenen "Atatürk'ü Anma Toplantısı"nda Suat İlhan, Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Emel Doğramacı ve Prof. Dr. Hamza Eroğlu birer konuşma yapmışlardır.

11 Kasım 1991 günü İstanbul'da Marmara Üniversitesi Rektörlüğü konferans salonunda düzenlenen "Atatürk'ü Anma Toplantısı"nda Prof. Dr. Orhan Oğuz, Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, Prof. Dr. Yüksel Ülken ve Prof. Dr. İsmet Giritli birer konuşma yapmışlardır.

Levent Şahveradi Arşivi

ATATÜRK LİDERLİĞİNİN SOSYOPSİKOLOJİK ANALİZİ

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER

Giriş

I.—Atatürk'ün hayat hikâyesine, özellikle tarihî yönden değinen Türkçe'de ve yabancı dillerde oldukça kabarık sayıda kitap, makale ve araştırma yayınlanmıştır. Bunlar arasında, milletler arası edebiyat alanında ün yapmış olanları da vardır. Biz, bu denememizde bir hayat hikâyesini nakletmenin ötesinde Atatürk'ün liderliğini sosyopsikolojik bir olay sıfatıyla analize tâbi tutmayı, sosyoloji ve sosyal psikoloji, patolojinin verileri karşısında âdeta bir olay (case) sıfatıyla Atatürk'ün liderliğini, bilimsel ölçülere göre belirlemeyi, olayın böylece teori ve verilere göre analizini yapmayı arzuluyoruz.

Böyle bir analizin, duygusal etkiler dışına çıkarak tam objektif ve bilimsel bir tutum içinde yapılması iki yönden güçlük arzetmektedir: Bir kere böyle bir analizin yapılabilmesi, liderlik olgusuna nispetle sosyoloji, sosyal psikoloji, patoloji, tıp, tarih bilimlerine aynı derecede vukufu gerektirdiğinden disiplinler arası bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. İkinci olarak Atatürk liderliği olayının, özellikle bizim neslimize mensup bilim adamları tarafından tam bir objektiflik içinde incelenip belirlenmesi de ayrıca pek güçtür. Zira Atatürk'ün dönemini yetişkin gençler olarak idrak etmiş ve ona meftun olmuş bir nesil, Atatürk liderliğine karşı sübjektif bağlılık duyguları dışına çıkarak tam objektif olamaz.

Karizmatik otorite ve liderlik

2. — Özellikle yabancı yazarlar ve sosyal bilimciler günümüze dek Atatürk'ün liderliğini, Max Weber'in ünlü eserine dayanmak ve 1919'lardan sonra Anadolu'da oluşturulan siyasî otoritenin açıklanmasında, bu eserde yer alan bilgileri[1] o dönemin Anadolu Türk toplumunun oluşturduğu sosyal gruba uygulamak suretiyle, otoriteyi ve bunu kullanan lideri

[1] *Max Weber,* The Theory of Social and Economic Organization (Edited with an Introduction by *Talcoot Parsons*), The Free Press, New York, fourth printing) 1966.

Levent Sahverdi Arşivi

karizmatik olarak nitelendirmek yolunu tutmuşlardır; Atatürk'ün bir karizmatik lider olduğunu belirtmek suretiyle, yukarda sözünü ettiğimiz analizin yapılmış bulunacağını ifade etmek istemişlerdir[2].

Bilindiği gibi Max Weber, insan ilişkilerinin açıklanmasında otorite, cebir gücü, iktidar, fizik kuvvet üzerinde önemle durmakta ve sosyal olguyu izah ederken bunları bir nevi mihver gibi kullanmaktadır. Otorite, insan faaliyetlerinde cebredici, zorlayıcı gücün, fizik kuvvetin kullanılması demektir. Hukukî bakımdan egemenlik ve iktidar, söz konusu otoritenin kullanılabilmesi yetkisini ifade eder. Weber'e göre grup, bir bakıma, otoriteye nispetle rollerin farklılaşması demektir. Grubun normal, mutad üyeleri dışında sorumluluk taşıyan ve bu sebeple otorite kullanan kişiler vardır ve bunlarda en yüksek otoriteyi taşıyan şef ve bazı yönlerden şefin otoritesi altında bulunan ve diğer üyeler üzerinde otorite kullanan idare ediciler yani idarî kadrodur[3]. Weber'e göre çağdaş batı toplumlarındaki otoritenin karakteri aydınlatıcı bir unsur olarak ele alınmalı ve değerlendirmede bir atıf unsuru olarak kullanılmalıdır. Bu tip, *rasyonel-yasal otoritedir.*

Söz konusu otorite, özetle, düzenin genelleştirilmiş, evrensel, gayrı şahsî kurallara bağlı olmasını ifade eder. Otoritenin temel kaynağını kurallar oluşturur. Böylece kullanılan otoritenin meşruluğunu egemen olan, şefleri ve idarî kadroyu da bağlayan söz konusu kurallar sağlar. Otoriteyi kullanan idarî kadro ise bürokrasiyi oluşturur. Böylece sosyal düzen geniş ölçüde olmak üzere bürokrasi ile bağımlıdır.

İkinci temel otorite tibi, *geleneksel otoritedir.* Bu tip otoritede meşruluk, geleneksel nitelikteki otoritenin her zaman mevcut bulunmuş olmasına dayanmaktadır. Geleneksel otoritede de statüler vardır. Ancak bunlar, geleneksel düzenin somut ve geleneksel kurallarına bağlıdırlar. Statülerin üstünde, diğer bir kısım kişilerin hiyerarşik ve keyfî, serbestçe lûtufta bulunmak yetkisini de veren güçleri, otoriteleri mevcut bulunduğu gibi bu kişilere sadakatle uymak mecburidir. Ayrıca otorite alanı ile bunu kullanan kişinin özel alanı arasında açık bir ayırım yoktur.

[2] Bu konuda kısmen *Dankwart A. Rustow,* Devlet Kurucusu Olarak Atatürk (Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan s. 573 ve son); *Mattei Dogan,* Atatürk ve de Goulle "Karizmatik nitelikli iki insan arasındaki benzerlikler" (Türkiye İş Bankası Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu 17-22 Mayıs 1981).

[3] *Talcott Parsons,* The Social System (The Free Press, New York second printing, 1964, s. 136 ve son.).

Levent Sahverdi Arşivi

Rasyonel-yasal ve geleneksel otorite tipleri yerleşmiş, sürekli sosyal sistem örgütlenme biçimlerini oluşturmaktadır. Sistemler belirli bir alışılmış düzen çerçevesinde işleyip giderler.

Üçüncü otorite tipini, *karizmatik otorite* oluşturur. Karizmatik tip Waber'e göre, "tarifi gereği tamamen kurumsallaşmış, yerleşmiş bir düzenin meşruluk temelleriyle çekişme halinde bulunan bir nevi otorite talebidir". Bu otoriteyi taleb eden, tesis eden lider de karizmatik lider olur ve bir anlamda ihtilâlcidir. O halde karizmatik lider bir nevi sapıcıdır; içinde yer aldığı, çalıştığı toplumun yerleşmiş yönlerine karşı bilinçli bir muhalefet yürütmekte ve bunu yerleştirmeye çabalamaktadır.

Açıkladığımız gibi karizmatik lider yukarda açıklanan nitelikte bir davranış biçimini ortaya koyan, buna uyulmasını kesin bir görev olarak yerleştirmek isteyen, kendisini izleyenlerden meşruluk ve moral destek taleb eden kimsedir.

Dikkat edilmelidir ki, Weber'e göre karizmatik otorite ve karizmatik liderlik birbirinden ayrılmaz kavramlardır. Liderin karizmatik vasfı onu takib edenler tarafından kabul edilecektir. Ancak bu, demokratik anlamda, lideri takib edenlerin açık iradeleriyle belirlenmiş bir rıza değildir ve fakat onların borcudur; görevidir. Bu tanıma, aslında liderin otorite talebinin meşruluğunu oluşturan unsurdur. Liderin etrafında yer alan idarî kadronun mensupları adeta birer havari gibidirler; onlarda da bir hedefe ulaşmanın heyecanı veya lidere olan sadakat duygusu yahut her ikisi birlikte vardır. Sözü geçenlerin faaliyetlerine lider sınırlar koyar. Karizmatik hareketler ücret veya ganimet dağıtmak yollarıyla desteklenir.

Böylece, Weber'e göre, ihtilâlci bir güç olarak, kurumsallaşmış düzenlerin istikrarını bozmak amacını taşıyan karizma, meşru bir otorite kaynağı olmaktadır. Karizma, kurulu düzende statülerde rasyonel veya geleneksel olarak sahip olanlara karşı bir ferdin otoritesini tesis etmektedir. Ancak karizmatik otorite zamanla, rutinleşme yoluyla giderek, liderin kişiliğinden ayrılacak ve objektif bir kurumsal yapı haline dönüşüp yerleşecektir.

Yukarda da açıklandığı üzere, bir kısım yazarlara göre[4] Atatürk, karizmatik otorite kullanmış olan karizmatik bir lider tipindedir.

Karizma ve karizmatik liderlerin nitelik ve karakterleri üzerinde yazılmış eser ve düşünceler küçük bir kısım farklarla birlikte esasta birbirine

[4] *Frank Tachau,* (Atatürk as a charismatic Leader) bu yazarlar arasında sayılmalıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

çok benzemektedir; özetlemek gerekirse: Karizmatik otorite kullanımından kaynaklanan karizmatik otorite istisnaî bir kutsallığa, liderin kahramanlığına ve örnek teşkil edecek karakterine, getirdiği düzene toplumun üyelerinin yürekten bağlılığına dayanmaktadır[5]. Karizmanın kendisi ise, kişiyi diğer insanlardan ayıran ve böylece onun ilâhî veya hiç olmazsa çok istisnaî kudret ve vasıflara sahip bulunduğuna inanılan kişilik nitelikleridir[6]. Lider, bir misyonla ilâhî yönden görevlendirildiğini açıklayarak taleplerde bulunduğunda karizmatik sayılacağı gibi, onu takib edenler adı geçenin herkeste bulunmayan karakteristiklere, becerilere, kişilik özelliklerine sahip bulunduğuna inanıp bunu kabul ettikleri takdirde de karizmatik sayılır. Ancak karizma liderin sıfatından, kişiliğinden kaynaklanır; yoksa bu tâbir liderin ulaşmak üzere mücadele ettiği amaca atıf suretiyle kullanılmaz. Bu sebepledir ki, hedefleri birbirinden çok farklı olan Hitler, Napolyon, Roosvelt karizmatik liderler sayılmışlardır. Gene yukarda açıkladığımız gibi, karizma sosyolojik yönden kişiyi değil ve fakat belirli bir otorite tipini ifade için kullanılmıştır[7]. Özellikle Weber'in yaklaşımı böyledir.

Yine yukarda Weber'i açıklarken belirttiğimiz gibi, karizmatik otorite geçici, istikrarsız ve ekseriya ihtilâlci sosyal durumlara tekabül etmektedir. Karizmatik otoriteyi ve liderleri meydana çıkaran olgular; bu itibarla, toplumsal değer ve inançlarda değişmeler, siyasî ve ekonomik istikrarsızlıklar ve sosyal buhranlardır. Bu sebeple karizmatik otorite demokrasi dışı yöntemdedir.

Merlin Krüger-Frieda Silvert'in açıkladıkları gibi lider meşruiyetini aramaz; bunu talep eder, yani bu sözün anlamı liderin meşruiyet kazanmak için ayrıca çaba göstermediğidir. Ancak karizmatik lider misyonunu yerine getirebildiği takdirde ve sürece otoritesini muhafaza edebilecektir. Rasyonel-yasal ve geleneksel otoritelerden farklı olarak burada idare eden ve edilen arasındaki bir ilişki ve bu ilişkide de *alan* ve *veren* vardır. Hattâ bu alışveriş karşılıklıdır.

Karizmatik otorite geçici ve şahsî olduğu için zamanla siyasî devamlılık ve süreklilik problemleri mutlaka ortaya çıkacak ve karizmatik otoritenin rasyonel-yasal veya geleneksel otoriteye dönüşmesi zarurî olacaktır.

[5] *Sulhi Dönmezer,* Sosyoloji, 10. bası, İstanbul 1990 s. 298 ve son.

[6] *Merlin Krüger-Frieda Silvert,* Charisma, (Ancyclopedia Americana, c.6, s. 296).

[7] İktidar, Kudret başkalarının fiil ve hareketlerini etkileyerek değiştirme yeteneği olarak da tarif edilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Karizmatik otorite ve liderlik mi?

3.—Karizmatik otorite ve liderlik hakkındaki bu açıklamalardan sonra Atatürk'ün liderliğinin ve kullandığı otoritenin karizmatik karakterde olup olmadığını gözden geçirmek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya savaşı sonunda mağlûbiyetinden sonra ülkede büyük bir otorite buhranı, boşluğu meydana gelmişti. Ülkesi düşman tarafından işgal edilmiş, kendisi düşman tehdidi altında bulunan Halife-Padişah'ın ülkedeki otorite ve liderliği sadece nominal hale gelmişti. Padişah'ın kullandığı otorite 19. yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın başındaki anayasa hareketleri dolayısiyle, Max Waber'in tasnifine göre rasyonel-yasal ve geleneksel otoritelerin karışımı niteliğinde idi. Mağlûbiyet ve meydana gelen sosyal olaylar sebebiyle, bu otoriteyi veraset yoluyla elde etmiş bulunan ve fakat gerçekte fiilî liderlik yeteneklerine sahip bulunmayan Padişah acınacak halde idi. Ayrıca otoriteyi kullanacak durumda da değildi.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bu dönemde düşmana karşı kısmî mukavemet hareketleri başlamıştı. Hareketler çerçevesinde kullanılan otorite cebir şeklindeki güç ve kudret idi[7]. Oysa kaynağı sadece cebir ve güce dayalı iktidarlar da, otorite zamanla erimeye ve çözülmeye mahkûmdur[8].

[8] Bilindiği gibi liderlerin kullandığı iktidarın muhtelif şekilleri vardır: İnsanların ilişkilerinde kullandıkları etkileme kudret ve gücü sosyal psikolojide beş grupta toplanmaktadır:

İletişim gücü: Elde bulunan iletişim araçlarıyla, kişileri etkilemek suretiyle, onların fiil ve hareketlerini değiştirmektir. İnsanların, genel olarak inanç ve tutumlarına uygun surette hareket etmeleri dolayısiyle ve inanç ve tutumlar da geniş ölçüde olmak üzere insanların tasarruf etmekte bulundukları iletişim araçlarıyla belirlendiğinden, iletişim gücü çok önemli bir kudret kaynağı olmaktadır. İletişim araçlarını beceriyle kullanmak suretiyle iktidarda bulunan kimseler fertlerin inanç ve tutumlarını, kendilerinin arzu ettikleri şekilde hareket etmelerini sağlayacak surette değiştirebilirler.

Kişileri kendisiyle özdeşleşmeye yöneltme kudret veya gücü: Bir kişinin ve tabiî olarak liderin, diğer kişilerce pozitif bir yollama konusu haline getirilmesini ifade eder. Kişide tahrik edilen *liderle özdeşleşme duygusu,* onun davranış ve eylemlerini etkileyecek ve lidere belirli bir miktar kudret sağlamış olacaktır. (Bu hususta bk. *Sulhi Dönmezer,* Sosyoloji, 10. bası 1990 s. 104 ve son.)

Meşru kudret ve güç: Meşru kudret, değişik hal ve şartlar içerisinde, kişilerin davranışlarını sevk ve idare etmek hususundaki sosyal anlaşmalardan kaynaklanan güce verilen isimdir. Bu kudret sınırlıdır. İnsanların kudreti kullananların belirli bir hususta karar vermek ve toplumun bunları kabul etmek mecburiyetinde bulunduğuna inandıkları hallerde kuvvetli ve güçlü olur.

Eksper kudret ve gücü: Belirli işleri yapabilmek hususundaki beceriler, kişilere maddî imkân sağlamakla beraber prestij ve kuvvet de temin ederler.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk'ün daha işin başlangıcındaki temel misyonu bu mukavemet hareketlerini güçlendirmek, sosyolojik anlamda hemen yapılaştırmak ve meşru bir otoriteye bağlamak olmuştur. Bu maksatla da hiç vakit geçirilmeksizin hukuk araçlarına başvurulmuştur: Seçim veya seçime benzer bir usul ile millî iradeyi temsil edecek bir meclis kurmak ve onun tarafından kullanılacak meşru bir kudrete dayalı otoriteyi yapılaştırıp tesis etmek.

Dikkat edilmelidir ki, Atatürk millî hareketin daha başlangıcından itibaren bir karizmatik iktidarın tesisi peşinde olmamıştır. Çanakkale savaşlarından kaynaklanan kişisel karizmasını kullanmak suretiyle karizmatik otorite tesisi çabasında bulunmamıştır. Karizmaya dayalı kişisel otorite ve liderlik tesisi yolunda ise hiç olmamıştır. Bir kere başlangıçta Padişahın kurallara ve geleneklere dayalı otoritesini reddetmiş değildir. Hal ve şartların ortaya çıkardığı korkunç otorite boşluğu bertaraf edilmeden millî mukavemetin teşkilâtlandırılmasının mümkün olamayacağı, Atatürk ve arkadaşları tarafından, sahibi oldukları engin savaş tecrübeleri dolayısiyle bilindiğinden, Padişahın otoritesini açıkça reddetmeden boşluğun doldurulmasına girişilmiştir.

Bu boşluk nasıl doldurulacaktı?

Mustafa Kemal ve arkadaşları söz konusu otorite boşluğunu daha başlangıçtan itibaren şahsî karizmalarına dayalı ve otorite ve kudret elde etmenin bütün şekillerini de kullanmak suretiyle doldurmaya çalışmak yerine, Max Weber'in otorite tasnifinde birinci sırada ifade ettiği rasyonel-yasal otorite tipini kurmaya çalışmışlardır. Yetkilerin, ne kadar üstün kişisel vasıflar taşımış olsalar da, liderde ve etrafındakilerde değil ve fakat millî iradenin temsilcisi olduğu imajı her zaman vurgulanan bir meclisin meydana getireceği objektif kurallarda bulunmasına çalışılmıştır. Bizce Büyük Millet Meclisi'nin mutlak olarak uyguladığı otorite rasyonel-yasal nitelikte olmuştur. Mustafa Kemal'in kişiliğindeki karizmanın böyle bir otoritenin oluşmasını, tesisini kolaylaştırdığını, elbette ki, ifade etmelidir.

Ödül verme ve cebir kullanma kudret ve gücü: Liderin kullandığı araçlarından birisini de diğer kişileri ödüllendirmek veya cezalandırmak, onlar üzerinde cebir ve kuvvet kullanabilmek otoritesi yeteneği oluşturur. Ödüllendirme ve cezalandırmanın kişilerde psikolojik değişme ve davranış uyumu veya uyumsuzluğu sağladığı bilinmektedir. (Bu bilgiler hakkında bk. *Kenneth J. Gergen-Mary M. Gergen,* Social Psychology, Harcourt Brace Jovanovich, s. 312 ve son; *Sulhi Dönmezer,* Sosyoloji s. 301 ve son.)

Levent Sahverdi Arşivi

Bizim görüşümüz şudur ki, İstiklâl Savaşı'nın zaferle sona erişine kadar geçen dönemde tesis edilen otorite rasyonel-yasal niteliktedir ve bunun uygulanışında Mustafa Kemal'in kişisel liderlik karizması temel faktör olmamıştır; ama elbette ki, etkili bulunmuştur.

İstiklâl Savaşı'nın sona erişinden sonra Cumhuriyet'in ilânı ve inkılâpların teker teker gerçekleştirilmesi, rasyonel-yasal nitelikteki otoritenin karizmatik karaktere dönüşmesini ifade etmişmidir?

Bilindiği üzere Max Weber'e göre çağdaş yapısal düzenin karakteristiği rasyonel-yasal otoritenin nisbî egemenliğidir. Kişi özgürleri, piyasa ve pazar ekonomisi, akademik hürriyetler ve basın hürriyeti ve diğerlerinin varlığı böyle bir otoritenin yürütülebilmesine bağlıdır. Ancak bu çeşit otoritenin de meydana çıkarabileceği bir kısım sakıncalar mevcuttur; rasyonel-yasal otoritenin parçalanması, otoritenin karakterinde giderek değişmelerin meydana çıkması mümkündür. Rasyonel-yasal otorite sanayi işçisini, işverenin keyfî otoritesinden kurtarırken, işçi kuruluşları liderlerinin sultası altına da sokabilmektedir. Rasyonel-yasal otorite değişirken karizmatik hareketler de ortaya çıkabiliyor. Meselâ yerleşmiş bir düzen yaygın nitelik almış suçlarla sarsılıp yerleşmiş rutinler, beklenti ve semboller çözülmeye başladığında yaygınlaşabilecek psikolojik güvensizlik insanları karizmatik hareketlere bağlanmaya, bunlarla bütünleşmeye yatkın hale getirebilir.

Rasyonel-yasal otorite düzeninde meşruiyetin temelinde serbest seçim vardır. Serbest seçim ise kişisel çekicilikleri, karizmaları ile kitlelere yaklaşabilen parti liderlerini ortaya çıkarmakta ve adı geçenler belirli derecede karizmatik lider tipine yaklaşmaktadırlar. Dikkat edilmelidir ki, günümüzde de seçimlerde parti liderleri belirli bir ölçüde ihtilâlci, hiç değilse toplum düzenini değiştirici önerilerle halkın huzuruna çıkıp oy istemektedirler.

Bu girişten sonra yukarda açıkladığımız sorunun cevabına geçelim.

1924 Teşkilâtı Esasiyesi ile cumhuriyet rejimi kurulduktan ve Osmanlı siyasî düzeni tasfiye edildikten sonra, birbirini izleyen ve toplum bakımından yapıyı değiştirmek amacını güden inkılâplar yapılmıştır. Ancak bütün bunlar bizce rasyonel-yasal otoritenin karizmatik otoriteye dönüşmesini ifade eden hareketler olmamış, bütün değişme teklifleri hukuk çerçevesinde yani kurallar marifetiyle ve kuralların egemenliği altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kullanılan otorite *meşru kudrettir.* Fakat bunun yanında

Levent Şahverdi Arşivi

iletişim gücü, özdeşleştirme gücü ve bazan *cebir* de kullanılmıştır. Ancak bunların hepsi yasal nitelikte olmuştur[9].

4. — Düşüncemizin tam anlaşılması için şu hususu bir kere daha vurgulamak istiyoruz: Atatürk'ün liderliği rasyonel-yasal bir otorite düzeninin liderliğidir. Atatürk'ün kişliğinde çok güçlü bir karizma vardır ve fakat otorite münhasıran bu karizmaya dayanmakta değildir. Tam tersine Atatürk ve arkadaşlarının bu karizmaya dayanmak yerine hemen rasyonel-yasal bir otorite tesis etmek, başlangıçta kesinlikle ihtilâlci gözükmemek ve bu otoritenin araçlarıyla hedefe ulaşmak amacını güttükleri âşikârdır. Rasyonel-Yasal otoriteden ayrılmak eğiliminin ortaya çıktığından şüphe edildiği andan itibaren, Atatürk ile en yakın arkadaşları arasında çözülme ve ayrılmaların meydana çıkmaya başladığı görülüyor.

Yetiştirilen liderler ve kendi yollarını açan liderler

5. — Bilindiği üzere toplumsal gruplar içinde belirli sektörlerde, bu kısımlara özgü becerilere sahip liderler çıkar. Liderler, belirli kişisel vasıfları ve içinde bulundukları hal ve şartların sağladığı imkân ve fırsatlar dolayısiyle ortaya çıkmaktadırlar. Aslında, insanda iktidar ve güce sahip olmak, otorite kullanmak ihtiyacı esasen vardır. Toplum, sosyal grup bakımından da, çeşitli alanlar itibariyle, liderlik vazgeçilmez bir ihtiyaçtır ve bu sebeple gruplar içerisinde mutlaka iktidara dayalı farklılıklar olacaktır. Bazı kişilerin diğerlerine nazaran daha fazla karar vermek iktidarına sahip bulunmaları, böylece toplum içerisinde bir farklılığın ortaya çıkması zorunludur. Eğer herkes birbiri üzerinde eşit iktidara sahip bulunsa idi, toplum istikrarlı bir örgütlenme olarak varlığını sürdüremezdi.

İşte bu sebepledir ki, toplum, geniş ölçüde olmak üzere, belirli usullere göre, liderlerini ortaya çıkarmakta yani seçilmiş, tayin edilmiş liderler belirlenmekte ve fakat bunların yanında yine bir kısım liderler kendi hazırlıkları, çabaları, mücadeleleri sonucu statülerini kazanmaktadırlar.

Sosyal psikolojinin belirttiği üzere lider, liderlik vasıflarına sahip olan kişidir. Bu nitelikler ise tesadüfi değildir; sistematik bir eğitim veya hayatta kazanılan tecrübeler ve yetişkinlik sonucudur. Bu sebepledir ki, toplumsal gruplar çok sayıda kişiyi lider olarak yetiştirmektedirler. Amerika'da Harward, Columbia, İngiltere'de Oxford ve Cambridge Üniversiteleri, Türkiye'de tarihen Enderun, sonra Mülkiye, Harp Okulu ve Harp Aka-

[9] Bak. not 8.

Levent Sahverdi Arşivi

demileri bu fonksiyonu yerine getirmişlerdir ve bugün de diğer eğitim kurumlarıyla birlikte getirmekte devam etmektedirler.

Atatürk, bu bakımdan hem yetiştirilmiş ve hem de otorite ve iktidar yolunu kendi güç ve mücadelesi ile açmış bir liderin vasıf ve özelliklerini aynı zamanda taşımaktadır. Bir kere Silâhlı Kuvvetler mensubu olarak, her subay için olduğu gibi, eğitimde liderlik vasıflarının geliştirilmesi temel unsur teşkil etmiştir. Subaylar rütbelerini giderek, yavaş yavaş ve liderlik vasıflarını belirtebildikleri ölçüde kazanırlar veya kazanmalıdırlar. Böylece liderlik vasıfları adı geçenlerde sistematik bir eğitim sonucu teessüs eder. Atatürk aynı zamanda savaşlarda aslî roller alıp birliklere kumanda ederken de liderlik vasıflarını ve karizmasını pekiştirmiştir. Özellikle Çanakkale Savaşları'nda kişisel liderlik vasıflarını geniş kitlelere tanıtmış ve kabul ettirmiştir.

Kişisel liderlik vasıfları ve Atatürk

6. — Burada kişisel liderlik vasıflarının nelerden ibaret bulunduğunu belirtmek için ayrıntılı izahlarda bulunmak tebliğimizin amacını aşacaktır. Ancak şu kadarını belirtelim ki, değişik alanlarda liderlik ayrı vasıf, özellik ve becerileri gerektirmektedir ama, bütün liderlik alanlarına ortak özellikler de vardır. Bu özelliklerin Atatürk'te çok ileri derecede mevcut bulunduğu görülüyor:

Elde edilmesi istenen hedefe ulaşmak hususunda *yüksek derecede güdülenmiş olmak* başta gelmektedir. Bu güdülenme hattâ bazan bir sapma niteliğinde ve kişiyi hayatın diğer alanlarına karşı ilgisiz kılacak surette güçlü de olabilir. Eğlenceden, aile sorumluluklarından uzak kalmak, sadece hedefe yönelik faaliyetlere konsantre olmak, bu sebeple hayatın birçok basit zevklerinden uzaklaşmak şeklinde tezahür edebilir. Hayat hikâyesi, bu özelliklerin Atatürk'ün kişiliğinde yer tutmuş bulunduğunu göstermektedir. İstiklâl Savaşı'nda temel motivasyon vatanın kurtarılması, düşmanın millî misak sınırları dışına atılmasıdır. Bu hedefe ulaşılmasından sonra ikinci temel hedef medenî bir hukuk devleti rejiminin kurulması ve buna yönelik güdülenmedir. Bununla birlikte toplumun çağdaş uygarlık düzeyi üzerine çıkarılması hususunda yapılacaklara ilişkin olmak üzere değişik alanlara yönelik güdülenmeler söz konusudur. Böylece Atatürk aralarında bir irtibat bulunsa da çok sayıda hedeflere yönelik olarak güdelenmiş bulunuyor.

Levent Sahverdi Arşivi

Liderliğin ortak kişisel özelliklerinden birisini oluşturan değişik faaliyet alanlarının birisi üzerinde gerektiğinde konsantre olmak özelliği de, Atatürk'te en ileri derecededir. Ortak özelliklerinden en önemli birisini oluşturan azim ile ve hiçbir istisna yapmaksızın, bıkmadan bir faaliyeti sürdürebilmek yeteneği de Atatürk'ün kişi özelliklerinden birisi olarak hayat hikâyesinin muhtelif aşamalarında yer almaktadır.

Ancak, kendini devamlı olarak işe verebilmek, azimkârlık kavramları ile katılığı birbirinden dikkatle ayırmak uygun olacaktır. Katılık gerektiğinde davranış biçimini değiştirmek hususundaki yeteneksizlik olarak tanımlanabilir. Atatürk'te azim yeteneği, belirli güdülenmelere bağlı olarak, eski deyimiyle "ikdam" üzere hareket edebilme şeklinde tezahür etmektedir. Bu davranış, yanlışlığın tespit olunduğu hallerde, davranış biçimini değiştirmeyi de içerir. Atatürkün dil konusundaki tutumu buna ait çok güzel bir misal teşkil etmiştir.

İki çeşit liderlik ve Atatürk

7. — Yukarda da açıkladığımız gibi Atatatürk hayat dönemleri içinde hem belirli bir alan için yetiştirilmiş liderdir ve hem de siyasette liderlik yolunu kendi azim ve iradesiyle açmış bulunan bir liderdir. Bu sebepledir ki, bu iki nevi liderlik özelliklerinin bir nevi sentezini şahsiyetinde gerçekleştirmiş bulunmaktadır: Yetiştirilmiş ve tabir yerinde ise, devşirilmiş olan liderler az saldırgan, aslında muhafazakâr olurlar. Bir yazarın dediği gibi bunlar "yeni bir savaşı eski silâhlarla yapanlar gibidirler ve statükonun devamını isterler"[10]. Yollarını kendi güçleriyle açmış bulunan liderler ise bunların tam antitezini oluştururlar. Dikkat edilmelidirki, Atatürk'te temkinli davranış tipi, hareketlerinde gidilecek ve durulacak yeri isabetle ve basiretle tayin etme kabiliyeti en yüksek derecededir. Kadın konusunda gerçekleştirilen inkılâp hamlelerinin son derecede dikkatli olarak yürütülmüş bulunması ve bu alanda Türk toplumunda yerleşmiş tutumlarla zıtlaşılmaması, yetiştirilmiş liderlik özelliklerini yansıtıyor. Buna karşılık yeni devlet düzeninin kurulmasındaki cesur hamleler, inkılâplar gerçekleştirilirken bunlara karşı dirençlerin kırılmasındaki kararlılık, kendi yolunu açan liderin özelliklerini yansıtıyor ve böylece ortaya bir sentez çıkmış oluyor.

8. — Dikkat edilmelidir ki, yetiştirilmiş liderlerin kişisel özellikleri belirli bir eğitim plânına göre adeta inşa edildiği halde, kendi yolunu azim

[10] *La Pierre-Farnsworth*, Social Psychology, third edit, 1949, s. 256 ve son.

Levent Sahverdi Arşivi

ve iradesi, mücadele kabiliyeti ile açan liderlikte hem kişisel özellikler faktörü ve hem de içinde bulunulan tarihî dönemin ortaya koyduğu hal ve şartların ortak etkisi, adeta iki nevi faktörün bir nevi sentezi söz konusu olmaktadır: Bugün üzerinde uzlaşma olan teorik görüşe nazaran kişinin sahibi bulunduğu liderlik vasıflarıyla toplumun o anda içinde bulunduğu durumun şartları, sorunları bir etkilenişim (enteraksiyon) halindedir. Zamanın karakteri, kişiliklerinde belirli özellikler bulunan kişilerin lider olmalarını sağlamakta ve bu potansiyeli taşıyanlardan hangisinin lider durumuna geçebileceğini tayin etmektedir. Aslında sosyal psikolojide kişilerin ne suretle kudret, otorite kazandıkları hususunda iki ayrı yaklaşımı ve bu ikisinin sentezini belirten görüşü sunmuş bulunuyoruz. Bugün genel görüş bu ikisinin birbiriyle bütünleştirilmesidir.

Bu bakımdan Atatürk'ün liderliğinde bu sentezin ne surette gerçekleştiği kolaylıkla tespit edilebiliyor. Atatürk'ün liderlik potonsiyelinde beceri önce kendisini Çanakkale'de gösteriyor ve onun yüksek derecede karizma elde etmesini sağlıyor. Gençlik döneminden itibaren yetişmesi süreci içerisinde askerî kadro, Atatürk'ün liderlik yeteneğine esasen inanmıştır. Nitekim 1919'un paşaları Anadolu'daki mukavemet hareketlerini örgütlendirmek fikri üzerinde birleştikleri zaman liderin tayininde hiçbir zorluk ortaya çıkmıyor.

Her dönem, liderlik potansiyelini taşıyanlardan hangisinin lider olacağını belirlediğine göre, 1919'ların Türkiye'sinin sosyal şartları yani o dönemdeki siyasî kaos, uygun bir askerî strateji ile yurdun kurtarılması sorunu, Atatürk liderliğini ortaya çıkarmıştır. Bir yazarın dediği gibi "belirli bir zaman süresi içinde lider olacak kişi, bu belirli zamanın özel şartlarına göre liderliği oluşturacak vasıflara sahip bulunandır"[11]. Tarih liderlerin hayat hikâyeleri değildir; fakat tarih liderleri imal etmektedir.

Liderlik stilleri ve Atatürk

9. — Burada liderlik stilleri üzerinde bir miktar durarak Atatürk'ün liderlik stilini belirlemeye çalışmak uygun olacaktır:

Fiedler, stilleri arasındaki tezatlara işaret ederken liderleri iki kısma ayırmıştır[12]: Bir kısım liderler *amacı vurgularlar*[13]. Buna karşılık diğer bir

[11] *La Pierre-Farnsworth,* s.g. eser.

[12] Zikreden *J. Gergen-M. Gergen,* s. g. eser, s. 325.

[13] *Task Oriented.*

Levent Şahverdi Arşivi

kısım ise *ilişkileri vurgulamaktadırlar*[14]. Amacı, görevi vurgulayanlar kendilerini bütünüyle amaçlara adamışlardır ve liderlik faaliyetlerinde iletişim, eksperlik, ödül ve cebir güç ve kudretlerini kullanırlar[15]. Buna karşılık ilişkiyi vurgulayanlar, başta insanlar ve kitleler arasındaki pozitif münasebetleri muhafaza hususunda çaba sarfederler ve kitleleri kendileriyle özdeşleştirmek suretleriyle otorite kullanmak eğilimindedirler[16].

Bu iki ayrı stildeki liderlik olaylar karşısında hal ve şartlara ve kişisel karakterlere bağlı olarak aynı derecede başarılı olabilir. Bazı kişilerde ise, her iki stilde de lider olmak kabiliyeti vardır ve Atatürk bu nadir yetenekli kişilerdendir. Atatürk her iki liderlik stilini, kendisindeki potansiyel sayesinde yerine göre kullanabilmiştir. Kitlelerle pozitif ilişkilerini başarı ile sürdürmekle beraber amacına yönelik olarak otoritenin bütün şekillerini kullanmış, hiçbir zaman idarei maslahat yoluna gitmemiş, amacına düz yoldan ulaşmayı ve daima kitlelere doğru söylemeyi tercih etmiştir. Atatürk'ün her iki stili de birlikte olarak kullanabilmesi yeteneği, kişilik yapısının özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten Atatürk'ün kişiliği sosyal psikolojide (İnternal) içsel ve (external) dışsal olarak kavramlaştırılmış iki tipten birincisini yansıtır gibi gözükmektedir: depresyonlara düşmenin nadiren meydana gelmesi gibi özellikler ve fizik sağlığın esasta iyi olması gibi. Ancak bu tipteki belirli maddelere tutkunluğun az olması özelliği, alkollü içkiler bakımından Atatürk'te mevcut değildir. Bu tipte kişi kötü ihtimalleri önleyici stratejiler üretebilmektedir. Atatürk'te bu yetenek yüksek derecededir ve askerlikteki eksper güçünden kaynaklanmaktadır.

Yine bu tipte kendine inanç çok güçlüdür. Atatürk'teki nefse güven yeteneğinin ne derecede güçlü olduğu ise bilinmektedir. Atatürk esasen kendine güveni Türk milletinin fertlerine en temel ilke olarak sunmuş bulunmaktadır. "Türk, övün, çalış, güven" derken kendi ruhundaki özelliği, toplumu kendi şahsiyeti ile özdeşleştirmek amacı ile hareket etmektedir.

İçsel tipte olanların politik gruplara ve hareketlere katılma eğilimlerinin de güçlü olduğu bilinmektedir. Nitekim Atatürk'ün siyasete olan ilgisi, otorite kullanma hususundaki ihtiyacının gücü, daha gençliğinden itibaren kendisini gösteriyor ve lider olarak yetişmesinde çok etkin bir faktör teşkil ediyor. Çanakkale Savaşlarında daha yüksek derecedeki kıt'aların komutanlığını taleb ederken Alman komutanının (fazla gelmez mi) sorusu-

[14] *Relationship Oriented.*

[15-16] 8 No.lu nota bak.

Levent Sahverdi Arşivi

na cevap olarak (az gelir) cümlesiyle hitap etmiş bulunması bu otorite ihtiyacının yoğunluğuna delâlet eden önemli bir misaldir.

Beceri-liderlik ve Atatürk

10. — Liderlik bütün beşerî ilişki alanlarında söz konusudur. Liderlik bakımından çok önemli unsurlardan birisi de hiç kuşkusuz o alana özgü beceri (ekspertise) dir. Bu itibarla liderlikte başarı sadece gösterilen çabalara, fizik gayretlere bağlı değildir. Tam tersine zihnî faaliyet ile zihnî yeteneğin üstünlüğü ile ilgilidir. Bir yazarın dediği gibi müzik âletinin ne derecede, ne kadar güçle ve ne kadar süreyle üflendiği önemli değildir; önemli olan üflenirken çıkarılan sesin niteliğidir. Ancak sağlık ve yüksek enerjinin çok önemli bir unsur olduğu muhakkaktır.

Bu bakımdan Atatürk'ün kişiliği analize tâbî tutulduğunda durumun şöylece tespit edilmesi gerekeceği görüşündeyiz: 1919 yılında ülkenin durumu Büyük Nutkun başlangıcında belirtildiği gibidir. Yurdun muhtelif yerlerinde başlamış olan mukavemet hareketleri birleştirici bir lider beklemektedir. Herşeyden önce savaşmak söz konusu olduğundan, elbette ki, birleştirici liderin becerili bir asker olması gerekiyordu ve o sırada tarih, bütün hayatı süresince liderlik için yetişmiş, yetiştirilmiş, Çanakkale'de zafer kazanarak üstün derecede karizma kazanmış bir paşayı toplumun önüne çıkarmıştır. Tarihî şartlar, askerî ve siyasî zorunları bir araya getirmiş, içiçe koymuştu. Siyasî şartları kontrol etmeden askerî başarı elde etmek mümkün değildi. Askerî başarı elde etmeden de siyasî şartları düzeltmenin imkânı yoktu. Bu sebeple askerî ve siyasî liderliğin aynı şahısta birleşmesi gerekiyordu. Görülüyor ki, Atatürk liderliğinde askerî beceri en başta gelen faktörü oluşturmuştur. Siyasî liderliğin temelinde böylece askerî beceri vardır. Siyasî liderlik, kendisi ile beraber bulunan sivil ve askerî kadronun yardımlarıyla böylece gelişmiştir. Siyasî liderliğin gelişmesinde ayrıca yine bizzat Atatürk'ün gençliğinden beri içinde bulunduğu siyasî hareketlerin etkili olduğu hususunda da şüphe yoktur. Ayrıca şu hususa da işaret edelim ki, kişisel vasıfların ve tarihî şartların Atatürk liderliğini, *rekabetsiz olarak*, nasıl sağladığını ifade etmiş olmamız, bu liderliğe ulaşmak için Atatürk'ün çabalarını göz ardı etmiş bulunmayı ifade etmez. Atatürk 1919 ve sonrası döneminin lideriliğini, toplumun bir ödülü olarak üstlenmiştir ve fakat Atatürk'de, bu istiklâl hareketine karşılık teşkil eden ödülü vermiştir. Bu ödül harekete sağladığı *prestij gücüdür*. Bazı kişiler isimlerinin dikkat uyandırıcı gücüyle katıldıkları hareketlere prestij getirirler. Atatürk'ün Anadolu'da mukavemet hareketinin başına geçişi, bu hare-

Levent Sahverdi Arşivi

ketin liderliğini üslenişi ve hele belirli bir anda bütün resmî sıfatlarından vazgeçerek bir milliyet ferdi sıfatıyla hareketin başarısı için çalışmaktan başka bir emeli bulunmadığını ifade edişi, Anadolu'daki yeni örgütlenmeye büyük prestij getirmiş ve bazılarındaki tereddütleri yok ederek toplumun güven ve cesaretini büyük ölçüde arttırmıştır.

Böylece liderliği oluşturan davranış biçiminin, geçirilen sosyal tecrübeler sonucu elde edilmiş ve tarihin getirdiği şartlarla bütünleşmiş kişilik ve vasıf ve özelliklerinin bir tezahürü olduğu Atatürk liderliğinde de açık ve seçik olarak doğrulanmakta ve yine liderlik davranışının kişiye özgü vasıfların ve bu vasıfları yaratan sosyal şartlarla birlikte belirli bir zamanın fonksiyonu olduğu anlaşılmaktadır.

Demokratik ve diktatör liderlik ve Atatürk

11. — Sosyal bilimde liderliğe ilişkin çeşitli tasnifler vardır[17]. Bunlardan önemli birisi hiç kuşkusuz demokratik ve diktatör liderlik ayırımıdır: Liderlik mevkiinin kuvvet kullanma dışında, mevcut yasal örneklere uygun surette kurumlaşmış demokratik süreçe ve ilerleme usullerine uyularak, kuralına uygun rekabet çerçevesinde elde edildiği ve liderin hukuk kurallarına tam uygun surette hareket ettiği hallerde demokratik liderlik söz konusudur. Buna karşılık siyasî liderin, liderlik mevkiini kuvvet kullanarak sağlamış ve sürdürmekte bulunmuş olduğu hallerde diktatör liderlik vardır. Diktatör lider de halkın bir kısmının desteği olmadan yerini koruyamaz. "Bu itibarla diktatörlük sosyal çözülme ârâzındandır"[18]; bir sosyo-psiko-patoloji şeklidir.

Bir kısım batı yazarları Atatürk'ü diktatör olarak tanımlamaktadırlar. Bizce bu tanımlama sosyal durumları, halleri, belirli ve katı modellere uydurma gayretinden kaynaklanıyor. Oysa toplum olay ve olguları bu derecede katı modellerle ifade olunamaz.

Atatürk'ün liderliği herşeyden önce bir sosyo-psiko-patoloji şekli değildir; tam tersine bütünüyle sağlıklı bir sosyal gelişmeye işaret etmektedir. Atatürk'ün 1919 dan başlayan siyasî liderliği ne kuvvet kullanılarak sağlanmıştır ve ne de kuvvet kullanılarak sürdürülmüştür. Tam tersine yukarda da açıklandığı üzere rasyonel-yasal otorite düzeni kendisini hiç tartış-

[17] *Sulhi Dönmezer,* Sosyoloji, s. 296 ve son.

[18] *La Pierre-Farnsworth,* s.g. eser s. 256 ve son.

Levent Sahverdi Arşivi

masız olarak liderliğe getirmiştir; liderlik için onunla rekabete girişmek hiç kimsenin aklına dahi gelmemiştir. Kurulan düzen daima demokrasiyi hedeflemiştir ve bütün gayretler demokrasiye ulaşmak üzere sarfolunmuştur.

Suistimal ve liderlik

12. — Kısaca değindiğimiz bu hususu, liderlik ve kudretin kötüye kullanılması olgusu yönünden ele alacak olursak, Atatürk liderliğinin yukarda tarifi yapılan diktatör liderlik biçiminden olan farkı daha da açık şekilde ortaya çıkabilir:

Kudret ve iktidarın suistimal yolunu da nefsinde taşıdığı ve mutlak iktidarın mutlak suistimale götürebileceği hususları sosyal bilimin verilerindendir. Bu süreçin ne suretle geliştiği ve işlediği sosyal psikoloji eserlerinde ayrıntılı biçimde izah ediliyor[19]. Bu izahlar arasında en önemlileri, kudret sahibinin, iktidarı taşıyanın zamanla hedefin faaliyetleri bakımından kendisinin çok etkin olduğuna inanması, böylece hedefi daha az değerli görmeye başlaması, hedefle arasına mesafe koyması, nefsine biçtiği değeri abartması, kendisi dışında kalanları çok küçük görmeye alışması ve hattâ kendisini ortak ahlâkiyet sınırları dışında mutalâa etmesidir. Bu sebepledir ki, bazı kuruluşlarda liderlik mevkiinin aynı kişi tarafından ancak belirli sürelerle işgal edilebileceği hukuk kurallarına bağlanmıştır. Bir zamanlar üniversitelerimizde uygulanan ve bizce çok uygun sonuçlar vermiş bulunan dekanlıkta, rektörlükte rotasyon sisteminin temelinde de bu gerçek vardır.

Atatürk 1919'dan ölümüne kadar sürdürdüğü liderlik dönemi çerçevesinde gerçekleştirilen bütün başarıları Türk toplumuna maletmek, bütün bunların onun eseri olduğu hususunda daima çaba göstermek ve bu hususu vurgulamak yolunu tutmuştur. "Ne mutlu Türküm diyene" diye haykırdığı zaman sürekli savaşlardan yıpranmış, ekonomik gücü çok azalmış Türk halkı, dünyanın en gururlu bir toplumu olarak kendisini bütün cihanla başa çıkabilecek birgüçte görmekte idi. Diktatörlere has olan kendini hergün biraz daha büyük görme, ilâhlaştırma, herşeyi kendi hesabına kaydetme eğiliminin zerresi Atatürk'te mevcut değildir ve kendisini kudretin kötüye kullanılması süreçine hiç bir suretle kaptırmamıştır.

[19] *David Kipnis*, The Powerholders, Chicago University Press 1976.

Levent Sahverdi Arşivi

Lider ve toplum arasında alışveriş

13. — *Fiedler*'in liderlik konusunda açıkladığı önemli bir hususa Atatürk liderliği bakımından da eğilmek suretiyle bu incelememizi bitirmek istiyoruz:

Fiedler'e göre liderle kendisini takib edenler arasındaki ilişki, çok nadir haller müstesna, sabit değildir. Liderlik ile onu izleyenler arasında adeta bir iş anlaşması, bir alışveriş ilişkisi vardır. Bu ilişkinin devam edebilmesi için her iki tarafın da mümkün olduğu kadar çok kazanması şarttır. Siyasî liderlik bakımından tarafı oluşturan millet yönünden kazanç iyi, yerinde politikaların üretilmesi, askerî bakımdan zaferdir. Lider, amaçların gerçekleştirilmesi hususundaki katkısına göre yerini koruyabilir. Zira statü, şöhret, itibar, prestij ve hattâ bazan maddî karşılıklar grubun lidere verebileceği ödüllerdir. Lider, grubu, amaçlarını gerçekleştirmek suretiyle ödüllendirdikçe, grup da buna karşılık onu iktidarın yetkileriyle ödüllendirir. Toplumun otorite yapısı ne olursa olsun, bu süreç geçerlidir.

Türk milleti Mustafa Kemal'e Atatürk soyadını verdiği zaman öksüz kalmışlığın ortaya çıkardığı noksanlığı gidermek üzere bunu yapmış değildir. Tüm tersine dünyanın en gururlu milleti liderine kendisine sağladığı ödüller karşılığı en büyük ödülü vermiş, onu bütün Türklerin atası sıfatıyla taçlandırmıştır.

Liderlik kredisi ve Atatürk

14. — Başarılı liderin toplum için gerçekleştirdiği ödüller, özellikle bunların ekonomik tabiatta olanları, gruba dahil olanların beklentilerini arttırır; yeni beklentileri ortaya çıkarır. Liderliğe bağlanan insanlar herşeyi ondan beklemeye başlarlar. İnsanlara herşeyi vermek mümkün olmadığına göre başarılı olan lider adeta kendi eliyle sonunu hazırlamış olur.

Hollander[20] bu paradoksu çözmek için özetle şöyle diyor: Liderliğin zaman içeresinde gruba sağladığı faydalar adeta bir bankaya yatırılmış para gibidir; böylece kredi almak üzere bir fon oluşturulmuştur. Bu kredi, liderliği halkın beklentilerinden sapmak hususunda iktidarlı kılmış olur. Ancak sapmanın birikmesi bir yandan da krediyi azaltıp hattâ tüketebilir.

Bu bakımdan Atatürk liderliği değerlendirildiğinde bir kere birikmiş kredinin çok yüksek olduğu görülüyor. O kadar ki, İstiklâl savaşından

[20] *Hollander,* Competence, Status and Idiosyncracy Credit (Psychological Review, 1958; zikreden *J. Gergen-M. Gergen,* s. 8. eser).

Levent Sahverdi Arşivi

sonra kendisine edebî başkanlık, padişahlık dahi teklif olunabiliyor. Sonra *"milletin atası"* sıfatı tevcih ediliyor. Türk geleneğinde atanın kredisi hiç bitmez. İstiklâl savaşının zaferle bitmesi ve insanların bütün dünya karşısında başları dik olarak gururla yaşamak imkânına kavuşmalarında Atatürk'ün oynadığı rolün azameti bu krediyi arttırıyor. Türk milleti gibi, gururlu olmanın kültürünün en önemli parçasını oluşturduğu bir halk için, bu durumun önemi olağanüstüdür ve bu bakımdan açılan kredi de sonsuz olmuştur. Atatürk inkılâpları olarak ifade edilen sosyal değişme önerilerinin aslında bir iki münferit direnme dışında ciddî bir mukavemet görmeden gerçekleşebilmesi, Atatürk liderliğine açılmış bu kredi dolayısiyledir. Ayrıca İstiklâl savaşından başı dik çıkmış Türk milleti ekonomik yönden gerçekten yoksul durumda idi; bundan sonra da *"nisbî yoksunluk"* teorisinin işlemesini sağlayacak bir gelişme ve bunun neticesi olarak da beklentilerin yükselmesi olayı gerçekleşememiştir. Beklentilerin yükselmesi olayının gerçekleşmesi için Atatürk'ün gösterdiği yolda 1960'lara kadar gelmek gerekmiştir. Atatürk'ün hayat süresi bu beklentilerin gerçekleşmesini mümkün kılacak derecede uzun da olmamıştır. Atatürk daha uzun süreler yaşasa ve beklentiler, bugün olduğu gibi çok kabarsa idi olaylar nasıl şekil alırdı? Bu hususta tahminlerde bulunmaya girişmek bilimsel bir tutum olmayacaktır.

Sonuç

15. — Biz bu incelememizde Atatürk araştırmaları bakımından yeni bir alana sadece işaret etmek ve genç araştırmacıların ve özellikle sosyolog ve sosyal psikoloji uzmanlarının dikkatini konuya çekmek istedik. Değerlendirmelerimiz, teşhislerimiz ve vardığımız sonuçlar eleştirilirse herkesten çok biz mutlu olacağız.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

THE UNIVERSAL VALUES OF ATATÜRK'S EDUCATIONAL POLICY*

Prof. Dr. HİMMET UMUNÇ

On the very day when the Grand National Assembly of Turkey unanimously resolved and declared that the new State was to be a republic, Atatürk gave an interview to the French journalist Maurice Pernot. The interview covered a number of issues concerning not only the Turkish-French educational relations but also—in fact, more significantly—Turkey's full commitment to the West and the process of modernization [1]. During the course of the interview, Atatürk explicitly emphasized that

> *The Turkish people are the friend of all the civilized nations... Countries vary, but civilization is one, and for its own progress a people must fully take part in this one civilization. The decline of the Ottoman Empire began as soon as it cut off its ties with the European nations. This was a fault, but we will not repeat it... We want to modernize our country. All our efforts are devoted to the establishment in Turkey of a modern and, hence, western State. What country is there that has wished to take part in civilization but has not turned to the West?*[2]

Indeed, following the victorious conclusion of the War of Independence out of which emerged the new Turkish State universally endorsed by the Treaty of Lausanne and fully determined to take its respected and distinguished place in that "one civilization," Atatürk unrelentingly embarked with the nation on an arduous process of modernization through a series of radical reforms in all the segments of social life and institutions. Of these reforms the Republic was, as he most strongly emphasized in his most concise address to the nation on the tenth anniversary, "the greatest, the most fundamental" of all the reforms achieved in the country "in a short time" [3].

* Paper Submitted at The Second International Symposium on Atatürk, Ankara, 9-11 September 1991.

[1] For the text in Turkish of the interview, see *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, ed. Nimet Arsan, 3rd ed., 3 vols (Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1981), III, 66-70.

[2] *Ibid.*, III, 67-8.

[3] For a full text in Turkish of Atatürk's address on the tenth anniversary of the Republic, see *ibid.*, II 274-6.

Levent Sahverdi Arşivi

In the modernization process it was with the reform and secularization of national education that Atatürk was primarily concerned. Ever since his school days he had always been convinced that outdated and irrational educational policies and systems had been the main reason for the backwardness of the country and the people. Therefore, in his address on 28 December 1919 to a delegation of the Ankara people who had paid him a courtesy visit, he pointed out that it was essential "to promote within a short time the learning and education of the nation in accordance with modern exigencies."[4] A further example of the great importance he gave to national education as the first step towards modernization and full membership of the civilized world was the convening in Ankara on 16-21 July 1921 of the first national educational conference. The conference was held at a time when the nation was fighting a war of survival for its independence against an enemy just outside on the plains of Ankara. Under these most painful and excruciating circumstances, the conference carried out its work for the planning of national education and for the definition of new educational strategies required for a radical sweeping reform in education and indispensable for the attainment of the objectives on the road to modernization.

Our purpose in this paper, therefore, is not so much to give a detailed account of Atatürk's educational reform as to underline what we may call the universal values of his educational policy. Probably the term "universal values" needs some clarification. In this context, we may recall Aristotle; who in his *Politics,* explained that "education itself must be made a national concern"[5] and that its ultimate aim must include "both virtue and utility."[6] Indeed, one may claim that throughout history the major concern of education has been both to provide skills needed by the community for its prosperity and to train good citizens through the inculcation in them of higher moral, human, and spiritual qualities necessary for the promotion of human dignity. Of these two major objectives the former may be regarded as the *national* aim of education and the latter as the *universal* aim. Therefore, the universal values which are to be embodied in

[4] *Ibid.,* II, 13.

[5] *The Politics,* trans. and introd. T.A. Sinclair (1962; rpt. Harmondsworth: Penguin, 1967), p. 300 [VIII.2].

[6] For Aristotle's discussion of the nature and aims of education, see *ibid.,* pp. 300 ff [VIII. 2 ff.].

Levent Sahverdi Arşivi

a national educational policy are the values which contribute to the promotion of these principles and qualities which are indispensable for the progress of humanity and the preservation of civilization.

In this respect, when we study Atatürk's educational policy and go through his speeches and statements he made on various occasions, we definitely see that he always emphasized both national and universal values of his educational policy. He was first and foremost a nationalist, a great spokesman and embodiment of national values. But he was also fully committed and devoted to the universal values of humanity and its civilization. For instance, in his famous address on 27 October 1922 to a delegation of the Istanbul teachers who had come to Bursa to pay tribute to him for the great victory, he stressed that the school was to teach to young peaple not only the love of the country, independence and honour but also "respect for mankind."[7] In the same address he further pointed out that the objectives and ideals to be pursued and upheld in Turkish education must relate to the needs of social life on the one hand and to the exigencies of the contemporary civilized world[8]. For him,

> *We cannot just close our eyes and think that we can lead an isolated life. We cannot withdraw our country into isolation by cutting off our ties with the world. On the contrary, we shall live within the bounds of civilization as á progressive and civilized nation. And this mode of life can only attained through science and learning. We shall take science and learning wherever we find it, and we shall inculcate it in the mind of every member of the community. There can be no restriction and condition for science and learning*[9].

Thus, it is obvious from this most explicit statement that Atatürk regarded education as the most fundamental element of progress, international peace and cooperation. For him, progress can only be achieved through an educational policy based upon, and guided by, the secular principles of modern science and rational thinking. Nourished and enriched by national culture and ideals on the one hand and by the universal values of human civilization and dignity on the other, education was to contribute to the cultural, social, economic, scientific and moral development of the nation whereby it could play a constructive and creative

[7] See *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, ed.cit.*, II, 43.

[8] See *ibid.*, II, 44.

[9] *Ibid.*, II, 44.

Levent Sahverdi Arşivi

part in the preservation and promotion of universal human values and civilization. This point was recurrently maintained in all his major statements on education and has always been one of the guiding principles of modern Turkish education. Indeed, addressing the national conference of the Teachers' Union, held in Ankara on 25 July 1924, he stated that

> *Our national ethics must be fostered and strengthened through civilized principles and liberal ideas... Our general policy of education is based on these principles*[10].

About a month later, in his Dumlupınar speech he again returned to this fundamental principle when he declared that

> *Gentlemen, the aim of our people, indeed the ideal of our people, is to become in the world a fully civilized community. It is an imperative of vital importance to progress and to be successful on the road to civilization... This is the only way to develop and progress in order to be successful in social life, economic life, science and technology*[11].

Again in his address on tha tenth anniversary of the Republic he reiterated that "the torch the Turkish nation holds in its hand and mind on the road of progress and civilization is positive science."[12]

In concluding we may once again assert that Atatürk's educational policy was not confined to the national needs and values alone but also it embodied the universal values of humanity and civilization, and the relationship between the two sets of values was always emphasized. For him, it is through education that a world of peace, friendship, tolerance, independence and freedom can be created, that scientific and technological progress can be achieved and that the notions of the world can all constitute a civilized whole. Yet, the precondition of all this is world peace, which he most succinctly expressed as "Peace at Home, Peace in the World." And the Turkish Republic, which is his greatest work, has always upheld this principle and his legacy of other principles including those of his educational policy.

[10] *Ibid.*, II, 173.
[11] *Ibid.*, II, 181.
[12] *Ibid.*, II, 275.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM POLİTİKASININ EVRENSEL DEĞERLERİ

ÖZET

Atatürk'ün eğitim politikası sadece ulusal ihtiyaçlar ve değerlerle sınırlı kalmamış, insanlığın ve uygarlığın evrensel değerlerini de özünde birleştirmiştir. Nitekim, çeşitli söylev ve demeçlerinde Atatürk eğitimin ulusal ve evrensel değerlerini bir bütün olarak ele almış, bilim ve teknolojinin gelişmesinde ve dünya barışının sağlanmasında eğitimin önemini vurgulamıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

NUTUK'TA İSLÂM TARİHİ İLE İLGİLİ MOTİFLER

Prof. Dr. ETHEM RUHİ FIĞLALI

Nutuk, sadece Atatürk'ün kendi düşünce ve görüşlerini ihtiva eden bir eser değildir. Atatürk'ün şahsî düşünce ve görüşleri yanında, kendisine yazılan mektup, telgraf ve benzeri yazışmalar ve cevapları ile devrin askerî ve sivil ricâlinin düşünce ve kanaatlarını da ihtiva etmektedir. Bu yönüyle o, Türk tarihinde, devrin siyasî ve fikrî durumunu aydınlatan son derece önemli ve değerli bir belge niteliğindedir. Nutuk'ta, İslâm tarihine ait, gerek Atatürk tarafından doğrudan ifade edilmiş, gerek başkalarının kanaatlerini yansıtan birçok mesele mevcuttur. Bunlara ya işaret edilmekle yetinilmiş, ya da geniş olarak doğrudan bilgi verilmiştir. Burada, özellikle 1 Kasım 1922'de "saltanat-ı milliyenin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden tarihî celsede" Atatürk'ün, İslâm tarihinin hemen hemen her döneminde tartışma konusu olmuş hilâfet müessesesi ve tarihî seyri hakkında ileri sürdüğü görüşler üzerinde durulacaktır.

Atatürk, bu son derece önemli hitabesinde[1], millî egemenliğin doğrudan Türk milletinde bulunması gerekliliğini, Türk ve Arap tarihlerinin gerekli sayfalarını gündeme getirerek ele alır.

Nitekim o, Türk tarihi ile ilgili olarak, insanlık dünyasında en az yüz milyonu aşkın bir Türk milleti bulunduğunu ve bunların ilk atasının insanlığın ikinci babası sayılan Nuh peygamberin oğlu Yafes'in oğlu olduğunu ve Türklerin derin bir tarihî geçmişe sahip bulunduklarını ifade ettikten sonra (s.1838), "mazhar-ı nûbüvvet ve risâlet olan Fahriâlem Efendimiz" Hz. Muhammed'in yüz milyonluk Arap kütlesinin içinde Mekke'de 1394 sene önce Rebiülevvel ayının onikinci Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğduğunu ve bugünün (1 Kasım: 12 Rebiülevvel) hayırlı bir tesadüfle o güne, rastladığını belirtir ve Hz. Muhammed'i ve faaliyetlerini sitâyişkâr ifadelerle anlatır (s. 1840).

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmetin işlerini bir an evvel en iyi şekilde yürütmek için tedbirlerin aranmaya başlanması, kısaca halife

[1] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, III. Cilt, Ankara: T.T.K. Yay., 1989, Vesika, 264, s. 1836-1858.

Levent Sahverdi Arşivi

seçimi işi söz konusu olur. İşte bu noktada meselenin pek çok müzakere ve münakaşaya, hatta ciddî ihtilâflara yol açtığını belirten Atatürk, seçim işinde üç ayrı görüşün varlığına dikkati çeker.

Bunlardan birincisi, halife olacak şahıs, ümmetin işlerini görebilmek için gerekli güç ve yeteneğe sahip olmalıdır. Bu ise, halifeliğin, Arap kabile geleneği ve toplum yapısı göz önüne alınırsa, en kuvvetli ve en nüfuzlu kabileye ait olması anlamına gelir.

İkinci görüş, halifeliğin, müslümanlığın gelişme ve yayılmasında hizmet eden Ensâr'ın, yani Medîneli lerin hakkı olduğudur.

Üçüncü görüş ise, halifelik, Hz. Peygamber'in soyunun hakkıdır diyenlerin yani Hâşimîlerin görüşüdür.

Bu üç görüşten oybirliği ile birini tercih imkânı hasıl olmamış ve büyüyen tartışmalar üzerine Hz. Ömer'in müdahalesi sonucu Hz. Ebû Bekir halifeliğe seçilmiştir.

Atatürk'e göre, halife seçiminde vuku bulan tartışmalar, aslında yersiz değildir; çünkü hilâfet, İslâm milletleri için en önemli işlerden biridir. Halife, müslümanlar arasında "rabıta" görevini üstlenmiş bir emirliktir. Gerçekten emirlik, Yüce Tanrı'nın, varlığı güç ve atılım şartına bağlı bir sır ve hikmetidir. Halifelikten asıl amaç, "def'-i fesâd ve hıfz-ı asayiş-i bilâd ve tanzîm-i umur-ı cihâd ile mesâlih-i âmmeyi hüsn-i tanzîm ve tesviyeden ibârettir. Bu dahi ancak satvet ve kuvvete menuttur; âdetullah bu vechile câri olagelmiştir." (bozgunculuğun giderilmesi, beldelerin güvenliğinin korunması, cihad-savaş-işlerinin düzenlenmesi, kamu işlerinin en iyi şekilde tanzim ve düzeltilmesinden ibarettir. Bu da ancak atılım ve kuvvete bağlıdır ve Allah'ın âdeti de hep bu şekilde yürüyegelmiştir.) (s. 1842).

Atatürk daha sonra, kuvvetli ve nüfuzlu olan Kureyş kabilesine mensup olan Hz. Ebubekir'in halifelik makamına getirilmesinin ve onu takiben de onun vasiyeti ile Hz. Ömer'in seçilmesinin isabetini dile getirir (s. 1842-44). Özellikle onun, Hz. Ömer zamanında fetihlerle İslâm devletinin süratle genişlemesi sonucu çoğalan servetin insanlarda dünyevî kinlerin ortaya çıkmasını ve bunun da karışıklık ve fitneye sebep olmasını; dolayısıyle de halifeliğin mevcut yapısıyla meseleleri çözmede yetersiz kaldığını bizzat Hz. Ömer'in de idrak ettiğini belirtmesi ve onun için de yerine kimseyi bırakmayıp hilâfet işini "meşverete" (danışma) havale ettiğini belirtmesi gerçekten ilgi çekicidir. Bu husus, biraz sonra değerlendirilecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, bu çok önemli konuşmasında, Hz. Ömer'den sonra şûrâ'nın işbaşına getirdiği Hz. Osman ve arkasından Hz. Ali dönemlerini ve bu dönemlerde ortaya çıkan karışıklıkları özetler (s. 1846). Daha sonra tarihî seyir içinde Emevîler, Abbasîler, Selçukîler ve Osmanlılar hakkında kısa ve özlü bilgiler verir (s. 1848-1856) ve "bu adımlarımız bizi bugünkü şekl-i idaremizin ne kadar tabiî, ne kadar zarurî ve Türkiye için ve bütün âlem-i İslâm için ne kadar nâfi ve musîb olduğu neticesine îsâl edecektir... Türk ve İslâm Türkiye Devleti, iki saadetin tecellî ve tezahürüne menba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır..." ifadelerini kullanır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, Atatürk'ün İslâm tarihinde halifelik müessesesinin seyri hakkında verdiği bilgiler ve özlü değerlendirmeleri, gerçekten isabetli ve uzmanca tesbitlerdir.

Şöyle ki, halifelik, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve o günden bugüne İslâm toplumlarının en önemli meselesi ve belki de aralarındaki ihtilâfın, mezhep ayrılıklarının temel sebeplerinden biri olarak varlığını korumuş bir müessesedir.

Hz. Peygamber, müslümanların komutanlığını, dinî ve dünyevî işlerini yürütecek bir kimseyi kendisine halife tayin etmeden vefat etmişti. Esasen Hz. Muhammed, bütün faaliyetlerinde kendisinin yenilikçi olmadığını ısrarla belirtmişti. Hatta dini bile yeni baştan icad edilmiş değildi; çünkü ona göre İslâm, daima var olmuştu ve Hz. İbrahim ile başlayan önceki peygamberlerin dininden farkı yoktu. O sadece, daha önce gönderilen dinlerin bozulan kısımlarını düzeltiyor ve Allah'ın dinini yine O'nun esaslarına göre var kılıyordu. Hz. Muhammed ile en mükemmel şekline kavuşmuş olan İslâm, ona bağlananlar ve bütün insanlık için refah, adalet, kurtuluş, barış ve esenlik vaad ediyordu. "İnsanî değerler söz konusu olunca bu elbette bir yenilik değildi... Hz. Peygamber'in gerçek yeniliği bu değerleri, her türlü faaliyetinde ümmetin bütün fertleri arasında en sıkı ve ciddi şekilde uygulanır hale sokmuş olmasıdır. Peygamber Muhammed olarak her hususta ve herkes için dayanışma ve yardımlaşmayı kucaklayan bir din kurdu. Önder olarak da, bütün insanî münasebetlerde dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı bir toplum oluşturdu. Bu içtimaî yapıda tabiî olarak yeni bir şey yoktu. Yapı kesinlikte Araptı; Arap geleneklerine dayanmış ve Arap esaslarına göre biçimlenmişti. Gerçek yenilik, aslında Hz. Muhammed'in teşkilâtçı dehasında yatar."[2]

[2] M.A. Shaban, *Islamic History: A New Interpretation*, I, Cambridge 1971, s. 15.

Levent Sahverdi Arşivi

Onun içindir ki Hz. Peygamber, kendisinden sonra ümmetin nasıl devam edeceği ve yerine kimin geçeceğine dair herhangi bir söz söylememiş veya işarette bulanamamıştır. Öyle görünüyor ki o, müslümanların halife meselesini kendi başlarına çözmelerini düşünmüştür. Aslında bu anlayış, onun devrinin anlayış ve geleneğine son derece uygundu. Üstelik kendisinden sonra bir peygamber gelmeyecekti. O halde o, Arap geleneğine uygun olarak yeni bir önderin seçimi için kapıyı açık bıraktı. Nitekim sahabe bu konudaki uzun tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir'i Hz. Peygamber'in yerine onun halifesi olarak seçti[3]. Aslında "Halîfetu Resûlillah" unvanı, ilk defa Hz. Ebûbekir tarafından, "peygamber ile sona erdiğine inanılan risâlet vazifesi hariç, onun bütün selâhiyet ve faaliyetlerinin yerine getirilmesini tazammun eder."[4] Bu arada, unvana dinî bir mahiyet yüklemek maksadıyla "Halifetullah" da kullanılmak istenmişse de Hz. Ebûbekir şiddetle itiraz etmiş ve kendisinin ancak Allah'ın elçisinin halîfesi olduğunu söylemiştir[5]. Ancak Halife Osman hakkında kullanılmaya başlanan bu unvan, özellikle Emevîler döneminde yaygın bir şekil kazanmıştır. Bunun amacı Emevîlerin kendilerinin Allah tarafından tayin edilmiş idareci veya vekil oldukları iddiasıyla dinî bir meşruiyyet iddiasıdır. Mamafih Abbasîler de buna benzer şekilde, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" gibi unvanlarla, bu iddiayı devam ettirmişlerdir. Üstelik, kelimenin aslında bulunmadığı halde, "Allah'a, Resûle ve ulu'l-emre itaat edin" (Nisâ, 59) âyetini halifeye yükleyerek, halifenin görevine ilâhî bir kutsallık verildi. Oysa Hz. Ömer, kelimenin ruhuna sâdık kalarak, 'halîfetu halîfeti resulillah" (Resûlullah'ın halifesinin halifesi" unvanın kullanmış ise de bu çok uzun olduğu için daha sonra "emîru'l-mu'minîn" unvanı tercih edilmiştir.

Aslında "halife" kelimesi, Kuran'da iki yerde geçer: 2. Bakara, 30 ve 38. Sâd, 26. âyetlerdedir. "Halâif ve hulefâ" şeklindeki çoğul hali ise toplam yedi yerde geçmiştir ve halefler anlamındadır[6]. Kuran'daki halîfe sözünün Hz. Muhammed'in halifesi olduğuna dair hiçbir işaret bulunmamasına rağmen, bu iki âyet de hilâfet teorisinin gelişiminde önemli sayılmıştır.

[3] Hz. Ebubekir'in halife seçimi ve tartışmalar hk. bk.: E. Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî* İslâm Mezhepleri, İst. 1990 (4, Bs.), s. 27 v.d.; aynı yazar, *İmamiyye Şîası*, İst. 1984, s. 22 vd.

[4] A. Bülent Ünal, *Semantik Açıdan Kuran'da Hilâfet Kavramı*, İzmir 1990 (Y.Lisans Tezi), s. 7-8.

[5] İbn Sa'd, et-Tabakatu'l-Kubrâ, Beyrut, trz., III, 183; W.M.Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E.Ruhi Fiğlalı, Ank., 1981, s. 102.

[6] Kullanışlar için bk. A. Bülent Ünal, aynı eser, 13 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

"Halîfetu Resulillah" tabiri, Hz. Peygamber'in hukukî ve dünyevî görevinin vekili anlamındadır; çünkü onun peygamberlik görevi onunla son bulmuştur. Ümmetin manevî rehberliği bir bütün olarak ümmet tarafından üstlenilmiştir. Onun için halîfe dinî nasslara yeni eklemeler ve yorumlar getirmeye yetkili değildir. Onun görevi, sadece eski doktrini muhafazadır ve şeriatın korunması ve tatbiki hususunda bir otorite temsilidir[7]. Ümmetin önderi olarak halife hakkındaki siyasî doktrinler, halifenin görevine dair kelamî ve fıkhî doktrinlerden kolayca ayırdedilemez. Nitekim ilk dönemde bu hususta vuku bulan gelişmeler, ihtilâflar, tartışmalar, Atatürk tarafından da belirtilmiştir. Aslında kısaca sünnî siyaset teorisi, ümmetin tarihinin rasyonalizasyonundan ibarettir.

İşin aslına bakılacak olursa, İslâm müslümanların işlerinin şûrâ yani karşılıklı danışma yoluyla yürütülmesini emreder. Halifenin, genişlemiş ve muhtelif ırklar, kültürler ve coğrafyadan oluşan bir imparatorluk haline gelmiş bir yapının, mahiyeti gereği tek başına üstesinden gelmesi ve bu sistemin Kuran'ın isteği barış ve düzen içinde bir topluluk oluşturması beklenemezdi. Nitekim Hz. Ömer, Atatürk'ün de işaret ettiği gibi, çok açık bir biçimde bu problemi görmüştü. Özellikle kendi döneminde İslâm devletinin çok çabuk büyümesi, olayların cereyanını da hızlandırıyordu. Fetihler sonucu yeni yerlere yerleşen kabile mensupları, fethedilen bu yerleri sanki özel mülkiyetleri gibi görme eğiliminde idiler. Valiler kontrol edilemez durumda idi. Sosyal tansiyon alabildiğine yükselmişti. Medîne'de kurulmuş olan hilâfet rejimi, tabiatı gereği, imparatorluk politikasının çarkını kontrol için uygun değildi. Bunun içindir ki o, kendi yerine Hz. Ebubekir'in yaptığı gibi birini vasiyet etmeyip, alabildiğine büyümüş ve teşkilâtlı hale gelmiş idare işini, ümmetin sorumluluğuna bırakmanın uygun olacağını düşünerek, işi şûrâya havale etmiştir. Esasen kendi döneminde de işlerin şumulü karşısında, daima bir müşavirler kadrosu bulundurmuştu. Kaldı ki, İslâm'ın şûrâ emri, dikkate alındığında, devlet başkanına halkın iradesini temsil eden bir yasama meclisinin yardımcı olması, son derece tabiîdir;[8] çünkü İslâm'da devlet kurumu, vekâletnamesini halktan alır. Ancak yukarıda da temas ettiğimiz gibi, "halife" kavramının Hz. Peygamber'in vefat ettiği 632 tarihinden Hz. Ömer'in vefat ettiği 644 tarihine kadar sahip olduğu anlamın, bu tarihten sonra ciddi bir anlam değişikliğine uğratılarak inanç esaslarıyla ilgili dinî bir muhtevaya büründürülmesi hem İslâm dini düşünce tarihi hem de İslâm ülkeleri için daima bir problem olmuştur.

[7] Geniş bilgi için bk.: W. Madeling, "Imama", *EI*$_2$; Labton, "Khalifa", *EI*$_2$.

[8] Bu hususlarda bk.: Fazlurrahman, "İslâm'da Devlet İdaresi", *Değişim Sürecinde İslâm*, -ed. J. Esposito J. Donohne, İst. 1991, 276 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN HUKUK ALANINDA GETİRDİKLERİ

Doç. Dr. GÜLNİHAL BOZKURT

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan "devlet olma" niteliğini kaybederek çıktı. Çünkü devleti devlet yapan üç ana öğeden ikisi, yani insan topluluğu ve ülke unsurları parçalanıp bütünlüklerini kaybederlerken, siyasal egemenlik unsuru ise tamamen ortadan kalkmıştı. Büyük Atatürk'ün önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşı ile bir yandan eski yönetime ve bu yönetimin Türk halkı için I. Dünya Savaşı sonrası kabul ettiği düzene başkaldırılmış, bir yandan da galip ülkelere karşı bir bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi gerçekleştirilmiştir. Atatürk bu büyük ve uzun mücadeleyi yürütürken, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini de atmıştır: İşe ulusal egemenliğe dayanan bir "millî" meclis kurmakla başlamıştır. Samsun'a çıkışının üzerinden bir yıl bile geçmeden TBMM'ni açmış, savaşı da, devrimleri de bu meclis ile gerçekleştirmiştir.

Meclis'in açılışı, yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunu göstermesi açısından olduğu kadar, Atatürk'ün "egemenliğin sadece Türk ulusuna ait olduğu" şeklindeki inancını da açıkça ortaya koyması bakımından da önem taşır. Yani Atatürk'ün, yalnız ulus iradesine dayandırdığı meşruiyet anlayışını. Bu noktada Atatürk hukuk devrimini başlatmıştır bile. Fransız İhtilâli'yle birlikte, yaklaşık 130 yıldır Avrupa ülkelerini, haklarını etkileyen ulusal egemenlik kavramını ilk kez Atatürk Türk milletine tanıtıyor ve tüm varlığıyla sahip çıktığı bu kavramı gerçekleştirme imkânını Türk ulusuna veriyordu. Artık egemenliği binlerce yıldır olduğu gibi belli bir aileden gelen tek kişi kullanmayacaktı. Ulus, egemenlik gücünün kaynağı olacaktı. Aslında TBMM'nin açılışı, o zamana dek mutlak iktidar olan Padişah ve Halife'nin ilerde bu makam ve güçlerini kaybedeceğinin de göstergesiydi. Mutlak biçimde ulusa ait olan egemenliğin bölünmesi mümkün olmayacağına göre, bu ilke ile "kutsal ve sorumsuz" padişahlık ve hilâfet kurumlarının bağdaşmayacağı kesindi. Kesin olan bir ikinci nokta da, ulusal egemenlik ilkesine dayalı Meclis'le teokratik devlet ve hukuk sisteminin sürdürülemeyeceğiydi. Bu ilkenin gerçekleştirilebileceği tek devlet sistemi lâik hukukun geçerli olacağı demokratik cumhuriyet modeliydi.

Levent Sahverdi Arşivi

Böylece, TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılması, aynı zamanda ilerde yapılacak olan hukuk devriminin en önemli basamağını da teşkil ediyordu.

Nitekim TBMM'nin 20 Ocak 1921'de kabul ettiği ilk anayasanın 1. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu[1], halkın kendi adına kullanılmak üzere yasama ve yürütme yetkilerini TBMM'ne verdiği, 3. maddede de "Türkiye Devleti'nin TBMM tarafından idare olunduğu" yazılıydı. Böylece, egemenliğin Osmanlı hanedanından TBMM'ne hukuken de geçtiği ifade edilmişti[2].

Zaferden sonra Saltanat'ın kaldırılması (egemenliğin ulusa geçmesi), Cumhuriyet'in ilânı (demokratik bir devlet sisteminin benimsenmesi, ki demokrasiye en uygun devlet şekli, egemenliği kullananların seçimle işbaşına geldikleri cumhuriyettir) ve Hilâfet'in kaldırılması (teokratik devletten kesin olarak ayrılma) ile siyasal devrimler gerçekleştirilirken lâik hukuk devriminin de ön hazırlıkları tamamlanıyordu. Atatürk'ün hukuk devrimini bu siyasal olaylardan soyutlamak ve onlara değinmeden açıklamak mümkün değildir. Çünkü onlar hukuk devriminin ön şartlarını oluştururlar. Teokratik düzenin unsurları olan padişahlık ve hilâfet muhafaza edilirken hukuk devrimi yapılamazdı. Siyasal devrimler 1924 Anayasası ile Türk toplum hayatına yerleşti ve güvence altına alındı[3].

I. HUKUK DEVRİMİNİN NEDENLERİ

Hukuk, insan topluluklarını ve bu topluluklar içindeki sosyal ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür. Şahısların diğer şahıslarla ve devletle olan ilişkilerinde karşılıklı hak ve mükellefiyetlerin neler olduğunu belirler. Hukuk düzeni iyi işleyen bir toplum adalet inancının sağladığı huzur ve güven içinde yaşar. Hukuk alanında gerçekleştirilecek bir devrim, diğer devrimlerin de hem temelini, hem de güvencesini oluşturacaktı. Atatürk'ün gerçekleştirdiği diğer devrimlerde olduğu gibi, hukuk devrimi de Türk milletine lâyık olduğu bağımsız, çağdaş, demokratik ve onurlu bir yaşam sağlama amacına yöneliktir.

[1] Atatürk, "kayıtsız şartsız tabiriyle tasrih olunan hâkimiyeti milletin uhdesinde tutmak demek, bu hâkimiyetin bir zerresini sıfatı, ismi ne olursa olsun hiçbir makama vermemek, verdirmemektir" diyordu. *Söylev*, II, s. 80.

[2] Gülnihal Bozkurt "Hukuk Devrimi", *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, 1/2 YÖK yayınları, Ankara 1989, s. 39.

[3] Bu anayasada konumuz açısından göze çarpan çok önemli bir husus da yasama ve yürütme yetkilerinin, "kuvvetler birliği" ilkesine rağmen birbirlerinden açıkça ayrılmış olmaları ve yargının bağımsızlığıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türk Devleti ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık ilkelerine dayanıyordu. Ulusal egemenlik yukarda saydığımız siyasal devrimlerle gerçekleştirilmişti. Tam bağımsızlık ise ülkede yaşayan herkesin kanun önünde eşitliğini sağlayabilecek, tek, güçlü bir hukuk sisteminin kurulmasını gerektiriyordu.

Eski hukukun muhafazası şu nedenlerle mümkün değildi:

A — Gücünü yüzyıllar içinde yitirmiş Osmanlı Devleti, çeşitli barış anlaşmaları ve kapitülasyonlarla büyük devletlere karşı siyasal ve ekonomik açıdan olduğu gibi, yargısal açıdan da yarı bağımlı bir hale düşmüştü. Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan yabancılar üzerinde malî ve hukuksal denetim kuramıyordu. Yabancılar suç işlediklerinde tutuklanamıyor, evleri aranamıyordu. Bir devletin egemenliğinin en belirleyici güçlerinden olan yargı gücünü kullanamayışının sakıncasının yanısıra, bu durum hukukî suistimallere de yol açıyordu: Osmanlı uyrukluğunda olan gayrimüslimler yabancı bir ülke vatandaşlığına geçtiklerini beyan ediyor, vatandaşlığını seçtikleri ülkeye bir kez bile gitmeksizin, yeni pasaportlarını alıyor ve Osmanlı topraklarında kapitülasyonların sağladığı her türlü ayrıcalıktan yararlanıyorlardı. Doğup büyüdükleri ve yaşamlarını sürdürmeye kararlı oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı hiçbir mükellefiyetlerini yerine getirmeksizin ve yargı denetiminden uzak olarak yaşıyorlardı.[4]

Osmanlı vatandaşlığında kalan gayrimüslimler ise artık bağımsız devletlerini kurmak istiyorlar ve "kanun önünde eşitlik olmadığı" şikâyetiyle, çok yönlü çıkarlarını gerçekleştirebilmek için Osmanlı Devleti'nin içişlerine sürekli müdahale fırsatı kollayan büyük devletlerden destek buluyorlardı. Ülkede "hukuk birliği" ve devletin "bağımsız yargı gücü" bulunmamasından doğan ve bugün iç ve dış hukuk açısından egemen bir devlet için asla düşünülemeyecek ve kabul edilemeyecek olan bu uygulamalar, hukuk devriminin bağımsızlığımız açısından önemini vurgulayan trajik örneklerdir[5].

Devletin egemenlik unsurunu etkileyen bu nedenler dışında eski hukukun ülkede uygulanması başka nedenlerle de mümkün değildi:

[4] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Amerikan Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Osmanlı Gayrimüslim Vatandaşlarına Dâir Bazı Amerikan Belgeleri,* Prof. Dr., Jale G. Akipek Armağanı, 1991, Konya, s. 177-189.

[5] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu,* Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Levent Sahverdi Arşivi

B — Eski hukuk sistemi ile yeni devletin ve Türk milletinin ihtiyaçları karşılanamazdı. Çünkü eski hukuk kuralları Osmanlı döneminde bile halkın ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Osmanlı Devleti'nde klâsik dönemde özel hukuk alanında (şahıs, aile, miras, borçlar ve ticaret hukuku) İslâm hukuku uygulanıyor, kamu hukuku alanında ise, İslâm kamu hukukunun kurallarının azlığı ve devamlı bir gelişme halinde olan hayatın sürekli yenilik gerektiren icap ve ihtiyaçlarının devre uygun olarak karşılanması gereksinmesi nedeniyle Osmanlı padişahları, şeyhülislâmdan aldıkları yetkiyle kamu hukuku kuralları koyabiliyorlardı.[6] Bu yolla yaratılan ve örfî hukuk olarak adlandırılan bu hukukun tipik örnekleri olarak Fatih ve Kanunî döneminde yapılan kanunlaştırma hareketleri verilebilir. Şu halde kamu hukuku alanında devletin gereksinmeleri, belirli kalıplara uygunluk şartıyla olsa da karşılanabiliyordu.

Özel hukuk alanında ise, kuralların çeşitli mezheplere ait fetva kitaplarında dağınık olarak bulunması, yeni şartlara uygun içtihatlar yapılamaması nedeniyle uygulamada büyük zorluklarla karşılaşılıyordu. Bir diğer sorun da ülkede yaşayan gayrimüslimlere bu hukukun değil, kendi dinî hukuk kurallarının uygulanmasıydı. Hukuktaki bu ikilik, yukarda da değinildiği gibi gayrimüslim topluluklar ve büyük devletler tarafından hep şikâyet konusu olarak gündeme getirildi.

Tanzimat döneminde başlatılan yenilik hareketleri sırasında hukuk da unutulmadı ve ülkede yaşayan, din ve mezhebi ne olursa olsun herkese uygulanabilecek bir ortak hukuk yaratma gayretiyle Batı'dan ceza, ticaret, usul kanunları tercüme edilerek alındı ve yürürlüğe sokuldu. Ancak bu yeni kanunların ve bunları uygulamak üzere kurulan mahkemelerin yanısıra eski hukukun ve mahkemelerin de teokratik devletin yapısı gereği muhafazası zorunluluğu ve kapitülasyonlar gereği çalışmaya devam eden yabancı mahkemeler arzulanan hukuk birliğine gidişi imkânsız kılıyordu. Bu mahkemeler arasındaki görev ve yetki çatışmaları, adaletin yerine getirilmesini zorlaştırıyor, geciktiriyordu. Bu hukuk karmaşası Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sürdü.

Tüm bu sorunların yanısıra mevcut yasaların bugünkü hukuk anlayışına uymaması, kadın erkek eşitliği olmayışı, ticaret ve ceza hukuklarında ve yargılama usullerinde bugün için hayatî önem taşıyan kurum ve kuralların bulunmayışı[7] da hukuk açısından çok sakıncalıydı.

[6] Bu konuda geniş bilgi için Coşkun Üçok - Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara.

[7] Geniş bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,* Ankara 1976.

Levent Sahverdi Arşivi

Bütün bu çok kısaca ana noktalarına değinilen nedenlerle Cumhuriyet döneminde eski hukukun benimsenmesi uygun ve mümkün değildi. Ancak yine de bu yolda bir deneme yapıldı ve mevcut hukuk sisteminin yenilenmesi, modernleştirilmesi için 1923 yılında Adliye Vekâleti tarafından kurulan komisyonlara[8] yürürlükte bulunan kanunların elden geçirilerek tadili görevi verildi. Bu komisyonların çalışma şekillerini düzenleyen talimatnamede, komisyonların önce fıkıh hükümlerine dayanacakları, ikinci derecede de diğer uluslarca benimsenmiş hukukî çözüm ve uygulamalardan yararlanacakları belirtilmişti ki, salt bu cümle bile eski hukuk uygulamasındaki çok başlılığın ve karmaşanın devam edeceğini göstermekteydi.

Komisyon çalışmalarının istenen içerik ve hızda olmaması üzerine, giderek Batı Avrupa hukukunun tamamen benimsenerek yeni ve modern bir hukuk sisteminin yürürlüğe konması fikri ağırlık kazanmaya başladı. 1924'de yeniden kurulan komisyonların çalışmaları da tatminkâr bulunmadı. 1925 yılında Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt bu komisyonlar önünde yaptığı bir konuşma ile komisyonların görevine son veriyor ve şunları söylüyordu:

> *"Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar, o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı olduğu gibi Batı'dan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız."*[9]

Atatürk ise Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılış töreninde,

> *"Tamamen yeni kanunlar meydana getirerek eski hukuk esaslarını kökünden kaldırmak teşebbüsündeyiz. Yeni hukuk esasları ile alfabesinden eğitime başlayacak yeni bir hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz"*

diyerek, yeni hukuk sistemimizin eskiyle bağlantısı olmayacağını açıklıyordu[10].

[8] H. V. Velidedeoğlu, *Medenî Hukuk,* C. I., cüz I, 1959, s. 71; E. Özsunay "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler", *Atatürk'ün Hukuk Devrimi,* İstanbul 1983, MHAUM, Jale Akipek, *Türk Medeni Hukuku,* C I, Ankara, 1966, s. 34 vd.; S. Ş. Arsay, *Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar,* Ankara 1952, s. 136 vd.

[9] M. E. Bozkurt, "TMK Nasıl Hazırlandı?", Medenî Kanunu 15. Yıldönümü İçin İÜHF, İstanbul 1944, s. 7-20.

[10] *Söylev ve Demeçler,* II, s. 240-243.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, "Medenî hukukta, aile hukukunda takip edeceğimiz yol medeniyet yolu olacaktır. Hukukta işleri oluruna bırakmak ve hurafelere bağlılık, milletlerin uyanmalarını engelleyen en ağır bir kâbustur. Türk milleti üzerinde kâbus bulunduramaz" diyerek de, hukukun yaşayan bir bilim dalı olduğunu, statik kurallara dayanmaması gerektiğini vurguluyordu[11]. Gerçekten hukuk kuralları zamanla değişen insan ilişki ve ihtiyaçlarını karşılamak görevindedir. Hukukun ortaya çıkması, sürekli gelişim ve değişim içinde olmasının nedeni de zaten budur.

Böylece ülkede kanun hazırlamaktan vazgeçilerek iktibas yoluna gidildi. Kıta Avrupası ülkelerinin medenî kanunları incelendikten sonra en basit dilli, yeni tarihli ve hakime geniş takdir yetkisi veren İsviçre Medenî Kanunu Borçlar Kanunu ile birlikte tercüme edilerek 1926 yılında yürürlüğe girdi. Böylece Türk ve dünya hukuk tarihinin en büyük resepsiyon hareketlerinden biri gerçekleştiriliyordu.

Yeni Türk Medenî Kanunu ilerici, inkılâpçı, lâik ve halkçı bir ruh taşımaktaydı.[12] Evlenme, boşanma, miras, fiil ve hak ehliyeti, velâyet gibi konularda kadın erkek eşitliği, medenî nikâh usulüyle kurulan, modern ve hayatın icaplarına uygun bir aile tipi, yeni bir gayrimenkul anlayışı, mülkiyet hakkının tanzimi, tüzel kişiler, haksız fiilde kusur ve illiyet prensipleri hep Medenî Kanun'un getirdiği yeni ve çok önemli düzenlemelerdir. Böylece, kadın erkek tüm Türk vatandaşları, en ileri ve uygar ülke vatandaşları ile aynı haklara kavuştular.

Türk Medenî Kanunu kanun karşısında hakime büyük bir takdir serbestisi tanımıştır. Böylece hakime olayın ve ülkemizin koşullarına uygun olarak bir hukuk kuralı yaratma imkânı ve mükellefiyeti de yüklenmiştir. Türk hakimleri bu ağır yükün altından, verdikleri kararlarla bu hukuku kısa sürede ulusallaştırmayı başararak kalkmışlardır.

Türk Medenî Kanunu'nun yanısıra, 1926'da İtalyan Ceza Kanunu'ndan iktibas edilen Türk Ceza Kanunu, yine 1926'da Ticaret Kanunu, 1927'de Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (Neuchatel), 1929'da Ceza Muhakemeleri Kanunu (Almanya), 1929'da Deniz Ticareti Kanunu (Al-

[11] Bu husus dinsel kökenli Mecelle'de bile yer almıştır: "Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz" (Yani çağın değişimiyle kuralların da değişeceği inkâr olunamaz). *Mecelle,* md. 39, Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 30-38.

Atatürk'ün bu sözleri, 1 Mart 1340 (1924)'de, İkinci Dönem Birinci Toplantı Yılını açarken yaptığı konuşmadan alınmıştır. *Söylev ve Demeçler,* I, s. 317.

[12] Bu konuda geniş bilgi için, Jale Akipek, *Türk Medeni Kanunu,* C. I, Ankara 1966.

Levent Sahverdi Arşivi

manya), 1932'de İcra İflas Kanunu (İsviçre) kabul edilerek yürürlüğe girdiler. Yeni mahkemeler, barolar kuruldu. Böylece, Türkiye'de hukuk devrimi tamamlanmış oluyordu.

II. ATATÜRK'ÜN HUKUK DEVRİMİNİN GETİRDİKLERİ

Hukuk devrimimizle getirilen kurum ve kavramlar birbirinden önemli ve önceliklidir. Bu kurumlar ve kavramların her biri, diğerinin önkoşulu veya doğal sonucudur. Hepsi de hayatîdir; vazgeçilemez, "olmazsa olmaz" kurallardır ve zorlayıcı nitelikteki hukuk kuralları ile düzenlenerek güvence altına alınmışlardır.

Atatürk'ün hukuk devriminin kuşkusuz en önemli yanı ve temeli lâik hukuk kurallarının kabul edilmiş olmasıdır. Türk hukuku artık dinsel nitelik taşımamaktadır. Statik yapılı değildir. Türk toplumu hukuk tarihinde bunu tüm olarak gerçekleştirebilen tek Müslüman toplumdur ve bunu Atatürk'e borçludur. Osmanlı Devleti'nde de kısmen Batı hukukunun benimsenmesine rağmen hukuk çokluğuna düşülmesinin nedeni de lâiklik prensibinin olmayışıdır. Türkiye Cumhuriyeti ancak lâiklik ilkesini benimseyerek bu alandaki sonsuz çelişkiden sıyrılabilmiştir.

Çağdaş hukukun temel ilkeleri olan teklik ve genellik ilkeleri de lâiklik ilkesinin sonucudur. Lâiklikle insan hakları ve özgürlük gerçekleşirken, din sömürüsü, dinin çıkarlara âlet edilmesi önlenmiştir. Lâik hukuk, din ve vicdan özgürlüğünün kaynağı olduğu gibi güvencesini de teşkil etmektedir. Bu hürriyete dayanarak bu hürriyeti yok etmek isteyenlere karşı pozitif hukuk düzenimizde gerekli önlemler alınmıştır. Lâik hukukla, dünya işlerini bilim ve akılla yürütme yolu açılmıştır.

Lâikliğin bir başka sonucu da bu ilkeyle teokratik devletten, Atatürk'ün 1906'dan beri ideal devlet şekli olarak savunduğu[13] cumhuriyet rejimine geçilmesi ve bu rejimin teminat altına alınmasıdır. Cumhuriyetin en belirgin özellikleri ise tüm vatandaşların ortak iradeleriyle devlet yöneticilerini belirleyebilmeleri ve eşit olmalarıdır. Lâik hukuk sistemiyle Türk vatandaşları siyasal haklarına kavuşabilmiş, demokratik katılım gerçekleşebilmiştir. Hukuk devrimimiz sayesindedir ki, ülkede cins, ırk, inanç, sınıf ayırımı yapılmaksızın herkes kanun önünde eşittir. Özellikle kadın erkek eşitliği hukuk devrimimizin en önemli sonuçlarındandır. Nüfus sayımlarında insan ve vatandaş olarak bile sayılmayan Türk kadını,

[13] Münir Hayri Egeli, *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*, İstanbul 1954, s. 34; Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara 1989, s. 16 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün hukuk devrimiyle ekonomik özgürlüğüne, hukukî ve siyasal haklarına pekçok Avrupa ülkesindeki kadınlardan önce sahip olmuştur. Eğitim, kültür seviyesinin yükselmesi ve sanayileşme ile Türk kadını kuşkusuz bu haklarını daha bilinçli bir şekilde değerlendirecek, kullanacaktır.

Kapitülasyonları kaldıran Lozan Barış Anlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti siyasal, ekonomik bağımsızlığının yanısıra yargısal bağımsızlığa da kavuşmuş ve egemen bir devletin en doğal hakkı olan yargı gücü de hukuk devrimi ile teminat altına alınmıştır. Atatürk "milletlerin yargı hakkı bağımsızlıklarının birinci şartıdır. Adalet kuvveti bağımsız olmayan bir milletin devlet olarak varlığı kabul olunamaz" demiştir.[14]

Yargı hakkı bağımsız mahkemelerce, millet adına, kanunlara uygun olarak kullanılmaktadır.

Hukuk devriminin bir başka yönü de "Hukuk Devleti"ne geçiştir. Teokratik devletten farklı olarak, hukuk devletinde devlet de vatandaş kadar hukuka saygılı ve hukukla bağlıdır. Devlet yönetiminde keyfilik değil, hukuka uygunluk vardır. İdarenin faaliyetlerinin kanuna uygunluğu denetlenir ve vatandaşların idare karşısındaki hakları korunur. Vatandaşın bu konudaki güvencesi de yeni hukuk düzenimizdir.

SONUÇ

Atatürk'ün hukuk devrimi sadece içerik açısından değil, kanunların benimsenme şekli bakımından da çok önemlidir. Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra kendilerine özgü hukuk sistemini bırakarak İslâm hukukunu benimsemişlerdi. Türk hukuk devrimiyle, Türk toplumu Türk hukuk tarihinde ikinci kez tüm olarak eski hukukunu bırakarak yeni bir hukuk sistemini benimsemiştir. Bu defa Kara Avrupası hukuk sistemi, yani kontinental hukuk benimsenmiştir[15]. Bu, gözü kapalı bir Batı hayranlığı nedeniyle değil, kadınıyla, erkeğiyle Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesinde yaşayabilmesini sağlamak için tarihte benzeri pek az görülmüş bir cesaret ve kararlılıkla yapılmıştır[16]. Hukuk devrimi ile Türk insanı, en ileri ülkelerin vatandaşlarıyla eşit hak, özgürlük ve güvencelere kavuşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bu külli ve bilinçli hukuk benimsemesi ile (resepsiyon) gelişmekte olan pekçok ülkeye de örnek olmuştur.

[14] *Söylev ve Demeçler*, I, 1945, s. 55-56.

[15] Gülnihal Bozkurt, "die Rezeption des westlich - kontinentalen Rechts in der Türkei", Rechtpflege Fachhochschule, I, 1991, s. 1-5.

[16] *Söylev ve Demeçler*, I, 1945, s. 55-56.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, koyduğu akılcı ilkeler ve yaptığı diğer devrimlerle yüzyıllarca her alanda kendi kaderine terk edilmiş, âdeta kendi vatanında ikinci plâna itilmiş, devletin yapısı gereği milliyetçilik bilincini kazanması mümkün olmamış Türk halkını lâyık olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel seviyeye çıkartabilmek için tüm engelleri yıkmıştır. Buradaki araç ise hukuk devrimidir. Şu halde, diğer devrimlerle hukuk devrimi tamamlanarak Türk toplumu çok uzun bir süre sosyal hayatını düzenleyen hukuk düzeninden tamamen farklı bir hukuk düzenine ayak uydurabilecek sosyal ve kültürel düzeye çıkartılmıştır.

Hukuk devrimiyle akla, bilimsel esaslara, en ileri teknolojiye uygun bir yaşam ve demokratik, çoğulcu, özgürlükçü bir devlet sistemi kurulabilmiş, Türk halkı çağdaş uygarlık düzeyinde ve en önemlisi, kadınıyla, erkeğiyle eşit haklara sahip olarak insanca yaşama hakkına kavuşmuştur. Bu devrim, insanın insanca yaşayabilmesi ve bilim için gerekli özgür düşüncenin, eşitliğin, hukuk devletinin teminatıdır.

Atatürk'ün hukuk devrimi, diğer devrimlerin olduğu kadar tüm bu sayılan özelliklerin de dayanak ve güvencesini taşıyabilecek bir ağırlık ve sağlamlıktadır.

Hukukun gelişimi kuşkusuz sürmektedir. Yeni ihtiyaçlar gözlenmekte mevcut hukuk kuralları bu ihtiyaçlar ve toplumsal gerçekler gözönünde tutularak gerektikçe yeni düzenlemelere konu edilmektedirler. Türk hakimi de yeni yasaları uygularken toplumsal gerçekleri gözönünde tutarak, ama mutlaka soncul amaç olarak Türk toplumunu kendisi için diğer tüm devrimlerle birlikte öngörülen çağdaş toplum düzeninde yaşatmak için çalışmakta, adaleti sağlarken akılcı davranmaktadır. Yasa koyucu ve uygulayıcılar başta olmak üzere Türk toplumuna büyük görevler düşmektedir. Türk toplumunun her ferdi, hak ve hürriyetlerinin güvencesi olan lâik hukuku yozlaştırmamak, taviz vermemek akla, ihtiyaçlara, gerçeklere en uygun biçimde muhafazasını, uygulanmasını ve gelişimini sağlamak konusunda üzerine düşeni yapmalıdır. Adaleti sağlamanın yanısıra, çağdaş bilim ve uygarlığı takip edebilmek ancak bu şekilde mümkündür. Bu gerçeği Büyük Atatürk şu sözleriyle dile getirmektedir: *"Adliyemizin güvendiğimiz yüksek gücüyledir ki, Cumhuriyet, yazgısı olan olgunlaşmayı izleyebilecek ve her türlü biçim ve kılıktaki saldırılara karşı yurttaşın haklarını ve ülkenin düzenini dokunulmaz tutacaktır."*[17]

[17] *Söylev ve Demeçler*, I, 1945, s. 351.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE KADIN HAKLARI

Doç. Dr. GÜLDEN ERTUĞRUL

Atatürk erkeğe olduğu gibi kadına da insancıl bir açıdan yaklaşarak, kadının da medenî, siyasî ve kültürel haklarda erkek ile eşit tutulmasını sağlayacak çağdaş atılımları gerçekleştirmiştir. Çağdaş bir toplum olabilmenin ve çağdaş bir hukuk devleti kurmanın ilk şartı kadının da bir vatandaş ve özgür bir insan olarak haklarını tanımak ve saygı göstermekti. Zira kadın ve erkek insan kavramını birlikte oluşturmakta ve bu kavrama birlikte bir anlam kazandırmaktaydı. Bu anlayışla hareket eden Atatürk devrimi Türk kadınına asırlardan beri ihmal edilen sosyal ve siyasal haklarını kazandırdı. Türk halkının var oluşunu tayin eden Kurtuluş Savaşı öncesi ve süresince, Türk kadınının özverili katkılarını çok iyi değerlendiren, büyük insan Atatürk, kadına kazanmayı hak ettiği haklarını vererek, onu özlemini duyduğu toplum içindeki saygın statüsüne getirmiştir. Atatürk siyasal ve sosyal hakların kadın tarafından kullanılmasının, insanlığa mutluluk ve saygınlık sağlayacağı için gerekli olduğuna inanmaktaydı. Türk kadınının dünya kadınlığına elini vererek barış ve güvenliği için çalışmasını istiyordu.

Türk kadınına verilen özgürlük ve haklar, onun bir anlamda ırkının gerçek ruhuna dönüşünden başka bir şey değildir.

Orta Asya Türklerinin bilinen tarihlerine ve göçlerine gidildiğinde, kadının daima güçlü mevkilerde olduğu görülmüştür. Yedinci yüzyıldan başlayarak, Orhon Kitabelerinde görülen, "devleti bilen Kraliçeler", veya "Hakan ve Hatununun buyruğu ile" gibi sözler, eski Türk kadınlarının eşitlik statüsünü koruduğunu göstermektedir.

Ziya Gökalp'e göre, eski Türkler, pekçok bakımlardan hem demokrat, hem de feminist idiler[1]. Türklerin feminist olmalarının bir nedeni de eski Türklerde Şamanizmin kadındaki kutsal güce dayanmasıydı. Buna karşılık Toyonizm dini de erkeğin kutsal gücüne önem verirdi. Toyonizm ve Şamanizmin eşit olması, hukukça erkek ve kadının eşit tanınmasına neden olmuştu. Bu nedenle her işe ait toplantılarda kadın ve erkeğin birlikte

[1] Necla Arat: *Kadın Sorunu,* s. 72 (Say, İstanbul 1986).

Levent Sahverdi Arşivi

olmaları koşulu vardı. Örneğin, kamu yetkisi Hakan ile Hatun'un her ikisinde ortak olarak toplandığı için, bir buyruk yazıldığı zaman, "Hakan buyuruyor ki" deyimi ile başlarsa ona boyun eğilmezdi. Bir buyruğun kabul edilebilmesi için "Hakan ve Hatun buyuruyor ki" sözleriyle başlaması gerekirdi. Elçiler ancak sağda Hakan ve solda Hatun oturdukları zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkardı. Şölenlerde, Kurultaylarda, Tapınma ve Törenlerde, Savaş ve Barış Kurullarında Hatun da Hakan'la birlikte olurdu. Kadınlar örtünmek konusunda hiçbir şekilde zorlanmazlardı. Eski Türklerde monogami egemendi. Resmî eş yalnız bir tane olabilirdi. Bunun yanında kumaların bulunması, hukukî eşin yetki ve haklarını engelleyemezdi. Kuma çocukları kalıttan pay alamazdılar. Kuma oğulları babaları Hakan da olsa hiçbir zaman Hakan olamazdılar.

Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında, Eski Türklerde ana soyu ile baba soyunun değerce birbirine eşit olduğunu öne sürmektedir[2]. Buna göre soyluluk sadece babadan gelmeyip, anadan da gelmektedir. Bir kişinin tam soylu sayılması için hem anadan hem de babadan soylu olması gerekmektedir. Evlenecek gençler kahramanlık sınavından geçtikten sonra İl Meclisi'nden ad alıp vatandaşlık hukukuna sahip olabiliyorlardı.

Ziya Gökalp'in belirtiğine göre eski Türklerde kadınlar genellikle amazon idiler. Binicilik, silâhşörlük, kahramanlık, Türk erkekleri kadar Türk kadınlarının da becerileri arasındaydı. Kadınlar doğrudan doğruya hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilirlerdi[3].

Sekizinci yüzyıldan itibaren Müslüman Oğuzlar arasında söylene gelen *Dede Korkut Hikâyelerinden "Bamsi Beyrek"* öyküsünde görüldüğü gibi evlenecek bir gencin eşinde binicilik ve silâhşörlük becerileri araması ilginçtir. Bamsi Beyrek bir gün babasına kendisi için alacağı kızı şöyle tarif eder:

"Baba, bana öyle bir kız
alıver ki, ben yerimden
kalkmadan o kalksın,
ben kara koç atıma binmeden
o binsin; ben düşmana varmadan
o bana baş getirsin.
Böyle birini alıver, dedi.

[2] Ziya Gökalp: *Türkçülüğün Esasları,* s. 161 (Haz.M.Kaplan, Kültür Yayınları, İstanbul 1972).

[3] Aynı eser, s. 166.

Levent Sahverdi Arşivi

Babası Bay Büre Han söyledi;

Oğul, meğer sen kız istemiyor
kendine bir yoldaş istiyormuşsun."[4]

diyerek cevap verir. Bu satırlarda görüldüğü gibi bir bey oğlu ile evlenecek olan kızın ok atan, kılıç kuşanan, ata binen ve düşmanla savaşıp başını kesip getirebilen bir savaşçı olması beklenmektedir.

Banu Çiçek bu konularda Bamsi Beyrek ile yarışabilen bir geçen kızdır. Banu Çiçek av sırasında, at binmede, ok atmada ve güreşte Bamsi Beyreği sınava tâbi tutar ve yeterince güçlü olduğunu anladıktan sonra onunla evlenmeye karar verir. Bu olay genç kızların da evlenecekleri bir erkekte ne gibi özellikler aradıklarını göstermekte ve seçimlerini de özgürce yaptıklarını kanıtlamaktadır.

Türk kadınının Müslümanlığın kabulünden sonra da bu mert ve savaşçı özelliğinin sürmesini bir başka *Dede Korkut* Hikâyesinde de görmekteyiz. "Kazan Beyin Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olması" isimli hikâyede kadının kahramanlığı belirgin bir şekilde gözlenir. Eşi Kazan Bey'in ve oğlu Uruz'un düşmanlar tarafından tutsak edildiğini öğrenen ünlü Boyu Uzun Burla Hatun kırk ince belli kızı alıp kara aygırını çektirir, kara kılıcını kuşanır, Oğuz beylerini de yanına alıp düşmanın üzerine gider, Oğlu Uruz'u ve Kazan'ı kurtarır. Cenge gitmeden önce iki rekât namaz kılınıp Hz. Muhammed'e salavat getirilmesi[5] bu olayın müslümanlığın kabulünden sonra olduğunu ve kadının eski cengaver ve dışa dönük yaşamının da halen sürmekte olduğunu gösterir.

Eski Türk kadınının savaşçı olması özelliğinin yanında ve en başta, doğanın kadına bahşetmiş olduğu doğurganlık ve analık vasıflarının aile yaşamında çok önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Yine *Dede Korkut Hikâyelerinden* "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" Hikâyesinde görüleceği gibi, kadın ve erkek, bir ailede ancak çocukları olduğu zaman toplum içinde bir saygınlık kazanabilmekteydiler. Boğaç Han hiç evladı olmadığı için beylerin hakâretine maruz kalıp kara çadıra oturtulunca bir hışımla evine gelip çok değer verip "başımın bahtı evimin tahtı" diyerek sevdiği karısına hesap sorar:

"Han kızı! yerimden kalkayım mı?
yakanla boğazını tutayım mı?

[4] Cevdet Kudret: *Bugünkü Türkçe ile Dede Korkut Hikâyeleri* s. 51 (Varlık, 1986).
[5] Aynı Eser, s. 95.

Levent Sahverdi Arşivi

Kaba ökçem altına alayım mı?
Öz gövdenden başını keseyim mi?"[6]

Bunun gibi sert sözlerle güzel karısını azarlayan Boğaç Han'ın sonunda bir oğlu olur. Fakat oğlu büyüyünce onun kıymetini bilmeyen Boğaç Han gaflet içinde onu oklayıp öldürmek ister. Kırk ince belli kızı alıp at üstünde oğlunu kurtarmaya giden yine anasıdır. Bu nedenle anaların yaşamsal önemini vurgulayan "ana hakkı tanrı hakkıdır" sözüne *Dede Korkut Hikâyelerinde* sıkça rastlanır.

Dede Korkut Hikâyelerinde görüldüğü gibi Türk kadını dışa dönük bir hayat yaşamakta ve her türlü etkinlikte eşinin yanında yerini almaktaydı. Eşler birbirlerini görüp yeteneklerini sınayarak seçmekteydi. Kadın ana olduktan sonra daha bir değer kazanmakta ve ana olarak daha fazla saygı görmekteydi. Kadının özgür yaşamı İslâmiyetin kabulünden sonra da bir süre devam etmiştir. Ünlü seyyah İbn Battuta'nın 14. yüzyıldan Anadoluda gezip gördüklerinden anlattıkları, örneğin kadınların yüzlerini örtmediklerini ve evlenmeden önce eşlerini tanımaları gibi özellikler[7], Dede Korkut Hikâyelerini doğrulamaktadır.

Oğuz Türklerinin üstünde yoğunlaşan Arap ve Bizans kültürünün etkisi Türk kadını üzerinde olumsuz olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Kur'an ve İslâm felsefesinin yorumu o tarzda gelişmiştir ki, kadının durumu anlaşılamayacak ölçüde gerilemiştir. Kadınlar eve dönük bir hayat sürmeye mecbur edilerek, dışarı işlerinden tümüyle ellerini ayaklarını çekmişlerdi, peçe ile sıkı sıkıya örtünmeleri mecburi olan dönemlerde eğitimleri de kısıtlanmıştır. Sokağı ancak kafes arkasından görebilen kadınların IV. Mustafa (Hicri 12. asır) devrinde hiçbir gün sokağa çıkamayacakları emri verilmişti[8].

Aile hukukunda, *Kur'an*'ın Nisa süresinde belirtilen ve erkeklerin evlenmesi ile ilgili "şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız"[9] sözü uygulanmamış, fakat *Kur'an*'ın sınırlamış olduğu dört kadınla evlilik ve dalık alma hakkı Osmanlılar arasında gelenekselleştirilmiştir. Böylece M.Ö. 3000'den itibaren Anadolu'da yaşamış olan Asur-

[6] Aynı Eser, s. 10-11.

[7] Jorge Blance Villalta: "Women" *Atatürk*, s. 368, chapter 35 (Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1979).

[8] Prof. Dr. A. Afetinan: *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması* (Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1968).

[9] *Kur'anı Kerim ve Türkçe Anlamı* (Ankara, 1973) Nisa Süresi 3.

Levent Sahverdi Arşivi

lular, Hititler ve Sümerler gibi çeşitli toplumlarda görülen ve prensip olarak eski Türklerde de benimsenen monogaminin yerini Osmanlılar devrinde yasal poligami almıştır. Sonuçta kadınlar aile hayatında daha önce sahip oldukları hukukî haklarını ve saygınlıklarını kaybederek özgürlüklerini yitirdiler. Kaşgarlı Mahmud'un dediği gibi "Türkler kendi geçmişlerini unuttular" [10].

Avrupa'da 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra başlayan özgürlük hareketleri Fransız, İngiliz ve Amerikan kadınlarını kendi haklarını da ele geçirmek için harekete geçirdi. Osmanlıların çöküş döneminde Avrupa'daki özgürlük hareketleri etkili olmuş ve Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi değerli düşünürler, kadının köleliği ve aile hayatındaki gerilemiş durumunu kınayarak, kadınların da Avrupalı hemcinsleri gibi eğitim görmeleri gerektiğini vurgulayan çeşitli yazılar yazmışlardır.

Tanzimat devri 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bir dizi reform getirerek kadının kurtuluş hareketinin başlangıcını simgeler. 1876'da Osmanlı devleti meşruti idareye geçtikten sonra başlayan Pan-İslâmizm hareketine karşın, kadın okur yazar sayısı önemli ölçüde artış göstermiş ve kadın basını kültür hareketlerini hızlandırmıştır. II. Meşrutiyet devrinde de kadın aydınların artışını görmekteyiz. Kadın öğretmenler, iş hayatına atılmışlar, kız meslek okulları ve ebelik okulları açılmıştır. Nihayet 1922-23 yılında kız öğrenciler tıp fakültelerine girebildiler.

Bu devirdeki İslâmcılık, Batıcılık ve Ziya Gökalp'in önderliğindeki Türkçülük akımlarından sonuncusu, 1917 Aile Kararnamesi'nin çıkmasında etkili olduğu gibi, daha sonra Atatürk devrimini de büyük ölçüde etkilemiştir. O dönemin aydın kadınlarından ünlü Halide Edip Adıvar, yapıtlarında Türk kadınını tutsaklıktan ve çarşaftan kurtulmuş konak duvarları arasından çıkarak eşi ile birlikte çalışıp yurt kalkınmasına yararlı olacak kişiler olarak tanımlamıştır. Halide Edip, zamanında kadın sorununu ele alarak kadın erkek eşitliğini savunduğu için çevrenin tutucu ve ağır eleştirilerine hedef olmuştur.

Türk kadınının yazgısı daha önceki savaşlarda ve Kurtuluş Savaşı'nda göstermiş olduğu çabalar ve direnç sayesinde büyük ölçüde değişmiştir. Türk kadınları düşman işgaline direnmişler, dernekler kurup mitingler tertip etmişlerdi. Birinci Dünya Harbi'nde harbe giden erkeklerin yerine tarımda olduğu gibi her alanda görev almışlar, memuriyete geçmiş ve Kı-

[10] Kaşgarlı Mahmud: *Divan* I, s. 260-261 Çev. Besim Atalay.

Levent Sahverdi Arşivi

zılay örgütlerinde çalışmışlardır. İç savaşlarda, kurtuluş hareketine girişen Anadolu'da, kadınların da vatan savunmasına katıldıkları bilinmekte ve kızların belirli bir eğitimden geçerek çeşitli mesleklerde yetişme gayretleri takdirle karşılanmıştır.

Türk kadınının atalarından ve ırkından devraldığı kahramanlık özelliğini örnekliyebiliriz. 1877 Türk - Rus Savaşı'nda Erzurum'un kurtuluşunda kahramanlığı ve gözü pekliği ile ün salmış Kara Fatma veya Nene Hatun bilinen en ünlü kadın kahramanlarımızdan birisidir[11].

Daha sonra Kurtuluş Savaşı sırasında bizzat orduda görev alarak hizmet vermiş Türk kadınları için Bolu'da yayınlanan "Türk Oğlu" gazetesinin 30 Ekim 1921 tarihli sayısında duyurulan şu habere dikkat etmek gerekir:

"Eskişehir savaşında başından sonuna kadar ve kendi araçları ile görev yapan 12 Türk kadınına madalya verilmiştir."[12]

Bunların arasında erzak kolunu yöneten Fatma onbaşının rütbesi çavuşluğa yükseltilmiş ve bu oniki kadının isimleri verilmiştir. Türk kadınının hizmet ve başarılarına daha pekçok örnekler verilebilir.

Büyük insan Atatürk 21.3.1923'de Konya'da yaptığı bir gezisinde verdiği söylevde Türk kadınının Kurtuluş Savaşı sırasında gösterdiği çalışma ve özveriyi takdirle belirtir ve şöyle der:

> *"Bu son senelerin inkılâp hayatında, ateşli özverilerle dolu mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak kurtuluşa ve bağımsızlığa götüren karar ve faaliyet hayatında milletin her ferdinin çalışması, çabası, emeği, özverisi ortaya çıkmıştır. Bu arada en çok yüceltilerek anılması ve daima şükran ile tekrar edilmesi gereken bir emek vardır ki, o da Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok ulvi çok yüksek, çok kıymetli özveridir. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının üstünde kadın çalışmasını söylemek mümkün değildir ve dünyada hiçbir milletin kadını 'Ben Anadolu*

[11] Doç. Dr. Gülden Ertuğrul: "Atatürkçülük ve Çağdaşlaşma Kapsamında Türk Kadını" *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi,* 12 Mart 1990 s. 32.

Not: Prof. Dr. Necip Aziz Berksan (Gata Öğretim Üyesi) bir mektubunda Nene Hatun'un Kara Fatma isminde bir kadın olduğu ve düşmana saldırı sırasında öldüğü belirtilmiştir.

[12] Prof. Dr. A. Afetinan: *Kurtuluş Savaşında Türk Kadını* s. 7-8 (T.T.K. Ankara, 1985).

Levent Sahverdi Arşivi

kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar emek gösterdim' diyemez.

Kadınlarımız aslında toplum hayatında erkeklerimizle her zaman yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamandan beri, kadınlarımız erkeklerle baş başa, savaş hayatında, ziraat hayatında, geçim hayatında, erkeklerimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz ülkeyi zorla ele geçiren düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında varlıklarını ispat ettiler. Fakat erkeklerimizin oluşturduğu ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Ülkenin varlık nedenini hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki, bu savaşta ve ordan evvelki savaşlarda milletin yaşama yeteneğini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünleri pazara götürerek paraya çeviren aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin savaş malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o özverili, o ilahî Anadolu kadınları olmuştur. Bundan dolayı, hepimiz bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle sonsuza dek kutlayalım ve büyük saygı gösterelim."[13]

Hizmetlerini, şükran, minnet ve büyük saygı ile andığı Türk kadınının, büyük bir potansiyel olduğu, Atatürk'ün bu sözlerinden anlaşılmaktadır. Böylesine önemli bir kuvvet kaynağını gerekli doğrultuda yönlendirmek için kadının eğitimine önem vermek gerektiği ortadadır. Eğitimdeki düzensizlikler, lâik ilkeler doğrultusunda düzenlenerek 3 Mart 1924'te Tevhit-i Tedrisat Kanunu (Öğrenimi Birleştirme Yasası) kabul edildi. Bu yasaya göre eğitim devlet denetimi altına alınarak kadın ve erkek bütün toplum içinde çağdaşlaştırılmış oldu. Kadınların da erkeklerin geçtiği bütün kademelerden geçerek eşit eğitim haklarından yararlandırılması kabul edildi. Atatürk kadının en büyük görevinin analık ve topluma değerli evlâtlar yetiştirmek olduğunu belirterek, uygarlığın dev adımlarla yürüdüğü bir çağda, yüzyılın gereklerine uygun evlât yetiştirmenin zorluklarını da bilerek hareket etmektedir. İzmirde 31.1.1923'de verdiği söylevde kadınların eğitim gereğini şöyle belirtmektedir:

[13] 1) Doç. Dr. Türkân Arıkan: *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet* s. 13-14 (T.B.M.M. 50. yıl).

2) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* Cilt II. s. 151, (T.T.K. Ankara 1989).

Levent Sahverdi Arşivi

"Kadının en büyük görevi analıktır. İlk eğitim verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu görevin önemi yeterince anlaşılır. Milletimiz güçlü bir millet olmaya kesin karar vermiştir. Bugünün gerekli olan şeylerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini sağlamaktır. Bundan ötürü kadınlarımız da ilim ve fen adamı olacak ve erkeklerin geçtikleri bütün eğitim kademelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar toplumsal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olacaklardır."[14]

Kadınların üzerlerine düşen diğer görevlerin yanı sıra en faziletli ve yararlı görevinin analık ve faal evlâtlar yetiştirmek olduğunu ve bu nedenle anaların yüksek niteliklere sahip olmaları gerektiğini belirten Atatürk, 21.3.1923'de Konya kadınları ile yaptığı konuşmada, "kadınların erkeklerden daha aydın, daha kültürlü ve daha fazla bilgili olmaları zorunludur" der ve "eğer gerçekten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar" diyerek tamamlar. Atatürk'ün belirttiğine göre batılılar Türk kadınını boş, cahil, uygar olmayan ve toplumsal hayata karşı ilgisiz ve hayattan, dünyadan, insanlıktan, iş ve güçten uzak tutulan varlıklar olarak görmektedirler. Anadolu Türk kadını böyle değildir. Kadınların dış görünüşleri bu gerçek dışı yargılara sebep olmaktadır. Atatürk Türk halkının dış görünüş itibariyle de çağdaş bir görünüm olarak, kıyafet devrimi yapılmasını gerekli görmektedir. Atatürk 28.8.1925'de İnebolu gezisinde halka şöyle hitap etmektedir:

"Gezilerim sırasında, köylerde değil, özellikle kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok sıkı özenle kapatmakta olduklarını gördüm. Özellikle bu sıcak mevsimde bu durumun kendileri için işkence ve ızdırap nedeni olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim benciliğimizin eseridir. Çok dikkatli ve namuslu olduğumuz gereğidir. Fakat saygıdeğer arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi anlayışlı ve düşünceli insanlardır. Onlara ahlâkla ilgili kutsal kavramları aşılamak, milli ahlâkımızı anlatmak ve onların beynini ışıkla, temizlikle donatmak esası üzerinde bulunduktan sonra fazla bencilliğe gerek kalmaz. Onlar dünyaya göstersinler ve gözleriyle dünyayı dikkatle görebilsinler. Bunda korkulacak bir şey yoktur"[15].

[14] *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet* s. 25; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* Cilt II s. 91.

[15] *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet*, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk kılık kıyafetimizi çağdaşlaştırmak istiyordu. Bu nedenle 25 Ekim 1925'de çıkarılan yasa ile fes, çarık, takke, külâh gibi geri kalmışlığı simgeliyen ve bizim olmayan bütün giyecekler yasaklandı. Çağdaş kıyafet ve şapka devrimi gerçekleşti. Kılık kıyafet devrimi sadece erkeklerin değil kadınların da kıyafet biçimini kapsamaktadır. Atatürk gezilerinde gördüğü, yüzü gözü kapalı kadınların, yanlarından geçen erkeklere karşı arkalarını çevirip yumulmalarını garip ve gülünç bulmaktadır ve bu durumun derhal düzeltilmesini ister. Bunun Türk kadını ile ilgili yanlış yorumlara sebep olduğunu açıklar. Nitekim yabancılar Türk halkının uygar olamayacağını çünkü Türkiye halkının iki parçadan oluştuğunu, yani kadın ve erkek olarak iki kısma ayrıldığını ileri sürerler. Oysa Atatürk'e göre bir toplum aynı amaca bütün kadınları ve erkekleri ile beraber yürümezse uygarlaşmak hiçbir şekilde mümkün olamaz. Geri kalmanın nedeni zihinlerdeki bu kopukluktan kaynaklanmaktadır. Atatürk bu konuyu şöyle dile getirir:

> *"Bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan oluşmaktadır. Mümkün müdür ki, bir kitlenin bir parçasını ilerletelim, diğerine aldırış etmeyelim de kitlenin tümü ilerleme onuruna erişebilsin. Mümkün müdür ki, bir topluluğun yarısı topraklara zincirle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilsin? Kuşku yok, ilerleme adımları, dediğim gibi iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve ilerleme ve yenilik alanında birlikte yol almak gereklidir. Böyle olursa inkılâp başarılı olur."*[16]

Atatürk'ün 30.8.1925'de Kastamonu'da yaptığı bu konuşmada, onun Türk toplumunu ilerletmek, yenilemek, tutsaklıktan kurtarmak ve çağdaşlaştırmak yolunda ne derece kararlı olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Bunun için Türk kadınını esaretten kurtarmak şarttır.

İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda 14.10.1925 yaptığı bir konuşmada "Türk kadını nasıl olması gerekir" sorusunu şöyle yanıtlamaktadır:

> *"Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır sıklette değil; ahlâkta, fazilette ağır ağırbaşlı bir kadın olmalıdır. Türk kadınının görevi, Türk'ü zihniyetiyle, kol gücüyle, kesin kararlılığıyla koruyabilecek ve savunabilecek nesiller yetiştirmek-*

[16] *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet*, s. 29. ("Kastamonu Konuşması" 30.8.1925).

Levent Sahverdi Arşivi

tir. Milletin kaynağı, toplumsal hayatın esası olan kadın, ancak faziletli olursa görevini yapabilir. Herhalde kadın çok yüksek olmalıdır. Burada rahmetli Fikret'in herkesçe bilinen bir sözünü hatırlatırım: Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer."[17]

Burada Atatürk'e göre ideal Türk kadını tipinin nasıl olması gerektiğini görüyoruz. Atatürk kadının zihinsel ağırbaşlılığını ve faziletini, dış görünüşünün, yani kıyafetinin de ağırbaşlılığı ile tamamlanmasını ister. "Bizim dinimiz kadını o tefritten de bu ifrattan da uzak tutar" derken[18] ne çok serbest ve açık saçık bir giyimi onaylar, ne de pratik hayatta çok elverişsiz bir giyim olan kapanmayı kabul eder. Dinimizin önerdiği örtünme hem hayata hem de fazilete uygundur demektedir.

Atatürk aile kavramına büyük önem vermiştir. "Sosyal hayatın kaynağı aile hayatıdır" sözü Atatürk'ündür[19]. Bunun içindir ki toplumun sağlam ve sağlıklı oluşunu, aile kurumunun temelde sağlıklı oluşunda görmüş ve belki de en büyük devrimi aile hukununu değiştirerek yapmıştır. Atatürk'ün hizmetlerini şükran ve saygı ile andığı Türk kadınına en büyük hediyesi, 4 Ekim 1926'da Türk Medeni Kanunu'nun yasallaşmasıyla, hukuk alanında yapmış olduğu devrimdir. Aile hukukunun temeli olan Medeni Kanun'un kabulü ile, kadın erkek arasında eşitlik ilkesi getirilerek poligami kaldırılmış ve resmî nikâh ile evlenme işi koruma altına alınmıştır. Kadını mal olarak kabul eden köhne zihniyet tarihe karışmıştır. Birbirini görmeksizin vekiller vasıtası ile evlenme Cumhuriyet Türkiyesi'nde uygulamadan kalkmış, birbirini tanıyan, anlayan çiftlerin aile kurumunu meydana getirmelerine olanak sağlanmıştır. Aile hukukumuzda çağdaş zihniyetin yerleşmesi ile, Türk kadını gereken teminatı kazanmış ve aile statüsünde daha onurlu bir yere yükselmiştir. Bundan sonra kadınlar sırasıyla, 1930 da Belediye, 1934'de Milletvekili seçme ve seçilme haklarına kavuşarak, Dünya kadınlarının çağdaş konumuna gelmiştir. Hatta o tarihlerde birçok batı ülkesinden daha ileri haklar elde etmiştir. Bugün Türk kadını İmparatorluk devrinde olduğundan daha ileri bir statüye ulaşmıştır. Kendisine verilen hakları koruyabilmek ve çağdaş yaşam düzeyine ve şartlarına ayak uydurma mücadelesi devam etmektedir.

[17] *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet*, s. 23.

[18] *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet*, s. 33.

[19] Prof. Dr. Utkan Kocatürk: "Atatürk ve Aile" *Atatürkçülük*, II. Kitap, s. 205-209. (Ankara, 1983).

Levent Sahverdi Arşivi

Halen bazı akımlarla tekrar çağdışına döndürülmek istenen Türk Kadını Yüce Atatürk'ün yolunda emin ve kararlı adımlarla bilinçli bir mücadele ile haklarının savunucusu olmak zorundadır. Aksi halde telafisi çok zor olan bir açmazın içine düşebilir ve bu açmazdan kurtulmak yine uzun zamana mal olan çabaları gerektirir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

İZMİR SUİKASTI

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

1925 yılı içinde ve 1926'nın başlarında inkılâpların önemli bir kısmı gerçekleşmişti. Bu arada Terakkiperver Fırkası irtica ile ilgili görülerek kapatılmıştı. İrtica dalgaları zaman zaman ortada görülmekte idi. Eskiye bağlı olmaktan kurtulamayanlar, çıkarcı düşüncelerin etrafında birleşenler, cumhuriyete ve onun başındaki Cumhurbaşkanına karşı bir takım çalışmalar içindeydiler.

Bu arada, Gazi, 8 Mayis 1926'da Konya'ya, 9 Mayıs'ta Tarsus'a, 10 Mayıs'ta Tarsus'a gelmiş, Taşucu Bucağı'ndaki çiftliğinde beş gün kaldıkmtan sonra, 16 Mayıs'ta Adana'aya, 18 Mayıs'ta tekrar Konya'ya, 20 Mayıs 1920'de Bursa'ya, 13 Haziran'da da Balıkesir'e gelmişti. Bir ara Mudanya'ya geçen Gazi, 13 Haziran'da Balıkesir'de şerefine verilen ve elli kişiden fazla insanın katıldığı baloda, Muallimler Musiki Heyetini takdirle dinlemişti[1]. 14 Haziran günü Balıkesir'den İzmir'e geçeceği sırada İzmir Valisi'nden İzmir'de kendisine karşı bir suikast düzenlendiği haberini aldı. 14 Haziran gecesi Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunacaklardan, ulusal bağımsızlık savaşında Mustafa Kemal'in yanında yer almış olan Kadı Hurşit'in oğlu da vardı. Mustafa Kemal, babasının hizmetlerinden ötürü, 1920'de Büyük Millet Meclisi'ne Rize Milletvekili olarak Ziya Hurşit'i seçtirmişti. Mustafa Kemal, suikastçıların yakalanmasından sonra, 15 Haziran saat 19.000'da İzmir'e doğru yola çıktı. 16 Haziran'da, Soma, Menemen'e uğrayarak, 16 Haziran akşamı saat 18.000'de İzmir'e vardı.

Olayda, Terakkiperver milletvekillerinin parmağı olduğu anlaşılmıştı. 14 Haziran akşamı, İsmet Paşa, İzmir'den aldığı telgraflarla suikast olayını öğrenmişti. Gece yarısına doğru, Maraş Milletvekili Nurettin Bey'in evinde kalmış olan İstiklâl Mahkemesi savcı ve yargıçları, gece yarısı, İsmet Paşa'nın kendilerini, İçişleri Bakanlığı'nda beklediğini öğrendiler. İsmet Paşa, onlara, suikast ile ilgili İzmir valisinin mektubunu gösterdi.İlk iş olarak kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Partili milletvekillerinin tümünün nerede olurlarsa olsunlar, tutuklanmalarına, evlerinin aranmasında bulunan belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar verildi. İstiklâl Mahkemesi acele İzmir'e hareket etti.

[1] Hakimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1926.

Levent Sahverdi Arşivi

Suikastçı Ziya Hurşit kaldığı otelde tutuklanmıştı. Yatağının altından silah ve bombalar çıkarıldı. Ayrıca, yanında üç bin lira kadar para vardı. Diğer oteldeki üç kiralık katil, Çopur İsmail, Laz İsmail, Gürcü Yusuf adlı kişiler de yakalandılar. Suikast, Ziya Hurşit'in kaldığı Gaffar-zâde Otelinin dar sokağında olacaktı. Sonra, suikastçılar motorla Sakız Adası'na geçeceklerdi. Suikastçıların yardımcıları kuva-yı milliye komutanlarından Sarı Edip, Çopur Hilmi ve Şevki adlı kişilerdi. İzmir Milletvekili Şükrü Bey de bu işin içindeydi. Daha sonra, İzmir suikastını Ankara'da plânlandığı ortaya çıktı. Konu derinlemesine incelendi. Eskişehir Milletvekili Arif Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurucuları ve öncüleri yakalandılar.

16 Haziranda İzmir'e gelmiş olan, Gazi, Ziya Hurşit'i otele getirtip, kendisiyle görüştü. Hükümet, bu arada suikast olayını ve tertipçilerinin yakalandığını halka duyurdu. Suikast girişimi nedeni ile kurulan İstiklâl Mahkemesi ise daha önce belirttiğimiz üzere İzmir'e gelmiş ve çalışmalarına başlamıştı.

Suikastçılar şunları söylemekteydiler: Ziya Hurşit ve bir grup kişi Mustafa Kemal'e suikast yapmayı bir zamandır hesaplamaktaydılar. Onlar, bunun için kiralık katiller bile tuttular. Suikastı ilkin Ankara'da gerçekleştirmeyi düşünenler, tertipi, Gazi, Çankaya'dan köşke giderken, ya da gece Anadolu Klubü'nden ayrılırken, ve meclis binasındaki Cumhurbaşkanı locasında herekete geçmeyi hesaplamışlardı. Ama, bunlar hep plân aşamasında kaldı. Nihayet, Mustafa Kemal'in yurt gezisinden yararlanmak istediler. Laz İsmail, kuşku çekmemek için, kız arkadaşı ile birlikte, suikast olanağını araştırmak için Bursa'ya gönderildi. Ama, Bursa'da sonuç alınamayacağı ortaya çıktı. Bunun üzerine suikastı İzmir'de gerçekleştirmeye karar verdiler. Ziya Hurşit ile yardımcıları, Sarı Efe lakabıyla anılan ve eski bir jandarma subayı ve ittihat fedaisi olan Edip ile bağlantı kurdular. Edip, ulusal bağımsızlık savaşında çete lideri olarak ün kazanmıştı. Edip, Ziya Hurşit ve adamlarını daha sonra ele verecek Giritli Şevki ile tanıştırdı. Şevki, onlara yatacak yer sağladı.

Plân, bir virajda, Mustafa Kemal'in duraklaması ile geçilen hareket sonucu O'nu tabanca ile vurmak suretiyle gerçekleşecekti. Ancak, Gazi'nin gelişinin ertelenmesi plânı bozdu[2].

Olayın duyulması, yurdun her yerinde büyük üzüntü ve heyecan yarattı. İzmirliler, Gazi'nin kalmış olduğu Naim Plas Oteli'nin önüne gelip,

[2] Erik Jan Zürcher; Milli Mücadelede İttihatcılık (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Ankara, 1987, sh. 255-256, İnönü, İsmet; Hatıralar, İstanbul, 1987, c. II, sh. 210-211.

Levent Sahverdi Arşivi

sevgi ve saygı ve bağlılık gösterilerinde bulundular. Gazi, kapının önüne çıkarak halkı selamladı ve "Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikamımı alacaklarına güveniyorum. Ben ölürsem bile soylu ulusumun beraber yürümekte olduğumuz yoldan ayrılmayacağına inancım vardır. Bu nedenle gönül rahatlığı içindeyim. Düşmanlarımız istedikleri kadar düşündükleri iğrenç çarelere başvursunlar. Onların son güçleriyle yapacakları davranışlar bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların, kendilerini zarara ve zaman zaman da milleti üzüntüye sokan akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet Hükümeti'mizin demir pençesi ve İstiklâl Mahkemesinin adaletli eli duruma tam olarak hakim bulunuyor. Sayın halka, onun adaletli kararlarını soğukkanlılıkla beklemelerini tavsiye ederim" dedi[3].

Gazi, bu suikast nedeni ile halkına önemli olanın inkılâpların yüremesinin olduğunu, bu yüzden halkına inancı nedeni ile rahatlık içinde bulunduğu belirtmekle, halkına duyduğu güveni dile getirmiştir. Olayın adliyeye intikal ettiğini de açıklayarak, aşırı hareketlerin önünü almak, lehinde büyük gösterilerin olmasını engellemek istemiştir.

Gazi, Ziya Hurşit ile yaptığı ilk konuşmada, kendisine uzun zaman beraber çalıştıklarını, bu harekete niye giriştiğini sormuş, Ziya Hurşit de "— Paşam, ne yapayım ki bugün huzurunuzda bu vaziyetteyim" demiştir. İkinci kez görüşmek isteyip, isteği kabul edilince, sığınıcı sözler söylemiş, Gazi de adliyeyi kastetip "— Ben intikamcı bir adam değilim. Fakat, iş artık mahkemeye intikâl etmiştir. Neticeyi beklemekten başka çare yok. Müdahale edemem" demişti[4].

Gazi'nin en büyük inkılâbı hiç şüphesiz cumhuriyetti. O, O'nun Türk halkı tarafından korunacağına inanıyor ve güveniyordu. 19 Haziranda, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte bunu şöylece belirtmişi: "Alçak teşebbüsün benim şahsımdan çok kutsal cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelere dönük bulunduğuna şüphem yoktur. Bu nedenle, genel olarak gösterilen duygularla, cumhuriyetimize ve ilkelerimize olan aşırı bağlılığın ne kadar kopmaz güçte olduğu kanısına bir kez daha vardım. Temeli, büyük Türk milleti ve onun kahraman evlatları olan büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve şuurunda kurulmuş bulunan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan ilham alan ilkelerimizin bir vücudun ortadan kaldırılması ile bozulabileceğini sananlar çok zayıf dimağlı bahtsızlardır. Bu gi-

[3] Goloğlu, Mahmut; Devrimler ve Tepkileri, Ankara, 1972, sh. 192-194. Aybars, Ergün; İstiklâl Mahkemeleri, Ankara, 1982, sh. 333.

[4] Aydemir, Şevket Süreyya; Tek Adam, Ankara, 1966, c. 3, sh. 277.

Levent Sahverdi Arşivi

bi bahtsızların, cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde hak ettikleri işleme uğramaktan başka elde edecekleri bir şey olamaz. Benim naçiz vücudum birgün elbet toprak olacaktır. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktır (Sonsuza kadar yaşayacaktır). Ve Türk milleti, güvenliğini ve mutluluğunu sağlayan ve koruyan ilkelerle uygarlık yolunda durmaksızın yürüyecektir[5].

Mustafa Kemal, böylece en değer verdiği inkılâbın cumhuriyet olduğunu bir kez daha vurgulamak olanağını bulmuştur. O'na göre, Türk milleti, cumhuriyet ve yapılan inkılâplarla uygarlık yolunda bundan sonra durmadan ilerleyebilecektir.

Suikastçıların yakalanmasından ve haberin her yerde duyulmaya başlamasıyla, 19 Haziran'a kadar olan süre içinde, Gazi'ye, suikastı lanetleyen ve kınayan telgraflar gelmişti. Ayrıca, İstanbul'daki bütün yabancı elçiler ve delegeler Gazi'ye yapılmak istenen suikasttan duydukları üzüntüyü dile getirmişlerdi[6]. Ayrıca, her yerde suikast girişimini lanetleyen mitingler yapılmaktaydı. Gazi, 22 Haziran 1926'da, millete bir bildiri yayınlayarak, kendisi lehinde yapılan mitingler dolayısıyla yaptığı konuşmada, halkın inkılâpları koruma konusunda ne kadar titiz olduğunun bu mitinglerle ortaya çıkmış olduğunu belirterek şunları söylemişti: "Benim şahsımdan çok devletin varlığına yönetilmiş olduğu beliren gizli politik düzenler karşısında tüm ulusun duyduğu, pek ağır başlı ve soylu bir şekilde gösterdiği temiz duygular beni avutmaktadır. Bu gösteriler, inkılâp ülkümüzün, bütün ulusça, canı gibi koruduğuna parlak ve güçlü bir belge olmaktadır. Bu itibarla istiklâl için milletin saadet ve refahı namına hissetmekte olduğum emniyet ve itimadı muvacehei millette (millet önünde) beyan etmekle büyük bir fahrı sürur (onur ve sevinç) duymaktayım. Bu tezahürat esnasında muhterem ve necip (soylu) milletimiz tarafından şahsım hakkında lütfen izhar buyrulan samimi ve kalbi asarı (candan) muhabbetten mütevellid (doğan) derin şükranlarımı alenen ifaya müsaraat eylerim (açıkça duyururum)" Gazi, 23 Haziran'da da, basın mensuplarına cumhuriyetin ne kadar sağlam olduğunu açıkladı[7].

[5] Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 20 Haziran 1926, sayı. 1780. Aybars, Ergün; İstiklâl Mahkemeleri, Ankara, 1982. sh. 333.

[6] Hakimiyet-i Milliye, 20 Haziran 1926, sayı. 1780. Aybars, Ergün; İstiklâl Mahkemeleri, Ankara, 1982, sh. 334.

[7] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. IV, sh. 528. Aybars, Ergün; aynı kitap, sh.335-338.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal bu beyannamesi ile, Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilâtı, üniversite, belediyeler, Türkocaklarının her tarafta lehinde yapılan mitinglere teşekkür etmiş olmaktaydı. 24 Haziran'da da, Genelkurmay Başkanlığı'ndan gelen ve ordunun üzüntülerini bildiren telgrafı da cevaplamıştı. Aynı gün, Yunus Nadi'ye verdiği demeçte, suikastın şahsına yönelmiş gibi görünmesine karşın, aslında, milletin talihine yönelmiş bir kurşun olduğunu açıkladı[8]. 27 Haziran'da ise, gazetecilere verdiği demeçte, insanların kutsal ve büyük hedeflere yürümesinin gerektiğini, böyle hareket edenlerin yaptıkları büyük fedakarlıklar sonucunda yükselebileceklerini ve bu şekildeki hareketlerin mutlaka açık olduğunu açıklamıştı. Ancak, gizli yolda hareket edenlerin sonuçlarının hüsran olacağını belirtmiştir[9]. Böylece, İzmir suikastına yönelenlerin sonucunun ne olduğunu açıklayan Mustafa Kemal, inkılâp doğrultusunda yürüyenlerin hareketlerinin her zaman açık olduğunu da vurgulamıştır.

İzmir suikastı nedeni ile 26 Haziran'da çalışmaya başlayan İstiklâl Mahkemesi sorgulamalarını süratle tamamlamaktaydı. Bunlardan, Kara Kemal Bey kaçacak, ama sonra intihar edecektir. Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey'de batı sınırında yakalanacak, İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildikten sonra, yargılanıp, asılacaktır.

Gazi, 9 Temmuz 1926'da, İzmir'den Ankara'ya hareket etti. 26 Haziran'da Millî Sinema Salonu'nda çalışmalarına başlayan İzmir İstiklâl Mahkemesi, 13 Temmuz'da, davanın İzmir bölümünü karara bağladı ve idam kararlarını hemen yerine getirdi. Daha sonra, İstiklâl Mahkemesi 16 Temmuz'da Ankara'ya geldi ve çalışmalarına orda devam etti. İzmir'de onüç kişinin idamına karar verilmişti. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşalar ile bazı kişilerin suçsuz oldukları anlaşıldı ve serbest bırakıldılar.

İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi olan Mithat Şükrü Bleda, İstiklâl Mahkemeleri'nde süren davaları iki kısımda mütalaa etmektedir. Birincisi, İzmir suikastı ile ilgili olaylar ve kişiler, cumhuriyetin ilânından sonra olagelen siyâsî olaylar ve bunlarla ilişkisi olan kişiler. Mithat Şükrü'nün ifadesine göre, O'nun davası ikinci grupta görülmekteydi. Daha önceleri, hilâfetin kaldırılmaması yolunda yayın yapan, gazetecilerle ilgili olarak 9 Aralık 1922'de İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde başlayan gazeteciler dava-

[8] Kocatürk, Utkan; Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, Ankara, 1983, sh. 458.

[9] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, sh. 80-81.

Levent Sahverdi Arşivi

sı, 2 Ocak 1924'te sonuçlanmıştı. Bundan daha önce etraflıca bahsetmiştik. Cumhuriyet ve Mustafa Kemal'e suikast anlamı taşıyan bu dava sonunda gazeteciler niyetlerinin kötü olmadığını ispat etmiş ve beraat etmişlerdi. İstiklâl Mahkemesi'nin çalışması sürerken, İlyas Sami (Kalkavanoğlu), komünist Hemşinli Mehmet Azapkaptı, Sandalcılar Kahyası Hasan, Dayı Mesut, Kör İbrahim, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyete suikast iddiasıyla tutuklanmışlardı. İlyas Sami Bey, 30 Aralık 1923'de mahkemeye baş vururak suçsuz olduğunu iddia etti. Ancak, sonuç çıkmadı.

12 Ocak 1924'de başlayan ilk yargılamadan sonra, 5 Şubat 1924'de mahkeme sonuçlandı. Ancak delil yetersizliğinden sanıklar beraat etmişlerdi. Daha sonra, Şeyh Sait isyanı nedeni ile Şark İstiklâl Mahkemesi kurulmuştu. 28 Haziran 1925'te, mahkeme Şeyh Sait isyanına katılanlar hakkındaki kararını vermişti. Aynı mahkemede tekke ve zaviyelerin kapatılması konusunda 30 Haziran ve 10-15 Ağustos 1925'te çeşitli yerlere yazılar yazılması kararının alındığını da bilmekteyiz. Şeyh Sait isyanı ile ilgili duruşma sırasında, gazeteciler de kışkırtıcı yayında bulunduklarından yargılanmışlar ve affedilmişlerdi. Bu arada 1926 Ocağı'nda Hazo'da ve Pötürge'de isyan edenlerin mahkemeleri de ocak ve şubat aylarında sonuçlanmış ve suçlular cezalandırılmışlardı. İstiklâl Mahkemelerinin daha başka pekçok davaya baktıklarını bilmekteyiz. Ancak bizim burada konu ettiğimiz, 1926'daki İzmir suikastı ve diğer siyasî olaylardır. Az önce belirttiğimiz üzere, Mithat Şükrü'nün davası siyasî tutuklular kısmına dahildir. İzmir suikastına katılan Ziya Hurşit, Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya'ya olayları kesin bir şekilde anlatmıştı. 27 Haziran günü başlayan mahkeme, 12 Temmuz 1926'da son bulmuş ve 13 Temmuz 1926'da karar okunmuştu. Bu mahkemede suçunu itiraf edenlerle, bazı inkârcılar yüzleştirilmekte ve gerçek ortaya çıkarılmaktaydı. Nitekim, suçsuz olduğunu ısrarla söyleyen Şükrü Bey ile Sarı Efe'nin (Edip) ve Ragıb Beylerin yüzleştirilmesi bu davanın esas noktalarından birini oluşturmuştu. Mahkeme İzmir Milletvekili Şükrü, Saruhan Milletvekili Halis Turgut, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat, Erzurum Milletvekili Rüştü, Eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit, Eski Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet, Sarı Edip Efe, Çapur Hilmi, Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Eski Ankara Valisi Abdülkadir, Kara Kemal, Saruhan Milletvekili Abidin Beylerin idamına karar vermişti. İzmir Mahkemesi'nden sonra, az sonra, siyasî suçluların yargılanması için mahkeme görevine Ankara'da devam etmiş, 26 Temmuz 1926 günü Mithat Şükrü'nün suçsuzluğu ortaya çıkmıştı.

Levent Sahverdi Arşivi

17 Temmuzda Ankara'ya varmış olan İstiklâl Mahkemesi, 18 Temmuzda çalışmalarına Ankara'da devam etti. Ankara'da ittihatcıların duruşması başladı. Sonuçta eski maliye bakanlarından Cavit Bey, Doktor Nâzım, eski Ardahan Milletvekili Hilmi, İttihat ve Terakkî Partisi'nin sorumlu sekreterlerinden Nail Bey, Anayasa'yı değiştirmek, kaldırmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni devirmek ve zorla görev yapmasını önlemekten idama, bir kısım ittihatçı ise on yıl hapse mahkûm olmuşlardı.[10]. Rauf Bey sürgüne mahkum edilenler arasındaydı. İzmir suikastının teşebbüs haberini İzmir valisine (Kâzım Bey'e), motorcu Şevki Bey bildirmişti, kendisine altıbinbeşyüz lira mükâfat verilmesi kararlaştırıldı.

[10] Ergün, Aybars; aynı kitap, sh. 40-383, Vilatta, Jorge Blanca; Atatürk, Ankara, 1982. sh. 608, Aydemir, Şevket Süreyya; Tek Adam, Ankara, 1966, c. III, sh. 282-290. Bleda, Mithat Şükrü; İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979, sh. 182-188. Zürcher, Erik Jan (Çev. Nüzhet Salihoğlu); Milli Mücadelede İttihatçılık, Ankara, 1983, sh. 255-278.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

KURTULUŞTAN SONRA İZMİR'DE ÇIKAN İLK GAZETE: TÜRK SESİ

Prof. Dr. ZEKİ ARIKAN

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgali, buranın basınına ağır bir darbe vurdu. Anadolu ve Duygu gazetelerinin kapısına işgalden bir hafta önce kilit vurulmuştu. İşgalle birlikte Türkçe basın sıkı bir denetime alındı[1]. Hukukubeşer'in, sahip ve başyazarı Hasan Tahsin Recep'in 15 Mayıs günü şehit edilmesiyle yayını sona erdi. Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin sözcülüğünü yapan Müsavat'ın bir süre daha varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Islahat ve Köylü gazeteleri[2] açıkça Milli Mücadele'nin karşısında yer aldılar. Ahenk, Şark, Memleket, Sada-yı Hak gazeteleri de Yunan Basım Kalemi'nin buyruklarına uyarak yayınlarına devam edebildiler[3].

9 Eylül 1922 günü, İzmir basınında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. M. Refet'in Yunanistan'a kaçmasıyla Köylü'nün soluğu kesildi. Emin Süreyya'nın idam edilmesiyle de Islahat gazetesinin yayın yaşamı sona erdi. Haydar Rüştü'nün Antalya'dan İzmir'e dönmesiyle Anadolu gazetesi yeniden burada çıkmaya başladı[4]. Ahenk, Sada-yı Hak ve Şark yine varlıklarını sürdürdüler[5]. Bir süre sonra İzmir'in bu gedikli gazetelerine yenilerinin de eklendiğini görüyoruz. Türk Sesi, Türk İli, ve Ahali, kurtuluştan sonra ilk yayına giren gazeteler olarak görülmektedir[6]. Biz burada Türk Sesi gazetesi üzerinde duracağız.

Türk Sesi gazetesinin İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunan büyük bir cilt kolleksiyonunda ilk on sayısı bulunmamakta, dolayısıyla 11. sayı 7

[1] "İşgal Esnasında İzmir'de Bulunan bir Yunanlının İfşaatı", *Anadolu,* 19 Nisan 1925, 4 Mayıs 1925.

[2] Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu,* 2 (1988), 187-200.

[3] Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını* (30 Ekim 1918 - 8 Eylül 1922), Ankara, 1989.

[4] Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları* (Haz. Zeki Arıkan), basılmakta.

[5] Oğuz Arı, *İzmir'de Kitle Haberleşmesi,* Ankara, 1972,

[6] Bu gazetelerden hiç birinin kolleksiyonu tam olarak bize ulaşmış değildir. İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunan eksik kolleksiyonlar için bk. Nermin Demir, *1918 - 1924 Tarihleri Arasında İzmir'de Çıkan Gazetelerin Bibliyografyası,* E.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, 1988 (Basılmamış).

Levent Sahverdi Arşivi

Haziran 1923 tarihini taşımaktadır. Yine bu kolleksiyondaki sonuncu sayı 6 Haziran 1924 tarihlidir, bunun da numarası 313'tür. Arada bazı boşluklar bulunmaktadır. Gazetenin bu tarihten sonra çıkıp çıkmadığını ya da hangi tarihe kadar yayınlandığını şimdilik belirlemek olanağını bulamadık. Ankara Milli Kütüphane'de 18 ve 241. sayılarının bulunduğu anlaşılmakta[7], bunun dışında diğer kitaplıklarımızda varlığı konusunda herhangi bir bilgi edinemedik[8].

İlk sayıların eksikliğine karşın Türk Sesi'nin 27 Mayıs 1923 tarihinde gün ışığına çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü elimizde bulunan 27 Mayıs 1924 tarihli (no 304) sayısından anlaşıldığına göre, o gün gazete bir yılını geride bırakmış bulunmaktadır. Gazete büyük boy kağıda basılmıştır. Daha doğrusu 45×58 cm. boyutundadır. Türk Sesi başlığının sağında ve solunda yer alan bilgilere göre, gazetenin idare merkezi (mahall-i idare) İzmir'de Kestane Pazarı'nda 57 numaradır. Vilayetler için bir yıllık abone bedeli 700, altı aylığı 400 kuruş olup nüshası 100 paradır. Yabancı ülkeler için bu ücret sırasıyla 1200 ve 700 kuruştur. Gazete uzun süre Ispartalı Derelioğlu Matbaası'nda, sonra da Sandıkçılar içinde Hafız Ali Matbaası'nda basılmıştır. Türk Sesi'nin 6 Haziran 1924 tarihli sayısında "Muhterem karilerimize" başlıklı bir yazıda "kendi matbaası olmadığından gazetenin binbir müşkilat ile neşredildiğinden" söz edilmesi dikkati çekmektedir. Yine gazetedeki bilgilerden anlaşıldığına göre Mesul Müdür Nazmi Sadık Bey'dir. İmtiyaz sahibinin kim olduğu konusunda herhangi bir işaret bulunmamaktadır[9]. İdare müdürünün Mazhar Nafiz Bey olduğunu gazetede verilen bir haber dolayısıyla öğreniyoruz[10].

Türk Sesi'nin sürekli bir yazı kadrosu vardır. Bu kadronun dışında oldukça değişik yazarların da yazılarına yer verilmektedir. Gazetenin sürekli yazı kadrosunu oluşturan yazarların, toplu bir tanıtımı, yukarıda sözünü ettiğimiz 27 Mayıs 1924 tarihli sayısında yer almaktadır. Bu özel sayıda yazarların resimleriyle birlikte adları verilmiş, fakat kimliklerine ilişkin herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunlar, [M] Esat, Midhat, Kemal Emin, Akça Kanad, Midhat Şevki, Çiftçi Necati, Hafız Ali, Osman-

[7] *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar toplu Kataloğu*, Muvakkat Basım, Ankara, 1963, 98.

[8] Belgin Akalın, *Türk Sesi Gazetesi Dizini* (1923-1924), E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, 1987, 3 (basılmamış).

[9] Oğuz Arı, *a.g.e.*, 34. Bu gazetenin M. Esat ve Halil Lütfi tarafından çıkarıldığını yazmaktadır. Gazete'de bunu doğrulayacak bilgi bulunmamakla birlikte her iki yazarın hemen hemen her sayıda yer alan yazılarının çokluğu dikkati çekmektedir.

[10] *Türk Sesi* (Bundan böyle *TS*), 17 Haziran 1923, 19.

Levent Sahverdi Arşivi

zade Hamdi, Mazhar Nafiz, Burhan ümid, Nazmi Sadık, Alemdaroğlu Ömer Lütfi Beylerdir. Bu toplu kadroya, içinde adı geçmemekle birlikte, Halil Lütfi'yi de eklemek gerekir. Türk Sesi'nin bu yazı ailesi, Cumhuriyet'ten önceki yıllarda ve Cumhuriyet döneminde İzmir'in eğitim ve kültür yaşamına katkıda bulunmuş seçkin bir kitleyi temsil etmektedir. Gazetenin hemen hemen sürekli başyazarlığını yapan M[ahmut] Esat daha sonra Çınar soyadını almıştır[11]. Mahmut Esat kardeşi Vasıf'la İzmir'de Mütarekenin bütün acılarını yaşamış, Milli Mücadele'de Mustafa Necati öncülüğünde Balıkesir'de yayınlanan İzmir'e Doğru gazetesinin "yazı müdürü, muharriri, musahhihi" olmuştur[12]. Balıkesir'in işgalinden sonra Ankara'ya çekilen M. Esat, orada Mustafa Kemal Paşa'nın kâtibi olmuştur. Esat Çınar İzmir'de uzun süre edebiyat öğretmenliği yapmıştır[13]. Öte yandan gazetenin sürekli yazarlarından Çiftçi Necati, daha sonra adının başındaki sıfatı soyadı olarak benimsememiştir. İzmir Atatürk Lisesi'nde uzun yıllar Tabiye (Biyoloji) öğretmenliği yapmış, kalemini ülkenin tarımsal ve ekonomik kalkınmasına adamış bir aydınımızdır. Rıdvan Nafiz, İzmir Sultanisi yani Atatürk Lisesi mezunlarından olup burada 1922-1924 yılları arasında müdürlük yapmıştır. Soyadı Ergüder olan Rıdvan Nafiz, daha sonra Manisa'dan milletvekili seçilmiştir. Midhat Bey ise Aksancak soyadını almıştır. 1924-1928 yılları arasında Atatürk Lisesi Müdürlüğü görevinde bulunmuş, yine aynı lisede uzun yıllar tarih öğretmenliği yapmıştır. Sözün kısası bütün bu yazıların imzalarını, İzmir'de uzun süre yayına devam eden Fikirler Dergisinde[14], Anadolu gazetesinde[15] ve diğer yayın organlarında da rastlamaktayız.

Bu yazarların dışında, yukarıda belirttiğimiz gibi oldukça değişik imzalar da Türk Sesi sayfalarında görülmektedir. Ancak kimi adları o dönemin diğer ünlü yazarlarıyla karıştırmak tehlikesi de vardır. Sözgelimi "Bozdağı Su Kuvvetleri" üzerindeki incelemenin yazarı Ahmet Şerif'in

[11] İlk bakışta M. Esat'ın Mahmut esat Bozkurt olduğu yanılgısına düşmüştüm. Dolayısıyla bu yanılgıya öğrencim Belgin Akalın da düşmekten kurtulamamıştır *(TS Gazetesi Dizini,* 5). Bu yanılgının kaynağı M. Esat imzalı yazılardaki anlatımın Bozkurt'un ifadesini andırması yanında, gazetenin 27 Mayıs 1924 tarihli sayısında yer alan resmin çarpıcı bir biçimde Bozkurt'a benzemesi olmuştur.

[12] Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını,* İstanbul, ty, 23.

[13] Bizim elimizde, İzmir Liseleri Edebiyat Muallimi Esat Çınar imzasını taşıyan ve İzmir'de 1936 yılında daktilo edilen *XIII. Asırdan XIV.* [XIX. olmalı] *Asra Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* başlıklı bir çalışması bulunmaktadır.

[14] Füsun Örsel, *Fikirler Dergisi Bibliyografyası,* E.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, 1981 (Basılmamış).

[15] *TS,* 15 Haziran 1923, 18; 18 Haziran 1923, 20.

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'da Tanin'in yazarıyla ilişkisi yoktur. Aynı biçimde Ahmet Refik adlı yazarı da ünlü tarihçi Ahmet Refik'le karıştırmamak gerekir. Bunun dışında, gelecekte genç Türkiye'nin edebiyat ve kültür tarihinde, eğitim politikasında oldukça önemli bir rol oynayan Hasan Âli'nin şiir ve yazılarına Türk Sesi'nin sayfalarında rastlamak, insanda anlatılması güç duygular uyandırmaktadır[16]. Anadolu gazetesi sahip ve başyazarı Haydar Rüştü'nün de birkaç yazısını Türk Sesi'nde görmek olanaklıdır. Daha sonra, Isparta Halkevi Dergisi olan Ün'ün değerli yazarları arasında göreceğimiz Kemal Turan'ın da epeyce yazısının Türk Sesi'nde yer aldığını belirtmek gerekir. Ayrıca gazetede "Karilerimizin sütunu" başlıklı bir bölümde sürekli olarak okuyucuların mektuplarına yer verilmiştir. Diğer gazetelerden zaman zaman yapılan alıntılar da önemli bir yer tutmaktadır. Tanin ve Hakimiyet-i Milliye, Yeni Kafkasya gazetelerini bu arada sayabiliriz.

Türk Sesi siyasal içerikli bir gazetedir. Ana haber kaynağı Anadolu Ajansı'dır. İstanbul'da ve Ankara'da da muhabirleri bulunuyordu. Gazete bu siyasal içeriği yanında şiir, öykü ve roman dizilerine ve araştırma yazılarına da önemli bir yer veriyordu. Her sayıda yer alan şiirler dikkati çekecek niteliktedir. Dizi romanlar arasında Dostoyevski'nin Suç ve Ceza romanının Burhan Ümit tarafından yapılan çevirisini belirtmekle yetiniyoruz[17].

Araştırma, inceleme yazıları arasında en çok ilgimizi çekenleri kısaca belirtelim :

Gazetenin ilk sayılarında yer alan ve Dr. C. Refik tarafından kaleme alınan "İtham ediyorum" başlıklı inceleme, Mütareke döneminde İstanbul'da kimsesiz Türk çocuklarının Hıristiyanlaştırılmaları ve Ermenileştirme işlemlerinin ayrıntılarını açıklayan ilgi çekici bir dizi oluşturmaktadır[18]. Rıdvan Nafız'in "tarih-i kadimde Turaniler" başlığını taşıyan araştırmasında, Türk Tarih Tezi'nin ilk izleri ve öğeleri bulunmaktadır[19].

[16] Bu konuda bk. Zeki Arıkan, "Hasan-Âli Yücel İzmir'de", *Tarih ve Toplum*, 84 (1990), 16-21.

[17] Dostoyevski, *Cinayet ve Ceza* (Mütercimi Burhan Ümid), 27 Mayıs 1924, sayı 304'ten başlıyor.

[18] Dr. C. Refik, "İtham Ediyorum", *TS*, 7 Haziran 1923, 11; 8 Haziran 1923, 12; 16 Haziran 1923, 18; 17 Haziran 1923, 19; 18 Haziran 1923, 20; 5 Temmuz 1923, 36; 17 Temmuz 1923, 46; 19 Temmuz 1923, 48; 23 Temmuz 1923, 51.

[19] Rıdvan Nafiz, "Tarih-i Kadimde Turaniler", *TS*, 22 Haziran 1923, 25; 27 Haziran 1923, 29; 1 Temmuz 1923, 33; 10 Temmuz 1923, 40; 22 Temmuz 1923, 50; 29 Temmuz 1923, 53; 13 Ağustos 1923, 66; 14 Ağustos 1923, 67.

Levent Sahverdi Arşivi

Mehmet Midhat'ın Osmanlı Devleti'ndeki taht kavgalarını ve padişahlık otoritesinin nasıl güçlendiğini açıklayan "Tarihimizde Ferdi Saltanat" başlıklı incelemesi de ilginç bir dizi oluşturmaktadır[20]. Mustafa Cavit, oldukça önemli bir yerel tarih çalışması örneğini vermiştir. "Menteşe'de Tarihî Bir Cevelan" başlığını taşıyan bu gezi yazısı, sözkonusu yörenin yalnız tarihi açısından değil, fakat Beylikler ve Osmanlı dönemi yapılarındaki kitabelerin belirlenmesi açısından üzerinde durulması gereken bir yazı dizisidir[21]. Bu araştırma dışında Mustafa Cavit'in de Türk Sesi'nde sürekli olarak yazı yazdığı görülmektedir.

Bu genel bilgilerden sonra, gazetenin içeriği ve yapısı üzerinde durmak yerinde olacaktır. Türk Sesi, yurdumuzun düşman işgalinden kurtuluşundan sonra yayına girmiş ve Türkiye'nin köklü siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel değişme ve gelişme sürecine girdiği bir sırada gün ışığına çıkmıştır. İkinci dönem seçimleri, Lozan görüşmeleri ve barışı, Mübadele'nin başlaması, Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması, İzmir'in imarı gibi önemli olaylarla gazetenin yayın süresi çakışmaktadır. Gazete'nin bütün bu olay ve gelişmeler karşısında inançlı bir tutum takındığı ve tamamen ulusal çıkarlarımıza uygun bir politika izlediği görülmektedir. Gazete, ülkenin kurtuluşunun verdiği devrimci bir ruh ve anlayışla yayına girmiştir. Türk Sesi'nin yayınına temel olan ilkeleri, ruh ve çoşkuyu, gazetenin 27 Mayıs 1924 tarihinde çıkan özel sayısından anlıyoruz. Burada, gazetenin bir yılını doldurması dolayısıyla şu yazıya yer verilmiştir :

"Türk Sesi bugün yaşını ikmal ediyor. Türk zaferinden ve İzmir'in ordunun çelik kolları arasına girmesinden takriben dokuz ay sonra gazetemiz inkılabın İzmir'de dünyaya gelmiş bir yavrusudur. İhtimal dokuz ayı doldurduğu için olmalı, bir senedir yaşayabildi. Bu nüshada karilerimiz kendisinin, hissolunur derecede büyüdüğünü göreceklerdir. İtiraf etmeliyiz ki büyümeğe bir tekamül demek doğru olamaz. Vukua gelen hadise nihayet istihaledir. Ne tekamül, inkılab!.. Taşıdığı büyük isme liyakata çalışan gazetemiz, tevazuu şiar olarak kabul etmiştir. Binaenaleyh bu hadiseye küçük bir istihale, küçük bir genişleme diyeceğiz. Esasen henüz iki yaşına giren bir yavru için bu hadd-i tabi bir nemadır da.... Tabii olmaktan

[20] Mehmet Midhat, "Tarihimizde Ferdi Saltanat", Bu yazı dizisinin ilk bölümleri gazetenin elde bulunmayan sayılarında yer almıştır. Dizin devamı için bk. *TS*, 14 Haziran 1923, 16; 19 Haziran 1923, 21; 26 Haziran 1923, 28; 28 Haziran 1923, 30; 5 Temmuz 1923, 36; 11 Temmuz 1923, 41; 13 Temmuz 1923, 43.

[21] Mustafa Cavid, "Menteşe'de Tarihî Bir Cevelan", *TS*, 18 Temmuz 1923, 47; 22 Temmuz 1923, 65; 26 Ağustos 1923, 72.

Levent Sahverdi Arşivi

müsbet ve menfi surette çıkış daima ve her zaman tehlikelidir. Malum meseli biraz tadil ile biz kabul eder bir senelik neşriyatımızı takib edenler mesleğimiz hakkında bir fikir hasıl etmişlerdir zannındayız.

Evvelemirde Türk Sesi milliyetperverdir, taşkın, hardâr değil fakat kıskanç bir milliyetçi.. Saniyen Türk Sesi, teceddüt âşıkıdır. Müspet, yeni fikirlerin pervasız bir ma'kesidir. Mutaassıp, cahil veya kirli maksat takip eden her ferd, dürüst, müteceddit ve hür sesimizin dostu olamaz. Salisen: Türklük aleyhine doğrudan doğruya veya dolayısıyla halde veya istikbalde, muzır olabilecek her unsur, her müessese, her teşkilat ve her şahıs bilakayd ü şart gazetemizin düşmanıdır. Türk Sesi üç şekilde kabil-i hülasa ve ifade olan mesleğini yeni senede de yaşadığı müddetçe muhafaza edecek ve daima mesleğinin daha faal ve hararetli bir muakkibi olacaktır. Muhterem ve münevver karilerimiz emin ve mutmain olsunlar..."

Yukarıda belirttiğimiz gibi, gazetenin yayına girdiği günlerde Türkiye yeni bir seçim havasına girmişti[22]. Gazetenin hemen hemen her sayısında "Müdafaa-i Hukuk Umdeler" yer almakta ve bu seçimlerin önemine ilişkin sürekli yazılara yer verilmektedir. Çünkü bu seçimlere Türk Sesi ülkedeki siyasal değişimin bir göstergesi olarak bakmaktadır.

"... Uzun senelerden beri yapılan korkunç tecrübeler hesabına elde ettiğimiz esasları ufak bir lakaydi ile kaybetmek milli tarih huzurunda bir cinayet olmaz mı? Bu sebebdendir ki içinde bulunduğumuz intihabat devresinde Türkiye halkının her zamandan fazla müteyakkız davranması lüzumunu hissediyoruz.

Devlet'in altı yedi asırlık zihniyet-i idariye ve siyasiyesini bir cümlede yıkan son inkılabımızın bazı dimağlarda hazmedilmemiş olmasını pek tabii buluruz. Şu halde bir hulasa yapalım.

Türk milleti saltanat-ı milliyeci, teşkilat-ı esasiyeci ve halkçıdır. Bu üç esas, milli inkılabın üç mihrabıdır. İnkılabın mevzuat-ı siyasiye ve hukukiyesini tespit edecek olan yeni meclisin bu umdelere inanan zavattan terekküp etmesi ise hayatî bir zarurettir..."[23].

Türk Sesi'ne göre "Rey vermek farzdır"[24]. Çünkü "Zavallı Türklük, bu itiyadı, (kurultay)ını yani en eski mebusanını dağıttığından beri kay-

[22] Bu seçimler için bk. İhsan Güneş, "1923 Seçiminde Oylar Nasıl Kullanıldı?", *A. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi. muammer Aksoy'a Armağan*, XLVI/1-2 (1991), Ayrıbasım.

[23] M. Esat, "İntihabat Etrafında", *TS*, 7 Haziran 1923, 11.

[24] *TS*, 10 Haziran 1923, 13.

Levent Sahverdi Arşivi

betmiş, o canlı devrenin bütün faaliyetini tarihe terk edeli yedi sekiz asır geçmiştir."

Mahmut Esat, ülke sorunlarının kişisel çıkar ve kanıların üstünde tutulması gerektiğine değinerek seçim işinin de bir "memleket meselesi" olduğuna dikkati çekmektedir: "Hedefimiz ve gayemiz mecliste bir fırka yaratmak veya bir grubu yaşatmak değildir. Yapılıp ta noksan kalmış bir inkılabı ikmal edeceğiz. Ve intihabatın -bize göre- en yüksek manası da budur.

Saltanat-ı milliyeci, halkçı ve teşkilat-ı esasiyeci zevatı intihap etmek... Türk milletinin selamet ve refahı bu üç mihraktadır"[25].

Yeni seçilen milletvekillerini oldukça ağır görevler beklemektedir[26]. "Büyük Meclis Ankara'nın mütevazı bir köşesinde, tarihinden bir yaprak gibi açılırken... Matem ve ıstırap yıllarının kara günlerinin muhakkak bir kere daha acılarını duymuştur. Yeni ve mesut bir devre girerken, bu matemi bir kere daha hatırlamak bizim için bir şükran borcu değil midir"[27].

Gazete bu 1923 seçimleri sonucunda oluşan meclisin, ülkeyi, devlet çarkını yapısal bir değişikliğe götürmek için gereken ortamı hazırladığına inanmaktadır. "Millet'in yaptığı inkılabın ruh ve mahiyetine mutabık olmayan hiçbir hükümeti işbaşında görmeğe mütehammil değildir..."[28]. Çünkü Türk ulusu bundan sonra kendi istek ve kanılarının egemenliğini görmek ister: "Bugünkü Türkiye ihtilalin kurduğu bir devlettir. Teşkilatını mevcudiyetini bu halaskâr ruhtan aldı. Fakat unutmamalı ki memleket artık hal-i tabiiye avdet etmiş bulunmaktadır. Bu itibarla idare makinesinin çürüklerini ayıklarken yerine koyacağımız desteklerin asrî zaruretlere ve ilmî esaslara istinat etmesine dikkat etmek lazımdır... Bu işleri yaparken bize hakim olacak ruh ve zihniyetin aldanmamasına dikkat edelim. Türk milleti dün silah kuvvetiyle bir ihtilal yaptı. Bugün de yeni bir inkılâbın arifesindedir..."[29]. Mahmut Esat, ihtilal devrinin geçtiğini, fakat önümüzde daha birçok inkılâpların rüzgârının esmekte olduğunu vurgulayarak,

[25] M. Esat, "İntihabat Etrafında", *TS*, 11 Haziran 1923, 14.

[26] Mehmet Midhat, "Mebuslarımızdan İstediklerimiz", *TS*, 28 Haziran 1923, 30. Gazete, 27 Haziran 1923 tarih ve 29. sayısında "Mebuslarımızı Tanıyalım" başlığı altında İzmir'den seçilen "Genç ve kıymetli mebuslarımızın tercüme-i hallerini" vermektedir. Bunlar Celal Bey, Fahrettin Paşa, Seyyit Bey, Mahmut Esat Bey, Necati Bey, Saraçoğlu Şükrü Bey ve Rahmi Bey'dir.

[27] M. Esat, "Büyük Meclis Açılırken", *TS*, 13 Ağustos 1923, 66.

[28] M. Esat, "Kurtuluş Yollarında", *TS*, 17 Ağustos 1923, 70.

[29] M. Esat, "Kurtuluş Yollarında", *TS*, 17 Ağustos 1923, 70.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin artık muhafazakâr bir zihniyetle yönetilemeyeceğini ve ülkenin "asırların paslı ve korkmuş zihniyetlerine zemin olamayacağını" ifade etmektedir[30].

Yeni Türkiye'nin bir ihtilalie kurulduğu ve yaşayabilmek ve ayakta kalabilmek için de yeni bir "inkılab" sürecine girmesi gerektiği tezi Türk Sesi"nin bütün yazarlarında ortak bir görüş olarak benimsenmiş bulunmaktadır. Nitekim Mahmut Esat'tan sonra Esat Nuri de bu görüşleri paylaşarak şöyle yazıyordu :

"... Kazandığımız zafer ve yaptığımız inkılap, milletimize hayat ve istiklal imkânını bahşetti. Yaşayabilmek için bu inkılâbı yapmağa, bu zaferi elde etmeğe mecbur idik. Fakat... düşünelim ki yaşamamızın ilk ve zaruri şartı olan bu inkılâp ve istiklal aynı zamanda bir (şart-ı kâfi) değildir"[31]. Çünkü o kadar özveride bulunarak elde ettiğimiz istiklalin bütün nimetlerini tadabilmek için, başarmak zorunda bulunduğumuz daha pek çok görevlerimiz vardır[32]. "Yaptığımız inkılâb (Devlet inkılâbıdır). Şimdiye kadar uyruk olan ulus bu inkılapla artık egemen bir duruma gelmiştir...".

Meclis'in açılmasından hemen sonra "yeni bir inkılâbın arifesinde" olduğumuzu sezen Mahmut Esat, rejimin adım adım Cumhuriyet'e doğru gittiğini sezmektedir. "Yeni Türkiye'nin eski idare makinesiyle yürüyemeyeceği" üzerinde duran yazar, "yeni hayatın ihtiyacatına göre kurulmuş bir devlet makinesine ihtiyaç" olduğunu dile getirmektedir[33]. Çünkü, "Yeni Türkiye gelişigüzel bir devlet teşkilatına değil, asrın bütün ilmi zaruretleri üstüne kurulmuş sağlam ve müreccb bir idare makinasına muhtaçdır..." Lozan'da imzalanan antlaşma ile "inkılap bitmemiş", belki doğal akışını izleyerek amacına doğru daha köklü bir biçimde yönelmiştir.

"Artık memleketin onbeş seneden beri içinde bulunduğu inkılâp mücadeleleri hakiki hedeflere erişmek üzeredir...

"16 Mart işgalinden sonra teessüs eden milli hükümet esasen Cumhuriyet'ten başka bir şey değildi. TBMM hükümetle hilafeti tefrik ettiği dakikada bilfiil ve bilkuvve bir Cumhuriyet olduğunu ilan ediyordu..."[34].

[30] M. Esat, "Halk Fırkası", *TS*, 6 Ağustos 1923, 60.
[31] Esat Nuri, "Halka doğru", *TS*, 24 Ağustos 1923, 76.
[32] Esat Nuri, "Halka Doğru", *TS*, 24 Ağustos 1923, 76.
[33] M. Esat, "Hükûmet Etrafında", *TS*, 16 Teşrinievvel 1923, 120.
[34] M. Esat, "Vaziyetimize Bir Nazar", *TS*, 17 Teşrinievvel 1923, 121.

Levent Sahverdi Arşivi

İçinde "Cumhuriyet" sözcüğü geçen bu satırların yazıldığı tarih 17 Ekimdir ve Cumhuriyet'in ilanına 12 gün vardır[35]. Bu bakımdan bir bölüm İstanbul basınının ve Mustafa Kemal'e muhalif olanların, Cumhuriyet'in ilanını olup bittiye getirildiğine ilişkin iddialarının hiçbir temele dayanmadığı[36] açıkça ortaya çıkmaktadır[37].

Ülke çapında ekonomik bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve bütün kuvvetlerimizin bu yönde yoğunlaştırılması Türk Sesi'nin şaşmaz bir hedefi olarak görülmektedir. Topraklarımızın zenginliklerini yabancı ellere kaptırmamalıyız. Vatan, onu işler ve ona sahip olursam bizimdir. "Yoksa, Türk toprağındaki yerimiz yoksulluk ve cehalet içinde bir bekçilik, bugün kılıcımızı riyakârane selamlarken yarın bizi iktisaden öldürmek isteyen sermayeci ecnebilere hizmetçilikten ibaret kalır"[38]. Bu satırların yazarı genç mühendis Ahmet Şerif, Türk ulusunun "kendi vatanında yegâne iktisadi âmil" olmağı başaracağına inanmaktadır. Yalnız borçlarımızın faizleri yüzündedir ki aylardan beri süren Lozan görüşmeleri sonuçlanamamaktadır[39]. Bundan anlaşılıyor ki biz gözümüzü açıp doğal güç ve kaynaklarımızdan yararlanacak duruma gelemez ve milli servetimizi yükseltmeyi başaramazsak rahat yüzü görmeyeceğiz[40]. "Memleketimize servet ve sermayenin ancak hariçten geleceği yanlış bir görüş ve pek muzır bir itikattır. Emniyetsiz ve haris olan ecnebi sermayeler ecnebi ellerin idaresinde servet ve tabii kuvvetlerimize hüküm ve nüfuz kazandıkça Türkler için milli istihsal sahası daralır. İstihsal azalır. Yerli zayıf sermayeler yabancı kuvvetli sermayeler önünde akamete mahkum olur"[41]. Elbette ülkenin ekonomik durumu hiç te parlak değildir. "Anadolu imara, tezyine muhtaçtır. Anadolu yolsuzdur, sıhhatsizdir, her taraf bitkin, iktisadi tazyikler altında inlemektedir... Meşruti halkçı bir Cumhuriyet'in âdil himayesi altında bir parça hayat, onun yegâne ümidi, onun yegâne gayesidir"[42].

[35] Krş. Nalbandoğlu Mahmut Hıfzı, "Cumhuriyet mi Neüzübillah", 19 Teşrinievvel 1923, 123.

[36] Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, 1972, II, 815-845.

[37] *TS* ve diğer İzmir gazetelerinin Cumhuriyeti'in ilanı karşısındaki tutumları için bk. Zeki Arıkan, "Cumhuriyet'in İlanı ve İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3 (1985), 959-976.

[38] Ahmet Şerif, "Bozdağı Su Kuvvetleri I", *T*, 15 haziran 1923, 18.

[39] Bu konuda bk. Hatice Ersoy, *İzmir Basınında Lozan Görüşmeleri*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1989 (Basılmamış).

[40] Ahmet Şerif, "Bozdağı Su Kuvvetleri I", *TS*, 15 Haziran 1923, 18.

[41] Ahmet Şerif, "Bozdağı Su Kuvvetleri I", *TS*, 15 Haziran 1923, 18.

[42] Çiftçi Necati, "İzmir'in Vaziyet-i İktisadiyesi", *TS*, 6 Şubat 1924, 216.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Sesi'nin yazarları ülkenin yol, eğitim, tarım ve endüstri bakımından dengeli bir biçimde kalkınmasını savunmaktadırlar. Tarım konularına ve çiftçi sorunlarına ağırlık veren yazılarında Çiftçi Necati, bunun önemini şöyle belirtmektedir :

"...Ziraatimizi arttırdık, yol olmadıktan sonra ne işe yarar... Refah-ı saadete rehber olacak yoldur.. Bize hayat vermek rahat günler göstermek bizi terakki ettirmek istiyorlar mı, herşeyden evvel iki şey: biri yol diğeri maarif"[43].

Çiftçimizin ilerlemesine engel olan şeylerden biri "maarif"in yokluğu, diğeri de yolsuzluktur. Necati, buna bir üçüncü etkeni de eklemektedir ki o da âşar vergisidir. Nedir âşar? Çiftçi Necati bunu özlü bir biçimde şöyle tanımlıyor: "Toprağın terakkisine mani olan sa'ya engel bulunan köylüye, dosta düşmana el açtıran bir ağır vergidir"[44]. Yüzyıllardan beri köylünün sırtında bir kambur olan âşarın birdenbire değiştirilmesi hem hükümete güç gelecek, hem de bütçe dengesini bozacaktır. Fakat "olduğu gibi bırakmak ta doğru değildir" diyen Necati, bunun yavaş yavaş kaldırılabileceğini savunmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti, 17 Şubat 1925'te köklü bir kararla, "feodal devirlerin kalıntısı bir vergi düzeninin türlü fenalıklarından memleketi kurtardı"[45].

Lozan antlaşması imzalanmış ve mutlu barış "bir bayram sabahının üstünde zafer çelenkleri içinde doğmuş"tu. ancak ‰"Muzaffer ordunun silah çattığı şu günlerde uzun pek uzun sürecek yeni bir mücadeleye hazır mıyız" diye soran Mahmut Esat, ülkenin bütün aydınlarını, duyan, gören bütün çocuklarını, bu yeni "mücadelenin" bayrağı altında toplanmaya çağırıyor ve ancak o gün "bayram yapmak hakkını ve salahiyetini kazanmış" olabileceğimizi ifade ediyordu[46].

Yeni Türkiye, yeni bir ruh ve yeni bir iman ile doğuyor. Bu ufkun arkasında mücadele ile geçecek uzun seneler var. M. Esat, ulusumuzun bu yeni mücadeleyi de kazanacağına inanmaktadır: "Asırlardan beri her felaketin içinden muzaffer ve muvaffak çıkan büyük millet! Sulhü süngünle yaptın fakat unutma ki sulhtan sonraki cidalin, dimağın ve ellerinle yapacaksın. Fabrikaların bacalarından çıkan dumanlar senin yarınki faaliyetinin şiarı olsun"[47].

[43] Çiftçi Necati, "Çiftçilikte Yolların ehemmiyeti", *TS*, 25 Haziran 1923, 22.
[44] Çiftçi Necati, "Âşar Meselesi", *TS*, 4 temmuz 1923, 35.
[45] Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, IX, 485-488.
[46] M. Esat, "Silah Başına", *TS*, 29 Temmuz 1923, 53.
[47] M. Esat, "Silah Başına", *TS*, 29 Temmuz 1923, 53.

Levent Sahverdi Arşivi

Bugün yeni Türkiye yeni ilkeler ve yeni sözleşmelerle uluslararasında onurlu bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan, "artık eski müdahalelerin tekerrürüne imkan yoktur". Çünkü, içinde bulunduğumuz "iktisat asrı insanı yeni hedeflere doğru çekmektedir"[48]. İktisadi bir gelişme zorunludur. Bunun için "sermayeye ihtiyacımız vardır... Çalışmak ve iktisadi bir millet olmak istiyoruz"[49]. "Sulh oldu fakat harp başlıyor"[50].

Bu memleket yüzyıllardan beri yabancılarla olan ekonomik ve ticaret ilişkilerinde yabancı aracılar yüzünden çok zararlar gördü[51]. Şimdi bile yabancılar "bizimle olan muamelelerinde daima mazinin kendilerine vermiş olduğu bu muazzam vaz' ve tavırları takınmaktan vazgeçmiyorlar.. Türkiye hükümeti eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bağlanmış olduğu kayıtların hiçbiriyle mukayyet değildir"[52]. Bu nedenle topraklarımızda yaşayan yabancıların yasalarımıza olduğu kadar çıkarlarımıza da saygı göstermelerini istemek en doğal ve en yasal bir hakkımızdır"[53]. Çünkü biz "galibiyetin neticelendirdiği siyasi harplerden sonra iktisaden mağlup ellerimizle söker çiğneriz"[54]. Ancak ne var ki Yeni Türkiye son derece dikkatli olmak zorundaydı. "İzmir'de (bile) bir Türk bankası yoktur. Osmanlı Bankası'nın Boşo Efendi kadar memlekete hizmeti yoktur. Selanik Bankası Musevilerin[55] ve bir kısım Musevi efendilerle iş yapanların hizmetkârıdır.

[48] M. Esat, "Adliyemiz", *TS*, 2 Ağustos 1923, 57.
[49] M. Esat, "Ecnebiler ve Museviler", *TS*, 5 Ağustos 1923, 59.
[50] Mahmut Hıfzı, "Harp Başladı", *TS*, 29 Ağustos 1923, 80.
[51] M. Esat, "Museviler ve İktisadiyatımız", *TS*, 12 Ağustos 1923, 65.
[52] M. Esat, "Ecnebiler ve Eski Zihniyet", *TS*, 19 Teşrinievvel 1923, 123.
[53] M. Esat, "Ecnebiler ve Eski Zihniyet", *TS*, 19 Teşrinievvel 1923, 23.
[54] "Türk tüccarları ve Gayrı Türkler", *TS*, 30 Mayıs 1924, 307.
[55] Türk Sesi'nde özellikle Mahmut Esat'ın yazılarında İzmir'deki Musevilere karşı olumsuz bir tavır alındığı gözden kaçmamaktadır. Bu konuda Mahmut Esat uzun uzun Arif Oruç'la tartışmaya da girmiştir. Yine gazetenin bazı yayınlarından ötürü Türk Sesi bir aralık mahkemeye dahi verilmiş ancak gazeteyi mahkemeye veren kişi, yargı günü ortada görülmemiştir. Gazetenin bu tutumu "Zaman zaman Museviler'in İzmir Türk İktisadiyatı'na ika ettikleri suikastlardan" kaynaklanıyordu. Dönemin genel ekonomik görüşüne de uygundu. Bu konuyla ilgili olarak gazetede çıkan belli başlı yazılar şunlardır: M. Esat, "Giden Ağam Gelen Paşam", *TS*, 4 Temmuz 1923; Aynı yazar, "Museviler ve biz", *TS*, 8 Temmuz 1923, 38; Aynı yazar, "Arif Oruç Bey'e", *TS*, 10 Temmuz 1923; 40; Aynı yazar, "Arif Oruç Bey'e, *TS*, 12 Temmuz 1923, 42; Aynı yazar, "Arif Oruç Bey'e", *TS*, 17 Temmuz 1923 46; Aynı yazar, "Ecnebiler ve Museviler", *TS*, 5 Ağustos 1923, 59; Aynı yazar, "Museviler ve Sahte Tabiyetleri", *TS*, 9 Ağustos 1923, 63; Krş. 10 Ağustos 1923, 64: "İlya Artidi'nin Yunanlı olduğunu öğrendik"; M. Esat, "Museviler ve İktisadiyatımız", *TS*, 12 Ağustos 1923, 65; C.C., "Onlar [Yunanlılar] ve Biz", *TS*, 18 Teşrinievvel 1923, 122W M. Esat, "Musevi Simsarlar", *TS*, 5 Şubat 1924, 215; İmzasız, "Türk Tüccarlar ve Gayrı Türkler", *TS*, 30 Mayıs 1924, 307.

Levent Sahverdi Arşivi

İtibar-ı Milli Bankası ise İzmir'in halat-ı iktisadiyesinde bir damladır... O halde İzmir'de faal yüksek sermayeli bir kredi müessesesine ihtiyacımız vardır. Milli firmalar altında birer ecnebi sermayesinin paratoneri olan zevatın milli emel ve gayeleri siper ittihaz ederek vuracakları darbeler istikbalde vahim ihtiyatlara sebebiyet verir"[56].

Türk Sesi'nin yazarlarından Nurullah Esat, "Türk iktisadiyatının tan yerinin ağardığına ve Feyyaz bir devreye dahil olduğuna inanmak için" bütün gelişmelerin iki nokta üzerinde temellendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunlardan birincisi, yurt ve ulusun refaha ulaşması için yeterli üretimi sağlamak, ikincisi de "İktisadi hayatın bütün istikametlerinde bütün diğer unsurlardan evvel en ziyade Türk unsurunun teveffuk ve galebesini" sağlamak..."[57]. Ekonominin her alanında Türk unsurunu egemen bir duruma getirmek düşüncesi belki yeni değildi[58]. Ama ancak yeni devletin kurulmasıyla olanaklı bir hale gelmişti. Çöküş baskılarına tanık olan, Mütarekede işbirlikçilerin davranışlarından kaygı duyan bir kuşağın bu konudaki duyarlığını doğal karşılamak gerekir. İktisadi bir egemenlik ulusal bir egemenliğin temeli ve güvencesi olacaktı. "Hakimiyet-i İktisadiye, Hakimiyet-i Milliye'nin Temelidir"[59] ilkesini yazısına başlık olarak koyan Çiftçi Necati şöyle yazıyor :

"Artık memleket bizimdir. Kadın erkek aynı ruhu hamildir. İstiklal Harbinden Cumhuriyet devrine gelmemiz için bilâtefrik bu iki kuvvet amel ve ruhla çalışmıştır. Türklük o derin badireleri, o ağır fırtınaları, nasıl mertçe def ve ref etmiş ise, iktisat mücadelesinde de böylece göğüs gererek iktiham edeceği şüphesizdir...

Açık konuşalım. Siyasi fikirden millî ve vatanî noktalarda sarf-ı nazar ederek iktisat noktasında birleşelim. İttifak edelim. Unutmayalım ki hakimiyet-i iktisadiye hakimiyetlerin en büyüğü, hakimiyet-i milliye'nin temelidir..."[60].

[56] Çiftçi Necati, "İzmir'in Vaziyet-i İktisadiyesi", *TS*, 11 Eylül 1023, 90.

[58] Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli" İktisat 1908-1918*, Ankara, 1982.

[59] *TS*, 27 Şubat 1924, 234.

[60] Türk Sesi'nde ileri sürülen ekonomik görüşlerin bütün Türkiye'nin ziraat, sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinden oluşan 1133 temsilcinin katılmasıyla İzmir'de 17 Şubat — 4 Mart (1922) tarihleri arasında toplanan Birinci Türkiye İktisat Kongresi'nde kabul edilen "İktisadî Misak esasları"na uygun olduğuna şüphe yoktur. Nitekim Çiftçi Necati'nin yukarıda andığımız düşünceleriyle dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat'ın kongreyi açış konuşmasında söylediği "ben Hakimiyet-i Milliyeyi millî hakimiyet-i iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyet-i milliye bir "serap" olur" sözleri arasında büyük benzerlik dikkati çekmektedir. Ayrıca Atatürk'ün kongreyi açış konuşmasında vurguladığı şu esasların da altı-

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Sesi, halifeliğin kaldırılmasını da yürekten alkışladı. Hattâ bu olayı "en yeni ve ilk müspet inkılâp" olarak selamladı[61]. Bu "son inkılâbımız hakiki ve inkişafî inkılabımızın mebdei olacaktır". Çünkü "bundan böyle dinimizin nüfuzu, Türklük ve İslamiyet camiası üzerinde, samimi ve kutsi şekliyle yaşayacak, arızî kuvvetlerin tesirinden kurtularak feyiz ve kudretini şümul ve salabetiyle ihsas edecektir..."[62]. Halifeliğin Osmanlı hanedanından alınmasının anlamı şuydu: "Türkiye Cumhuriyeti, şuurlu bir inkılâbta metanet ve celadetle âmil olmağa başlıyor, demektir". Böylece T.C., bu hareketiyle "sinesinde asırlardır saklayan bu an'aneyi" yıkıyordu. Artık [Hilafetin Türkler elinde bulunması Türkiye hükümeti için şeref ve kuvvet menbaıdır] yolundaki iddiaların da hiçbir anlamı kalmamıştır. Bu iddialar birer efsaneden başka bir şey değildir. Halifelik Osmanlı hanedanı elinde Türklüğe kesinlikle yararlı olamamıştır. Saltanatın yıkılmasından sonra halifeliği aynı hanedanda bırakmak kadar da anlamsız bir şey olamazdı.

Sözün kısası "Türkiye Cumhuriyeti(nin) hilafeti ilga suretiyle ittihaz ettiği kararın büyüklüğü bundan sonra daha ulvi neticeleriyle bilfiil tahakkuk edecektir"[63].

Ne var ki saltanatçılar, hilafetçiler boş durmayacaktır. Sabık halifenin ülke sınırları dışına çıktıktan sonra yayınladığı "beyanname" bunun canlı bir örneğidir. "...Kimbilir daha kaç şeyh ve kaç sabık ve sakıt hanedan azaları ortaya zemin ve zaman icabatı olarak çıkacak veya çıkarılacaktır"[64].

"...İslam alemini kurtaracak tek hakikat ve tek çare varsa o da; medeniyet dünyasının durmadan koşan kervanını dakika fevt etmeden atılıp karışmaktır. Garbın ilmî, fennî, sınaî tekamülatı, usulleri kafalara ve ülkelere girmedikçe, onların teşkilatı iktisadiye ve içtimaiyesi örnek ittihaz edilmedikçe halas ve necat kapılarının açılması muhaldır. Kâfi derecede geri kalmış olduğunu maalesef biraz geç olarak fakat tam bir vuzuh ile katiyetle idrak etmiş olan Türk milleti, kendini binnetice maziye bağlayan bağların kâffesini nasıl parçalayıp attıysa ve milliyet fikrinin mücerreb ve asrî icaba-

---

nı çizmek gerekir: "İstiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir" Bk. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar,* Ankara, 1981, 251, 259, özellikle 387-437.

[61] Avni Nafiz, "En Yeni ve İlk Müsbet İnkılâbımız", *TS,* 6 Mart 1924, 241.

[62] Avni Nafiz, "En Yeni ve İlk Müsbet İnkılâbımız", *TS,* 6 Mart 1924, 241.

[63] Avni Nafiz, "En Yeni ve İlk Müsbet İnkılâbımız", *TS,* 6 Mart 1924, 241.

[64] "Sabık Halifenin Beyannamesi", *TS,* 19 Mart 1924, 252.

Levent Sahverdi Arşivi

tını ülkesi dahilinde nasıl hararetle tatbik ediyorsa ve edecekse İslam kardeşlerimize de aynı yolda yürümeği halisane ve samimane tavsiye ederiz. Halifeler, şeyhler, sultanlar, emirler ve mucizeler devri arkada, hem de pek çok arkada kaldı"[65].

Sonuç olarak diyebiliriz ki elimizdeki sayılara göre Türk Sesi kısa ömürlü bir gazete olarak İzmir basın tarihinde yerini almıştır. Var olan sayıları İzmir Milli Kütüphane'de bulunması gazetenin pek tanınmamasına neden olmuştur. Oysa Türk Sesi, zengin içeriği, seçkin bir yazı kadrosu, savunduğu düşünceler bakımından oldukça önemli bir gazete olarak görülmektedir. Her şeyden önce Türk devriminin ruhunu, felsefesini, özünü kavramış ve bunların yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Gazete yerel haberler, röportajlar, araştırma, inceleme yazıları açısından da zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Mütareke, İşgal ve Milli Mücadeleye tanık olanların anı ve yazılarının belgesel değer taşıdığını belirtmek gerekir. Bütün bunların ötesinde edebi yazılar, sinema haberleri, spor yazıları, kadın sorunları, sosyoloji incelemeleri de gazetenin içeriğini daha da zenginleştirmektedir.

[65] "Sabık Halifenin Beyannamesi", *252.*

Levent Sahverdi Arşivi

EKLER

HALK FIRKASI

Meşruti hayatın mekanizması şüphe olunmaz ki fırka hayatıdır. 10 Temmuz 324 inkılabından sonra bu zarurete biz de tabiyet ettik. O buhranlı devirlerin tevkin eylediği hadisat memleket için fırka hayatına karşı esaslı bir lakaydi tevlid etti. Fırka hayatının hâlâ halkımız arasında namüsaid bir yâdı vardır. Memleketin her türlü ihtilaflardan azada kalarak aynı kalb ve aynı kanaatle bir gayeye doğru teveccüh etmiş olması şüphesiz çok iyi bir şeydir. Fakat buna imkân tasavvur edebilmek için siyasî hayatın zaruretlerini inkâr etmek lazım gelir. Ve meseleye bu cepheden bakılırsa fırka hayatının zaruretini münkir olanların dâvası tabiatıyla ehemmiyetini kaybeder.

Düşünmek lazım gelir ki, Meşrutiyet'ten sonra büyük gailelerle yekdiğerini takip eden devirlerde Türkiye henüz meşruti bir hayata hazırlanmış değildir. 10 Temmuz inkılâbı bir avuç fedakârın eseriydi. Ve memleket en mühim ekseriyetiyle bu inkılabın mâna ve mahiyetini henüz idrak etmemişti. bu sebeptendir ki, inkılabı müteakip hayatımızda büyük ve devamlı sarsıntıların başladığını gördük. bunun yanıbaşında o zaman için başka türlü hareket etmenin imkânsızlığını düşünerek programlarından fedakârlık yapmak mecburiyetinde kalan fırkaların mahiyeti de ihmal edilmemelidir. İnkılâptan sonra şamil bir programla ortaya çıkan İttihat ve Terakki Fırkası birçok zaruretlerin tesiri altında bütün muhalif kanaatları meczetmeğe çalışarak işbaşına geldi. Şüphesiz ki başka türlü yapamazdı. İttihat ve Terakki Fırkası - bize göre - muayyen ve yekdiğerinden tamamen tefrik edilmiş kanaatlardan direktif alan bir fırka olmaktan ziyade bir vatan hizbi idi. Memleket'in dört taraftan tehdit edildiği o devirlerde biraz da tecrübesizliğine rağmen vazifesini yapmaya çalıştı. Bugün artık tarihe mal olan bu fırkanın hayatını tedkik etmek mevzuumuzun haricindedir. Bununla beraber hakayık-ı eşyayı inkâr etmiş olmamak için ilave edelim ki o zamanki hadisat-ı siyasiyenin cebir ve ikrahı olmasaydı İttihat ve Terakki belki hakiki bir fırka haline inkılap eder ve melekette inkişafa başlayan terakki ve teceddüt cereyanlarının müstakil bir timsali olurdu.

Sinesinde liberallerle muhafazakârları, milliyetperverlerle ittihad-ı anasır taraftarlarını yan yana ve aynı safta barındıran bir fırka için daha esaslı ve cezri bir inkılap yapmak imkânı olamazdı. Olamadı. Ve tarihe mal olduğu dakikaya kadar bir vatan hizbi olmak mahiyetini muhafaza ettikten sonra vazife-i tarihiyesini memlekete ve memleketçiliğe bırakarak inhilal etti.

Levent Sahverdi Arşivi

Bugün yeni Türkiye yeni fikirler ve yeni umdelerle doğuyor. İhtilal devri geçti. Fakat unutmamalı ki önümüzde daha birçok inkılâpların rüzgârı esmektedir. Memleketin tam ve mutlak halası namına bu inkılâpların bir an evvel tahakkunu temenni edelim.

Türkiye son cidalini sakıt Osmanlı İmparatorluğu'nu idare eden zihniyetten büsbütün ayrı bir ruha medyundur. İçinde yaşadığımız devirlerin geniş ve şamil mahiyetini tamamen idrak edemiyorsak mazuruz. Fakat Anadolu cidalinin en yüksek ve rehakâr şiarının Türk milliyetperverliği olduğunu basit bir görüşle de görebiliriz. Türkiye Bâbıâli ricalinin küflenmiş zihniyetiyle yıkılırken, onu düştüğü yerden kaldırarak bugünkü mevkiine getiren kuvvet, büyük ve ilahi kudret, niçin bundan sonra da hayatımızın mihveri olmasın.

Bu zaruri ve hayati esasın yanı başında bundan sonra bizi hedeflerimize götürecek ikinci bir kuvvet var. Türkiye artık muhafazakâr bir zihniyetle idare olunamaz. Memlekette kör bir taassubun sevkiyle hareket edenler yirminci asrın tam orta yerinde milli tarihini kapatmak isteyen bir zümredir. Türklerin aziz vatanı asırların paslı ve kokmuş zihniyetlerine zemin olamaz. Yürümek ve bütün kuvvetimizle ilerlemek istiyoruz. Ayaklarımıza hâlâ kemend atanlar artık memleketçilik sahasından atılmalıdır. Türkiye on asır evvelki ahkâm ve müessesat ile idare olunamaz. Aklı başında olan her vatandaş su zarureti görmüş ve ona iman etmiştir. Bu itibar ile bundan sonraki meşruti tesislerimizde bu iki kanaat rehberimiz olmalıdır. Ve şüphesiz olacaktır.

Epey bir zamandan beri Ankara'dan gelen telgraflardan Halk Fırkası'nın teşekkül etmek üzere bulunuduğunu anladığımız şu günlerde bu iki noktanın her suretle mevzubahs olması temenniye şayan değil midir?

Türkiye'nin son cidalini idare eden mütefekkir başların bu asalar üzerinde bütün memleketi tatmin eyleyeceklerinden şüphe etmiyoruz.

Memleket için hal-i tabiin avdete başladığı sıralarda bu esasların şimdiden düşünüldüğü muhakkaktır. Ve hiç şüphesiz takdir edilmektedir ki Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül etmek üzere bulunan yeni fırka için muayyen kanaatları ve mütebellir cereyanları ihata edecek şamil bir programa ihtiyaç vardır.

Bir fırkanın memlekette mevcut bütün kanaatları tatmin etmesine şüphesiz imkân yoktur. Ve Türkiye son inkılabıyla muhafazakârlığın iflasını ilan etmiştir. Yeni ve teceddütperver bir zihniyet ilhamını milli ruhundan alan bir iman ile tesis edeceğine yakınen kani olduğumuz Halk Fırkası'nı bu şerait dahinde mutlak bir itminan ile selamlayabiliriz. Memleketin yarınki cidaline sarsılmaz bir iman ve fedakâri ile hazırlanan Türk şebab münevveri için bu yeni ve meşruti tesis bayrağı al-

Levent Şahverdi Arşivi

tında toplanmak milli bir vecibedir. Ve bizim bugünden yapmak istediğimiz şeyi memeleketin yarınki büyük cidalini idare edecek olan fırkanın anahatları hakkında şu iki temenniyi izhar etmektir.

Türk Sesi, 6 Ağustos 1923, 60 M. Esat

ÜZÜMLERİMİZİN VAZİYETİ

Karîlerimizden birçok mektuplar alıyoruz. Bu mektupların ekseriyesi şaraplık ve siyah üzümlerimizle misket üzümlerimizin istikbali hakkındadır. Diğer üzümlerimize iyi kötü bir istikbal görürken şaraplık ve siyah üzümlerimiz bizi endişeye düşürüyor. Bu nevi üzümlerimiz hakikaten acınacak bir mevkidedir. Bir taraftan bunları mamulata çevirerek sarf ve istihlâk edecek ellerin azalması diğer taraftan Men-i Müskirat kanununun ağır darbesi ve rekoltenin düşkünlüğü bağlar ve bağcılar üzerinde tahammülfersa bir vaziyet ihdas etmiştir.

Bu vaziyetin böyle şedid bir surette devam etmeyeceğini bilhassa mebusların bu yıkıcı vaziyeti tadil edeceklerini veya ettirmeye say edeceklerini kuvvetli bir surette ümid ediyoruz. Aksi surette buna bağcılarının maişetlerini, hayatlarını bütçeden (İngiltere'de olduğu gibi) temin etmek mecburiyetinde kalacağını hissediyorum.

Burada Men-i Müskirat Kanunu'nun hin-i tatbikinde yapılan idari haksızlıkları emval-i metrukenin tasfiyesinde memleketin refah ve imarına hizmet edecek fabrika ve müesseselerin ulu orta tahrib edilmesindeki dikkatsizlikleri tenkid edecek değiliz. Yok bahasına mahvolan ve elyevm depolarında kalarak kıymet ve bahalarını gittikçe azalan yüzbinlerce şişe şarabın kilerin bezicesi olduğu anlaşılmalıdır.

Bağcı karîlerime bilhassa şarablık üzümleri olan meslekdaşlarıma mevsuk menabi istinad ederek şu tebşiraatda bulunacağım. Bu nevi üzümlerimizde istikbal vardır ve olacaktır. Olmazsa oldurmağa çalışacağız. Çok sıkıntı çektik mağdur, mazlum rençberler gibi memleket hatırı için bir parça daha fedakarlığı deruhte etmeliyiz.

Hükümetinde bil-mukabele yardımını temini şartıyla üzümlerimizi kurutalım öyle sellemü's-selam bağları kuşlara terk hanlarda dosta düşmana rezil etmektense kurutalım. Kuru üzümleri hükümetin ordumuz için alacağını ümid ediyoruz. Çünkü kuru üzüm et kadar mugaddi tereyağ gibi besleyici olduğu için Avrupa'da ve bilhassa Almanya'da askere bile verildiğini gördük.

Pekmez yapıldığı gibi şarab, ispirto gibi müskirat da serbest-i imaline müsade edildiği vakit kuru üzümden de yapılacağını hesab ederek kurutmak tedbirlerini düşünmeliyiz, ve kurutalım arkadaşlar...

Levent Sahverdi Arşivi

Ziraat Baş Müdüriyeti'nin bağcılara vereceğini duyduk. Bilhassa bu gibi bağları olan zevata vermesi şayan-ı arzudur. Hatta bunu yapmasını rica etmek vazifemiz dahilindedir. Aynı zamanda Ziraat Dairesinden bunları kurutmaya mahsus ve sanayi-i fenniye'de bulunmasını istirham ederiz. Misket, siyah razaki üzümlerinin kurutma usüllerinde az çok muhalif haller vardır. Yüz seksen bin kantar kadar olan bu nevi mahsülatımız kurutulduğu vakit satılması için bize az çok vakit bırakacaktır. Hükümet'in de birçok mevadına istinaden, dahilen ve haricen sarfına muavenet edeceğini ümid ediyorum. İdare-i hükümetin başında bulunan zevatın fevkalade hüsnüniyetlerine, çalışmalarına ve liyakatlarına itimad ederek bizi az zararla kurtarmak yüzümüzü güldürmek için bize rehber ve destek olmalarını istirham ediyoruz.

Borsa'da üzüm meselesinin nasıl halledileceği hakkında muhtelif kanaatler vardır. Bilhassa ecnebi tüccarların borsa meselesinde müteredddid oldukları söyleniyor. Bu rölü oynayanlardan biraz ihtiyat ve basiret bekleriz. Yine her büyük tüccarın bir gün piyasada görünerek az alıcı bulmasını kendilerine fırsat ad ile piyasaya hakim olmak gayesini takip ettiklerini duyduğumuz zaman, itimada layık bir söz telakki etmemiştik. Fakat şimdi bunu tekid edecek havadislerin şuyuunu duymak istemeyiz. Ateşin olmadığı yerde duman olmaz derler... Kutu meselesi de öyle...

Navlön, depozito, çuval, sürat-i nakl, vagon meselelerinde ne kadar tahsilatta bulunacağını, ekser müşterileri olan bağcılara bu dar günlerde ne iyiliklerde bulunacağını görmek istiyoruz. Sözde bu ecnebi Türk'ün dostudur.

Asıl bu dostluk fiilde olmalı ki samimiyeti anlaşılsın. Bunun meyvesi semeresi diğer senelerde gözükür. Mevud yeni tarifede bu seneye mahsus olmak üzere üzümcülere yapılacak teshilat herhalde kumpanyanın memleketle alakasını gösterecektir.

Hat direktörleri Fransız şimendiferlerinin şimali Fransız havalisindeki teshilatlı ve muavenetli tarifelerinden herhalde haberdardırlar. Mısır şimendiferlerinin pamuk buhranında gösterdiği iyilik Mısır halkı arasında ne kadar hüsn-ü tesir etmiştir.

İsviçre, Romanya, İspanya şimendiferlerinin harb-i umumiden sonra muvazene buhranlarında birçok fedakarlıklar yaptığını görmüşlerdir.

Bunları da kasaba şimendifer direktörlüğünden bekliyoruz.

Türk Sesi, 11 Eylül 1923, 90. ÇİFTÇİ NECATİ

Levent Sahverdi Arşivi

KADINLIĞA HÜRMET

Erkân-ı matbuatın bahusus memleketin vaziyet-i içtimaiyesini takib edenlerin yazı yazanların en ziyade riayete mecbur olacağı bir kayd varsa o da nezahet-i lisaniyeye mümkün olduğu kadar hürmetkâr bulunmaktadır. Zannetmem ki hiçbir ferd bu iddiamı cerh edebilecek bir iddiada bulunabilsin. Esasen gazeteciliğin ve muhabirliğin bu kayd ve şeraitine merbut olmayarak yazılan yazılar ve bu yazılarla ortaya atılan fikirler daima mukabelesiz ve münakaşasız kalmağa mahkûm olurlar. Zira nezahet-i lisaniyeden mahrum bir lisan ile açılan herhangi bir çığırda muharriri takib edip münakaşa-yı kalemiyeye girişmek şeref ve haysiyetinin muhafız ve mertubu olan her ferd için imkânsızdır. Hattâ bu çığır haklı bir tenkidi tazammun etse bile...

Anın için bence yazılarında nezahet-i lisaniyeye hürmet etmege muharrirler fikir ve mütalaalarını cevabden, tenkidden, münakaşadan ve bin netice mecruhiyetten kurtarmak isteyen kimselerdir. Bu gibilireni ne kadar acınacak bir mevkiye düşebileceklerini artık muhterem karîve karîelerim takdir etsin.

Nezaketten mahrum bir üslûpla yazılan fıkraların esbab-ı müdafaadan mahrum kadınlığa taalluk ettiği nazar-ı dikkate alınacak olursa nezahet-i lisaniyeden uzaklaşan muharririn ne derece feci bir cürmün mürtekibi olduğu bütün üryanlığıyla tezahür eder. Erkeklerimizin göstermekte olduğu elan devam ettiği lakaydi yüzünden birtakım muhalif-i terbiye, efal ve harekâtta bulunmaları muhtemel olan kadınlarımızı ciddi bir kardeş hissiyle ikaz gibi zalim ve müfid tariki terk ederek kamçı ile iş görmeye kalkışmanın ne müthiş aksü'l ameller tevlid ettiği birçok hadisat ile sabittir.

Bu yazılarımla hangi muharriri kasdettiğimi anlamak merakına düşen muhterem kar îve karîelerime (Şark) gazetesinin "Kamçı" muharririni gösterebiliriz.

İsmini bilmediğim şahsını tanımadığım bu muharrir beyin mütemadiyen kadınlar aleyhinde kalemini yürütürken istimal ettiği çirkin kelimeleri okuduğum zaman hem teessüf ediyor ve hem de pekçok münevver hemşire yetiştiren sevgili İzmir'de bu muharrir beye kadınlık namına layık olduğu cevabı verecek tek bir hanımın şimdiye kadar meydana çıkmamasına müteessiren hayret ediyorum.

"Hukuk-u Nisvan" a layık olduğu mevkiyi vermek taraftarlarının ekseriyet teşkil etmek üzere bulunduğu şu devirde kadınlara karşı (Kamçılarız hakları meşe sopasıdır... kirece boyanmıştır... kırmızıya sürünmüşlerdir.) gibi çirkin kelimeler istimaline ne manalar verelim. Büyük Türkiye'nin şayan-ı ehemmiyet bir vilayetinde intişar eden bir gazetede bu kelimeler nasıl bulunabilir. Buna kim müsaade eder?

Levent Sahverdi Arşivi

Kamçı muharriri beyefendi gazetesinde karîlerini bir saniye için güldürecek birkaç satır bulundurmayı menfaatine muvafık buluyorsa hiç kimsenin şeref ve haysiyetini rencide etmeyecek bir şekilde mizahi fıkralar yazsın.

Zira herkes teslim eder ki kamçı nam-ı müstearıyla yazılan fıkralar memleketin avam kısmını güldürmekten ve münevver kısmında mucib-i teessüfü olmaktan başka bir şeye yaramıyor.

Türk Sesi, 11 Eylül 1923, 90 DUŞİZE NERMİN

EMVAL-İ METRUKE HAKKINDA

İstirdad-ı mesudu müteakib İzmir'de bütün kazalardan, kura ve nevahiden davet edilmiş yetmiş küsur müdafaa-i hukuk murahhasının huzuruyla bir kongre akd edilmiş idi. Kongrenin sebeb-i akdi İzmir heyet-i merkeziyesi azalarını intihab etmekten ve memleketin muhtelif derdlerine dair müdâvele-i efkar eylemekten ibaretti. Dört gün kadar devam eden mezkûr kongreye murahhas sıfatiyle ben de iştirak etmiştim. Bu kongreye şüphesiz İzmir ve İzmirliler için büyük ve tarihi bir kıymeti haiz idi.

Bu itibarla zaman zaman o kongreyi ve o münasebetle bir sakf altına toplanmış olan yetmiş seksen kadar halk mümessilleri arasında cari olan samimiyeti memleket işlerine karşı gösterilen alakaları der hatır ederim.

Kongrede en hararetli, en uzun münakaşalara emval-i metruke mesaili zemin teşkil eylemişti. O zaman emval-i metruke idareleri yeni işe başlamış bulunuyordu.

Emval-i metruke muamelatı henüz mahiyetini tamamiyle meydana vurmamıştı O hale rağmen kongrede yapılan tenkidat o kadar acı idi ki hiçbir idarenin, hiçbir muamelenin bu derecelerde hırpalandığını görememiştim.

Tenkidler maddelere, muamelelere, müsbet fasıllara istinad ediyor ve münekkidleri söz söylemeye sevk eden şey de heder olub gitmekte olan menafi-i milliye ve bu suiistimalat dolayısıyla bozulmaya başlayan ahlâk-ı umumiye düşüncesi bulunuyor idi.

Hatipler yana yakıla fikirlerini söyledikten sonra kongre, hususi bir encümen teşekkülüyle emval-i metrukeye dair tedkikatta bulunulmasını kararlaştırmak zaruretinde kalmış ve fil-hakika iki günlük mesai neticesinde yirmi otuz maddeli bir muhtıra meydana gelmiş idi. Muhtırada milyonlarca lira değerinde bulunan metrukelerin, eşyanın bağçe ve bağların ne suretle idare edilmesi lazım geleceğini izahen gösterilmiş ve o zamanlar bu metrukeler hakkında tatbik edilen usullerin sakametli, mazaretli cihetleri birer birer tadâd edilmiş idi. Heyet-i umumiye nazar-ı dikkati

Levent Sahverdi Arşivi

celb-i saik olur. İdaresizlik sellerine kapılıp heder girdabına doğru alabildiğine giden bu emvalin ziyaına bir sedd-i mümânaat çeker ümidiyle mezkûr muhtırayı kendisine mal etmiş ve Ankara'ya göndermiş idi.

Fakat bu hayırlı teşebbüsten bir netice çıkmak dursun bilakis tatbik edilen teşebbüsten fena usüller dolayısiyle hem bu emval yüzde doksan derecesinde heder olup gitti, hem de halk ahlâk ve memleket iktisadiyat itibariyle telafisi gayri kabil zararlara duçar oldu. Hükümetin kasasına ve kabza-i idaresine girmeyen bu müthiş servet eğer halkın elinde kalsa idi teessüaf ve telehhüflerim şimdiki kadar acı olmayacaktı.

Fakat bu da olmadı. Bütün bu servet yine yabancı ellere geçti ve bu memleketten bir daha avdet etmemek suretiyle çıkıp gitti.

Emval-i metrukenin memleket halkının mesalih ve ahlakı üzerinde yaptığı müessir tahribat ne kadar gariptir ki hala devam edip gitmektedir. Tasfiye komisyonlarının teşkili de derde devâsız olamıyor. Haber alıyorum ki komisyon hergün birbirini nakzeden evamir telakki ettiğinden şikayethan bulunmaktadır. Fakat halk bu zavallı halk da komisyondan şikâyet eylemek hususunda bu kadar mümsik değildir. Aylarca gidip gelmeksizin halk tasfiyeden işini çıkaramamaktadır.

Kırtasiyeciliğin, bugün git yarın gel emirlerinin fuzuli ve köhne usullere tapar casına riayetin, hülasa tasfiyenin yegâne merkez-i tecellisi tasfiye komisyonu olunca halk rencide olmaz da ne yapar? Belki evamir yekdiğerine nakızdır. Belki işler çoktur ve muğlaktır. Fakat zalim bir dimağ ve bilhassa az mevzun bir zihniyet icab-ı hal ve zarurete göre tedir-i umur eylese şikâyetler bugünkü kadar çok ve acı olmazdı. Günlerce ellerinde istidalar olduğu halde mıntıka dolaşan, para vakit ve izzet-i nefis israfına mecbur kalan binlerce erbab-ı mesalih vardır ki dudaklarından feryat ve şikayet boşalıyor ve yine binlerce esnaf ve köylü var ki bin dert ve bela ile isticarına muvaffak olduğu dükkânın, evinin, bahçe ve tarlasının her an maruz kalacağı akıbeti derpiş ederek endişenâk bir hayat imrar ediyor.

Emval-i Metruke İdaresi müşterilerine olsun emniyet telkin edecek bir tarz-ı usul ittihaz etmeğe muvaffak olabilseydi bunu da bir nimet sayacak idim. Fakat ne gezer?

Türk Sesi, 1 Şubat 1924, 212. HAYDAR RÜŞTÜ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE AİLE

Doç. Dr. TÜLİN İÇLİ

Sosyal sistem birbirleriyle ilişkili parçalardan oluşan bir etkileşim sistemidir. Bu sistem içinde her parçanın fonksiyonu vardır. Etkileşim örüntüsü içinde her bir fonksiyon diğer parçaların da fonksiyonlarını yerine getirmelerine katkıda bulunur ve sosyal sistemin bütünleşmesini, sistemin devamlılığının korunmasını sağlar. Parçalardan birindeki değişme diğer parçalarda da değişmeye yol açar, dolayısıyla sistemin tümünde değişme söz konusu olabilir.

Sosyal sistemin parçalarından biri, zaman içinde yapı değişimine uğramış ve bazı fonksiyonlarını toplumun diğer kurumlarına devretmiş olmakla birlikte sosyal yapı için vazgeçilmez konumunu koruyan aile kurumudur.

Ailenin biçimi toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık gösterebilir, fakat içeriği hep aynıdır: *İNSAN.*

Aile sosyal kurumların en evrenseli ve her toplumda bireyleri en çok etkileyenidir. Diğer sosyal kurumlar örneğin, din, siyaset, eğitim, hukuk ve ekonomi uzun dönemde aile yaşamındaki devamlılığa dayanmışlardır. Aile çocuğun içine doğduğu, ilk sosyalizasyon sürecinden geçtiği toplumun en küçük birimidir[1].

Aile bireyin sadece biyolojik, fizyolojik ihtiyaçlarının karşılandığı bir birim değildir. Çocuğun topluma hazırlanması aile içinde başlar, toplumun diğer kurumlarıyla devam eder.

Ailenin sosyal sistem içindeki yeri ve önemi çok eskiden beri bilinmektedir. M.Ö. 4. yüzyılda Aristoteles, detaylı bir aile tanımı yapmış ve ailede anne-babanın birbirleriyle ve çocuklarla ilişkilerini, babanın aile içindeki rölünü açıklamaya çalışmıştır[2].

[1] C.C. Harris, *The Family and Industrial Society,* George Allen and Unwin, Londra 1980, s. 85-87.

[2] Aristoteles, *Politika,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s. 10-13.

Levent Sahverdi Arşivi

J. J. Rousseau, "Bütün toplumların en eskisi ve tek doğal olanı aile topluluğudur" şeklinde aileyi tanımlamıştır. Hatta aileye politik toplumların ilk örneği denilebileceğini öne sürmüştür[3].

Daha sonra sosyal düşüncenin gelişim süreci içinde günümüze doğru gelindikçe toplum ile ilgili açıklamalarda aileye giderek daha sık yer verilmiş, ailenin fonksiyonları daha net bir şekilde tanımlanmaya başlamıştır.

Türk sosyologlarından Ziya Gökalp'in sisteminde de aile önemli yer tutar. O'na göre: "Aile milletin küçük bir parçasıdır". Gökalp'e göre, aile toplumun temel unsuru, değerlerin taşıyıcısı ve koruyucusudur. Gökalp aile ile ilgili açıklamalarında kadın hakları ve kadının yetişmesi konularına verdiği önemi de ifade eder[4].

Günümüzde birçok sosyolog tarafından yapılan aile tanımları ailenin birincil grup özellikleri taşıma, bir etkileşim sistemi olma ve yerine getirdiği fonksiyonlar hususunda birleşirler. Ayrıca sosyal yapının devamlılığının ve sosyal düzenin sağlanmasında ailenin vazgeçilmez olduğu genel kabul görmektedir.

Sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerde yaygın olarak görülen kısaca anne, baba ve çocuklardan oluşur şeklinde tanımlanan çekirdek ailede çocuk doğduğu andan itibaren aile içindeki bireylerle bir etkileşim süreci içinde sosyalleşmeye başlar. Bir yandan biyolojik ihtiyaçları karşılanırken diğer yandan ait oldukları toplumda ileride üstlenecekleri rollerin, statülerin gereği, iş bölümü, normlar, değerler, gelenek ve görenekler kısaca toplumun kültürü öğretilir[5].

Sosyalizasyon süreci yardımıyla kültür ögeleri ailede özellikle anne tarafından kuşaktan kuşağa aktarılır. Çocuk bunu büyük ölçüde yaşayarak öğrenir. Aile içinde diğer fertlerin rollerini yerine getirmedeki titizlik ve başarıları, birbirleriyle ilişkileri çocuk tarafından örnek alınır.

Bugün ailenin geleneksel yapıda sürdürdüğü fonksiyonların bir kısmı toplumun başka kurumlarına devredilmiş haldedir. Örneğin, aile artık tek başına yeterli bir ekonomik üretim birimi ve eğitim birimi olmaktan çık-

[3] Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi,* Adam Yayını, Ankara 1974, s. 14-15.

[4] Nihat Nirun, *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp,* Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1981, s. 28-29.

[5] Harry C. Bredemeier ve R.M. Stephenson, *The Analysis of Social Systems,* Holt, Rinehart ve Winston Inc., New York 1962, s. 197.

Levent Sahverdi Arşivi

mış bazı ekonomik ve eğitim faaliyetlerini ilgili kurumlara devretmiştir. Buna rağmen, modern toplum yapısında aile ferdin kişilik gelişiminde ve toplumla bütünleşmesinde çok önemli yer tutan, sevgi, paylaşma, dayanışma, güvenlik duygularının tatmininde rakipsiz ve tartışmasız önemini korumaktadır.

O halde saydığımız ve sayılabilecek birçok fonksiyon özetle tek bir boyuta indirgenmek istenirse, aile ferdi her yönden sosyal yaşama hazırlayan, onu ait olduğu toplumla bütünleştiren, bu yolla makro düzeyde sosyal bütünleşmeyi sağlayan çok önemli bir kurumdur.

Aile içinde her fert ayrı bir öneme sahiptir. Fakat çocuğun yetişme sürecinde ve sağlıklı sosyalizasyonunda annenin rolünün önemi tartışılmaz. Anne sadece çocuğun yetişmesinde değil, aile içinde fertler arasında sağlıklı ilişkilerin kurulmasında da çok önemli bir paya sahiptir. Onun iyi eğitilmiş, aydın bir kişi olması yetiştireceği nesillere de yansıyacak, dolayısıyla topluma iyi yetişmiş bireyler kazandırılacaktır. Sağlam güvenli ilişkilerin hâkim olduğu ailelerden gelen, iyi eğitilmiş anne ve babaların yetiştirdiği, iyi sosyalize olmuş, gelenek, görenek, örf ve âdetlerini iyi bilen kısacası kendi kültürüne yeterince hâkim olan kişiler toplumla bütünleşmekte bir problemle karşılaşmazlar.

Ailenin birey üzerindeki etkisi çok güçlü ve çok yönlüdür. Ebeveynler sadece çocuğun yetişmesinde etkili olmakla kalmazlar, aile içindeki ilişki kalıpları o aileye mensup tüm bireylerin yaşantılarını olumlu veya olumsuz yönde etkiler. Aile içindeki değerler genel kültürel değerlerle aynı yöndedir. Aksi halde uyumsuzluk ve sosyal problemler ortaya çıkar. Çalışmalar toplumda sapmış davranış gösteren veya suç işleyen bireylerin çoğunun ailelerinde de bazı problemlerin varlığını saptamıştır.

Bu gerçek anne ve babanın aile içinde veya aile fertlerinin dışarıda karşılaşabilecekleri problemleri çözümleyebilmeleri, doğru tavır ve karar alabilmeleri için iyi eğitim görmelerinin, aile içinde sağlıklı ilişkilerin kurulmasının ne kadar önemli olduğunu kanıtlıyor.

Atatürk, bu konunun önemini farketmiş ve bütün uygulamalarını bu paralelde yapmıştır. Bu nedenle de kadının iyi eğitilmesinin, sosyal yaşamda aktif rol almasının Türkiye'nin sosyal yapısında sağlayacağı yararları şu sözleri ile çok güzel ve açık olarak ifade etmiştir: "Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın umumî vazifelerinde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazife-

Levent Sahverdi Arşivi

leri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gereklerine göre evlât yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların, bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlât yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pekçok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar."[6]

İzmir Kız Öğretmen Okulu'nun açış konuşmasında aynı hususu şu sözleri ile vurgular: "Türk kadınının vazifesi, Türk'ü zihniyetiyle, bazusiyle, azmiyle muhafaza ve müdafaya kadir nesiller yetiştirmektir."[7]

"Sosyal hayatın kaynağı aile hayatıdır. Aile izaha lüzum yoktur ki kadın ve erkekten kuruludur" diyen Atatürk[8] "Medeniyetin esası, terakki ve kuvvetin temeli aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık muhakkak içtimaî, iktisadî, siyasî aczi mucip olur. Aileyi teşkil eden kadın ve erkek unsurların hukuku tabiiyelerine malik olmaları, aile vazifelerini idareye muktedir bulunmaları lâzimedendir,"[9] sözleriyle toplumda diğer sosyal kurumlarla ilişki içinde bulunan ailenin yapısında meydana gelen bozulma ve çözülmelerin diğer kurumlarda da bozulmaya yol açacağını ve bu yolla toplumun tümünde bir bozulmanın ve bütünleşme problemlerinin ortaya çıkabileceğini çok güzel bir biçimde ifade ediyor.

Atatürk sadece ailenin sosyal yaşam için önemli bir kurum olduğunu belirtmekle kalmıyor, detaylı bir şekilde bu kurumun kuruluş aşamasından itibaren varolması gerekli ön şartları da belirtiyor. O'na göre, ailenin devamlı olabilmesi için kuruluşunda bazı şartlar varolmalıdır:

1 — Atatürk'e göre: "Evlilikte iyi bir geçimin sağlanması ve devamlı olabilmesi için varolması gereken şartlar incelenip anlaşıldıktan sonra dini, milliyeti, iyiliği, terbiyesi, ahlâkı, âdetleri farklı iki insanın birleşmelerindeki gariplik kadar dikkati çeken bir şey olmadığı kolaylıkla anlaşılıyor".

[6] Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,* Olgaç Matbaası, Ankara 1984, s. 94.

[7] *Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sayı: 37, Ankara 1990, s. 98.

[8] Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 351.

[9] *Atatürkçülük,* Genelkurmay Başk. Yayını, 1. cilt, Ankara 1984, s. 326.

Levent Sahverdi Arşivi

2 — ..."Karakter ve ahlâkımıza uygun eş arayalım ve onunla evlenme şartlarını açık ve kesin olarak kararlaştıralım. Ona uymakta kusur edince onun gereğini yapalım. Kadın da böyle hareket etsin." [10]

3 — Aile içinde yeterli ilgi ve şefkat görmüş, sevinç ve üzüntülerini aile fertleriyle paylaşmayı öğrenmiş, kendine güvenli, sağlıklı bir sosyalizasyon süreci ile topluma hazırlanmış bir kişinin yaşamı boyunca karşılaşabileceği sosyal problemlerle başa çıkabilmesi şüphesiz daha kolaydır. Burada aileye, aile içinde de özellikle kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında temel öge olan kadına büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu nedenle de özellikle kadının iyi eğitim görmesi, aydın olması gerektiğini Atatürk şu sözleriyle vurgular: "Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu sebeple kadınlarımız da âlim ve teknik bilgi sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olacaklardır." [11]

4 — Atatürk, evliliğin, aile yaşamının önemini ve gerekliliğini sık sık vurgularken bu birlikteliğin huzurlu olmasını tavsiye etmiştir. Şu sözleri de evliliğe verdiği önemi açıkça göstermektedir: *"Eşini mesut edebilecek herkes evlenmelidir... Çoluk çocuk sahibi olmalıdır... Bana bakmayınız. Bu meselede örnek İsmet Paşa'dır. Benim hayatım başka türlü düzenlenmiştir. Buna rağmen tecrübesini yaptım. Sonradan anladım ki bu iş benim başarabileceğim bir iş değilmiş."* [12] Atatürk, evliliğini takibeden yıllarda yaptığı yurt gezilerine eşini de beraberinde götürerek Türk toplumuna örnek olmak istemiştir.

5 — Atatürk, aile yaşamını sağlam temellere dayandırmak için uygulamalarını yasalarla güvence altına almıştır. 1926 yılında Medenî Kanun'da yapılan değişikliklerle erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanıyor, böylece aile ilişkilerine düzen ve huzur kazandırılıyordu. Ayrıca kadın Evlenme ve Miras Hukuku'nda erkekle eşit hale getiriliyor ve dinî nikâh yerine medenî nikâh şart koşularak evlilik yaşamı süresince olduğu

[10] A.g.e., s. 329.

[11] Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 98.

[12] Utkan Kocatürk, "Atatürk ve Aile", *Atatürkçülük*, Genelkurmay Başk. Yayını, 11. cilt. M.E.B. Basımevi, İstanbul 1984, s. 206.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi sonrasında da kadın ekonomik ve hukuksal yönden güvence altına alınıyordu [13].

Toplumun genelinde olduğu gibi aile içinde de huzurun sağlanabilmesi için aile içi ilişkilerin de iş bölümü, karşılıklı saygı-sevgi çerçevesinde düzenlenmesi gereğinin üzerinde duran Cumhuriyet zihniyeti, Atatürk döneminde okullarda okutulan ve Atatürk'ün onayından geçen "Vatandaş İçin Medenî Bilgiler" kitabında şu görüşlere yer vermekte idi :

"Baba, ailenin reisidir. Cemiyete karşı vazife esas olmakla beraber, bir aile babası bu sıfatla bütün ömrünce karısının ve çocuklarının saadeti ile yakından alâkasını muhafaza eder. Aile ocağı babanın her ıstırabını dindirecek bir neşe ve saadet kaynağı olmalıdır. Büyük, küçük ailenin bütün azası babaya hürmet ve minnettarlık hisleriyle bağlanmalıdır. Buna karşı baba en sıkıntılı zamanlarında karısından hürmet ve nüvazişini ve çocuklarından şevkatini esirgememek tahammülünü göstermelidir. Ana, yuvanın reisidir. Aile azasından hepsi saadetini onun ince ve itinalı alâkasına borçludurlar. Türkler "ana hakkı"nı büyük sayarlar. Bu çok yerinde bir telâkkidir. Çocuklar analarını sıcak bir hürmetle kucaklamalıdırlar.

Kanun, çocuklara kendilerine hayat sebebi olan, kendilerini besleyen, büyüten, okutup yetiştiren baba ve ananın mirasına sahip olmak hakkını da vermiştir. Bu haklar çocuklara, anaya ve babaya karşı çok derin bir vecibe de yükletir.

Baba, ana çocuklarını hayata hazırlamayı vazife bilirler. Fakat hayata hazırlanmış çocuklar da ana, baba hakkını fedakârlıkla çalışarak ödemelidir. Yoksa bu çağdan sonra kendini, ailesine sıkıntı veren bir yük halinde bırakmamalıdır. Bir de çocukların hayatta muvaffakiyetleri yalnız kendi şahısları için değildir, çocuklar yetiştikleri aile ocağının saadet, refah ve bilhassa şerefini yükseltmeyi birinci ve yüksek insanlık borcu bilmelidir.

Cumhuriyet birden fazla kadınla evlenmek fenalığını Türk camiasından kaldırmıştır. Türkiye'de bir erkek yalnız bir kadınla evlenebilir. Aile de kadının haysiyetini çiğneten ve bu sebeple aileyi bir sevgi ve saygı yuvası halinden çıkaran birden fazla kadınla evlenmek faciası yurdumuzda artık tarihe karışmıştır." [14]

[13] Mükerrem Kamil Su ve K. Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Kanaat Yayını, İstanbul 1975, s. 130.

[14] Recep (Peker), Vatandaş İçin Medenî Bilgiler, II. Kitap, 1933, s. 259-261.

Levent Sahverdi Arşivi

Görülmektedir ki Atatürk, sosyal yapıda çok önemli gördüğü, değer verdiği aile yapısını Medenî Kanun'la gerçek ve mantıkî kurallara bağlamıştır[15].

Buraya kadar özet olarak vermeye çalıştığımız Atatürk'ün aile ile ilgili fikir ve uygulamaları göstermektedir ki Atatürk'ün yapmaya çalıştığı, amaçladığı şey, kadını ve erkeği ile Türk ailesini sağlam ve mantıkî temellere oturtmak ve onun sosyal bütünleşmede, ülke kalkınmasında aktif rol almasını sağlamaktır.

[15] Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 205.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

9 EYLÜL 1922-24 TEMMUZ 1923 TARİHLERİ ARASINDA TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ALANDA HUKUKSAL YÖNDEN KABULÜ VE İZLENEN DIŞ POLİTİKANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

M. VEHBİ TANFER

9 Eylül 1922 ve 24 Temmuz 1923 tarihleri, yakın dönem Türkiye Tarihi açısından, büyük bir önem taşır. Bu tarihlerin birincisi, yokolmanın eşiğine gelmiş olan Türk milletinin ve batılı devletlerce parçalanıp yutulmak istenen Türkiye'nin, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlattığı özgürlük ve bağımsızlık savaşı sonunda, fiilen kurtulduğu tarihtir. İkinci tarih ise, bilek gücüyle, fiilen kazanılan bu zaferin sonunda Türkiye'nin; Lozan'da imzalanan uluslararası bir antlaşma ile, hukukî alanda meşrû varlığını, dünya devletlerine tanıttığı tarihtir. Bir anlamda bu bir yıllık dönem, Türkiye'nin hukukî varlığının tescîl ettirilme uğraşılarının verildiği dönemdir, denilebilir.

Bu dönem üzerinde durarak, barışa ulaşma ve Türk milletini bağımsızlığa kavuşturma çabalarını ele alan, hayli çalışma yapılmıştır[1]. Türkiye'nin uluslararası alanda kabulüne kadar geçen süre içinde, Türk tarafının izlediği dış politikanın genel olarak özellikleri nelerdir? Daha başka bir deyişle; barışa giden önemli siyasal evrelerde, Türkiye'nin beklentileri, tutumu ve elde edilen sonuçlar yönünden; yaklaşık bir yıllık bu dönem nasıl değerlendirilebilir?

Öncelikle şu hususu belirtmek gerekir: Büyük Taarruz'un başarıya ulaşıp, Yunan askerlerinin İzmir'de denize dökülüşü ile, Mütareke Dönemi'nin oluşturduğu karanlık tablo parçalanmış; Türk halkının canı ve kanı pahasına, işgâl altındaki Türk yurdu kurtarılmıştır. Lozan Antlaşması ile de; Osmanlı Hükümeti'nin batılı devlet temsilcileri karşısında ezik, merhamet dilenen delegelerince imzalanan ve Türkler'e ölüm fermanının

[1] Sözkonusu çalışmalara örnek olması açısından şu eserlere bkz: *Lazon'ın 50. Yılına Armağan,* İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1978; Ali Naci Karacan, *Lozan,* Milliyet yay., ş.y., 1971; Cemil Bilsel, *Lozan,* C.I., Ahmet İhsan Matbaası ltd., İstanbul, 1933; konu ile ilgili olarak önemli sayıda anı kitabı da bulunmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

ilânı demek Sevr paçavrası parçalanmış; bir anlamda bu antlaşma, Türkler'e yeniden onurlu ve hür olarak yaşama imkânını yaratmıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden buyana, Türk vatanının barışçı yollardan kurtarılabilmesi için, İtilâf Devletleri nezdinde pek çok teşebbüslerde bulunulmuş; ama, Türk tarafının haklarına kavuşması şartıyla ortaya koyduğu barışçı yaklaşımları, kendi güçlerine güvenen karşı tarafın nezdinde, olumlu bir sonuç vermemişti[2]. Sonuç alınamayan bu teşebbüslerden sonra, 1922 yılı ortasında; Türkiyede bulunan düşmanları silâhla ve kan dökerek çıkarmadıkça, diplomasi sahasında ümide kapılmanın doğru olmadığı yolundaki düşünceler 'kât'i ve dâimi' idi[3]. Herşeye rağmen, müttefiklerle yeniden temas etmek ve mümkün olduğu takdirde Misâk-ı Millî esaslarına uygun bir barış sağlamak için, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, 1922 yılının şubat ayında Avrupa'nın muhtelif yerlerine karşı tarafla temas için gönderilmiş[4]; fakat büyük kan akıtılan Sakarya Zaferi'nden sonra, müttefik devletlerle barış yoluyla anlaşma imkânının olmadığı anlaşıldığından, bu durum, zaman kazanma taktiğinden öte gitmemiş; artık, Türkiye için, Misâk-ı Millî ile belirlenip talep edilen siyasal sınırlara kavuşmada, kuvvete başvurma yönteminden başka yol kalmamıştı[5]. Nitekim denenen barış teşebbüslerinden elle tutulur bir sonuç alınamayınca, 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz'la ve 30 Ağustos günü gerçekleşen Başkomutan Meydan Savaşı ile, düşmanın 'kuvâ-yı aslîyesi' inanılmayacak kadar kısa bir sürede yokedilmiş[6]; böylece, dört yıldan beri düşman işgali altında olan kutsal yurt toprakları, kahraman Türk çocuklarının kanı ve canı pahasına temizlenmişti.

Büyük Taarruz sonrasında İtilâf Devletleri, ummadıkları bir yenilginin tanığı olmuşlardı. Bu büyük yenilgiyle birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi, "kıt'a halinde çekilen düşman yoktu. Fakat firar eden düşman efrâdı vardı"[7]. 9 Eylül günü Türk askerleri İzmir'e girmiş; düşmanın

[2] Şu esere bkz: Salahi R. Sonyel, "Turkish Diplomacy 19191923", *Mustafa Kemal and Turkish National Movement*, London, 1975.

[3] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk*, C.II, Türk Devrim Tarihi Enst., yay., İstanbul, 1978, s. 645.

[4] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, M.E.B. yay., İstanbul, 1963, s. 36; yine bkz: Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, K.B. yay., Ankara, 1981, ss. 241-259.

[5] M. Gönlübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 38.

[6] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, Ankara, 1961, s. 259.

[7] *Aynı eser*, C.I., s. 263.

Levent Sahverdi Arşivi

büyük kısmı denize dökülmüş, önemli bir kısmı da, kuzeye doğru çekilmeye başlamışlardı. Bu kez, Çanakkale istikametine doğru bir tâkip harekâtı başlamıştı[8]. Mustafa Kemal Paşa, TBMM kürsüsünden, şunları söylemekteydi: "Düşman elleriyle virân olmuş ve milletimiz tarafından her köşesini kurtarmak için seve seve can verilmiş ve çocuklarımızın kanıyla sulanmış olan yurdumuzun ufkunda artık sûlhün tatlı güneşi gecikmeyecektir"[9].

Barışı tatlı bir güneşe benzeten Mustafa Kemal Paşa, bu sözleriyle, barışa olan özlem ve inancını vurgularken; sözkonusu gelişmelere paralel olarak, şu noktalar üzerinde durmakta yarar vardır: Bu büyük zaferle birlikte yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası alanda kabulü yönünden, büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü, Türk tarafından benimsemiş olduğu askerî bir harekâtla haklara kavuşabilme düşüncesinin doğruluğu ortaya çıkmıştı. Nitekim batılı devletler, Anadolu'daki Türk zaferini gördükten sonra, ciddî biçimde barış ortamı yaratmanın gereğine ve Türklerin ısrarla savundukları millî tezlerini önemle ele almanın zorunlu olduğuna inanmışlardır. Bir değerli tarihçinin belirttiği gibi, "askerî zafer Türkleri derhal kazançlı bir pazarlık yapacak duruma soktu"[10].

Bu durumun bilincinde olan ve geri kalan önemli sorunların, siyasî zeminlerde diyalog ile çözülebileceğine inanan Mustafa Kemal Paşa; Türk askerlerinin Çanakkale üzerine ilerlemeleri ile, İngilizlerle olan ilişkilerde görülen gerginlik ortamında; gerginliği azaltacak bir siyasal tavır sergilemişlerdir[11]. İki taraf arasında siyasî ilişkilerin yeniden kurulabilmesi için çabalar hızlandırılmıştı. Nevarki bu kritik evrede, Fransızlar ve İtalyanlar'ın kendilerini terketmesiyle İngiltere, Türkler karşısında tek başına taraf olarak kalmıştı. Öyle ki, 20 Eylülde, Paris'te yapılan bir toplantıda Fransız başbakanı Poincare, barışa ulaşmak için Mustafa Kemal'e Trakya ve Edirne'nin kayıtsız şartsız boşaltılmasını teklif edilerek işe başlanmasını sert bir dille öne sürmüş; hatta Lord Curzon, şimdiye kadar öyle bir şey görmediğini söylerken, perişan bir hâle gelmişti. Bununla beraber Poincare gösterdiği sinirli halden özür dileyerek onu yumuşatmıştı[12].

[8] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C.IV, M.E.B. yay., Ankara 1978, s. 184-204.

[9] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.,* s. 268.

[10] Roderic H. Davison, Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti", (Çev. Mine Erol), *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (1981-1982),* C.XIV/25 (Ankara, 1982), s. 102.

[11] *Atatürk'ün Söylev ve...,* ss. 265-266.

[12] Selâhattin Tansel, *a.g.e.,* ss. 265-266.

Levent Sahverdi Arşivi

Çanakkale bunalımının yaşandığı bu günlerde, Mustafa Kemal Paşa o kadar ince bir siyaset izlemiştir ki; bu siyaset hem Türk askerlerini yeni bir çatışmanın içine girmekten kurtarmış, hem de İngilizlerle kurulan siyasî ilişkilerde taviz vermeyen, ama tahrik de etmeyen politika, mütareke ve barış görüşmelerine geçişe zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Büyükelçisi Aralov'a söylediği gibi; askerî harekat konusunda çok daha katı bir tavır sergilenip, silâhlı temasa geçilseydi; Türkiye'nin bütün Avrupa ile belirsiz bir süre boyunca savaş halinde kalması muhtemeldi. Üstelik bu durum, müttefikler arasında yeni bir uzlaşmayı yaratabilirdi. Bu nedenle O: "Halk yorgun (ve) barışa muhtaçtı. Bu durumun uzaması, Llyod George'un istediği şeydi...Ayrıca Anadolu'yu ordusuz bırakmak da olmazdı. Biz manevralarımızla, Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz. Bu durumda onları birleştirirdik" diyordu[13].

Nitekim 23 Eylül günü Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey aracılığıyla İstanbul'u, Doğu Trakya'yı ve Edirne'yi Türkiye'ye verme esasları üzerinde durulacak mütareke yapılması teklifi kabul edildi[14]. 3 Ekim'de, Marmara Denizi'nin küçük bir limanı olan Mudanya'da, ateşkes görüşmelerine başlandı[15].

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile, Mudanya'daki konferansta Türk tarafını, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) temsil etmiştir. Karşı tarafta ise, İngiltere adına Sir Charles Harington, Fransa adına General Charpy ve İtalya adına da General Mombelli yer almıştır. İsmet Paşa'nın hem konferans öncesinde, hem de konferans sırasında Gazi Mustafa Kemal Paşa ile sıkı bir temas içinde bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Millî ilkelerine uygun bazı konularda, İsmet Paşa'ya bir takım talimatlar verdiği bilinmektedir. İsmet Paşa'nın taviz vermez bir kişiliğe sahip oluşu, bazı iç siyasal çekişmelerin bile göze alınarak, Mustafa Kemal'in tercih nedenini belirlemiştir[16]. İsmet Paşa'nın taviz vermez tutumu, daha ilk günlerde kendini göstermiştir. O'nun Doğu Trakya'nın derhal boşaltılması isteği ile ortaya çıkan katı tutumu karşısında, mütareke

[13] S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak yay., ss. 149-150; ayrıca bkz: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, ss. 244-245.

[14] Rodric Davison, *a.g.y.*, s. 102.

[15] *A.g.m.*, s. 102.

[16] Mustafa Kemal'in konu üzerindeki görüşleri için bkz: *Nutuk*, C.II, ss. 681-682.

Levent Sahverdi Arşivi

görüşmeleri daha ilk günden tehlikeye girmiştir. Aslında bu durumun ortaya çıkmasında, Türkler karşısında yer alan müttefikler tarafının, o zamana değin Osmanlı Devleti diplomatları nezdinde pek göremedikleri ve alışkın olmadıkları kararlı tutum da rol oynamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon'un Paris'e giderek, orada diğer müttefik dışişleri bakanları ile görüşmesi ve onların da İsmet Paşa'nın isteğini kabul etmeleri üzerine; konferansa devam edilmiş; 10 Ekimde diğer konuların da çözüme kavuşması üzerine, 11 Ekim'de mütareke İsmet Paşa ile, müttefik devletler adına, onların İstanbul'daki kumandanlarınca imzalanmıştır. Böylece, Misâk-ı Millî'de değinilen Doğu Trakya toprakları, savaşmadan Türkiye'nin kontrolü altına girmiştir[17].

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile, o zamana kadar Türkiye'ye ve Türklere hasımane bir tavır sergileyen batılı devletler; Türklerin inançla savundukları tezlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Daha doğrusu, Türkiye'nin siyasal sınırları içeresindeki Türk yurdunun kabul edilmesi yolundaki bu gelişmelerle; meşrû haklarını canı ve kanı pahasına fiilen tanınması gerçekleşmiş; mütarekenin imzalanmasıyla bu, siyasal içerikli bir belgede, batılı devletlerinde tescilini almıştır.

Türk Milleti yaklaşık dört yıl boyunca, sadece işgalci ordulara karşı değil, onların işbirlikçisi olan ve merhamet dileyerek, himayeye sığınarak varlığını devam ettirme çabası güden saray ve çevresine karşı da savaşmıştı. O saray ki, Türk milletine önderlik eden Mustafa Kemal Paşa ve yakın silâh ve dava arkadaşları hakkında idam fermanları çıkarmış, üzerlerine ordular göndermişti. Yapılan savaşın değişik aşamalarında, Türk milletini kimin temsil edeceği konusunda mücadele edilmiş; bu durum ise, hem İtilâf Devletleri'nin işine gelmiş, hem de onları Ankara Hükümeti ile siyasi temasa geçme konusunda tedirgin ve temkinli olmaya itmişti. Gerçekten de, Ankara Hükümeti dört yıllık ateşli mücadele boyunca Türk milletinin gerçek temsilcisi olduğundan, meşrû konumuna yasal işlerlik kazandırmak için gerekli zaman ve zeminlerde, siyasî temaslar kurmak için çaba harcamıştı. Osmanlı Hükümetleri ile Ankara hükümeti arasındaki bu meşruluk mücadelesi, Türk Kurtuluş Savaşı süresince devam etmiş; bu durum, batılı devletleri kendi aralarında zaman zaman ayrılığa da itmiştir. Anadolu'nun İstanbul'a karşı tutumu, gerçek meşru gücün Anadolu'nun bağrından çıkmış olan TBMM olduğu, dolayısıyla Türk milletini ilgilendirecek

[17] Mehmet Gönlübol, C. Sar, *a.g.e.*, s. 40; Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, ss. 246-251; S. Tansel, *a.g.e.*, ss. 204-212.

Levent Sahverdi Arşivi

her türlü kararın, bu mecliste alınabileceği şeklinde oluşmuştur. Nitekim, Sevr'i imzalayan Osmanlı Hükümeti'nin milletten kopuk olup, meşrû olmadığı gibi bir iddia ile, bu antlaşmayı Türk milletinin kabul etmediği ve tanımadığı bütün dünyaya ilân edilmiştir[18]. Dolayısıyla savaş, İtilâf Devletleri ile Osmanlı Hükümetleri arasında değil; İtilâf Devletleri ve Osmanlı Hükümetleri ile, Ankara Hükümeti ve bu hükümetin fiilen temsil ettiği Türk milleti arasında yapılmıştır. Özellikle İngiltere Lloyd George'un katı politikasının etkisiyle Ankara Hükümeti'ni Türk milletinin meşru temsilcisi olarak görmemede inatçı bir tutumun sahibi olmuştur. Bu tutum karşısında da Mustafa Kemal Paşa, baskı ve tazyik altında olan İstanbul Hükümeti'nin Türk milletince tanınmadığını; fiili olarak ve meşru zeminlerde Türk milletinin gerçek temsilcisinin Ankara Hükümeti olduğunu inatla savunmuş; siyasal zeminlerde ve uluslararası ilişkilerde bunu batılı devletlere benimsetmek için siyasal heyetler gönderilmiş; Ankara Hükümeti'nin temsil etmediği diplomatik ortamlarda alınan kararlar geçerli sayılmamıştır. Özellikle Fransa ve İtalya ile kurulan siyasal ilişkilerde ve yapılan anlaşmalarda; batılı devletlerin siyasî ve askerî konularda düştükleri ayrılıktan, ve bölünmelerden yararlanılmıştır. Amaç Misâk-ı Millî sınırları içerisindeki Türk Yurdu'nun ve bu topraklar üzerinde yaşayan Türk milletinin özgür ve bağımsız olarak yaşaması için işgal eylemine son verilmesi olduğuna göre; bu sonuca, uluslararası zeminlerde Ankara Hükümeti'ni kabul ettirme uğraşısına paralel olarak, barış yoluyla kavuşmaya çalışılmıştır. Barış görüşmelerinin ve çabalarının sonuç vermediği zamanlarda ve fiilî olup bittilerin karşısında askerî yollara başvurulmuştur. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın konunun başında belirtilen çabaları, bu amaca dönüktür. Askerî zafer ve bunun sonunda gelen Mudanya Ateşkes Antlaşması, bu politikanın başarılı bir sonucu olmuştur. Fakat bu noktadan itibaren sorun, barış görüşmeleri ve bir barış antlaşması imzalanması konusuna gelebilmiştir.

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında teati edilen notalarda barış görüşmeleri için Lozan'da bir konferansın toplanmasına karar verilmiş; buna göre bir tarafa Türkiye, diğer tarafa İngiltere, Fransa, İtalya,. Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılması kararlaştırılmış; Türkiye'nin isteği ve ısrarı üzerine Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da konferansa davet edilmişti. Amerika Birleşik Devleti ise Konferans'ta gözlemci bulundurmuş; Bulgaristan'ın Ege Denizi'nde bir mahreci bulun-

[18] Selâhattin Tansel, *a.g.e.*, ss. 182-192.

Levent Şahverdi Arşivi

ması işi görüşüldüğü zaman, bu devletin temsilcisi de görüşmelere katılmıştı[19]. Siyasî gelişmeler bu merkezde iken, Türk milletini iki başlı görüntüden kurtarmak ve Ankara Hükümeti'nin uluslararası alanda kabulü yönünde en büyük adımlardan birisi olarak Ankara Hükümeti'nce, 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat makamı, Hilâfet kurumundan ayrılarak kaldırılmıştır. Konu, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu yönünde en büyük hukuki engelin de ortadan kaldırılması açısından, pek anlamlıdır[20].

Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922'de başlanmıştır; görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923'te tekrar başlamış ve 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır[21]. Konferansın bu iki evresinde de, Türk milletini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni; I. ve II. İnönü savaşlarında kazandığı zaferlerle Türkler'in "makûs tâlihini" yenen, Sakarya'da ve büyük taarruzda en ön cephelerde düşmana karşı üstün başarılar kazanarak savaşan, Mudanya Mütarekesi'nde de, "onurlu" bir mütareke koşullarını yaratabilen İsmet Paşa (İnönü) temsil etmiştir. Hariciye Vekili ya da Başvekil dururken, barış konferansına İsmet Paşa'nın gitmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve girişimleri ile mümkün olabilmiştir[22].

İsmet Paşa'nın başdelege olarak Türkiye'yi temsil ettiği Lozan Barış Konferansı'na Türkler, büyük fedakârlıklarla kazanılmış olan, eşsiz bir zaferle gittiler. Başdelege İsmet Paşa'nın yanında delege olarak, Sıhhiye Vekili Rıza Nur ve eski Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey bulunuyordu[23].

İsmet Paşa, Ankara'dan özel bir trenle Lozan'a hareket etmişti. İstanbul'da yolculuğa bir süre ara vermiş ve gazetecilerle bir sohbet yapmıştı. Gazetecilerden gelen ilk soru, barış konferansında savunulacak esasların neler olduğu üzerindeydi. İsmet Paşa sorulan bu soruya şöyle cevap vermekteydi: "Bizim barış şartlarımız dünyaca malûmdur. Bu şartları müteâddit defâlar, müteâddit vesilelerle ilân etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim uğrunda yıllardan beri her türlü fedakârlığa kat-

[19] Mehmet Gönlübol, C. Sar, *a.g.e.*, s. 41.

[20] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: *Nutuk*, C.II, s. 683; Naşit Hakkı Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet yay., 1973, ss. 283-295; yine bkz: Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 256, son Osmanlı padişahı VI. Mehmed Vahdettin'in, İstanbul'dan kaçıp, bir İngiliz zırhlısına sığınması, Osmanlı Hükümetleri'nin işbirlikçiliğinin en canlı örneğidir.

[21] Mehmet Gönlübol, C. Sar, *a.g.e.*, ss. 41-42.

[22] *Nutuk*, C.II, s. 701.

[23] Türk Temsilciler Kurulu'nun tam listesi için bkz: Ali Naci Karacan, *Lozan*, ss. 69-71.

Levent Şahverdi Arşivi

landığımız gayelerimiz çok mütevâzi ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: 'Misâk-ı Millî"[24].

İsmet Paşa'nın iki kelime ile ifade ettiği genel gayeler, gerçekten de Türk Dış Politikası'nın programını oluşturmuş, uygulama aşamalarında ise üzerinde titizlikle durulmuştur. Altı maddeden oluşan Misâk-ı Millî'nin ilk beş maddesi, Türkiye'nin toprak sorunlarını, Boğazlar, İstanbul ve Marmara denizinin güvenliğini ele alır. Toprak sorunlarıyla ilgili genel prensip, Wilson'un ortaya koyduğu milliyetler prensibine uygunluk taşır ve halk refarandumunu öngörür. Ama, Lozan Barış Görüşmeleri'nde elde edilen başarıların niteliği açısından, altıncı madde özel bir önem taşır: "Millî ve iktisadî gelişmemizin gerçekleşebilmesi ve işlerimizin daha modern bir idarece tedvirinin sağlanabilmesi için, her devlet gibi bizim de gelişmemizde bağımsızlığa ve tam bir serbestliğe sahip olmamız, hayât ve bekâmız için gereklidir. Bu sebeble siyasî, adlî, mâlî ve diğer konularda gelişmemize engel olabilecek şartlara karşıyız. Boğazlarla ilgili meselelerimizin hâlli de bu ilkelere aykırı olmayacaktır"[25].

Bu maddedeki şu kavramlar, Millî Mücadele'nin genel siyasî, sosyal, ekonomik karakterini yeterince ortaya koymaktadır: Millî ve iktisadî gelişme, modern bir idare, bağımsızlık ve tam bir serbestlik; siyasî, adli, malî ve diğer konularda gelişmeye engel olan şartlardan kurtulma... Bu kavramların genel ifadesi, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca 'İstiklâl-i tâm' deyişi ile belirtilmiştir. İlginç olan diğer bir husus ise, Türk Kurutuluş Savaşı'nın bütün evrelerinde, 'istiklâl' deyiminin, 'tam' sıfatı olmadan kullanılmayışıdır. İşte, Lozan Barış görüşmeleri boyunca, sonuçta dünyanın tescil etme durumunda kaldığı yeni Türkiye'nin genç temsilcilerinin özel bir ilgi, titizlik ve ısarla elde etmeye çalıştığı şey 'tam bağımsızlık' mücadelesi olmuştur. Dolayısıyla, Türk delegelerinin Lozan'da sergiledikleri tavır; halkı olan, haklılığını bileğinin gücüyle kazanmış, ödün vermeyen, üstelik de karşısındakilerin önünde merhamet dilemeyen insan tipine özgüydü. Böylece 'eşitlik' ilkesine titizlikle uyulmuş oluyor, hatta konferans süresinde ortaya konulan protokollerde ve bazı özel girişimlerde, sözlerde ve hareketlerde İsmet Paşa karşısındakilerden geri kalmamak için, son derece ihtiyatlı bir tavır sergilemişti. Aslında bu durum, yeni Türkiye'nin gelecekteki fiili ve hukukî statüsü için de son derece önemliydi. Bu statü, Misâk-ı Millî'nin yukarıda değinilen maddesinde olduğu gibi, her türlü engelleyici

[24] *A.g.e.*, s. 72.

[25] Mehmet Gönlübol, C. Sar, *a.g.e.*, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

unsurun kaldırıldığı yeni oluşumu ifade etmekteydi. Böylece onurlu, diğer devletlere karşı eşit, değerlerine ve haklarına sahip çıkabilen bir Türkiye ideâli esas alınmaktaydı.

İşte İsmet Paşa, sözü edilen bu hususları dikkate alarak, konuşma ve tavırlarından siyasal, sosyal, ekonomik konulara özenle yaklaşmış ve genç Türkiye'ye yakışan ve yaraşan yeni imajı pek güzel çizebilmiştir. O'nun Türkiye'yi temsil etmek sıfatıyla dünya devletlerinin Türkiye'yi hukukî ve fiilî kabulünde, gelecekte nasıl bir Türkiye göreceklerinin de cevabı verilmiştir. Yani, hukukî ve fiili olarak kabul edilen Türkiye, Türkler'in medenî vasıflarına uygun, ama eski idarelerin diplomasi sahasında sergiledikleri imaja hiç benzemeyen niteliklere sahip olarak dünya karşısına çıkmıştır.

İsmet Paşa bu konulara o kadar çok hassasiyet göstermiştir ki; o zamana değin Osmanlı Devleti'nin idarecilerini karşılarında görmeye alışkın olan batılılar, İsmet Paşa'nın bu hassasiyetine hem şaşırmışlar, hem de sonunda bunu kabul etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü İsmet Paşa, dikte eden değil, konularını derinlemesine irdeleyen, üstelik de ısrarla karşı koyabilen, haklarına sahip çıkabilen bir tavır sergilemiştir. Örneğin; İsmet Paşa Lozan'a ulaştığı zaman, diğer devletler delegelerinin gecikmesi yüzünden konferansın gecikeceğini öğrenmiş, bunun üzerine müttefik devletler dışişleri bakanlarına gönderdiği bir notada; "sûlhün tehiri Türk Milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi münhâsıran bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik neticeler doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte zât-ı âlileri de taktir edecektir" diyordu[26]. Ali Naci Karacan'ın da belirtiği gibi, bu belge kısa, fakat anlamı açık bir tarihsel belgeydi. Türkiye ilk defa olarak büyük devletlerle aynı tempo üzerinde konuşmaya başlıyor; "Konferansa çağırdınız, geldik, fakat meydanda yoksunuz" demek istiyordu[27]. Bu durum, yeni Türkiye Devleti'ni kuran büyük insanların gurur duyabilecekleri en hassas konudur. Gerçekten de İsmet Paşa, bu tavrın örneklerini en güzel yanlarıyla konferans süresince ortaya koymuştur. Örneğin, konferans salonuna diğer devlet delegelerinden sonra girerek, protokol konusunda bir üstünlük ortaya koymuştur. Yine ilk günkü toplantıda, İngiliz başdelegesi Lord Curzo'un konuşma yapması üzerine, Türkiye'yi temsilen ikinci plânda kalmak istemeyen İsmet Paşa da bir nutuk vermişti. Üstelik İsmet Paşa, Lord Curzon'un bir konuşma yapacağı-

[26] Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 79.

[27] *A.g.e.*, s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

nı, konferansın toplanmış olduğu 20 Kasım günü öğrenmişti. O da bir nutuk vermeye karar verdi. Gündem önceden hazırlanmış olduğundan, bu işlerle sorumlu Poincare bundan vazgeçmesini İsmet Paşa'dan rica etmiş, İsmet Paşa'nın Poincare'ye cevabı şu olmuşt: "Lord Curzon vazgeçsin, o zaman ben de vazgeçerim"[28].

O zamana değin, müzakerelerde bulunmak için yabancı delegelerle temasa geçen Osmanlı delegelerinin merhamet dilenen ve kendilerine acındırmaya çalışan durumunu bilen Paincare'nin bu haklı, ısrarlı ve kararlı cevap karşısında, düştüğü şaşkınlığın büyük olduğu kuşkusuzdur. İsmet Paşa'nın konuşmasının içeriği de, bu şaşkınlığı artırmıştır. Bu durum, Lord Curzon ile, İsmet Paşa'nın yapmış olduğu konuşmaların karşılaştırılışı sonucu, belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. İsmet Paşa, Lord Curzon'un içerikten yoksun açılış konuşması karşısında, Türk tarafının haksızlığa uğraması üzerine, bu haksızlığı ortadan kaldırmak için ne gibi fedakârlıklar içerisine girdiği noktalarına değinmiştir. Curzon'un konuşması, konferansın toplandığı yer olan İsviçre'nin yüksek dağlarla çevrili ve barış içindeki topraklarını korumak için, kahraman isviçre çocuklarını övmekle geçmiş ve sonunda da tarafların anlaşmaya ve barışa yönelik duygularına seslenmekle bitmişti. İsmet Paşa ise, O'nun konuşmayacağını sanan kişilerin şaşkın bakışları arasında; Wilson ilkelerine inanan ve buna uymak isteyen Türk milletinin, barışın nimetlerinden her zaman yoksun bırakıldığını söylüyor ve şöyle devam ediyordu: "O tarihten buyana hak ve adalet elde etmek için ara vermeden yaptığı barış girişimlerinin yetersizliğini ve hiç bir şeye yaramadığını görerek ve artık hiç bir kurtuluş umudu kalmadığını anlayarak, varlığını korumayı ve maddî ve manevî kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Türk Ulusu bu yolda, pek çok acılara katlanmış, sayısız fedâkarlıklara rıza göstermiştir. Özgür uluslar, bütün bunlara içten bir yakınlık ve anlayış duygusuyla tanık olmuşlardır. Kadın ve çocuk, her yaşta ve her durumdaki Türkler, bu savunma savaşına katılmışlardır...Gerek bu saldırılara ve acılara, gerekse hiç bir askerî zorunluluk olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yoketmekten başka bir şey düşünmeyerek, sistemli bir şekilde yapılmış yakıp-yıkmalara tek bir özür bulunamaz...Halâ bu dakikada bile, bir milyondan çok masum Türk'ün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, başıboş dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk Ulusu, insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, uygar insanlık

[28] *A.g.e.*, s. 102.

Levent Sahverdi Arşivi

içinde, köklü bir yaşama gücüne sahip olanlara özgü olan varlık ve bağımsızlık haklarıyla, barış, huzur ve çalışkanlık unsuru olarak, büyük bir yer kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kesin amacı, bu yeri korumak ve güçlendirmektir..."[29].

İsmet Paşa; "Efendiler, çok ıstırap çektik, çok kan akıttık, bütün medenî milletler gibi hürriyet ve istiklâl istiyoruz", diyordu[30]. Lord Curzon, nutkun devamınca oturduğu iskemleden dikkatle, saygıyla dinlemiş, İsmet Paşa nutkunu bitirdiğinde de alkışlamıştı. Venizelos tamamen şaşırmış, Karaca'nın belirttiği gibi, nutuktaki ithamların canlı bir anıtı halini almıştı. Delegeler arasında görünen hareketler, heyecanlarını saklayamamanın açık delili idi[31]. Bu ilk gün, konferansta kendi yerini belirlemek veya başkalarına bağımlı durumdan ilk adımda sıyrılıvermek bakımından, tam bir başarı içinde geçmişti. Başarı şu noktada idi ki, o tarihe kadar hep bir taraflı toplanmaya alışmış olan Avrupa barış konferanslarında, bu sefer ikinci bir tarafın da varlığı ortaya konulmuş oluyordu. İsmet Paşa müttefiklerle; "eşit haklara sahip devletler olarak konuşacağız, üstünlük kabul etmiyoruz"[32]. Mesajını, bu konuşmasıyla vermiş oldu.

Türk tarafı, bu ısrarlı ve kararlı tutumunu, barış görüşmeleri süresince sürdürmüştür. Bir ara kesintiye uğramasına karşın, arzulanan barış anlaşması, ortak metnin 24 Temmuz 1923'te imzalanmasıyla sağlanabilmiştir. Musul, Hatay ve Boğazlar sorununun sonradan çözümlenmesine karşın, Türkler onurlu bir sonuca varabilmişlerdir. Adlî, malî ve iktisadi sınırlandırmalar kaldırılmış, işgal altındaki siyasal sınırlar içindeki yurt topraklarının hukuki yönden elde edilmesi sağlanmış; böylece yabancı devletler, Türkiye'yi yeni nitelikleriyle ve tam bağımsız hususlarıyla zorunlu olarak tanımak ve bunu da hukukî olarak tescil etmek mecburiyetinde kalmışlardır[33].

İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Neue Zürcher Zeitung'un muhabiri olan Du Bois'e şunları söylemiştir: "Biraz önce imzalanan anlaşma bana tam bir huzur verdi. Çünkü yirmi

[29] Her iki konuşma için de bkz: *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler-*, (Çev: Seha L. Meray), T.I, C.I, K.I, Ankara, 1969, ss. 3-4.

[30] Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 104.

[31] *A.g.e.*, s. 104.

[32] *a.g.e.*, ss. 105-106.

[33] Anlaşmanın tam metni için bkz: İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, C.I, TTK yay., Ankara, s. 10.

Levent Sahverdi Arşivi

yıldan beri harp halinde olan Türkiye'ye sulhün paha biçilmez nimetlerini getirmektedir. Evvelce yabancı ülkeler köhneleşmiş anlaşmalara dayanarak sık sık işlerimize karışmaktaydılar. Bütün diğer bağımsız milletler gibi, kendimizi yönetmek hakkına sahip olduğumuza inanıyoruz ve anlaşma bizim tam millî bağımsızlığımızı teminat altına almaktadır. Bu bize en büyük mutluluğu vermektedir"[34]. Sözkonusu anlaşma ile ilgili olarak, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesi ise şu olmuştur: "Bu anlaşma, Türk Milleti adına asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastin inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsâli görülmemiş bir siyasî zafer eseridir"[35].

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Lozan Antlaşması, genç Türkiye Devleti'nin, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk milletinin, hem Osmanlı Devleti'ne ve onun prensiplerine, hem de Osmanlı Devleti ile işbirliği içine girmiş olan İtilâf Devletleri'ne karşı, hukukî olarak elde ettiği ve bunu da siyasal bir belge ile tescil ettirdiği bir anlaşmadır. Burada özel bir ilgi ve önemle üzerinde durulması gereken şey de, Türkiye'nin bunu yaparken, Osmanlı Devleti'nin devlet felsefesi, devlet yapısı ve amaçlarından bütünüyle farklı, önemli bir değişimi gerçekleştirerek, uygar dünyanın geçerli prensipler olarak benimsemiş olduğu yeni değerleri kazandığıdır. Bu kazanılan özellikler; millî devlet, millî egemenlik, millî ülkü v.b. değerlerdir. Dolayısıyla Lozan Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında yaşayan Türkler'in işgâle uğramış topraklarını kurtarmaları sonucunda imzaladıkları barış anlaşmasıdır, diye yapılacak bir değerlendirme eksik olacaktır. Bu anlaşma, sadece bununla ifade edilemez. Batılı Devletler, gerçekten Türkler'in fiili olarak elde ettikleri başarıları tanımışlar ve sonuçlarını kabul etmişlerdir; ama aynı zamanda, tam bağımsızlığı, diğer devletlerle eşitliği, çağdaşlaşmayı benimsemiş, bunu da daha-sonraki aşamalarda Atatürk İlkeleri diye anılan altı ilke ile ve Atatürk'ün muhtelif zamanlarda ve muhtelif vesilelerle söylemiş olduğu vecizelerle (örneğin Yurtta Barış Dünyada Barış gibi) sistemleştirmiş olan; Osmanlı Devleti'ne hiç bir yönden benzemeyen, yeni nitelikleriyle benimsemiş ve tescil etmişlerdir.

[34] Nejat Göyünç, Sévres'den Lausane'a", *Belleten*, sayı: 183 (Temmuz 1982), ss. 560-561.

[35] *Nutuk*, C.II, s. 767.

Levent Sahverdi Arşivi

ADANA VE ÇEVRESİNDE MÜDAFAA-İ HUKUK ÇALIŞMALARI

Yrd. Doç. Dr. İZZET ÖZTOPRAK

Mondros Mütarekesi'nin haksız bir biçimde uygulamaya konulması karşısında diğer bölgelerde olduğu gibi Adana ve çevresinde de Türk ordusunun burayı boşaltmaya başlamasından sonra büyük karışıklıkların çıkacağı, geçici bir hükümetin kurulacağı söyleniyor, bu arada gazetelerde yer alan Adanalıların bazı beyannamelerinde Ramazanoğullarından söz ediliyordu. Bu, var olan karışıklıklardan yararlanmak isteyenlerin bulunduğunu göstermekte idi[1].

Bu durum karşısında halkı yatıştırmak için Adana ileri gelenleri toplanarak bazı önlemler almış, özellikle terhis edilmiş olan yedek subayların polis ve jandarma görevi almalarını kararlaştırmış idi. Ayrıca, Genelkurmay 18 Aralık 1918'de II. Ordu'ya "ordu er ve subaylarından lüzumu kadarıyla Adana jandarma kadrosunun tamamlanmasını" emretti[2]. Öte taraftan işgaller başladı; 11 Aralık 1918 de çoğu Ermenilerden oluşan 400 kişilik bir birlik Dörtyol'a girdi, evleri bastı, yağma etti[3]. Bunu 17 Aralık 1918 de 500 kişilik bir Fransız birliğinin Mersin'e çıkması izledi ve bu tarihten sonra Adana-Tarsus hattı güneyinde rastlanacak Türk ordusu mensuplarının tutuklanacağı açıklandı[4]. 21 Aralık 1918 tarihinde de Adana işgale uğradı; Fransızlar 9 Ocak 1919 da Albay Brémond'u Genel Valiliğe getirdiler, sancak ve ilçelere "Gouverneur" olarak subaylar atadılar ve bu suretle "Osmanlı idare şebekesinin üstünde bir Fransız kontrol idaresi" kurdular[5]. Genel vali resmi mühürde "Ermenistan'da idare servisi" sözünü de kullanmıştı. Ordunun protestosu üzerine mühürdeki Ermenistan kelimesi çıkarılmıştı[6]. Adana'da kurulan bu kontrol yönetiminin mütareke ko-

[1] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 33, Belge 825. Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazı.

[2] Türk İstiklâl Harbi, Cilt I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 70.

[3] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 33, Belge 823.

[4] a.g.d., Belge 830 ve 831.

[5] Türk İstiklâl Harbi, Cilt I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 75.

[6] a.g.e., s. 76.

Levent Sahverdi Arşivi

şullarına ve Osmanlı egemenliğine aykırı olarak yaptıkları işlere örnek olmak üzere şunları gösterebiliriz:

1 — Adana'dan İstanbul'a giden yolcular bir "yol tezkeresi" almaya ve bilet ücretlerini "madeni para" ile ödemeye zorlanmakta idi.

2 — Adana mahkemelerinden çıkan ilâmlar, Beyrut'taki temyiz divanına gönderilmekte idi.

3 — Osmanlı vali, mutasarrıf ve kaymakamlar Fransızların keyfi emirlerine uymağa zorlanmıştı.

4 — Bir yıl içeresinde Adana vilâyetine ileride Doğu Anadolu'da yerleştirilmek üzere 120.000 Ermeni göçmen getirilmişti.

5 — Eğitim ve kumanda dili Fransızca'ya çevrilmişti.

6 — Türklerden toplanan silâhlar Ermenilerin silâhlandırılmasında da kullanılmıştı[7].

Bütün bunları, Türkleri yok etmek veya göçe zorlamak amacına yönelik olan keyfi para cezaları, vergilerin artırılması, hapisler ve Türklere karşı cinayet işleyenlerin korunması gibi hareketler izledi[8]. Gelişmeler, çok büyük bir olasılıkla bağımsız bir Ermenistan kurulması yolundaki ilk adımlardı. Çünkü, ötedenberi bu bölgede bir Ermeni yönetimi kurulacağı söyleniyor; hatta Adana eski valisi Nazım Bey'in 23 Aralık 1918 de Padişah'a arzedilen bir telgrafında da bu hususa değinilerek, Fransızların başta gelen maksatlarından birisinin, Kilikya'da bir Ermeni yönetimi kurmak olduğu belirtiliyordu[9].

Bu gelişmelerden daha önce yurdun bu bölgesinden Saray'a ve Hükümet'e —biraz sonra üzerinde ayrıntısıyla duracağımız— acıklı telgraflar çekiliyor fakat Osmanrlı İmparatorluğu'nun son hükümdarı ağlamaktan başka bir şey yapamıyordu[10], hükümet ise mutlak bir acz içinde çırpınıyor ve mütarekeye göre en açık hakları bile savunmak yeteneğinden

[7] a.g.e., s. 76

[8] Bu hususu doğrulayan bir arşiv belgesini aşağıya kısaca alıyoruz: Niğde 10 Kânunısani 1336 "Pozantı nahiyesi müdürü Ermeni Minası oradan mürur eden Müslüman yolcu ve arabacıları vesika bahanesiyle birçok işkence ve tahkir ettikten sonra istediği meblağı da vermedikleri taktirde günlerce hareketlerine mani olunmakta..." ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 16, Dosya No 335/37, Fihrist 60

[9] Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 172.

[10] a.g.e, s. 177.

Levent Sahverdi Arşivi

yoksunluğunu göstererek, "siyaset yoluyla yapılacak başka bir iş kalmamıştır" düşüncesiyle ülkeyi yöneteceğini zannediyordu.

Osmanlı Padişahı'nın ve Hükümeti'nin bu tutum ve davranışı, düşman kuvvetlerine, büyük bir olasılıkla ülkenin diğer yörelerinin daha kolayca işgal edilebileceği hissini vermiş olabilir.

Dönemin gazeteleri Aralık 1918 başında konulmuş olan basın sansüre karşın, Adana ve çevresinin —o dönemde anıldığı biçimiyle Kilikya'nın— geleceğine ilişkin haberlerin yer aldığı sıralarda Adanalıların Türk kalmak istedikleri yolunda kanıt ve belgeler yayınlıyor, halkın protesto telgraflarına yer veriyorlardı. İşte 21 Aralık 1918 de Kilikyalılar Cemiyeti'nin kurulmasından önce, Türk ordusunun çekilmesinden sonra, Kilikya'nın yabancılar tarafından işgal edileceği haberi karşısında çok heyecanlanan, topraklarının anavatandan ayrılacağı söylentileri nedeniyle de büsbütün telaşa düşen Adanalılar o zamanın deyimiyle. "Feryadname" diye isimlendirilen protesto telgraflarını çeşitli makamlara bu arada da İstanbul gazetelerine gönderdiler. Bunlardan birisi 11 Aralık 1918 tarihinde Adana'dan gönderilmiş, 13 Aralık 1918 günkü kimi İstanbul gazetelerinde yayınlanmıştır. Oysa, bu yazının Tarsus'tan 1919 Şubat ortalarında gönderildiği bazı kitaplarda[11] yer almıştır ki, bu, yukarıda belirtildiği üzere yanlıştır. Söz konusu yazıda özet olarak şu hususlara yer verilmişti: "Bin seneyi geçkin bir zamandan beri büyük bir çoğunlukla bu vilâyette yaşıyoruz. Yüzyıllarca İslâm beldelerinde sınır muhafızlığı yaptıktan dörtyüz küsur sene önce beyimiz Ramazanoğulları ile birlikte Yavuz Sultan Selim'e tâbi olarak Osmanlı camiasına dahil olduk. O gündenberi devletimizi her zaman sevdik ve her zaman en sadık tebası olarak yaşadık. Bugün de Osmanlı yurdunun bir cüz'i lâ-yenfekki bulunuyoruz. Bin senelik tarihi bir hakkın verdiği selâhiyetle ve dünyanın sulh şartları olarak ilân ve kabul edilen esaslar dairesinde ebediyen Osmanlı kalmak istiyoruz...Hukukumuzun sağlanması ve savunulmasını büyüklerimizden ve basından bekliyoruz"[12]. Bu yazının altında 188 imza vardı ve Sadaret makamına, Ayan'a, Mebusan'a, Hariciye ve Dahiliye Nezaretleriyle Millî Ajans'a, Matbuat Cemiyeti'ne gönderilmişti. Bu tür yazıların İstanbul'da ilgili mercilere gönderilmesi devam etti. 15 Aralık 1918 tarihli İstanbul gazetelerinde yer almış olan Adanalılar'ın protesto yazısı oldukça uzun ve ayrıntılı olarak kaleme alınmıştı ve altında

[11] Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Cilt I, s. 27.

[12] Yenigün, 13 Aralık 1918, No. 100, s.1; Söz, 13 Aralık 1918, No. 31, s. 1. Ayrıca, Aynı tarihli Tasvir-i Efkâr.

Levent Sahverdi Arşivi

"Adana uleması, eşraf, zürra, darülfünun mezunları ve bütün ahali namına Adana mebusu Suphi, Belediye Reisi Kadri, Müftü Mehmet Tahir ve Nakib-ül-eşraf Hüseyin Bey ve efendilerin imzaları vardı". Bu yazıda, önce nüfus sorunu ele alınıyor ve Adana ilinin 426.000 kişiye varan nüfusundan sadece 64.000 nin Hristiyan ötekilerin Müslüman ve Türk olduğu, bu sayıya son zamanlarda başka taraflardan göç etmiş olan Türklerle bu bölgede göçebe olarak yaşayan Türkler'in dahil bulunmadığı belirtildikten sonra, yörenin en eski bir Türk yurdu olduğu kanıtlanarak tarihi haklar ileri sürülüyor; burada yaşayan Türkmen kavimlerinden ve Türkçe yer isimlerinden uzun uzadıya söz ediliyor, "hulâsa bütün tarihi hakikatler ve ırki vaziyetler bu vilâyet ahalisinin Türk olduğunu ve burasının bizim öz ve mukaddes yurdumuz bulunduğunu gösterir" deniliyordu. Bu arada her ulusun özgürce gelişmesini yükümlenen Wilson prensiplerinin Adana Türklerine de uygulanmasının gerektiğine değinilerek, şu tümceye yer veriliyordu, "bütün âleme hitap ile deriz ki bir milletin hükümran olduğu toprağın hakiki sahibi addedilebilmesi için bunlardan başka bir esasata ihtiyacı var mı?" Bu yazının sonuç kısmı sayılabilecek birkaç tümcesini buraya alıyoruz: "Biz Adanalılar, bu kadar sarih ve tarihi olan haklarımıza rağmen memleketimizin kati ve mantıki bir lüzum yok iken ve kendi emniyetlerini tehdit edecek bir hal aslâ zuhur etmemiş iken işgal teşebbüsünü derin teessürle karşılar ve mütarekenin ilk günlerinde vazgeçilen vilâyetimizin sonradan böyle bir işgal felaketine maruz kalmasını devletlerin taahhütleriyle bir tezat telâkki eder ve bundan sarf-ı nazar edileceğini de kuvvetle ümit ederiz...Bugün milliyet prensibi hâkimdir, vaki müdafaamız ise hakikate istinat eden vesikalarla müeyyettir, hak ise herşeyden yüksektir" [13].

Protesto yazısında yer alan hakların korunmasını sağlayacak güçte ne bir devlet ne de hükümet vardı, Padişah ve hükümetinin tutum ve davranışını biraz önce, işgallerin başlamasını kısaca konu edindiğimizde belirtmiştik. O halde her şey galip devletlerin kararlarına ve insaflarına kalmış oluyordu. Onların kararlarını ne tür uyguladıklarını belirtmiş, Adana ve çevresi bakımından amaçlarının neler olduğu hususu üzerinde durmuştuk. Adanalıların çaba ve gayretleri hızlı bir şekilde daha çok görevlilerden beklenilen yardım, ilgi ve desteğin yanısıra dönemin büyük devletlerinin

[13] Söz, 15 Aralık 1918, No. 33, s. 2; Hadisat, 15 Aralık 1918, No. 57, s. 2. Türkçe İstanbul, 15 Aralık 1918, No. 37, s. 1. Ayrıca, Tayyib Gökbilgin, a.g.e., Cilt I, s. 24-27. Gökbilgin'den kısaca naklen; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt I, s. 216.

Levent Sahverdi Arşivi

dikkatlerini çekerek onlarca savunulan birtakım değerlere bağlı kalınılmasının istenmesi ile tarihî belgelere dayalı prosteso ve yayın çalışmaları olarak kendini gösterdiği sıralarda Adana ileri gelenlerince İstanbul'da bir cemiyetin, Kilikyalılar Cemiyeti'nin kurulmuş olduğunu görüyoruz. Bu cemiyetin kuruluş tarihi ile ismi konusunda kimi zaman bazı karışıklıklara, yanlışlıklara neden olunduğu dikkati çekiyor. Kronoloji kitaplarına baktığımızda bazısı kuruluş tarihi olarak 20 Kasım 1918'i verirken[14] diğerleri 21 Aralık 1918 olarak göstermektedirler[15] ki, doğru olan tarih de budur. Cemiyetin kuruluş tarihi konusundaki bu yanılgı, çok büyük olasılıkla Dahiliye Nezareti'ne sunulan dilekçenin tarihi ile sözkonusu cemiyetin kuruluş çalışmalarına başlanılan tarih arasındaki farklılıktan kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü, Dahiliye Nezareti'ne verilen kuruluş dilekçesi 21 Kânunevvel 1334 tarihini taşırken[16], İstanbul'daki Çukurovalı Türkler 20 Kasım 1918 de biraraya gelerek uzun çalışmalardan sonra[17] cemiyeti kurmuşlardır.

Cemiyetin isminin ne olduğu konusuna gelince; cemiyetin ismi "Kilikyalılar Cemiyeti"dir, çünkü İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçede bu isim yeralmıştır ve cemiyetin nizamnamesi de "Kilikyalılar Cemiyeti Nizamnamesi Esasisi" adını taşımaktadır[18]. Buna karşın, cemiyetin ismi konusunda Kilikyalılar Derneği[19], Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti[20] Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti[21] gibi birbirinden farklı ifadelere rastlanmaktadır. Aslında dönemin İstanbul basını da cemiyetin ismi konusunda ortak bir ifade kullanmamış, "Kilikya Cemiyeti"nin yanısıra "Adanalılar Cemiyeti" en çok kullanılanı olmuştur. Cemiyetin kurucuları ve yönetim

[14] Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara 1970, s. 10. Jaeschke bu tarihi yani 20 Kasım 1918'i Tarık Zafer Tunaya'nın Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 485 adlı eserine atıf yaparak veriyor. Oysa Tunaya aynı sayfada sözkonusu tarihi 21 Aralık 1918 olarak vermektedir ki, doğrusu da budur. Bazı kitaplarda da 210 Kasım 1918 olarak verilmiştir; Ünsal Özmen, Kent Kent Türkiye, Adana Ekim 1968, s.31. Sözkonusu cemiyetin kuruluş tarihi olarak kimi kitaplarda 20 Kasım 1918'in gösterilmesinin çok büyük ihtimal nedeni, kuruluş çalışmalarıyla ilgili toplantının bu tarihte başlamış olmasıdır.

[15] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938, Ankara 1983, s. 14 ve Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, 1, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1982, s. 69.

[16] Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul 1952, s. 485.

[17] Zeki Sarıhan, a.g.e., s. 69 ve Kasım Ener, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1963, s. 17.

[18] Tarık Zafer Tunaya a.g.e., s. 485.

[19] Zeki Sarıhan, a.g.e., s. 69.

[20] Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 28.

[21] Kasım Ener, a.g.e., s. 17.

Levent Sahverdi Arşivi

kurulu üyeleri şunlardır: Sabık Ayan Reisi Menemenlizade Rifat, Sabık Hariciye Nazırı Menemenlizade Nabi, Sabık Nafıa Nazırı Ali Münif, Sabık Ayıntab Mebusu Ali Hayati (Bu isim Ali Cenani olmalı. Bak, Tasvir-i Efkâr, 26 Aralık 1918, No. 2602, s.2) Sabık İçel Mebusu Hafız Mehmet Emin, Sabık Maraş Mebusu Abdülkadir (kimi kaynaklarda Kadri Bey) Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi Evliyazade Hacı Evliya, Şura-yı Osmani âzası Tarsuslu Mısrizade Seyfeddin, Beyoğlu Daire-i Belediyesi Müdürü Ramazanoğlu Saffet Beyler[22]. Bizim burada verdiğimiz isimler cemiyetin ileri gelenlerince İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçeye dayanmaktadır. Ayrıca, cemiyetin nizamnamesinin 3. maddesinde İstanbul merkezi idarenin dokuz kişiden oluştuğu belirtiliyor ki, resmi dilekçede dokuz kişinin ismi bulunmaktadır. Öte yandan kimi eserlerde bu dilekçede isimleri olmayan kimselere, örneğin eski elçilerden Rüstem Bey'e rastlamaktayız[23]. Bunun yanısıra sayısal eksikliklere de rastlanılmaktadır. Bu durum bir olasılığa göre bazı yönetim kurulu üyelerinin Malta'ya sürülmesiyle ilgili olabilir. Çünkü, üyelerden Ali Münif ile Ali Cenani Beyler Malta sürgünleri arasında bulunmaktadır[24]. Belki de yönetim kurulu listesinin herhangi bir başka nedenle kimi kitaplarda eksik olarak yer almış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Cemiyetin çalışma yeri olarak İstanbul Müdafaa-i Milliye Cemiyeti merkez binası gösterilmiş olup, hükümet merkezinde kurulma nedeni de burada bulunan Adana eşrafının, ulusal hakları gerektiğinde daha kuvvetle savunabilecekleri düşüncesidir. Cemiyetin bu yapısını gözönünde tutan yabancı bir yazar cemiyetle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Anadolu'nun güneyinde 1918 yılının Aralık ayı sonunda büyük toprak ağalarının organize ettiği Kilikyalılar Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet sultanlık yönetiminin kontrolu altında faaliyet gösteriyordu. Çok dar sınıfsal kapsamı olan feodal beylerin oluşturduğu bir örgüttü...1919 yılı ortalarında Kilikya'da İngilizlerle Fransızların değişimine ilişkin (ileride yapılacak) haber öğrenildiğinde Kilikyalılar Cemiyeti'nin temelinde Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti organize edildi ve kısa bir süre sonra bu cemiyet Güney Anadolu'da işgalcilere karşı yapılan savaşın yönetici merkezini oluşturdu.

[22] Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 485 Ayrıca, Yusuf Ayhan, Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu, Adana 1963, s. 15.

Resmi dilekçede yer alan üye adlarının aynısı Tasvir-i Efkâr, 26 Aralık 1918 No. 2602, s.2.

[23] Kasım Ener, a.g.e., s. 17 Zeki Sarıhan, a.g.e., s. 69 ve Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 28 Ayrıca Kasım Ener, Çukurova, Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Ankara 1970, s. 31.

[24] Bilâl N. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 475 ve 477.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu cemiyetin himayesine küçük ve orta burjuvazinin temsilcileri girdi, fakat yönetim vatansever subayların ve aydınların eline geçti. Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin etkinliği özellikle 1919 yılı Aralığında Kilikya'da İngiliz işgal askerlerinin Fransızlarla değişiminden sonra ortaya çıktı[25]. Sovyet yazarının verdiği bilgi ve yaptığı yorum büyük ölçüde doğru görünüyorsa da, İstanbul'da kurulmuş olan "Kilikyalılar Cemiyeti" ile Sivas Kongresi'nin takiben Niğde'de oluşturulan ve çoğu kez "Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" şeklinde adlandırılan cemiyeti karıştırarak, "Kilikyalılar Cemiyeti'nin temelinde Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti organize edildi..." biçimindeki ifadesiyle hem isim yanlışlığı yapmakta hem de iki cemiyetin birbirinin devamı olduğu sanısını vermektedir. Oysa, ikinci cemiyet Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Adana şubesi olarak —Adana ve çevresi işgal altında bulunduğundan— Niğde'de Atatürk'ün direktifleriyle, bilinen tüzük gereğince, ona uygun biçimde kurulmuştur. Bu cemiyet ileride ele alınarak ayrıca işlenecektir.

Kilikyalılar Cemiyeti'nin altı maddelik nizamnamesinin birinci maddesinde kuruluş nedeni dolayısiyle amacı şöyle açıklanıyor; "Kilikya namı kadimi altında bulunan Adana ve mülhakatı ile İçel ve Maraş sancaklarında ve buralara mücavir olan Ayıntap sancağı ile Antakya, İskenderun, Beylan ve Reyhaniye kazalarında nüfus-ı umumiyenin yüzde doksanını mütecaviz bir ekseriyet teşkil eden Türkleri temsil etmek ve mahallerin efkâr ve âmâli ekseriyete tevfikan kema-kân Devlet-i Osmaniye'ye merbutiyetlerini teyit için dahilen ve haricen lâzım gelen teşebbüsat ve neşriyat ve mesaide bulunmak üzere Dersaadet'te "Kilikyalılar Cemiyeti" namiyle bir cemiyet teşkil edilmiştir[26]. Aynı nizamnameye göre cemiyetin örgütlenmesi de, "birinci maddede mezkur vilayet ve sancaklar merakizinde birer şubesi bulunacak ve..." şeklinde açıklanmıştır.

Diğer taraftan, cemiyetin kuruluşu ve yapacağı çalışmalar konusunda dönemin İstanbul gazetelerinde de ayrıntılı bilgi ve haberler yer almaya başlamıştı. Dikkati çeken bir husus, cemiyetin çalışma alanlarıyla ilgiliydi; Oldukça geniş coğrafi mekanı kapsamış olmasıydı. İçel ilinden başlayarak Adana, Antakya, Maraş ve Gaziantep illerini içine alan bir bölge çalışma sahasını oluşturuyordu. Özellikle bu bölgenin Türklüğü ve İslâmlığı hem tarihî yapıtlara, hem coğrafî yer adlarına, hem oturan kesimin soy bakımından değerlendirilmesine ve de nüfus oranına dayanılarak, tarihî belge-

[25] Şamsutdinov, Türk Kurtuluş Savaşı. 1918-1923, (Rusça) s. 64-65.

[26] Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 485-486.

Levent Sahverdi Arşivi

lerle açıklanmak isteniyor, bu doğrultuda yayın faaliyetine ağırlık veriliyordu. Bu arada çeşitli istatistikler kullanılıyor, dış dünya bakımından savunulan davanın haklılığını belirtmek için de dönemin büyük devletlerinin savunduğu XIX. yüzyıl ulusçuluk akımının özellikleriyle, Wilson prensiplerine atıfta bulunuluyordu. Bu cemiyetin, nizamnamesinde ve çalışmaları sırasında ortaya koyduğu yayın faaliyetinde silâhlı bir örgütlenme ve direniş konusundan söz edilmiyordu. Aslında, sadece bu cemiyetin çalışmaları bakımından değil, İstanbul'da kurulmuş aynı amaç ve doğrultuda faaliyet gösteren diğer cemiyetler ile, hatta Anadolu'daki kimi örgütlenmelerde de, hiç olmazsa bu tarihlerde silâhlı karşı koymak düşüncesine pek rastlamıyoruz. Kuşkusuz, böyle bir durumun ortaya çıkmasında İstanbul'un içinde bulunduğu olağanüstü koşullar ile —bir çeşit yarı işgal durumu, Padişah ve hükümetin sorunların çözümünü siyaset ve görüşmeler yoluyla elde etmeye, Batılı devletleri kızdıracak tutum, davranış ve açıklamalarda bulunmaktan özenle kaçınmaya dayanan anlayış ile uygulamaların benimsenmiş olması —ulusal davanın henüz birbirinden kopuk, merkezileşmemiş, yerel nitelikli örgütlenme ve çalışmalar bazında seyretmesi etkili olmuştur.

Kilikyalılar Cemiyeti'nin çalışmalarını, basının ona verdiği desteği en iyi biçimde izleyebilmek, dönemin eski Türkçe gazetelerinin taranmasıyla olanaklı olmaktadır. Bununla ilgili olarak Ulusal Hareketi başından sonuna değin desteklemiş olan bir İstanbul gazetesinde yer alan bazı yorum ve değerlendirmeleri kısaca belirtmek istiyoruz. Bunlar daha çok coğrafi konumu, iktisadi koşulları ve yetiştirilen ürünün önemini kapsamakta idi. Bu yazıda; Sözkonusu cemiyetin çalışma sahası içinde bulunan yerlerin birbirinden ayrılmaz parçalardan oluşan büyük bir ülke olduğu anımsatılıyor, bunun kuzey ve kuzeydoğusunun Toroslar ile, güneyinin Akdeniz ile çevrili olduğu, doğusunda ise Fırat nehrinin bulunduğu açıklanıyor, ırmakların Kilikya bölgesini dünyanın en verimli ve imara elverişli yerlerinden biri durumuna getirdiği, bunun da yöreyi büyük bir "hububat ve mahsulat ambarı mesabesine" soktuğuna işaret edilerek, bu iktisadî önemi "enzar-ı cihan önünde mütezahir" kıldığı ekleniyordu. İşte bu özelliği ve önemi nedeniyle arazi dünyanın, "enzar-ı gıbtasını celp ediyordu." Kilikya'nın son derece önemli olan ve yüzyıllarca bütün ulusların dikkatlerini üzerine çeken, toplayan bu iktisadi yapı ve özelliğinin yanısıra bölgede hiçbir kavmin uygarlık etkilerine rastlanılmadığının ileri sürüldüğü yazıda, buranın tarih ve bilim bakımından Türk olduğu ile nüfus açısından da büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu belirtiliyordu. Bu oran yüzdedoksan civarındaydı ve bazı yerleşim yerlerindeki nüfus oranı şöyleydi:

Levent Sahverdi Arşivi

Adana, İçel, Ayıntap, İskenderun, Beylan, Reyhaniye ve Antakya'da toplam nüfus 1.118.828 idi. Bunun 965.335'i İslâm, 160.042'si Rum, 104.840'ı Ermeni ve 35.269'unu saire oluşturuyordu[27].

27 Aralık 1918 tarihli İkdam gazetesinde Kilikyalılar Cemiyeti başkanı Rıfat Beyle yapılmış olan bir söyleşi yer aldı. Burada, daha önce değindiğimiz üzere, cemiyetin kuruluş nedeni ve çalışmalarının ne doğrultuda olacağı belirtilirken, bunun için çeşitli komisyonların kurulacağı, böylece araştırma ve incelemelerin başlatılacağı açıklanıyor; yapılacak çalışmaların sonuçlarının halka, hükümete ve yabancılara çeşitli araçlarla ulaştırılacağı dile getiriliyordu. Şu anda ise sadece "Tarih Encümeni"nin oluşturulduğu, üyelerinin de Cenani, Nabi ve Seyfeddin Beylerden meydana geldiği cemiyet başkanınca kayd edilerek, olanak bulunduğunda Avrupa'ya heyetler gönderileceği açıklanıyordu. Bu söyleşide, cemiyet başkanının açıkladığı önemli bir nokta da cemiyetin yönetim kurulu üyelerinin İstanbul'da oturan, altmıştan fazla Adanalı tarafından seçilmiş olmasıydı. Bu söyleşiyi takiben, Kilikyalılar Cemiyeti'nce İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki olağanüstü komiserlerine, Amerika Birleşik Devletleri Komiseri'ne 18 Ocak 1919 tarihinde verilmiş olan oldukça uzun bir muhtıra ile karşılaşıyoruz. Aslında bu muhtıra, cemiyetin bilinen çalışma biçimi içerisinde en göze çarpanlarındandır. Burada: Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Elcezire'yle ilgili Mondros Mütarekesi görüşmeleri sırasındaki değişikliklere değinilerek, güvenliğin sağlanması için gerekli asker dışında terhis işlemlerinin yapılacağına amir olan 5. maddenin aynen 16. madde gibi ne Kilikya'nın boşaltılmasını ne de işgalini içermediği, özellikle Kilikya ve çevre sancaklarda hiçbir yerin işgal olunmıyacağına delâlet ettiği ileri sürülüyordu. Buna karşın Mütareke imzalanınca Müttefik askerlerin Halep'in kuzey ve doğusundaki Osmanlı arazisinden başlayarak İskenderun ve daha sonrada Kilikya'nın önemli noktalarının işgale uğradığı anımsatılıyor, bu işgalin Mütareke'nin 7. maddesi gereğince yapıldığının bir "varid-i hatır" olabileceği eklenerek, buna "muvakkat bir mahiyet" atf edildiği ileri sürülüyordu. Bu durumun da "bir ihtiyac-ı askeriye mebni olduğu" anlayışıyla ilgili olabileceği belirtiliyordu. Muhtırada üzerinde durulan hassas bir konu da "Toros'un ve ötesinde kalan arazi-i Osmaniye'nin Basra Körfezi'ne kadar Devlet-i Osmaniye'den fekk olunarak, bu memleketin bizzat idare edecek mahallî hükümetlere verileceği idi." Eğer böyle bir projenin varlığı söz konusu ise, muhtıra sahiplerine göre Kilikya'nın işgali siyasî amaca yönelikti.

[27] Yenigün, 28 Aralık 1918, No. 115, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu duruma bütünüyle karşı çıkılan muhtırada, Türk unsurlarının çoğunluğu oluşturmasının göz ardı edilemiyeceği açıkça belirtiliyordu. Yine işitilen bir şayia da, Kilikya'da bir Ermeni devletinin kurulması idi ve Fransız işgaline Ermenilerin katılmış olmasının, bu şaiyayı kuvvetlendirdiği öne sürülerek, o bölgede Ermenilerin genel nüfusunun ancak yüzde 10-15'ini oluşturdukları anımsatılıyor, Müttefik Devletler'ce yapılacak incelemenin bunu göstereceği ekleniyordu. Bu arada gerek Kilikya'da gerekse sancak ve kazalarda arazinin yüzde 88'inin Türklerin elinde bulunduğu da ayrıca kaydediliyordu. Ayrıca, Wilson'un "muharebe-i hazıranın beşeriyet için bir harb-i istihlâs olduğunu beyan ve milletlerin fimabad istiklâl-i tamdan müstefid olabileceğini" açıkladığı belirtilerek, O'nun prensiplerinin amacının da "din ve ırka nazaran muhtelif surette tatbik olunmıyacağını" kapsadığı anımsatılarak diğer unsurlara sağlanan çıkarlardan İslâm halkın da mahrum bırakılamıyacağı, haklı olarak savunuluyordu.

Muhtıra son derece önemli, tutarlı ve ne amaçla verildiğini bir kez daha yineleyen nitelikli şu tümceler ile son buluyordu: "Milletlerin istiklâl ve serbesti-i inkişaflarından bahs olunduğu bir sırada dünyanın haritasını yeniden tanzim ve milletlerin mukadderat-ı âtisini tayin edecek olan rical-i devletin büyük bir mazi-i tarihiye malik olan Türk milletini bir ekalliyet boyunduruğu altına vaz' etmeyi reva göremiyeceklerini ümid etmek isteriz"[28].

Kilikyalılar Cemiyeti'nin sadece yayın faaliyetinde bulunmadığı, muhtıralar vermekle yetinmediği, zaman zaman hükümete başvurarak bazı atamalara engel olmaya çalıştığı da olmuştur. Boşalmış bulunan Adana valiliğine 1919 yılı sonuna doğru Zeynelabidin'in atanacağının duyulması aydın kesim arasında huzursuzluk yaratmıştı. Çünkü, Zeynelabidin Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önde gelenlerinden idi ve aynı zamanda Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı idi. Bu nedenle Kilikyalılar Cemiyeti'nin girişimiyle Zeynelabidin'in atanması durdurulmuş, O'nun yerine Adana valiliğine Halep eski valisi Celal Bey getirilmişti[29].

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinden kısa bir süre sonra ülkenin diğer bölgeleriyle olduğu gibi Güney Anadolu ile de yakından ilgilenmeye, oralarda olup bitenlerden haberdar olmaya çalıştığı görülmektedir. Bu-

[28] İstiklâl, 29 Ocak 1918, No. 66, s. 2.

[29] Kasım Ener, Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970, s. 44-45. Ayrıca, Adana'da bulunan gizli örgütte çalışmış olan Eczacı Bahri Arsoy'un anılarına bak; Kamil Erdeha, Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, İstanbul 1975, s. 312.

Levent Sahverdi Arşivi

nu da daha çok Konya'daki 2. Ordu Müfettişliği aracılığı ile sağlamaya çalışmıştır; 15.6.1919 tarihiyle göndermiş olduğu bir yazıda O, "Türklüğün tarihi ve meşru hudud-u millisi içinde bulunan" biçiminde tanımladığı Kilikya bölgesinin anavatan dışında bırakılmaya çalışıldığını belirterek, İslâmların, Ermenilerin ve yabancıların izlediği amacın ne olduğu hususunda bilgi istemekteydi[30]. Bu yazıya cevaben Konya'dan 2. Ordu Müfettişi Korgeneral Cemal Paşa tarafından gönderilen telgrafta Adana için bir teşkilâtın var olduğu belirtilmekle birlikte, daha çok işgal bölgeleri dışında bulunduğu eklenerek, fazlaca bir bilgiye yer verilmemişti[31].

Atatürk, Amasya Genelgesi'nin yayınlandığı 22 Haziran 1919 tarihinde yine Konya'daki 2. Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği bir yazıda "Kilikya Cemiyeti namına sahib-i kelâm birkaç muktedir ve maruf zevatın yola çıkarılmasını" istemekteydi. Aynı yazının altında not olarak İstanbul'daki Adana Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (Kilikyalılar Cemiyeti kast ediliyor) üyeleri ve şekli hakkında 2. Ordu Müfettişliği'ne sorulduğu, buna cevap gelince adı geçen cemiyetin merkezini Niğde'ye nakletmesine aracılık etmesi için hem Cemal Paşa'ya hem de doğrudan doğruya cemiyete yazılacağı yer almaktaydı[32]. Bu yazıya cevap verilip verilmediğini bilmiyoruz. Çünkü, biz bu araştırma sırasında cevap yazısına ilişkin bir belgeye rastlamadık. Bu, Cemal Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği görevinden ayrılarak Temmuz 1919 başında İstanbul'a giderek bir daha Konya'ya dönmemiş olmasıyla ilgili olabilir. İstanbul'daki Kilikyalılar Cemiyeti'nin 4 Ocak 1920 tarihi itibariyle Harbiye Nazırı Cemal Paşa aracılığı ile Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu bir yazıyla karşılaşıyoruz. Yazıda; ulusun hakları bakımından önemli bir husus olan seçim işlerinin Adana Vilâyetinde de yapılmasına yardımcı olunması için Hükümet'e, İtilâf Devletleri'ne ve Amerika Hükümeti Temsilcilerine başvurulduğu kayd ediliyor bunun neticesi olarak 11 Kasım 1919 tarihinde Fransız siyasî temsilcisince Dışişleri Bakanlığı'na verilen notada halkın seçim hakkının tamamiyle teslim edilmesiyle birlikte var olan durum nedeniyle ertelenmesi isteğinin yer aldığı ekleniyor, bu duruma Kilikyalılar Cemiyeti'nce karşı çıkılarak cemiyetin, seçimin İstanbul'da bulunan Adanalılarca gerçekleştirilmesi düşüncesini ileri sürdüğü, bunu da hükümetin ve milletvekillerinin çoğunluğunun onayladığı açıklanıyordu. 3 Ocak 1919 tarihi itibariyle İstanbul'da yapılan

[30] ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı), Atatürk Özel Arşivi, dosya No. 335/1, Fihrist 15.

[31] ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Dosya No. 335/1, Fihrist 16.

[32] Aynı Arşiv, Klasör 6, Dosya No. 335/5-2, Fihrist 1.

Levent Sahverdi Arşivi

toplantıda bu düşünce benimsenmiş ve uygulanmasına karar verilmiştir[33]. Bu yazıya cevap olarak Mustafa Kemal, 6 Ocak 1920 tarihinde göndermiş olduğu yazıda Millet Meclisi'nde Adana Vilâyeti Mebuslarının bulunmasını "zaruret-i katiye" olarak değerlendiriyor, bunun için hükümet ileri gelenlerinden çok Niğde'deki Kilikya Heyet-i Merkeziyesi'yle düşünce alışverişinde bulunulmasının önemli görüldüğü belirtiliyordu[34].

Kilikyalılar Cemiyeti'nin çalışmaları hemen hemen tamamiyle silâhlı direniş dışındaki alanlara yönelik biçimde devam ederken, Sivas Kongresi'nde alınan karar uyarınca düzenlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilât Nizamnamesi'ne ek olarak —yalnız ilgililere özel ve gizli kaydıyla gönderilmiştir— gönderilen belgede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i İdare ve Heyet-i Merkeziyeleri tarafından Millî Müfrezelerin teşkil edileceği ile, bunun için gereken yardımın askere alma başkanları ve bölge komutanlarınca yapılacağı belirtilmekteydi[35]. Müdafaa-i Hukuk Teşkilât Nizamnamesi'yle onun eki olan bu belgeye göre illerde, sancaklarda ve köy bazına kadar inen yerleşim yerlerinde örgütlenmeler başlamış bu hususla ilgili anlaşılamıyan konular Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne sorularak çözümlenmeye gidilmiştir.

Bizim bu araştırmamızın 2. bölümünü oluşturan ve Adana'nın işgali nedeniyle çoğu zaman Niğde de faaliyet göstermiş bulunan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin oluşturulmasına geçmeden önce Adana ve çevresinde Sivas Kongresi'ni takiben kurulan Kuva-yı Milliye'den çok kısaca söz edeceğiz. Çünkü her iki oluşum yani Müdafaa-i Hukuk ve Kuva-yı Milliye'nin kurulması birlikte yürümüştür. Kozan'ın işgali üzerine Develi kazasına sığınan üç kişilik bir hey'et Sivas Kongresi sırasında çeşitli girişimlerde bulunarak gerekli direktifleri almak üzere Sivas'a gelmişler, 30 Ekim 1919 akşamı Sivas Lisesi'nde toplanmış bulunan Heyet-i Temsiliye ile görüşmüşlerdi. Kurtoğlu Hulusi, Davavekili Mustafa ve Halil Efendilerden oluşan Kozan Heyeti'nin yaptığı açıklamalardan sonra bu bölgede

[33] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 17, Belge No. 430. Kilikyalılar Cemiyeti aracılığıyla İstanbul'daki Adanalılar toplanmış, gizli oyla 20 ikinci seçmen seçmişler bunlar da Merkez Sancağı, Cebelibereket, Mersin ve Kozan sancakları için dört mebus seçerek seçim evrakını Meclis-i Mebusan Reisliğine gönderdiler...gizli bir celsede bu mebusluklar kabul edilmiştir (20 Şubat 1920); Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 2. baskı Turhan Kitapevi, İstanbul 1981, s. 185-186.

[34] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 17, Belge No. 437.

[35] Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Söylev Vesikalar/Belgeler Cilt III, s. 1653-1654. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

örgütlenmeye gidilmesine karar verildi[36]. Bunun üzerinedir ki, Topçu Binbaşısı Kemal (Korgenaral Kemal Doğan) Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığına atandı. Piyade Yüzbaşısı Osman Nuri (Tümgeneral Osman Tufan) de komutan muavinliğine getirildi. Kemal Bey (Kozanoğlu Doğan Bey) ve Osman Nuri de (Aydınoğlu Tufan Bey) takma adı ile göreve başladılar[37]. Bu esnada Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan Bey) takma adıyla Mustafa Kemal ile yaptığı yazışmalar neticesinde[38] Adana bölgesi Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na atandı ve kendisine bildirildi. Böylece Batı Kilikya'ya Tekelioğlu Sinan, Doğu Kilikya'ya Aydınoğlu Tufan ve bütün Kilikya bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na Kozanoğlu Doğan atanmış oldu. Bu görevlendirmelerden hemen sonra 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Sivas'tan Ankara'ya dönerken 4 Aralık 1919 tarihinde Kayseri'de bir toplantı düzenliyerek, Güney Anadolu'da Kuva-yı Milliye örgütünü kurmakla görevlendirilenlerle ayrıntılı bir görüşme yaptı. Bu toplantıda, görevlendirilenlere şu talimat verildi: 11. Fırka (Niğde'de bulunuyordu) Kumandanı kendi bölgesindeki ulusal örgütlenmenin büyümesine çalışacaktı, Kilikya'nın kurtuluş hareketini Topçu Binbaşısı Mehmet Kemal Bey beraberindekilerle birlikte doğrudan doğruya yönetecekti[39]. Bundan önce de 5 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal, Kayseri Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay Emrullah ile Topçu Binbaşı Kemal Bey'e gönderdiği gizli emirde, Adana ve çevresinde gerilla savaşı yapmalarını, bunun için görevlendirilen kişileri ve yapılacak işleri bildirdi[40].

[36] Türk İstiklâl Harbi, Cilt IV, Güney Cephesi, Ankara 1966, s. 68; Hulki Saral-Tosun Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı, Ankara 1970, s. 19. Kasım Ener, Çukurova, Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970, s. 50.

[37] Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 41. 1.11.1919 tarihli bu Heyet-i Temsiliye Kararı aynı tarihli bir telgrafla Sivas'tan Everek Belediye Başkanlığı'na Mustafa Kemal tarafından bildirilmiştir. Bu yazının metni için; Ahmet Cevdet Çamurdan, Doğu Kilikya Olayları, s.23.

[38] Harb Tarihi Dairesi, Arşiv No. 5/7723, Dosya No. 221. Ayrıca, Kasım Ener, Çukurova, Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, s. 50 Hulki Saral-Tosun Saral, Vatan Nasıl Kurtarıldı, s. 20-23 ve Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, Cilt IV, s. 69; General Osman Tufan, Kurtuluş Hatıraları, 1964, s. 32.

[39] Ali Fuad Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 261; Osman Tufan, a.g.e., s. 49'da "...Bize geriden, gönüllü yedeksubaylarla, gönüllü halktan kuvvetler gönderileceği, silâh ve cephane verileceği, fakat hükümet memurlarının dayanması lazım geldiği...Ali Fuat Paşa tarafından anlatıldı".

[40] Sadi Borak, Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri, s. 299.

Levent Sahverdi Arşivi

Öte taraftan kendisinin Mustafa Kemal'den Ekim ayı sonunda aldığı yazıya dayanarak Kayseri'deki toplantıya katıldığını belirten Ahmet Remzi, burada Ali Fuat Paşa ile yaptığı konuşmanın sonucunu Atatürk'e bildirdiğini ekliyerek O'nunda "Ali Fuat Paşa Hazretleri ve 11. Tümen Komutanı Mümtaz Bey ile kararlaştırdığınız tarzda icrası münasib görülmüştür" cevabını verdiğini ileri sürüyor ve Ali Fuat Paşa'nın 5 Kasım 1919'da Ankara'ya, verilen direktife uygun olarak kendilerinin de işlerini bitirerek Niğde'ye gittiklerini açıklıyor ise de hem bu tarih hem de Kayseri toplantısıyla ilgili olarak gösterdiği 3-4 Kasım 1919 tarihi yanlıştır[41]. Ahmet Remzi, 4 Aralık 1919 da yapıldığını belirtiğimiz bu Kayseri toplantısında, Ali Fuat Paşa'nın cemiyetin Niğde'de bulunmasının uygun olacağını söylediğini de ekliyor. Aslında, bu bilgilerin yani Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna ilişkin gelişmelerin anlatılana uygun biçimde oluştuğu, anlatılanların doğru olduğu söylenebilir. Çünkü, Heyet-i Temsiliye Kararları (s.42) içerisinde bulunan 2 Kasım 1919 tarihli olanında, "Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kayseri'de teşkilinin muvafık bulunduğu Boğazlıyan'da Adana Türkgücü Reisi Ahmet Bey'e cevaben yazıldı" denilmektedir. Bu karar aynı ayın sonlarında 27 Kasım tarihli bir başka Heyet-i Temsiliye kararlarında âdeta yineleniyordu: "Kayseri'ye muvasalat edecek olan Ali Fuat Paşa Hazretleri 11. Fırka Kumandanı Mümtaz Bey ile görüşmesi Kayseri'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni teşkil etmek isteyen Adana Türkgücü Reisi Ahmet Remzi Bey'e cevaben yazıldı"[42]. Böylece sözkonusu cemiyetin Kasım 1919 da Kayseri'de kurulduğu, oradan Niğde'ye nakledildiği ortaya çıkıyor. Kuruluş biçimini açıkladığımız Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kimi zaman bazı belgelerde adı Adana Vilâyeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziyesi biçiminde de geçiyor. Cemiyetin ilk yaptığı işlerden birisi, Çukurova'nın işgali ile işlenen cinayetleri protesto eden bir bildirisinin Kayseri'de çıkmakta olan Erciyes gazetesinin 18 Aralık 1919 tarihli sayısında yayınlanmasıydı. Bu bildiri İstanbul'da Sadaret'e, İngiltere, Fransa, Amerika İtalya

[41] Kasım Ener, Çukurova, Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970, s. 51'den naklen Ahmet Remzi (Yüreğir)nin hatıraları. Buradaki Kayseri toplantısıyla ilgili tarihin yanlış olduğu kanısındayız. Çünkü, Kayseri toplantısı 4 Aralık 1919'da yapıldı. Bu toplantıyı takibeden Ahmet Remzi verilen direktife uygun olarak Niğde'ye gitmiş olmalıdır. Bu, metin içeresinde verdiğimiz Heyet-i Temsiliye kararlarına (2 ve 27 Aralık tarihli olanlar) uygun düşüyor. Ahmet Remzi'nin müdafaa-i hukuk teşkilâtını kurması görevini bu kararlarla elde ettiği açıktır. Ali Fuat Paşa, 5 Kasım 1919 da değil, 8-9 Aralık 1919 tarihinde Kayseri'den ayrıldı.

[42] Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 65.

Levent Sahverdi Arşivi

siyasî temsilciliklerine gönderilmişti. Ve içeriği kısaca şöyleydi: "Kilikya'da işgalden beri adalet ve asayişin yüzü bile görülmemiştir...Fransızlar Ermenilerin tanıklık ve iftiralarına göre hareket ediyorlar. Türklerin malı gasp ediliyor, hapse atılıyor ve kurşuna diziliyorlardı. Bütün bunlar hangi adaletli mahkemenin kararlarıyla yapılıyor?... Bütün bu haksızlıkları, adaletsizlikleri *Adana Türklüğün* adına bütün varlığımızla uygar dünyaya karşı protesto ediyoruz..."

Cemiyetin çalışmaları çok yönlüydü; daha sonra ifade edileceği üzere Adana'da meydana gelen olaylarla ilgili haberler Mustafa Kemal'e rapor ediliyor ve O'nun direktifleri doğrultusunda hareket ediliyordu. Bunun dışında bölgedeki Kuva-yı Milliye birliklerinin gereksinimleri karşılanmaya çalışıyor, özellikle iaşe konusunda büyük çaba sarfediliyordu. Ayrıca, çeşitli protesto telgraflarıyla işgal bölgesindeki mütareke ve yürürlükteki yasalara aykırı tutum, davranış ve uygulamalara karşı çıkılıyordu. Bu gelişmelerin içinde bulunmuş olan Damar (Arıkoğlu) Beyin gözlemleri ilginç olduğundan ve çok kısa süre içinde Kayseri'den Niğde'ye geçen cemiyetin çalışmalarına ilişkin anılarında açıklayıcı bilgiler verdiğinden dolayı bazı cümleleri buraya almayı uygun bulduk:

"Ahmet Remzi Beyle beni, arkadaşlarımız Niğde'de bıraktılar. Yapacağımız çok işler vardı. Başta silâh, cephane 2.si para...Konya'da Adanalı zenginlerimizden Bosnalı Salih Efendi'den ilk olarak yardım talep edeceğiz. İkinci defa Adana'dan gelen Koyun Celeplerine başvuracağız...Konya'ya gittik. Kuva-yı Milliyemize yardım olarak 1000 lira verdi. Daha da yardım edeceğini fakat ifşa edilmemesini, çünkü duyarlarsa...Bir hafta sonra Niğde'ye avdetimde Ahmet Remzi Bey bizim Adanalı kasaplarla konuşmuş...yardım etmeğe paraları da olmadığından bilahare bedeli ödenmek üzere koyunlarını Müdafaa-i Hukuk'a devir ve teslim edeceklerini bildirmişler, bu suretle satılan iki sürüden hayli para Müdafaa-i Hukuk kasasına girmiş oldu...Ereğli Kaymakamı Avni Doğan Beyin himmetiyle, Adana'ya gitmekte olan Pamukçuzade Hüsnü, Keresteci Mustafa yepyeni iki şevrole hediye etmeleri bize bir sermaye olmuştu..."[43]. Bu cümleler bize açıkça Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aktif çalışmalarını, silâhlı örgütlere sağladığı maddi desteğin kaynaklarını göstermektedir. Karaisalı kazası Kuva-yı Milliye'nin eline geçince[44], Kilikya Müdafaa-i Hukuk Ce-

[43] Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, İstanbul 1961, s. 100.

[44] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938, Ankara 1983, s. 146.

Levent Sahverdi Arşivi

miyeti de çalışmalarını burada sürdürmeye başladı. Bu esnada cemiyetin şu üyelerden oluştuğunu görüyoruz: Ahmet Remzi, Sinan Bey, Şeyh Saadettin Efendi (Karaisalı Kaymakamı) Kethüdazade İbrahim Bey, Manisalı Ali Bey, Zamir Bey (Damar Arıkoğlu)[45].

Cemiyetin çalışmaları devam ederken Toroslara sığınmış olan onbinlerce yurttaşın çokluğu ve aralarında muhtaçların fazlalığı karşısında bir heyet oluşturuldu. Bu heyetin başkanlığına Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Ahmet Remzi getirildi. Silâhlar, araçlar ve gereçler sayıldı, merkez konumundaki Pozantı'da bulunan depolara yerleştirildi. Kelebek'te bir nokta kumandanlığı ile bir dispanser kuruldu. Cephanelerdeki iaşe merkezleri ise, Pozantı, Belemedik, Hacı Kırı, Kurttepe ve Yolgeçen idi[46]. Cemiyet çalışmalarını sürdürürken yapılan seçim sonucunda şu isimler yönetimde yer aldılar; Ahmet Remzi, Saadettin Bey, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet Efendi, Adil (Menemencioğlu) Kırıklı'dan Süleyman Bey, Karaisalı Belediye Reisi Mustafa (Akdağ), Karaisalı Jandarma Kumandanı Hasan Akıncı ve Kozan'dan Cevdet (Çamurdan) Beyler[47]. Aslında bu örgütlenme giderek kuvvetlendirilmiş, çevre yörelerden gelen seçilmiş üyelerin katılımıyla genişletilmişti. Bu gelişmeler, Karaisalı'da bulunan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Pozantı'ya naklini takiben meydana gelmişti. Böylece Pozantı gerçek bir vilâyet merkezi konumuna gelmiş bulunuyordu[48]. Buradaki çalışmaların vilâyetle birlikte yürütüldüğünü, cephenin maddi ve manevi gereksinimlerinin giderilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Hatta Kuva-yı Milliye subaylarıyla, ihtiyaç sahibi kişilerin maaş ve iaşelerini Kaymakam Saadettin Beyle, Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sağlamaktaydı[49].

Sözkonusu cemiyetin Atatürk ile olan yazışmaları konusuna gelince; bunlar daha çok Adana ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilgili idi. Bu gelişmeler hakkında sağlıklı bilgi alabilmek amacıyla cemiyetin merkezi Karaisalı'ya alındığında Sinan Beyle (Tekelioğlu) işbirliğine gidilmiş, cemiyet tarafından bir casus şebekesi de kurulmuştu[50]. Adana olayları olarak belgelere geçen gelişmeler, işgali takibeden Ermeni ve Fransız işbirliği ile gerçekleştirilen hadiseler idi. Bunlarla ilgili olarak 15 Aralık 1919'dan

[45] Mehmet Fenk, 5 Ocak Çukurova'nın Kurtuluşu, İstanbul 1960, s. 24.

[46] Kasım Ener, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1963, s. 99.

[47] Kasım Ener, a.g.e., s. 95.

[48] Damar Arıkoğlu, a.g.e., s. 171.

[49] a.g.e., s. 174.

[50] Hulki Saral-Tosun Saral. a.g.e., s. 64.

Levent Sahverdi Arşivi

itibaren yazışmaların başladığını görüyoruz. General Gouraud'nun Mersin ve Adana'da karşılama töreni sırasındaki tutumu nedeniyle Suphi Paşa tarafından protesto edildiği, bütün Adana ve çevresinin silâhlarına el konulup, toplatıldığı, Fransızların trenle Halep yönünden top, mitralyöz gibi silâhları Mersin'e taşıdıkları Adana Heyet-i Merkeziyesi'nce bildiriliyordu. Aynı heyetin bu kez 19 Aralık 1919 tarihli yazısında: bir kısım insanın para karşılığında propagandalara devam ettiklerine, Karahasan çetesinin çalışmalarına değiniliyor, Fransızların koyun soygunculuğuna başlamalarının tahmin edildiği, servet sahiplerinden de şaki diye nakdi cezaların alındığı veya hapis edildikleri ekleniyordu[51].

Öte taraftan General Gouraud'nun zorla bütün halka Fransız bayrağı çektirdiği, İslâm olanların Ermenilerce katledilmeye devam edildiği ve Adana'da önemli Fransız kuvvetinin bulunmadığı ile Mersin'e çıkan kuvvetlerin Urfa'ya Katma istasyonuna gönderildiği muhbirce verilen haberler olarak Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Ahmet Remzi tarafından Heyet-i Temsiliye başkanlığına bildiriliyordu[52]. Bu haberler ve gelişmelerin ardından Mustafa Kemal'in Konya'daki XII. Kolordu aracılığı ile gönderdiği direktifte; Aynı haklar ve koşullar altında Ermenilerle, İslâmlardan farklı ayrıcalıklara sahip olmamaları ve müslümanlar aleyhinde canice girişimlerde bulunmamaları şartıyla iyi geçinilebileceği, Adana vali vekili Kadı Efendinin, İslâm olduğunu düşünerek Adana'nın yakın zamanda gerçek sahiplerine ait olacağını bilmesi gereğinin ihtar edilmesi, tüzük gereğince örgütlenmenin tamamlanması, ulus ve ümmet düşmanı propagandacılar hakkındaki düşüncelerin isabetli olduğu belirtilmişti[53]. Bu arada Atatürk'ün dikkatini çeken bir husus olmuş, o da Mersin ve Adana'daki Fransız birliklerinin önemli ölçüde olmadığı biçiminde Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce verilen haberdi ki, bunun doğruluk derecesinin incelenerek bildirilmesini istemişti[54].

Cemiyetin, sadece Adana'daki gelişmelerle değil çevre il ve ilçelerde meydana gelen olaylarla da ilgili ayrıntılı raporlar düzenliyerek zamanında Mustafa Kemal'e gönderdiği görülmektedir. Örneğin 26 şubat 1920 tarihli ve Niğde çıkışlı uzun bir yazıda; Niğde'deki merkez heyeti başkanı Abidin Efendi'nin görevinden ayrılmasının Sadrazam Paşa'nın (Ali Rıza Paşa kas-

[51] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 17, Belge 425 ve 426.

[52] a.g.d., sayı 17, Belge 429.

[53] a.g.d., sayı 17, Belge 433.

[54] a.g.d., sayi 17, Belge 435.

Levent Sahverdi Arşivi

tediliyor) bilinen beyannamesinin[55] etkisiyle değil, yoğun işleri nedeniyle meydana geldiği, adı geçenin üyeliğinin devam ettiği kayd ediliyor, Niğde'de ulusal bütünlüğü bozan hiçbir gelişmenin sözkonusu olmadığı belirtiliyordu. Aynı yazıda Nevşehir'de ortaya çıkan gelişmelerin, sözkonusu beyannamenin etkisinden çok bazı aşırı maceracı kişilerin tutumundan kaynaklandığı ileri sürülüyor, bu nedenle de bu gibi kişilerin, daha sonra yönetim kurulundaki görevlerine devam ettikleri ekleniyordu. Ayrıca, Nevşehir hadiselerinin gönderilecek bir heyet tarafından incelenerek, düzenlenecek rapora göre durumun bilahare arz olunacağı yer almıştı. Kısaca, Nevşehir olayları şimdilik "vahdet-i milliyenin muhtel bir cemiyet-i fesadiyenin tertibi" değildi[56]. Bu gelişmeleri daha sonraki aylarda meydana gelen olaylar izledi. Niğde'deki gelişmeler, zamanında Ankara'ya rapor ediliyor, derhal önlemlerin alınması isteniyordu. Çünkü, 9 Nisan 1920 tarihli yazıda önemli olaylardan söz ediliyordu. Mutasarrıfın başkanlığında müftü ve kimi eşrafın katılımıyla yapılan toplantıda Niğdeliler tarafından yapılacak taarruz sırasında Fransız karşı saldırısının Niğde'yi harab edeceği, binaenaleyh böyle bir şeye girişilmemesi gerektiği kararına varılmış ve bunun etkisiyle de halk galeyana gelmişti. Bu durumda hemen yardım edilmesi gerektiği kaydediliyor, "ikinci bir Bozkır hadisesi gibi vukuat olmak ihtimalinden" söz ediliyordu[57].

Tebliğimize konu oluşturan cemiyetin Mustafa Kemal ile yaptığı yazışmalara zaman zaman örgüt içinde anlaşmazlıklar da yansımıştı. Bu türden örnek olmak üzere ayrıntılı bir rapor üzerinde duracağız. Ereğli'den Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi namına Ahmet Remzi imzasıyla gönderilen yazıda; Niğde, Bor, Ulukışla ve Ereğli'deki heyetleri oluşturan kişilerin tüzük gereğince seçilmedikleri, çoğunlu-

[55] Ali Rıza Paşa'nın Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda okuduğu 9 Şubat 1920 tarihli hükümet beyannamesi kast ediliyor. Bu beyannamede; "bundan böyle irade-i milliyenin Meclis-i Âli'de tecellisi hasebiyle artık meşrutiyet kaidelerine uyulmaya hiçbir mani tasavvur olunamaz" denilerek Heyet-i Temsiliye'nin ulusal irade adına hareketine ve meşrutiyet usullerine uygun harekete mani olmasına güya artık yer olmadığı anlatılmak isteniyordu. Bu hususta bakınız: Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, I, s. 376; III, s. 1203-1205 ve Tayyib Gökbilgin, a.g.e., Cilt II, s. 355.

[56] ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 10, Dosya No. 335/25, Fihrist 35.

[57] Aynı Arşiv, Klasör 10, Dosya No. 335/25, Fihrist 35-19. Cemiyetin çalışmalarını sürdürdüğü sırada, onun postayla gönderdiği kimi beyannamelerin Fransızların eline geçtiği konusunda Adana valisi Celal Bey'in ricası, Mustafa Kemal tarafından çeşitli makamlara, bu arada Niğde'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkezi'yesi Reisi Ahmet Remzi Bey'e de bildirilmişti. Bakınız: ATASE, a.g. arşiv, Klasör 23, Dosya No. 336/13-1, Fihrist 6-1.

Levent Şahverdi Arşivi

ğun güvenilir olmadığı; köy ve nahiyelerde İzmir cephesiyle diğer hususlar için toplanan para ve zahirenin idare heyetlerine teslim edilmediği, bunun nedeninin de halkın bunlardan nefret ettiği; Ulukışla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Şakir Efendi'nin herkesi tehdit ettiği, kasabada anarşiye neden olduğu ve daha önce Bor kazası Hürriyet ve İtilâf Kulübü başkanlığında bulunduğu belirtiliyordu. Bütün bunlara son vermek ve yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek için de tüzük uyarınca yeniden seçimler yaparak örgütleri oluşturmak, değiştirmek, Kaymakam ile Mutasarrıfların her zaman Kuva-yı Milliye işleriyle meşgul olmalarını gerçekleştirmek, toplanan ve toplanacak paraların fuzuli surette harcanmalarının önüne geçerek, Heyet-i Temsiliye tarafından gereksinim duyulan yörelerde sarfedilmesini sağlamak öneriliyordu[58].

Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkezi'nce örgütlenme ve mali konulardaki bu öneriler karşısında Mustafa Kemal'in, verilen bilgilerin gerçeğe uygun düştüğü ölçüde hemen gereğinin yapılmasını ve sonucun bildirilmesini isteyen emri Niğde'de bulunan Fırka Kumandan Vekili Mümtaz Beye yazılmıştı[59] ve bu, verilen bilgilerin ne derece doğru olduğunun kontrolu anlamına da geliyordu.

Öte taraftan Kilikya'daki Fransız yönetimince gerek resmi biçimde gerekse gayrı resmi olarak işgal kuvvetlerinin devamlı artırıldığı, Türk unsuru dışındaki kesimlerden ve özellikle de Ermenilerden oluşturulan silâhlı örgütlenmelerin çoğaltılıp yaygınlaştırıldığı gözleniyor, bu durum Türklerin üzerindeki baskıların yoğunlaşmasını sonuçlandırıyordu. Bu hususla ilgili olarak Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce zamanında düzenli raporlar gönderiliyor[60] bunlardan 8 Nisan 1920 tarihli olanında "galeyan-ı milli"nin etkilerinin bir sonucu olarak da işgal güçlerinin vahşetlerini artırdıkları ve Türkleri katliama başladıkları yer almıştı. Bu zülüm ve faciaların nihayet bulması ve biran evvel işgallerin sona erdirilmesi için de her çeşit yardımın yapılmasının zaruret oluşturduğu eklenmişti[61]. Ayrıca, bun-

[58] ATASE, a.g. arşiv, Klasör 23, Dosya No. 336/13-1, Fihrist 9. Aslında cemiyet başkanı Ahmet Remzi'nin Mustafa Kemal'e gönderdiği yazılarda, örgüt çalışmalarında zaman zaman çıkar çatışmalarının ortaya çıktığı, bu nedenle de hizmetlerin yeterince yapılamadığı, biçiminde yakınmaların yer aldığı ve huzursuzlukların sürdüğü hususunda haberler yer alıyordu. Bunun için bakınız: ATASE, a.g. arşiv, Klasör 23, Dosya No. 1336/13-1, Fihrist 18.

[59] ATASE, a.g. arşiv, Klasör 23, Dosya No. 1336/13-1, Fihrist 9-2.

[60] ATASE, a.g. arşiv, Klasör 23, Dosya No. 1336/13-2, Fihrist 29.

[61] Aynı Arşiv Klasör 23, Dosya No. 336/13-1, Fihrist 56.

Levent Sahverdi Arşivi

dan böyle çekilen protesto telgraflarının Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanması da söz konusu cemiyetin bir başka isteği olarak iletilmişti[62].

Üzerinde durduğumuz "Kilikyalılar Cemiyeti" ile "Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluş, çalışma ve Ulusal Hareket içeresindeki yerleri ve konumları bir bütün olarak bu çalışma ile ele alınmıştır. Bu cemiyetlerden Kilikyalılar Cemiyeti'nin bugüne değin kimi kitaplarda belirtildiği gibi, yok denecek kadar az çalışma yaptığı düşüncesinin aksine, İstanbul gibi bir kentte dönemin koşulları içeresinde çalışmalarına devam etmeye çabalıyarak zaman zaman Anadolu ile bu arada da Atatürk ile ilişkiler kurmaya gayret ettiği, İtilâf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri katında girişimlerde bulunduğu, Adanalı aydınlarla temaslarını sürdürdüğü, ortaya çıkmış oluyor. Bu esnada yayın faaliyetlerine de ağırlık kazandırmaya çalıştığı gözlenmiştir. Niğde'de kurulan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi olan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmaları ise, denilebilir ki, ilk kez bu araştırmayla gün ışığına çıkarılıp, saptanmaya çalışılmıştır. Çünkü, bu cemiyetin çalışmalarına ilişkin bilgilerin tamamına yakını arşiv belgeleriyle eski Türkçe süreli yayınların taranmasıyla ortaya konulmuştur. Konuya ilişkin bir kısım önemli belgeler de örnek olmak üzere EK olarak verilmiştir.

EK I

Ankara 30.1.36

Niğde'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi Reisi Ahmet Remzi Beye

Niğde'de bulunan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin postayla gönderdiği beyannamelerin Fransızlar eline geçmekte olduğu cihetle kendisi ile muhaberenin hususi adam vasıtasıyla temini ve kuryelere şamil namının parola olarak verilmesi Adana valisi Celal Bey tarafından rica edilmiştir.

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal.

ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 23, Dosya No. 336/13-1, Fihrist 6-1.

[62] Aynı Arşiv Klasör 29, Dosya No. 336/24, Fihrist 15.

Levent Sahverdi Arşivi

EK II

Ankara'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Muhteremine

1 — Niğde, Bor, Ulukışla, Ereğli'deki heyetlerini teşkil eden zevatın hiçbirisi nizamname mucibince intihap edilmemiştir...Bunların içerisinde pek namuslu vicdan-ı millisine sahip olanlar mevcut ise de ekseriyeti fenalar teşkil ediyor...Köy ve nahiyelerde İzmir cephesi vesair hususat için toplanmış olan para ve zahire gibi şeyler bu heyet-i idarelere teslim edilmemektedir Esbabını araştırdım, halkın bunlardan müteneffir bulunduklarını anladım.

2 — Bu maddede bilhassa Ulukışla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi olan Şakir Efendi'nin şayan-ı teessüf hallerini arzedeceğim. Bu zat aynı zamanda Ulukışla telgraf müdürüdür. Bu kasabada anarşi bütün şiddetiyle devam ediyor. Reis Şakir Efendi her zaman sarhoş, elinde tabanca rasgele tehdit ediyor. Hiç kimsenin söz söylemeye selâhiyeti yok. Adeta hâkim-i mutlak. Bu zatın Kuva-yı Milliye'nin teşekkülünden evvel Bor kazasında (Hürriyet ve İtilaf) Kulübü Reisi olduğunu da arzedersem ne ahlakta birisi olduğu anlaşılmış olur.

3 — Buradaki teşkilatı yaldızcılık ile tavsif etmeye mecburum. Bu teşebbüse nihayet vermek için:

a — Kaymakam ve Jandarma kumandanlarının muavenet ve iştirakıyla ve nizamname mucibince yeniden heyet-i idare intihabı yaptırmak

b — Kaymakam ve Mutasarrıfların da her zaman Kuva-yı Milliye işiyle meşgul olmasını temin etmek.

c — Toplanmış ve toplanmakta bulunmuş olan paralar fuzuli surette heder olmaktadır. Bu gibi meblağ Heyet-i Temsiliye'ye alınarak ihtiyacı tahakkuk eden mahallere verilmesini orası temin etmek; Çünkü havale edilen meblağın heyet-i idareler tarafından aylarca gönderilmediği ve gönderilmek istenilmediği müşahade ediliyor.

Ereğli'de Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi Namına
Ahmet Remzi

ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 23, Dosya No. 1336/13-1, Fihrist 9.

Levent Şahverdi Arşivi

EK III

Niğde'de Fırka Kumandanı Mümtaz Bey'e

6/2/36

Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nden Ahmet Remzi Bey o havalideki teşkilatın ıslahı hakkında bazı mütalaat dermeyan etmekte bulunmuştur. Teşkilat hakkındaki malumatın hakikate tetabuk eylediği surette hemen icabına tevessül olunması ve neticenin iş'arı ehemmiyetle rica olunur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Klasör 23, Dosya No. 1336/13-1, Fihrist 9-2

EK IV

Ankara'da Heyet-i Temsiliye Reisi

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Niğde 26/2/36

Heyet-i Merkeziye riyasetinden Abidin Efendi'nin istifa etmesi Sadrazam Paşa'nın malûm beyannamesi tesiratıyla olmayıp meşguliyet-i kesiresi hasebiyle muntazaman devam edememekte olmasından mütevellit ve mumaileyh Heyet-i Merkeziye azalığını elyevm muhafaza eylemektedir. Mezkur riyasete Belediye Reisi Rasih Efendi ahiren intihap ve tayin edilmiş ve Niğde ve vahdet-i milliyeyi muhill hiçbir cereyan ve hareket mevcut bulunmamıştır.

Nevşehir hadisesine gelince; bunda Sadrazam Paşa'nın beyannamesinin yanlış telakkiye uğraması varit ise de esas itibariyle işbu harekât Kuva-yı Milliye aleyhinde olmayıp cemiyetin bidayet-i teşekkülünde Nevşehir heyet-i idaresine dahil olan bazı müfrit sergüzeştcu zevatın ve şahıslarına raci olduğu zann-ı kavîindeyim. Nitekim hadisenin müteripleri meyanında gösterilen zevatın bilicap ahiren kaza heyet-i idaresini deruhte eylemeleri buna delalet ediyor. Mahaza heyet-i merkeziyece Nevşehir'e liva'dan bugünlerde bir heyet gönderilecek hadise hakkında yakından tahkikat yaptırılacak, sabık ve lâhik kaza heyeti arasındaki mübayenet-i efkârın izalesi temin olacaktır. Bu heyetin avdetinde ika edeceği rapor üzerine keyfiyeti tekrar

Levent Sahverdi Arşivi

arzedeceğim. Nevşehir hadisesine şimdilik vahdet-i milliyeyi muhtel bir cemiyet-i fesadiyenin tertibi denilemiyeceği gibi hamdolsun merkezi livanın diğer bir mahallinde de buna delalet edebilecek bir emare yoktur. Mutasarrıf Bey ve liva heyet-i merkeziyesince istişare edilmedikce hod-be-hod bir iş yapmamalarının temin buyurulması acilen lazım geleceği kanaatindeyim.

Niğde'de Kilikya Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi namına
Ahmet Remzi

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE DENİZLİ OLAYI

BAYRAM BAYRAKTAR

Kuva-yı Milliye döneminde 1920 Temmuzu başlarında meydana gelen Denizli Olayı, o günün yöneticilerine ve halkına zor anlar yaşatmakla kalmamış daha sonraki dönemlerde de etkilerini yöre halkı üzerinde hissettirmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, günümüzde, özellikle Güney Ege halkınca "Denizli Olayı"nın gerçek sorumlusu olarak Denizli halkının gösterilmesi eğilimi ağır basmaktadır. Denizli halkından bazı kişilerle yaptığım söyleşilerde ise, onların, olaylardan Demirci Mehmet Efe'yi sorumlu tuttuklarını gördüm.

Hiç kimse ya da hiçbir yöre halkı kendisini başkalarından daha çok yurtsever gösterme hak ve yetkisine sahip değildir. Tarih, ne az ne de çok, bir bilim olduğuna göre[1], gerçekte yaşanmış, ancak zamana karşı etkileri küllenmiş olayları belgelere dayandırarak, halka bir zamanların yaşanmışlığını yeniden hatırlatmak ve olaylara daha geniş bir ölçekle yaklaşmak istedim. Bugün tarih, insanlığa ait olan her alanı, insan psikolojisi de dahil, kendisine konu edindiğine göre, çağdaş insana toplumsal olaylar karşısında tutumunu sunmak istedim.

a) Denizli Cephesi'nde Milisler ve Demirci Mehmet Efe

Batı Anadolu'nun güney bölgesinde Kuva-yı Milliye denilen halk örgütleri, Ulusal Kurtuluş Savaşı evresinde, Aydın'dan Denizli'ye kadar olan alanda konumlanan milis kuvvetlerinden meydana geliyordu. Aydın-Denizli çizgisinde Çine, Umurlu, Nazilli, Köşk ve Sarayköy noktalarında cepheler tutulmuştu. Bu bölgelerde faaliyet gösteren milislerin örgütlenmesinin öncülüğünü 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey, 175. Alay Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Denizli'den Köşk Cephesi'ne nakledilen 57. Topçu Alayı'nın Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey yapmakta idiler. Bunların dışında çok sayıda subay da milis örgütlerinde yer almıştı.

[1] Salih Özbaran, "Tarihin Alanı ve Yöntemi Üzerine Son Gelişmeler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1987, sayfa, 4. (I.B.Bury, "The Science Of History", The *Varieties of History*, p. 223).

Levent Sahverdi Arşivi

Milis birliklerinin ilk genel şefliğini Albay Şefik Bey'in bilgisiyle Binbaşı Hacı Şükrü Bey üstlenmişti[2].

Kuva-yı Milliye birlikleri, 27 Mayıs 1919 tarihinde Aydın'ın işgal edilmesinden sonra Aydın-Denizli çizgisinde giderek artan bir şekilde çoğaldılar. 22 Haziran 1920'ye kadar ilk Yunan yayılmasını kıyı bölgelerinde tutmayı başardılar. Tüm Batı Anadolu kent ve kasabalarında olduğu gibi, Denizli'de de halk *"Müdafa-yı Hukuk"* u teşkilâtlandırdı. Kuva-yı Milliye ve Müdafa-yı Hukuk kuruluşları yeni bir devletin temelini atan birer halk örgütüydü. İçeride ve dışarıda ulusal mücadelenin organı niteliğinde idiler. "Kuva-yı Millî'yi âmil ve İrade-yi Millî'yi hâkim" kılan bu organlar, cephelerde, askerî birliklerle beraber bir yıl boyunca düşmanın, yurdun iç bölgelerine girmesini engellemişlerdir. Millî Mücadele döneminde Aydın-Denizli savunma çizgisinin en büyük yükünü taşıyan Denizli olmuştur. Denizli Merkez Kurulu, halkı aydınlatmış, cepheye insan, para, yiyecek, giyecek ve her türlü donatım malzemesi gönderdiği gibi, ayrıca, cephe gerisinde savaş için insan toplama, eğitme ve kentin düzenini sağlama gibi işlevleri yerine getirmiştir[3].

Adı geçen yörelerde, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'i tasfiye ettikten sonra, tüm milislerin yönetimi Demirci Mehmet Efe'nin eline geçmişti. Mehmet Efe kişiliği ve otoritesi ile, yalnız milisler üzerinde değil, Merkez Kurulları ve halk üzerinde de etkili olmuştur. Denizli Olayı ile de yakından ilgisi olan Demirci Efe'nin biyografisi hakkında burada bilgi vermek yararlı olacaktır. Demirci Mehmet Efe, 1885 yılında Nazilli'nin Piribeyli köyünde doğmuştur. Babasının demircilik mesleği ile uğraşması ve küçüklüğünde kendisinin de aynı işi yapması nedeniyle "Demirci" unvanı ile anılmıştır. Küçükken "Mahalle Mektebi"nde ve daha sonra medresede okumuştur. Okuyacak, ancak yazamayacak kadar bir kültüre sahipti. I. Dünya Savaşı'nda İzmir'de 17. Kolordu'ya bağlı 5. Depo Alayı'nda askerken, Şefik Asker'in belirttiğine göre, kendisine Ermeni asıllı bir subayın tokat vurması sonucu birliğinden "firar" etmiş ve Ödemişli "Gökdeli" isimli çete reisi-

[2] Bayram Bayraktar, *Denizli ve Havalisi Kuva-yı Milliyesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986, s. 13 vd. Cephedeki genel örgütlenme konuları için bakınız; Asaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın,* Aydın, 1964.

[3] A. Akif Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli,* Ahenk Matbaası, İzmir, 1949, s. 23-25; Tarhan Toker, *Denizli Tarihi,* Denizli, 1968, s. 120; Tarhan Toker, *Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele'de Denizli,* Tarihsiz, s. 51-54; Lütfi Müftüler, *Millî Mücadele'de Aydın Cephesinin Kuruluşu,* Balıkesir, 1947, s. 11-12.

Levent Sahverdi Arşivi

nin grubuna girmiştir[4]. Daha sonra bağımsız bir zeybek çetesi kuran Demirci, Bozdoğan ve Karacasu bölgelerinde soygunculuğa başlamıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün 15 Mayıs 1919'da, Bozdoğan Ziraat Bankası'nı soymuştur. Millî Mücadele başladığında 35 yaşında idi.

Demirci Mehmet Efe, Yunan işgallerinin kıyı bölgelerine yayıldığı günlerin sonlarına doğru 11 Haziran 1919 tarihinde, Yörük Ali Efe ve 57. Topçu Alay Komutanı Binbaşı İ. Hakkı Bey'in girişimleri sonucu, 200 kişilik çetesiyle birlikte Kuva-yı Milliye'ye katılmıştır. Kısa bir süre içinde, cehaletine ve zorbalığına karşın, zekâsı ve yeteneği ile yüzyılların yetiştirdiği ve anarşi dönemlerinin bir malzemesi olan, kaynağını köy çocuklarının oluşturduğu "zeybek" geleneğini çok iyi değerlendirerek -Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in tasfiye edilmesi sonucu- Aydın ve Havalisi Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı unvanını kendi kendisine vermiştir. Demirci'nin bu unvanı almasında Denizli Mutasarrıfı Faik Öztrak ve Denizli Kalem Reisi Albay Tevfik Beyler de yardımcı olmuşlardır[5].

Demirci, koşulların ve olayların sürüklemesi ile Aydın cephesinde ön plâna çıktı. Korku ve şiddete dayalı iaşe ve asker toplamada, etkili olmuştur. Denizli Merkez Kurulu, Demirci'nin nüfuzunu her an üzerinde hissetmekte idi. Kuva-yı Milliye'yi denetim altına almak düşüncesiyle Denizli'ye gelen, Heyet-i Temsiliye'nin görevlendirdiği Albay Refet Bey dahi 1919 Ekiminden 1920 Mart ayına kadar Demirci Mehmet Efe ile birlikte çalışmış olmasına karşın onun üzerinde otorite kuramamıştır[6]. Mehmet Efe, yörede askerî işlerden başka savaş gereksinimlerinin sağlanması, sosyal düzenin yürütülmesi, iaşe temini ve kaçak takibi gibi işlevleri yerine getiriyordu. Bu durum, onun yetkilerinin sınır tanımadığını göstermesi açısından anlamlıdır.

Yunanlılar, Büyük Menderes Irmağı ile Marmara'nın güney bölgelerine kadar olan alanda ve müttefiklerin stratejik noktalardaki ordularının gölgesinde topluca saldırıya geçtiklerinde, Türk milisler, bir yılı aşkın bir süreyle korudukları mevzilerini terketmek zorunda kaldılar. Düzenli ve do-

[4] Şefik Aker, *İstiklâl Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, II, Askerî Matbaa, İstanbul, 1937, s. 161.

[5] Bayraktar, *Denizli ve Havalisi Kuva-yı Milliyesi*, s. 43.

[6] M. Şefik Aker, *a.g.e.*, III, s. 9; Kemal Atatürk, *Nutuk*, II, Türk Devrim Tarihi Ens. Yay., Ankara, 1972, s. 452.

Levent Şahverdi Arşivi

nanımı ileri Yunan ordularına karşı, Türk milisler daha kötü donanımlı, fena eğitimli ve disiplini az bir kütle oluşturmuşlardı. Gereksinimleri yerel halk tarafından sağlanan milisleri, büyük bir organizasyon içinde barındıran biricik kuvvet, disiplini ve düzeni seven ve bu konuda önemli birikimleri olan subayların yetenek ve becerileri idi. Sonuçta, Yunan saldırılarının etkin olarak sürmesi, karargâhı Nazilli'de bulunan 57. Tümen ve Demirci Efe kuvvetlerinin, geriye çekilerek Sarayköy yakınında Goncalı adlı bir köyde konuşlanmalarını gerektirdi.

Düşmanın, Nazilli cephesini dağıtarak Denizli yönünde ilerlemesi çok yıkıcı oldu. Askerî kaynaklara göre[7] 1920 Haziranında sayıları 5-6.000 dolaylarında olan milisler açıkladığımız nedenlerle direnç gösterememişlerdi. Türkler geri çekilirken ulaşım ve iletişim araç ve noktalarını tahrip ettiler. 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'in 12. Kolordu'ya gönderdiği savaş raporunda[8] düşmanın tahribat yaparak ilerlediği, durumun çok tehlikeli boyutlarda olduğu ve Denizli'deki askerî hastahane ile donanım ambarının geri bölgelere taşınmaya çalışıldığı belirtiliyordu.

Cephede gözlenen çöküş, etkisini Denizli'de de göstermekte gecikmedi. Kenti, bir anda Türk ve azınlık göçmenler istilâ etmişti. Demirci Mehmet Efe ve Merkez Kurulu Başkanı -ki bu zat Denizli halkının örgütlenmesinde öncü rolü üstlenmişti-, Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, Denizli'de bulunan yerleşik ya da göçmen Rum erkeklerin bir önlem olarak Eğridir'e gönderilmelerini istiyorlardı. Halk arasında, Rum erkeklerin bir güvence unsuru olarak kentte kalmalarını isteyenler de yok değildi. Denizli'de toplumsal düzenin bozulduğu, mülkî yönetimin etkisiz kaldığı bir ortamda, 4 Temmuz 1920 tarihinde, Denizli Kalem Reisi Albay Tevfik Bey tarafından Konya'daki 12. Kolordu'ya gönderilen bir telgrafta[9], düşman işgali nedeniyle yöre halkının önemli bir kısmının iç bölgelere göç ettiği, yüzlerce kilometrelik savunulacak cephenin bir tek komutana bırakıldığı ve savunmanın olanaksızlığı vurgulanıyordu. Ayrıca Tevfik Bey, daha önce tanışıklığı olduğu Nurettin Paşa'nın Denizli cephesinde görevlendirilmesini bir görüş olarak öneriyordu.

Denizli'de, bu genel görüntülerden kısa bir süre önce, bazı olumsuz bireysel gelişmeler de cereyan etmemiş değildi. Demirci Mehmet Efe,

[7] M. Şefik Aker, *a.g.e.*, III, s. 140; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi*, IV, Genel Kurmay Yay., Ankara, 1984, s. 559 (Ek 12).

[8] ATASE *Arşivi*, Klasör: 785, Dosya: (6)-6, Fihrist: 21.

[9] ATASE *Arşivi*, Klasör: 785, Dosya: (6)-6, Fihrist: 12.

Levent Sahverdi Arşivi

1920 Mayısında bütün aile bireylerini Denizli'ye yerleştirmişti. Ailenin geçimini Denizli Ulusal Kurulu (Heyet-i Milliye) karşılamakta idi. Demirci'nin ailesi nedeniyle sıkça Denizli'ye gelmesi, yerel yönetim ve kurumlara da etkisini duyurmakta gecikmedi. Bu durum yetkilileri ve eşrafı az rahatsız eden bir öğe olmadı. Ayrıca, bu evrede Denizli'de Demirci'nin kızanlarından Kara Ali ve arkadaşları bazı kişilerce soyulmuştu. Yakalanan soyguncular, bir yolunu bulup kaçmışlardı. Olay, Demirci Efe ile Denizli halkı arasında gerilimi artıran bir başka unsurdu[10]. Gelişmeler karşısında Mehmet Efe, Mutasarrıf Faik (Öztrak) Bey'den kaçakların üç gün içinde yakalanmalarını, aksi takdirde hükûmet binasına girmemesini istemişti. Mutasarrıf, konuyu Ankara'da İçişleri Bakanlığı'na bildirmiş ve bakanlığın bilgisi dahilinde, Ankara'ya gitmek üzere 19 Mayıs 1920 tarihinde Denizli'yi terk etmişti.

b) Denizli Olayı

Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'in yerine Menteşe (Muğla) Mutasarrıfı Müştak Lütfü Bey atanmıştı[11]. Şehir kaos sürecini yaşadığı sırada, yönetim tamamen işlemez durumda idi. Albay Şefik Bey'in yaklaşımlarına göre[12], ordunun Sarayköy yönünde çekildiği aşamada, Denizli'de, eskiden Hürriyet ve İtilâf Partisi kurucularından olan H.G. ile kardeşi N.in önderliğinde belediye binasında, altmış kişiden oluşan bir kurulca toplantı yapılmıştı. Bu toplantıya başta Belediye Başkanı olmak üzere aydın ve eşraftan oluşan kişiler katılmıştı. Toplantıda, Rumlar ve Ermenilerden bazıları da bulunmamış değildi. Görüşmelerde, Ankara Hükûmeti'nin Denizli için bir şey yapamayacağı, İstanbul'un olaya seyirci kalacağı gibi konular tartışılmıştı. Bir görüş olarak İtalya'nın himayesini tanıma fikrinin de değerlendirildiği toplantı sonunda, kentin terk edilmemesi konusunda karar alınmış ve bunu gerçekleştirmek amacıyla Hâkim Kahraman Seyfi Bey'in başkanlığında "Göç Etmeyeceklerin Haklarını Koruma Derneği" adı altında bir dernek kurulmuştu.

Bu ortamda, sosyal karışıklığın getirdiği psikolojik dürtü ile Rumlar Yunan ordusunu karşılamaya hazırlanırken, Türkler kenti terketmeye başlamışlardı. Şehrin düzenini sağlamakla görevli asker ve milis görevliler da-

[10] Bayraktar, *Denizli ve Havalisi Kuva-yi Milliyesi*, s. 44.

[11] Süreyye Örgeevren (Sındırgılı Süreyya), *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe*, Sel Yay., İstanbul, 1955, s. 4.

[12] M. Şefik Aker, *a.g.e.*, III, s. 216-217.

Levent Sahverdi Arşivi

ğılmıştı. Türklerin Denizli'yi terk etmesinin Rumlar lehine bir durum yaratacağı, ayrıca, böylelikle Denizli'nın işgalinin kolaylaşacağı endişesini taşıyan Merkez Kurulu Başkanı (Merkez Kurulu tamamen işlevini kaybetmiş durumdaydı) Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, 5 Haziran 1920 tarihinde, Goncalı'da bulunan Demirci Mehmet Efe'ye çektiği telgrafta[13], *"Denizli'de Rumlar mühim bir ekseriyet teşkil etti. Denizli'de kalan halkın hayatı tehlikede olacaktır. Bu sebeple Denizli'deki Rum erkeklerin daha içerilere sevkini"* bir tedbir olarak istemişti. Ahmet Hulûsi Efendi, Demirci Efe'den Tavas'a gitmesini izin verilmesini de önermiş ve Denizli'yi terk etmişti.

Konu, Demirci Efe'nin karagâhında görüşülmüş ve Rumları Eğirdir'e sevk etmek için 57. Tümen subaylarından Yüzbaşı Rıfat Bey ve Jandarma Teğmeni Fazıl Bey, birlikleri ile beraber Denizli'ye gönderilmişlerdir. Adı geçen subayların Rumları göç ettirme çabaları, Türklerin de kenti terk etmekte olduğu bir ortamda, bir kısım Denizlili halkın Rumların göç etmelerine soğuk bakmalarını açıkça ortaya koymuştur. İşgal tehlikelerine karşı, Rumları bir güvence unsuru olarak görmüş olmalıydılar. 6 Temmuz tarihinde Mutasarrıf Vekili Müştak Lütfi Bey de kentten Muğla'ya gitmek üzere ayrılmıştı.

Denizli'de kaybolan sosyal düzenin yeniden sağlanması ve Rumların Eğirdir'e göç etmelerini yürütmek için birliği ile Denizli'ye gelen Yüzbaşı Rıfat Bey, gözlemleri sonucu Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafta, yerel polis ve jandarma "efradının" aileleri ile birlikte kenti terk ettiğini ve o nedenle göç ettirme düşüncesinden vazgeçilmesini istiyordu. Aynı şekilde, Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey- Denizli millî örgütlenmelerinde önemli katkıları olmuştu- de 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'e göç ettirme olayından cayılmasını önermişti. Rumların göç ettirilmesi konusunda ısrarlı olan Demirci Mehmet Efe, ek kuvvet olarak kızanlarından Sökeli Ali Efe'yi kırk kişilik bir müfreze ile gönderdi. Sökeli Ali'nin zeybek-milis karışımı müfrezesinin marifetiyle Rum erkeklerinin Eğirdir'e sevk edilmek üzere trenlere bindirildikleri sırada, 7-8 Temmuz tarihinde Yüzbaşı Rıfat Bey'in Goncalı'ya yeni bir telgrafı ulaştı. Rıfat Bey telgrafında Yunanlıların Çal dağlarından Denizli'ye doğru hareket ettiklerini ve kendisinin de Tavas yönünde çekildiğini bildiriyordu[14]. Kentte güvenlik için yalnızca Sökeli Ali müfrezesi kalmıştı. Denizli olayları tam bu sırada ortaya çıktı.

[13] Aker, *a.g.e.*, III, s. 194.

[14] Aker, *a.g.e.*, III, s. 195-196.

Levent Sahverdi Arşivi

Albay Şefik Aker, anı-inceleme niteliği taşıyan eserinde, olayların nedenini, tamamen Sökeli Ali Efe'nin Rum erkeklerini göç ettirmek için trenlere bindirdiği bir sırada Denizli halkının direnmesi sonucuna bağlamaktadır. Oysa 7-8 Temmuz gecesi Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey, Goncalı'ya gönderdiği telgrafta, *"burada bulunan zeybekler, halkın malına, ırzına tecavüz ediyorlar, bir hadise çıkacağını arz ederim"* diyerek kentte toplumsal düzenin çok nazik bir evrede olduğunu hatırlatmış; tümen ve milis üst yetkilileri uyarmak istemişti. Aynı tarihte, Liva Naibi Kahraman Seyfi Bey'in başkanlığındaki kurul üyelerin de imzasını taşıyan bir başka telgrafta ise, olayların akışı, efelerin halkın mal, can ve namusuna saldırdığı biçiminde işlenmişti. Aynı telgrafta, *"...vukua gelecek müessif hadisenin mesuliyetinin size racı olacağını beyan ederiz."* deniliyordu[15].

8 Temmuz 1920 tarihinde Denizli'de, Sökeli Ali Efe ve bazı arkadaşlarının ölümü ile sonuçlanan bir takım olaylar cereyan etmiş; konuyu haber alan Demirci Efe'nin Denizli'ye gelmesi ile kentte, başta aydınlar ve eşraf olmak üzere büyük bir toplu kıyım yapılmıştır. Yalnızca ölenlerin sayısı, altmışın üzerinde idi.

Demirci Mehmet Efe, olayları izleyen günlerde kendisi ile görüşen ve daha sonra konuyla ilgili kitap yazan, Avukat Sındırgılı Süreyya (Örgeevren)'ya Denizli olaylarını şöyle yansıtmıştır[16]:

"Köşk harbinden sonra, biz Goncalı'ya çekildik. Denizlililer, şehirdeki Rumların içeriye sevk edilmelerini benden istediler. Bunların başında Kuva-yı Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulûsi Efendi de vardı. Sökeli Ali Efe'ye kızanlarından bir miktarını alarak Denizli'ye gitmesini emrettim. Oradaki Rumları, Eğirdir Gölü'ndeki adaya sevk edecekti, gitti... İşine başladı, sonradan Denizlililer Rumlarla birleşmişlerdi. Onların tehcirinden vazgeçmişler. Sökeli'nin geri alınmasını, benden birkaç defa istediler. Ben de Sökeli'ye işini çabuk bitirip geri dönmesini bildirdim. Ali, işini tamamlar gibi olunca Goncalı'ya dönerken hükûmet önünde pusu kurarak, Sökeli'ye ve kızanlarına ateş etmişler, o yiğidi ve birkaç kızanı öldürmüşler..."

Denizli Harekât-ı Milliyesi adlı kitabın yazarı Lütfi Müftüler[17], Sökeli Ali ve milislerinin Türk mahallelerine dağılarak, Yunanlıların kenti işgal etmek üzere olduğunu ve herkesin evlerini terk etmeleri gerektiğini belirttikten sonra halkı soymaya ve zulmetmeye başlamışlardır, şeklinde yorum-

[15] Aker, *a.g.e.*, III, s. 196-197.

[16] Örgeevren, *a.g.e.*, s. 57.

[17] Müftüler, *a.g.e.*, s. 74.

Levent Sahverdi Arşivi

luyor Denizli Olayı'nı. Goncalı Karargâhı[18], Denizli'den kendilerine ulaşan raporları bireysel vaka olarak nitelendirmiş ve sonuçta Sökeli Ali'nin bu tür olaylara meydan vermeyeceği yargısına varılmıştı.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan Denizli olayları ile ilgili ve 17 Eylül 1921 tarihli, Denizli Mutasarrıflığınca Konya İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilen bir fezlekede olayların başlangıcı ve gelişimi şöyle yansıtılmıştır[19]:

"Konya İstiklâl Mahkemesi Heyet-i Muhtereme-yi Riyaset-i Âliyesi'ne

Temmuz 336 evailinde, Nazilli ve Sarayköy hücumlarında, Kuva-yı Milliye'yi idare etmekte olan Demirci Mehmet Efe'nin maiyyet-i efradından Sökeli Ali Efe, yirmiyi mütecaviz rüfekasıyle Denizli'ye gelerek, Nazilli hatt-ı müdafaasının bozulduğunu ve ilerlemekte olan düşmanın memleketi istilâ etmek üzere bulunduğunu ilân ile hapishaneyi tahliye ve ahali-yi beldenin kısm-ı âzamını Garbîkaraağaç ve Tavas kazalarına firara teşvik ve sevk etmekten ve memurîn-i hükûmetten bazılarıyla polisi ve jandarmaları dağıttıktan sonra memleketi boş bularak tecavüzata başlamış ve merkumun şu harekâtını gören halkın, gasb-ü garet maksadına kastolunduğunu anlaması üzerine namusu ve hukukunu müsellâhan müdafaaya kıyam etmek mecburiyetinde kalarak vakî olan müsademede Sökeli Ali ile rüfekasından birkaçı maktul düşmüş ve hadiseden haberdar olan Demirci Mehmet Efe, refakatinde Elliyedinci Fırka Kumandanı Şefik ve Dinar ve Sarayköy jandarma kumandanları Şevki ve Fâzıl Beyler olduğu halde maiyyet-i efradıyle gelerek, ordunun esliha, top ve mitralyözlerini sekene-yi memlekete tevcih edip, vakayı irticaî bir şekil ve mahiyette göstermek için müsebbiplerinin siyaseten idamları lâzım geldiği işâasıyle, Mutasarrıf Vekili ve Liva Naibi Kahraman Seyfi Efendi, Kalem Reisi Miralay Tevfik ve Liva Müdde-i Umumîsi Abidin Beylerle, eşraf ve ulema ve ahali-yi memleketten altmış mütecaviz zevat ve eşhası katl ve ifna ve çarşı ve haneleri gasp ve garet ettirmiş ve makâmât ve devair-i hükûmetten memur nasb ve azletmiş olduğuna ve Demirci'nin cellâdı ve bu faciaların yegâne kahramanı olan ve muahharen İğdecik harekât-ı askeriyesi üzerine Demirci Mehmet Efe'nin safından firar ederek derdestle taht-ı tevkife alınan Yürükoğlu Cellât Mustafa nam şahsın selef ül vatan altmışı mütecaviz zevat ve eşhası balta ve kama ile bilfiil boyun arkalarından suret-i faciada katl ve şehit ettiğine ve halen vak'a-yı cinayetin suret-i hudus ve cereyanına dair inzibat dairesince toplanan ve fakat Demirci Mehmet Efe'ye mensup Kuva-yı Milliye sergerdelerinin ve çete namı altındaki gönüllü askerlerin ve Elliye-

[18] Aker, *a.g.e.*, III, s. 198.

[19] Ankara Üniversitesi, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Dosya: 195/54816-54818.

Levent Sahverdi Arşivi

dinci Fırka Kumandanı Şefik Bey ve maiyyeti mumaileyhima Şevkî ve Fâzıl Beylerin memurîn-i askerîyeden olmasından naşi muhakemenin iade edilmesi mahkemeyi âidlerine aid mevaddan bulunduğu kararıyle Liva Müdde-i Umumîsine tevdî olunan evrâk-ı tahkika leffen takdîm kılınmış ve merhum Cellât Kara Mustafa taraf-ı aidlerinden vakî olacak iş'ara göre hakkında muamele olunmak üzere şimdilik burada alıkonulmuş olduğu maruzdur."

17 Eylül 337
Denizli Mutasarrıfı

Olayların genel bir değerlendirmesine girmeden önce, burada Demirci Efe'nin önderliği altında adamlarının yaptıkları soygun ve kıyımı kompoze eden bir belgeyi yansıtmakta olaylar konusunda ayrıntılı bilgiler içermesi nedeniyle yarar görmekteyim. Belge, Denizli olaylarının altı ay sonrasında, 29 Aralık 1920'de düzenlenebilmiş ve yetkili makamlarca İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmiştir. Belge aynen şöyle idi[20]:

"Kısm-ı Adlî Reisi'nin Fezlekesi,

Rabıtan takdim kılınan, dört sahifeden ibaret evrak-ı tahkîka-yı ibtidaiye ve bir adet muameleli, istida münderecatından dahi keyfiyet, müsteban buyurulacağı veçhile Denizli Delikli Çınar mahallesinden Mevlevî zâde Hâfız Mehmed Efendi'yi Denizli vakasında katletmek ve merhumun validesi Emre Ayşe'nin hanesine giderek nukud ve eşyasını ahz ve gasb eylediği iddiasıyle, maznun-ı aleyh olup İğdecik vakası üzerine Demirci Mehmed Efe'nin çetesinden firar ederek tebdil-i kıyafetle gitmek üzere iken Gonca Ali'de (Goncalı) jandarmalar tarafından derdest edilüp, tekrar karakoldan firarla Çakmak karyesinde derdestle Denizli tevkifhanesine isâl ve Nazilli kazasının Karaçay mahallesinden ve Bilâra oğullarından Kara Mustafa hakkındaki tahkikata lediyül ibtidâr, müddeî-i mezbûre Ayşe bilcelb zabt olunan evrakda, Denizli vak'asında Mehmed Efe'nin çetesi efradından üç şahıs leylen hanesine gelüp 'para verir isenüz Hâfız Mehmed Efendi'yi bırakacağız, şayet para vermez isenüz öldüreceğiz' diyerek bizden iki beşi birlik altun, iki altun beşi birlik yarısı ve yetmiş beş adet muhtelifül cins ziynet altunu, yirmi iki adet Osmanlı altunu, elli dört buçuk lira evrak-ı nakdiye, yirmi altı buçuk yekûn-u Mecidiye, beş yüz guruş ma'şûş akçesiyle üç kat iç çamaşırı aldılar, diye söyledi. Maznûn Kara Mustafa tevkifhaneye celb edilüp bu babda zabt olunan ifadesinde, altı yedi mah mukaddem Eyir'den avdetle Demirci Mehmed Efe'nin çetesine yazıldığını, Denizli-

[20] Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

lilerin Sökeli Ali Efe'yi Denizli'de katletdikleri vakit, Demirci Mehmed Efe'nin emriyle üç dört kişiyi kestiğini bunların içinde Hâfız Mehmed Efendi'nin dahi bulunup bulunmadığını bilmediğini, vak'a gecesi refakatinde jandarma mülâzımı Fâzıl Efendi'ye Nazillili Gökçen Hacı Ahmed'le beraber Mehmed Efendi'yi hükûmete getirdiklerini ifade ve beyan eyledi.

Bu babda şahit olarak irae olunan merhum Mehmed Efendi'nin zevcesi hin-i isticvabında: Denizli vak'asında üç müsellâh şahsın, zevcesi Hafız Mehmed Efendi ile beraber gece vakti hanesine geldiklerini ve zevcinin salıverilmesi için para istemeleri üzerine, kuşağı arasında mevcut iki altun beşi birlik, iki buçukluk lira, yetmişsekiz muhtelelifül cins ziynet altunu, altı adet yekûn-u Mecidiye, altı Mecidiyelik ma'şûş para, dört buçuk liralık evrak-ı nakdiye, iki adet Osmanlı lirasını da çetelere teslim ettiğini, merkumun bununla kanaat etmeyerek komşuları Ali Paşa oğlu Halil İbrahim'in hanesine saklamış oldukları evrak-ı nakdiye, yirmi iki altun lira, onbeş adet Mecidiye, beş yüz guruş ma'şûş akçelerini dahi aldıklarını, rey ül şahıs Kara Mustafa ile paraları alanları iyice tanıdığını ve bunlardan birinin zabit elbisesi giydiğini söyledi. Diğer şahit Hanife, ifadesinde, vak'a günü komşuları müteveffa Şevkî, Hâfız Mehmed Efendi'nin ailesinin kendi hanesinde olduğunu ve Mehmed Efendi'nin kapuya gelerek familyası Zübeyde'yi çağırdığını, Zübeyde kapuya gidinceye kadar 'altunları bunlara vereceğiz, getir' dediğini işittiğini ve fakat bunların kimler olduğunu göremediğini, Zübeyde Hanım'ın belindeki altunları çıkararak bunlarla hanelerine gittikleri ve biraz sonra Zübeyde hanesine tekrar gelüb gübre içine gömülmüş bir çukur derunundaki paraları alub götürdüğünü ve ma'lûmâtı bundan ibaret olduğunu söyledi.

Netice-yi tahkikata nazaran, merkum Kara Mustafa'nın Hâfız Mehmed Efendi'yi kestiği ve merhumun familyasından bir heybe akçe aldığı anlaşılmış ise de, bir kere de merci-yi âidince tahkîk olunmak üzere işbu fezleke bittanzim merkum Mustafa tevkifhanede olduğu halde takdim kılındı".

29 Kanun-u evvel 336

Denizli Kısm-ı Adlî Reisi.

Yukarıda verdiğimiz belgelerden ve etütlerden yansıyan bilgilere göre, Denizli'de, halkın düşman tehditi ve toplumsal düzensizliğin ortamına doğru sürüklenmesi üzerine, Sökeli Ali ve müfrezelerinin uygulamaları, boyutları gittikçe genişleyen bir dizi olayların çıkmasına neden olmuştur. Sonuçta, baş sorumlusu Demirci Mehmet Efe'nin olduğu bir "facia" yaşanmıştır. Tarihsel süreç içinde yansıttığımız olaylarda, yasal olarak yetki sahibi olan kişilerin inisiyatif kullanmamalarının da etkisi az olmuş değildir.

Levent Sahverdi Arşivi

Denizli halkı, Millî Mücadele'nin ilk örgütlenmesini yapmış ve Yunanlılarla savaşmak için kentte bir hükûmet gibi çalışan Merkez Kurulu-Heyet-i Merkeziye- oluşturmuştu. 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan saldırılarını cephenin çöküşü izlemiş ve çöküş, Denizli'ye, beraberinde anarşi ortamını getirmişti. Daha önce Mayıs ayında, bilindiği üzere, Mutasarrıf Faik (Öztrak) Bey, Demirci Efe'nin tehditleri sonucu kenti terk etmişti. Bu evrede, Demirci Efe ile Denizli halkı arasındaki diyalog açıkladığımız nedenlerle olumsuz bir seyir izliyordu.

Cephenin yarılması sonucu, 5 Temmuz 1920 tarihini takip eden günlerde Denizli'yi küçümsenmeyecek oranda göçmen halk işgal etmişti. Yöneticisiz kalan belde sakinleri, karşılaştıkları yeni problemler karşısında bir çıkış yolu bulmak için uğraş vermiyor değildiler. Yunan tehditi bir yana, artık, halkın milisler hakkındaki düşünceleri de olumsuzdu. Giderek belirsiz bir ortama doğru sürüklenen kentte, asayişle ilgili jandarma ve milis teşkilleri de dağıldı. 57. Tümen Karargâhı'ndan, Denizli'de düzeni sağlamak ve Rumları göç ettirmek için görevlendirilen Yüzbaşı Rıfat Bey'in, müfrezesi ile birlikte karışıklık ortamındaki kenti terk etmesi üzerinde durulmayacak bir olumsuzluğu yansıtmıyor değildi.

Denizli'nin bir kaos sürecini yaşamakta olduğu bu aşamada, Albay Şefik Bey ile Demirci Efe'nin yansıtmamalarına karşın, Sökeli Ali Efe 7-8 Temmuz akşamında Rum erkeklerini Eğirdir'e göndermek için trene bindirdikten sonra, halkı soymaya ve değerli eşyalarını yağmalamaya başlamıştır. Mahallelere dağılan adamları bir yandan "düşman geliyor" tehditleri ile halkı kenti boşaltmaya zorlamış; öte yandan da yağmacılığı sürdürmüşlerdir. Bu durumda, önce de yansıttığımız gibi, yetkililerin ve ileri gelenlerin Goncalı Karargâhı'nı uyarma girişimleri olumlu bir sonuç vermemiştir. Sonunda, Sökeli Ali ve adamlarının halk üzerinde yaptıkları baskı ve yağma uygulamalarına bir tepki olarak, halktan bazı kişiler Sökeli Ali ile birkaç adamını öldürmüşlerdir.

Ayrıntılarıyla Konya İstiklâl Mahkemesi tutanaklarına yansıyan Denizli Olayı, meydana gelen son durumun yaptığı yankıların bir neticesi olarak, kente Demirci Mehmet Efe ve 57. Tümen subaylarının gelmesi ile daha da karmaşık bir evreye girmiştir. Demirci Efe bir yandan top ve makineli tüfek gibi toplu hedeflere yönelik silâhlarla şehri baskı altında tutarken, diğer yandan üst kamu yetkililerini ve eşrafı yanına çağırarak öldürtmüştür. Çoğunluğunu aydın ve eşraftan kişilerin oluşturduğu bu kıyımdan kaçamayanlardan başlıcaları Kalem Reisi Albay Tevfik Bey, Liva

Levent Sahverdi Arşivi

Naibi ve Hâkim Kahraman Seyfi Bey, Belediye Başkanı, Savcı Abidin Bey idiler. Öldürülenlerin toplam sayısı altmıştan daha az değildi.

Millî Mücadele döneminde, adları "efe" ya da "zeybek" gibi isimlendirmelerle halk zihninde yüceltilen çeteler, gerçekte çoğunluğunu eğitimsiz köy çocuklarının oluşturduğu bir anarşi devrinin malzemeleriydiler. Tarihsel kökenleri 18. yüzyıla kadar giden, devletsiz ve düzen dışı ortamın yarattığı bu malzeme, doğası gereği otorite düşmanı idi. Osmanlı Devleti'nin egemen kurumları çöktüğünde bir kısmı yurtseverlik duygusuyla, bir kısmı etkin kişilerin daveti sonucu vatan savunmasına katılmışlardı. Genelde kökenleri eşkıyalık olan bu malzemenin yurt savunmasına katılmasında, işgalcilerin sağlayacağı "egemen düzen" korkusunun payı da, herhalde az değildi.

Yunan saldırıları topyekûn ve yıkıcı bir şekilde sergilendiğinde, karşılarında tutunamayan milis teşkilleri ve Denizli'de görüldüğü üzere Merkez Kurulu, işlevlerini kaybettiler. Göreceli olarak yaşanan düzen ortamı yerini kaosa terk etmişti. Bu süreçte, denetim mekanizmasını kaybeden zeybekler halkı soymaya ve yağmacılığa başladılar. Bu cümleden olarak Demirci Mehmet Efe, öldürülen Sökeli Ali'nin intikamını almak amacıyla -yanında bulunan 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'den hiçbir şekilde çekinmeden- Denizli'ye gelerek beldenin asker-sivil üst yöneticilerini ve halkın ileri gelenlerini öldürdü. Yukarıda ayrıntılı olarak verdiğimiz belge ve bilgilerde yansıtıldığı üzere, çeteler Denizli'de halka toplu kıyım yaptılar, tüm evleri ve çarşıları yağmalamaktan çekinmediler.

Acaba 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, olaylara meydan vermeyebilir miydi diye sorulabilir. Bu hamiyetli ve yurtsever subay, olayların akışı ve Demirci'nin tavır ve tehdit gösterisi karşısında etkili olamamıştır. Gerçekte, Albay Şefik Bey'in gücü, Nazilli-Denizli çizgisindeki cephelerde Demirci Mehmet Efe'nin gücü kadar hiçbir zaman olmadı. Ulusal mücadelenin yörede ilk örgütlenmesini üstlenen ve uygulayan Albay Şefik Bey, artık normal zamanların komutanı olmaktan uzaklaşmıştı. Normal zamanlarda komutan maiyetine yalnızca emir verir, başka güçlerin etkisi ve inisiyatifi altına girmezdi. Oysa Şefik Bey, her açıdan yerli halka ve milis şeflerine bağımlı idi. Dahası, cephede düzenli ordu dönemi de başlatılmış değildi. Böylece koşulların getirdiği esprinin bir mantığı sonucu Şefik Bey, hukuken değil ama, fiilen Demirci Efe'nin nüfuzu altında kaldı. Herhâlde, bir komutan için çok can sıkıcı bir görüntü olmalıydı. Bununla birlikte, Demirci Mehmet Efe'nin kendi silâhı ile Albay Tevfik Bey'i

Levent Sahverdi Arşivi

öldürmesi ve aynı yazgıyı diğerlerinin yaşaması sahneleri karşısında, Şefik Bey'in suskun ve etkisiz kalması kendisi adına kuşkusuz olumlu bir durum olamazdı. Ayrıca Şefik Bey'in anı-inceleme niteliğindeki eserinde, olaylarla ilgili olarak Demirci Efe'yi mazur gösterip Denizli halkını "irticacılık" ile suçlaması, kendisinin tarih karşısındaki sorumluluğunu hafifletmemektedir.

Sonuç olarak, Denizli olaylarının seyrinden de anlaşılacağı gibi, yetkili kişilerin toplumsal karışıklıklar esnasında sorumluluktan kaçtıkları ve görevlerinin gerektirdiği duyarlılığı gösteremedikleri yargısına varmaktayız. "Benzer nedenler benzer sonuçları doğurur" kuralı gereği, eğitimsiz ve sayıları azımsanamayacak malzemenin, otoritesizlik ortamlarından beslenerek nasıl tehdit öğesi olabileceğini de çağrıştırmaktadır bu inceleme. Ayrıca yöneticilere ve çağdaş insana, toplumsal nitelikteki tarihsel ya da çağdaş konularda bir perspektif sunmaktadır; tarihi yeniden yaşamamak için...

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ASKERÎ POLİS TEŞKİLÂTI İSTİHBARAT RAPORLARINDA BATI CEPHESİ'NDE YUNAN ASKERÎ HAREKÂTI VE ZULMÜ

Dr. HAMİT PEHLİVANLI

Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin hayâlperestliği ve uzağı görememeleri yüzünden büyük bir savaşın içine itilmişti. Hazırlıksız ve birçok eksikle girilen I. Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu büyük fedakârlıklar göstererek İtilâf Devletlerini uğraştırmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin direnmeleri, hatta zaferleri, müttefiklerinin İtilâf Devletleriyle antlaşmalar yaparak sahneden çekilmeleriyle boşa gitmiştir. Çaresiz kalan Türkler de, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak yenilgiyi kabul etmişlerdi. Bu yenilgi, asırlardır Türklerin hâkimiyetinde bulunan Anadolu'nun yer yer düşman işgali altına girmesi sonucunu doğuracaktır. Zaten I. Dünya Harbi sıralarında batılı emperyalist devletler, Osmanlı topraklarını paylaşma plânları yapmışlar ve bu maksatla bazı antlaşmalar da imzalamışlardır. İtilâf Devletleri arasında en güçlü durumda olan İngilizler, Anadolu'nun taksimi ve işgalinde Yunanlıları kullanmayı plânlamıştı. Amaçları uğruna kullanacağı Yunanlılara, Batı Anadolu'da bazı Türk topraklarını vermeyi vaat etmişti. Yunanlılar, İngilizlere hizmetleri karşılığında onların kendilerine vermeyi vaat ettikleri toprakları elde etmek üzere 22 Haziran 1920'de altı tümenlik bir kuvvetle üç yönden Anadolu içlerine doğru ileri harekâta geçtiler. Yunanlılar üç tümen ile iki koldan Akhisar-Soma yönünde, iki tümen ile Salihli yönünde; bir tümen ile Aydın Cephesi'nde harekete geçtiler.

İki tümenle Salihli, Alaşehir, Uşak istikametinde ileri harekâta geçen Yunanlıların durumunu, Ankara Hükûmeti yakından takip ediyor ve tedbirler almaya çalışıyordu. Ankara Hükûmeti'nin ilk istihbarat teşkilâtı olan Askerî Polis Teşkilâtı bu konuda hükûmete en büyük desteği sağlıyordu. Yunanlıların harekâtını takip etmek üzere Uşak ve çevresinde görevlendirilen Askerî Polis Teşkilâtı ajanının, bölgede yapılan zulüm, işkence ve askerî durum ile alâkalı olarak yaptığı tespitler şöyledir:

Uşak Cephesi: Garp Cephesi Askerî Polis Teşkilâtı Başkanlığı'nın 13 Ekim 1920'de, Cephe Komutanlığı'na verdiği rapora göre durum şöyledir:

Levent Sahverdi Arşivi

29 Eylül 1920'de Uşak çevresini işgale başlayan Yunanlılar, Uşak istasyonunun 2-3 km. güneyinden başlayarak, tren hattının 2-5 km. doğusundaki sırtları ele geçirmişlerdir. Kuyucak (Uşak'ın güneyinde) mevkiinin 3 km. güney doğusundaki tepelerde, üç makineli tüfek ve 150 Yunan piyadesi mevzilenmiştir. Uşak istasyonunun 2,5 km. güneydoğusuna ise, 7,5'luk bir top yerleştirilmiştir. İstasyon ile şehir arasındaki mezarlık karşısında ise, tahminen 300 kadar katır bulunmaktadır. Ancak, bu katırların hangi sınıf askere ait olduğu tespit edilememiştir. Uşak içerisinde şapkalarında 34 rakamı bulunan birçok asker bulunmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre 34. Alay Uşak'ta bulunmaktadır. Uşak merkezinde İkinci Fırka Komutanı Tuğgeneral Suluhopolos bulunmaktadır. Ağustos sonlarında Uşak'ı ele geçiren Yunanlılar, işkence ve zulümlerine devam etmişlerdir. Bu arada ekonomik, idarî bazı uygulamalarda da bulunmuşlardır. Uşak'tan dışarıya hububat sevki yasaklanarak, tamamı askere tahsis edilmiştir. Savaş yılları içinde Türk parasının değeri, Yunan drahmisine göre iyi durumdadır. Halk ve tüccar, Türk parasına daha çok değer vermektedir. Zira bir drahmi 12.5 kuruş değerindedir. Yunanlılar, şehirde ele geçirdikleri bütün hayvanlara el koymuşlardır. Bu hayvanlardan inek, koyun, keçiyi satmışlar; beygir ve öküz gibi hayvanları da orduda kullanmışlardır. Sadece Uşak'tan değil, civar köy ve kasabalardan da dışarıya hayvan sevkini yasaklamışlar; aksine hareket edenleri cezalandıracaklarını bildirmişlerdir. Uşak'ta bulunan bütün kahvehaneler meyhaneye çevrilmiştir.

29 Eylül 1920'den itibaren Uşak'a giriş için belge istenmeye başlanmıştır. Buna göre, çevre köy ve kasabalardan gelenler, Uşak'a girebilmek için "hüviyet ilmühaberi" getirmek zorundadırlar[1].

Halk, Yunan askerlerinin hırsızlığından çok şikâyetçidir. Uşak ve çevresini işgal eden Yunanlılar kundaktaki çocuktan, seksen yaşındaki ihtiyarlara kadar herkese zulüm, işkence yaparak öldürmekte ve eşyalarını yağmalamaktadırlar[2].

Uşak ile Alaşehir arasında Yunanlıların durumu ise şöyledir: Uşak-Alaşehir arasındaki tren köprülerinin tamamında, önemine göre bir veya iki manga "muhafız askeri" bulunmaktadır. Ayrıca tren istasyonlarında bulunan kumpanya barakalarında da birer, ikişer manga bulunmaktadır. İğneli istasyonunda önemli bir kıta bulunmakla beraber, Gubey (Ulubey) nahiyesinde iki tabur kadar Yunan birliği bulunmaktadır. Elvanlar istas-

[1] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 93.
[2] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 105.

Levent Sahverdi Arşivi

yonunda ordugâhı bulunan bir tümen kadar asker, tren hattının kuzeyinde olmak üzere yerleşmiş durumdadır. Topçu birliğine rastlanamamıştır. 600 kadar katır, 90-100 katırdan oluşan gruplara ayrılmış şekilde bulunmaktadır. İnay-Elvanlar arasındaki tren köprüsü tahrip edilmiş durumdadır. Onarım sürmekte ve kısa zamanda bitirmek için çalışılmaktadır. Tren bu kısımda aktarma yapmak zorunda kalmaktadır. Yunanlılar, köprünün Elvanlar tarafına bol miktarda erzak ve zahire geçirmişlerdir. Örneğin soğuk günlerde askere verilmek üzere 150 fıçı kanyak temin edilmiş ve asker başına 150 gram verilmesi hesap edilmiştir[3].

Alaşehir Cephesi: Burası Kolordu merkezidir. General Nider, karargâhı ile burada bulunmaktadır. Ekim 1920 başlarında şehirde bir alay kadar Yunan askeri bulunmaktadır. Efzun askerinden de bir tabur kadar bulunmaktadır. Yunanlılar, Alaşehir ve köylerinde halka zulüm ve işkence yapmakta kadın ve kızların ırz ve namuslarını kirletmektedirler. Alaşehir, işgal sırasında gerek yerli Rumlar ve gerekse Yunanlılar tarafından yağma ve tahrip edilmiştir. Uşak-Alaşehir arasındaki dağlarda dolaşan kaçak Yunan askerleri köyleri basarak soymaktadırlar. Yunan komutanları Alaşehir'de basit ekonomik bir takım tedbirler alarak bazı mallara çok düşük fiyatlar (narh) koymuşlardır. Örneğin sadeyağın kıyyesi (okka da denir ve 1282 grama tekabül eder) 150, yumurtanın tanesinin ise 1,5 kuruştan satılması zorunludur. Köylüler bu yüzden şehre herhangi bir mal getirmeyi istememektedirler. Şehre girişleri kontrole alan Yunan subayları, Türkçe bilen askerleri aracılığı ile, Pazar günü şehre gelen köylüleri kontrol ettirerek, ellerindeki yağ, yumurta ve diğer malzemeleri almakta ve çok az para vermektedirler. Yerli Rumların teşvikleri sonunda Yunanlılar, şehrin ortasında masalar kurarak bayraklarla donatmışlar ve Venizelos ile ordu şerefine akşama kadar çalgı çalmış ve içki içmişlerdir. Alaşehir-Kula arasındaki şose, 15 km.'ye kadar, Türk esirlerine tamir ettirilmiştir. Sayıları altmış-yetmiş kadar olan bu esir askerler başka işlerde çalıştırılmak üzere, 2 Ekim 1920'de Uşak'a gönderilmişlerdir. Kula'nın 5 km. güneyinde bulunan bir çeşme yakınındaki iki çadırda yirmi kadar Yunan askeri bulunmakta ve bunlar o çevredeki koyun sürülerinden hergün ikişer, üçer tane almaktadırlar[4].

[3] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 93-1, 2,3; *Türk İstiklâl Harbi* II. c. 2. Kısım, Ankara 1965, s. 317.

[4] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 93-1, 2, 3; Kâmil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Ankara 1982, s. 104-110.

Levent Şahverdi Arşivi

Kula ve Çevresi: Kula'nın girişinde bir manga, şehirde ise elli-altmış kişilik Yunan kuvveti bulunmaktadır. Şehrin ilk işgali sırasında kuvvetleri önce H. Polidesi, daha sonra Papa Dunkunas isimli, rütbeleri tespit edilemeyen iki Yunanlı subay yönetmiştir. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da birçok yer, hatta ekmekçi dükkanları da dahil meyhaneye çevrilmiştir. Silâh toplamak bahanesiyle birçok insan tutuklanarak hapse atılmışlardır. Yunanlılar halkın moralini bozmak için propaganda yaparak Uşak'ın işgali sırasında oniki top, doksan vagon, beş makine, üçyüz esir ve çok miktarda silâh ve cephane aldıklarını söylemektedirler. Kula'dan, Demirci'ye giden Yunan kuvvetleri, Kula-İncikler-Sırçalar-Demirci yolunu takip etmişlerdir. Yunanlılar, yolları üzerindeki köylülere çok eziyet etmişler, silâh ve cephanelerini taşıtmışlardır. Özellikle Uşum, Ahdler köylerini yağmalamışlardır. Çatalok köyünde yirmiyedi Müslüman gencini katletmişlerdir[5].

Demirci ve Çevresi: Buraları işgal eden Yunanlılar, her yerde yaptıkları gibi burada da yağma ve hırsızlık yapmışlar, üçyüz kadar Müslüman kadın ve kızının namusunu kirletmişlerdir. Çevredeki yaş meyve ve diğer mahsulün tamamının harap edildiğini, 6 Ekim 1920'de Demirci'ye gelen Askerî Polis Ajanı bizzat tespit etmiştir. Bir kısım muhafız Yunan askeri bırakan asıl birlikler, şehri terk etmişlerdir. Geride kalan muhafızlar da daha sonra Demirci'den ayrıldıklarından, Demirci'de Ekim 1920 ortalarında Yunan askeri kalmamıştır. Şehirde kaymakam yoktur. Onun yerine bir jandarma subayı görevlendirilmiştir[6].

Simav ve Gördes Çevresi: Simav'ı işgal ve tahrip eden Yunanlılar, burada fazla kalmayarak bir kısmı Gördes'e, bir kısmı da Salihli'ye doğru gitmişlerdir. Simav'ın 12-15 km. doğusunda (Gördes yönünde) ve şose tarafında bir-iki tabur Yunan askeri yerleşmiştir. Erzaklarını da Gördes'ten getirmişlerdir. Bu askerlerin, sonra Simav'a getirilecekleri de duyulmuştur. Gördes'te büyük bir alay bulunmaktadır. Gördes'te, hamam (kaplıca), kahveler ve hanlar yıkılarak, kiremit, tuğla, tahta v.s.leri alarak kendi askerlerine mevzii yapmaktadırlar. Ayrıca şehirdeki evler birer ikişer işgal edilmektedir[7].

Anadolu'da 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan Yunan yayılmacılığı hızla devam ederken, yukarıdan beri anlattığımız zulüm ve iş-

[5] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 93-1, 2, 3; Kâmil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Ankara 1982, s. 37-38.

[6] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 93-1, 2, 3; Kâmil Su, a.g.e., s. 49.

[7] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 93-1, 2, 3;

Levent Sahverdi Arşivi

kenceler de Yunanlıların imha politikasının birer parçası olarak her geçen gün artıyordu. Ve Yunan idaresine geçen her Türk toprağında, hemen o gün göç başlıyor, geride harabelerden başka bir şey kalmıyordu. Yunan işkence ve zulmünün bir başka örneğine dünya tarihinde pek az rastlansa gerektir[8]. Öyle ki, Yunanlıları Anadolu'nun işgaline teşvik eden İngilizler bile, yapılan zulüm ve işkencelere dayanamamışlar ve "Tahkik Komisyonları" kurdurarak bu olaylara bir son vermek lüzumunu hissetmişlerdir. İşte bu amaçla Eylül 1920'de, bir İngiliz Heyeti'nin Yunan işgali altındaki bölgelere geçerek yerli halka, Yunanlıların zarar verip vermediklerini araştırdıkları ve ihtiyar heyetlerinden belgeler istedikleri, Askerî Polis Teşkilâtı'nın ajanlarınca tespit edilmiştir. Tahkik Komisyonları, Yunanlıların İslâm köylerinde bütün harmanlara, bağ ve bahçelerinin ürünlerine el koyduklarını, köyleri yaktıklarını, halkı göçe tâbi tuttuklarını ve boşalan köylere Hıristiyanları yerleştirdiklerini yerinde görerek, raporlar düzenlemişlerdir[9].

İngilizler "Tahkik Komisyonları" aracılığı ile olayları araştırır, çözümler ararken Türkler de boş durmamışlardır. Yunanlıların zulüm ve işkenceleri çeşitli gazetelerle ve beyannamelerle Türk halkına duyurulmaya çalışılmıştır. Ancak, olayların önemini kavrayamayan bir kısım halk, bu yayınların propaganda olduğuna veya abartılmış olduğuna inanmaktadır. Hatta bunlar, olayların doğruluğuna inanan bir kısım halkın, fikir ve düşüncelerinde de şüpheler uyanmasına sebep olmaktadırlar.

İşgalci güçlere karşı halkın tepkisini ve direnme gücünü kıracak olan bu tarz düşünce ve fikirlerin zararını önlemek için, bazı tedbirler düşünülmüştür. Askerî Polis Teşkilâtı Genel Merkezi, bu önlemler arasında, kaza ve nahiyelerden heyetler teşkil edilerek, Yunanlıların yaptıkları işkence, zulüm ve tahribatı yerinde göstermeyi plânlamıştır. Bunun "... efkâr ve maneviyat üzerinde pek mühim tesirler hasıl edeceği..." kanaatindedirler. Ayrıca ajanların, Yunan işkence ve zulmü ile ilgili gönderdikleri istihbarat raporlarını "beyanname" şeklinde düzenleyerek yayınlamayı ve böylece halkı aydınlatmayı da düşünmüşlerdir[10]. Yine Yunan zulüm ve iş-

[8] *Türk İstiklâl Harbi,* II. cilt, 2. Kısım, Ankara 1965, s. 141-142. Ayrıca yabancı gözü ile Yunan zulmü için bkz.: Grace M. Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası* (Tercüme eden: İbrahim S. Turek) 1973, s. 68 v.d.; Yücel Özkaya, Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolu'nun ve Kamuoyunun Durumu, *Atatürk Yolu,* Sayı: 5, Mayıs 1990, Ankara 1990, s. 157.

[9] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 36; *Türk İstiklâl Harbi,* II. cilt, 2. Kısım. s. 142.

[10] ATASE Arşivi: K. 687, D. 141, F. 16-2.

Levent Sahveral Arşivi

kencesini belgelemek ve icap eden yerlere göndermek ve halka göstermek üzere, işgâl edilen ve yakılıp, tahrip edilen yerlere, fotoğraf çekecek memurlar da gönderilmiştir[11]. Böylece olayların gerçeğini göremeyerek, Millî Mücadele'ye karşı çekimser duranların fikir ve düşüncelerinin değişmesi sağlanacak, işgalcilere karşı millî birlik ve beraberlik pekiştirilecekti.

Askerî Polis Teşkilâtı elemanları düşmanın her türlü harekâtını imkânları ölçüsünde takip etmişlerdir. Ajanlar işgal bölgelerine geçerek, Yunanlıların çok yakınlarına kadar sokulmuşlar mümkün olduğu kadar onların düşüncelerini, plânlarını öğrenmeye çalışmışlardır. Öğrendikleri bilgileri ilgili makamlara zamanında ulaştırarak işgalci düşmana karşı tedbirler alınmasına yardımcı olmuşlardır. Yunan zulüm ve işkencesini yerinde görerek bilgileri Ankara'ya ulaştırmışlardır. Hükûmet de bunları Türk ve dünya kamu oyuna çeşitli vasıtalarla duyurmuştur. İstihbarat elemanları Yunan işgali karşısında halkı şuurlandırmak, direnişlerini teşkilâtlandırmak yanında, halkın maddî, manevî durumunu tespit ederek hükûmetin tedbirlerinde isabetli kararlar almasına yardımcı olmuşlardır. Askerî Polis Teşkilâtı elemanlarının raporlarında bildirdikleri Yunan zulüm ve işkencesini, daha sonra yayınlanan yerli ve yabancı kaynaklar doğrulamıştır. Bu da kısıtlı imkânlarla çalışan Teşkilât'ın başarı hanesine kaydedilecek bir husustur.

[11] ATASE Arşivi: K. 680, D. 118, F. 136.

Levent Sahverdi Arşivi

İŞGAL KUVVETLERİ BAŞKOMUTANI GENERAL HARİNGTON'UN ELE GEÇEN GİZLİ RAPORU

Yayına Hazırlayan : SADİ BORAK

Bu rapor, Büyük Zafer öncesi ve sonrasının Müttefikler arası kapalı kapılar ardında geçen gizli plân ve görüşmelerini kapsamaktadır. İstanbul'daki gizli teşkilâtımız tarafından başarılı bir plânla çalınmış, Ankara'daki Genelkurmayımıza gönderilmiş, İngiltere Harbiye Nezareti'nin eline geçmeden 1923 yılında "Ayın Tarihi" dergisinde yayımlanmıştır. Raporda, bilinenler yanında pekçok da bilinmeyen olaylar ve plânlar vardır. Olay, zamanında İngiltere için büyük bir skandal olarak nitelenmiştir. Hazırlanan bu rapordan, İstanbul'da İngiliz Gizli Servisi arasına sokulan bir Türk casusu tarafından Felah ve M.M. gruplarımız haberdar edilmiştir. Şifreye tahvil edilen rapor, Gizli PERE Merkezi tarafından Ankara'ya yazılmıştır. "Ayın Tarihi" resmî bir yayın olduğu ve satışa verilmediği için rapor, 68 yıl sonra ilk kez kamuoyuna sunulmaktadır.

İstanbul, 2 Ekim 1923
İngiliz Umumî Karargâhı

Londra Harbiye Nezaretine

Devletmeâp!

İngiliz kıtalarının Türkiye'de 1920 Kasımından 1923 Ekimine kadar olan faaliyeti hakkında işbu raporumu takdim etmekle kesb-i şeref eylerim.

Bu devir, yakın-şark gibi müşkül bir meselenin ilgi çekici birçok safhalarını içine almaktadır. Bu safhaların bazısında vaziyet pek emniyetsizdi; hattâ muhasemat başlıyacak gibi görülüyordu.

İngiliz kıtalarının bu müşkül ve buhranlı devri başarı ile geçirdikleri için kendimi mutlu sayıyorum. Bununla beraber başlangıcını 1920 yılının meş'um bir safhasını teşkil eden bu devrin ilk devresini burada özetleyeceğim.

İlk hafta içinde aşağıdaki olaylar cereyan etmiştir:

1 — İstanbul'a feci bir halde sığınan Verengel Ordusu'nun çözülmesi,

Levent Sahverdi Arşivi

2 — Kars'ın sukutu,

3 — Venizelos'un düşürülmesi,

Bütün bunların vaziyet üzerinde büyük etkisi olmuştur: İstanbul'a geniş çapta Rumların gelmesi, onların iaşe meselesini pek müşkül bir hale sokmuştur. Her ne kadar bu vazifeyi Fransızlar üzerlerine almışlarsa da onlara başka taraflardan da mümkün olan yardımın yapılması insanî bir lüzum halini almıştır.

İngiliz ordu ve donanması ise bu âli-cenâbane yardıma katılmıştır. O vakit Müttefikler arasında kararlaştırılmış bir anlaşma gereğince İngiliz ve dört Hint taburu miktarına indirilmişti. Bundan başka Yunan Ordusu'nun İzmit'teki 11. Tümeni ve Cezayir Bahrisefit Alayı'nın 204. Taburu emrim altındaydı. Fransız kuvvetleri altı, İtalyan kuvvetleri bir taburdan kuruluydu.

General Paraskevupulos, Bursa'nın ve Doğu Trakya'nın Yunan Ordusu tarafından işgaliyle sonuçlanan harekâtı icra eylemişti.

Türk Ordusu'na gelince: Türk Millî Ordusu o zaman henüz doğuyordu.

Ordu, faal ve vatansever reislerin idaresinde muharip kuvvetlerden teşekkül ediyordu. Başlarında Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu. Oysa bu kuvvetler hiçbir zaman ciddiye alınmıyordu.

Şurası da kaydedilmelidir ki gerek Ankara'da, gerek İstanbul'da Sovyetlerin tesirleri o zamandan beri hissedilmeye başlanmıştı. O zaman Müttefik kıtalarının emniyetine zararlı bazı şahısların tevzifini emretmek zaruretinde bulundum. Bunlar arasında, Bursa'ya sevk edilen Bolşevik propagandacıları da vardı.

1920 kışı ve 1921 baharı sıralarında İstanbul'da vaziyete hâkim olmaya başladık. Fakat Türk Millî Ordusu kuvvetçe çoğaldıkça ve teşkilât itibariyle düzeldikçe Ankara'da Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan kovmaya ve Müttefikleri İstanbul'u tahliyeye mecbur etmeyi hedef tutan bir kuvvet teşkil edilmekte olduğunu artık görüyordum.

Ciddî harekât için Yunan Ordusu'nun liyakatine tam güvenim olmadığı için vaziyeti İmparatorluğun Genelkurmay Reisi'ne (Müteveffa Henry Vilson'a) ve Harbiye Nezareti'ne izah etmek üzere Londra'ya gitmek üzere mezuniyet istedim ve gittim. Bu hususta ileriye sürdüğüm düşüncelerim 26 Mayıs 1921 tarihli bir muhtırada izah edildi. Bu muhtırada İstanbul'daki İngiliz kıtalarının hakikî ve muayyen bir maksadı olmadığı da belirtildi.

Fikrime göre İngiliz kuvvetleri kendi iradesini kabul ettirmeye yeterli değildi. Yalnız, bandıramızın açılmış tutulması için de pek fazla idi: Bu fikrimi hiçbir za-

Levent Sahverdi Arşivi

man değiştirmedim. Onun için, sırf askerî sebeplere dayanarak İngiliz kıtalarının İstanbul'dan alınmasını, adı geçen muhtıramda tavsiye ediyordum.

Venizelos'un düşmesinden sonra Yunan Ordusu'nda yapılan mütemadi değişikliklerden dolayı bu ordunun ciddî harekât için ne dereceye kadar liyakatli olabileceğinden daima şüphe ediyordum.

Fikrime göre asker iyi idi. Fakat Yunan Yüksek Kumanda Heyeti ve Genelkurmayı'nın (genelkurmayın birçok üyesi tecrübeden mahrumdu) geniş mikyasta harekâtı -bilhassa ciddî bir mâni karşısında- muvaffakiyetle neticelendirebileceğine kanaatim yoktu. 1922 senesinin son ayları beni bu tahminlerimde haklı çıkardı.

Eskişehir'in işgalini hedef tutan harekâtın suya düşmesinden sonra bu şehir ve Afyonkarahisar, daha sonra, iyi icra edilen bir taarruz neticesinde işgal edilmişti. Ondan sonra Yunan Ordusu Ankara'nın işgalini hedef tutan yeni harekâta başladı. Bu hususdaki taarruz plânı iyi hazırlanmıştı. Fakat bu plânın başarıya ulaşması için tecrübeli kumanda heyeti ve kurmay lâzımdı. O zamana kadar Yunan Ordusu mağlûp edilmemişti. Fikrimce, Ankara'ya karşı harekâta karar vermek ciddî bir hata idi.

Çünkü Ankara'nın işgali bile Türk Ordusu'nun savaş meydanında mağlûbiyetini temin edemezdi. Diğer taraftan, üssünden o kadar uzaklaşmış bir ordunun iaşe ve donatımı meselesi zor olacaktı. Bunun için de tamamen tecrübeli bir kurmay heyetine lüzum vardı.

Yunan taarruz plânı yukarıda söylediğim gibi, parlaktı. Fakat Sakarya'nın doğusunda durmaya mecbur kalınca Yunan Ordusu'nun değeri Türklerce de anlaşıldı. Fazla olarak levazım hizmetlerinde de karışıklıklar çıktı. Esasen Kurmay Heyeti gerekli sevk-ül-ceyş manevralarını icraya muktedir değildi ve Yunan Ordusu eski hatlarına çekilmeye mecbur kaldı. Bunu, ciddî değişikliklere uğramayan bir devre takip etti. Her iki muhasım taraf kuvvetleri hemen hemen müsavi idi. Bu iki muhasım taraftan hiçbiri diğer tarafa katî darbeyi indirmek kuvvetinde değildi.

Yunan Ordusu, tabii olarak, başarısızlığından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı. Diğer taraftan Türk Ordusu, daha büyük bir itaat ve daha iyi bir donatımla Yunan Ordusu'nu mağlûp edeceğini anlamıştı. Başka bir deyimle söyleyelim, iki muhasım ordudan birinde muayyen bir maksat vardı. Diğeri o maksattan mahrumdu.

O devreyi, Türk makamlarının ordularını donatmak hususunda büyük mesai sarf ettikleri bir devre takip etti. Hiç şüphe yoktur ki muhtelif kaynaklardan Türk Ordusu'na çeşitli birçok levazım verildi. İngilizler bu devre esnasında iki muhasımdan hiçbirine bir şey vermemek suretiyle tamamen tarafsız kalmışlardı. Burada ilâ-

Levent Şahverdi Arşivi

ve etmekliğim lâzım geliyor ki o zaman emrimdeki 11. Yunan Tümeni'yle "Cezair-i Bahrisefit" Alayı 3-4 taburunun, İngilizlerde bir ihtilât hâsıl olmamak üzere, iadesini talep ettim. Bu istidam kabul edildi.

1921 Temmuzunda Müttefik Kuvvetleri Başkumandanlığı bana tevdi edildi. Fransız kıtaları hemen bize müsaviydi, İtalyan kıtalarının miktarı bizimkilerden çok azdı. O zamandan beri arkadaşlarım General Monbelli ve General Charpi'nin yardımiyle İstanbul'da kanunun hükmünü ve emniyetini temin eden birçok tedbirler aldım. Fakat zaman geçtikçe teşebbüs Türklerin eline geçiyordu.

Yunan maliyesi iflâsa doğru gidiyordu. Yunan askerlerinde hoşnutsuzluk belirtileri başlamıştı. Yunan Ordusu'nda arasıra parti hislerinden doğan hoşnutsuzluklar yayılıyordu. Ordunun da ciddî harekât için hazırlanmasına hiçbir gayret sarf edilmiyordu. 1922 baharında Yunanlıların, ordularını silâh altında tutmakta büyük zorluklarla karşılaştıkları meydana çıktı.

Yunanlılar, 1922 Martında meseleye, memnunluk verici bir hal sureti bulmak için Müttefiklere mezuniyet verdiler. Müttefiklerin Paris Konferansı'ndaki kararları böyle bir neticeye bağlanacağı umuluyordu. Fakat hatırlanacağı gibi Türkler o şartları kabul etmediler. O konferansın Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu tahliyesi ve Türk idaresinin teessüsü hakkındaki projeleri tahakkuk edemediğine her zaman müteessif olacağım.

Eğer projeleri tahakkuk etseydi Anadolu ve İzmir bugünkü harap hale gelmezdi.

O zaman Haci Anesti Yunan Ordusu'nun Başkumandanlığı'na tâyin edildi. Anesti cepheyi teftiş ettiği zaman ordunun İzmir etrafındaki müstahkem hat yakınına çekileceğini askerlere ihsas ve ima ettirdi. Aynı zamanda İstanbul'u bir darbe ile işgal etmek üzere Anadolu'daki ordunun bir kısmını Doğu Trakya'ya nakliyordu. Fikrime göre bu, fena fikrin mahsulü bir proje idi ve hiçbir başarı ümidi taşımıyordu.

Haci Anesti'nin bu fikri hakkında kesin bilgi alınca bir beyanname neşrederek, İstanbul hakkında herhangi bir hareketin, 1921 Mayısında Müttefik Komiserleri tarafından tâyin edilen tarafsız bölgeye herhangi bir tecavüzün Müttefik kıtaları tarafından mukabeleye mâruz kalacağını Yunanlılara bildirdim ve aynı zamanda İzmit Körfezi'ndeki İngiliz kıtalarını Çatalca'ya sevk ederek General Charpi'nin emrine verdim. Fransızlar da o zaman üç piyade taburundan ve bir süvari alayından mürekkep bir takviye aldılar. Bu tedbirler meyvesini verdi. Yunanlılar, tasarladıkları taarruzu icra etmediler. Türkler, taarruz icra etmek üzere Yunanlıların

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet göndermelerinden istifade ettiler. Plânları pek parlak oldu ve Afyonkarahisar sahasında büyük bir şiddetle tatbik ve icra edildi.

Türklerin bir muvaffakiyet kazanmaya çalıştıkları söylendi.

Türklerin bu harekâtı ne dereceye kadar evvelden karar altına almış oldukları şüphelidir.

Yunan Ordusu'nun güney grubu yarıldı, artık müdafaaya muktedir olamadı ve tarihin en büyük çöküntülerinden biri olarak Anadolu'dan denize döküldü. Bununla beraber Yunan Ordusu'nun kuzey grubundan bir kısmına, Trakya'ya salimen geçmeye muvaffak olduğu için, takdirname vermek gerekir.

Türkler, tabii olarak başarılarından cesaret alarak dikkatlerini, Anadolu'daki Müttefik kıtaları üzerinde topladılar.

O zaman bu kuvvetler münhasıran İngilizlere aitti. Emrim altında yalnız Çanakkale'de Küban Alayı'nın bir taburu ve İzmit Yarımadası'nda iki tabur bulunuyordu. Müttefiklerin birlik ve beraberliğini göstermek için Çanakkale'ye ve İzmit'e Fransız ve İtalyan müfrezeleri göndermelerini İtalyan ve Fransız komiserlerinden rica ettim. Bu dileğim hemen kabul edildi. Ben de evvelkine benzer bir tebliğ çıkardım. Fransız ve İtalyan hükûmetleri ise bu tebliği uygun görmediler. Ve Anadolu'daki müfrezelere geri çekilmek emri verdiler.

İstanbul'un hakikî müdafaası Boğaziçi'nin 10 mil doğusunda Maltepe Dudullu müdafaa hattından ibaretti ve Müttefik kıtaları tarafından hazırlanmıştı.

Fransız ve İtalyan hükûmetlerinin, kıtalarından hiçbirisinin Boğaz'ın Asya sahilinde kullanılamaması hususundaki kararları durumu pek zorlaştırdı. Çünkü emrim altındaki İngiliz kuvvetleri gerek Çanakkale'nin, gerek İzmit Yarımadası'nın müdafaasına -bilhassa ciddî bir taarruz karşısında- kâfi değildi. O sıralarda Türklerin bu iki noktaya karşı kuvvet topladıkları anlaşılmıştı.

Çanakkale'deki mevki, mahallinde mevcut kuvvetlerle takviye ettim. Evvelce Çatalca'ya gönderilmiş olan kuvvetleri de geri aldım. Bununla beraber İngiliz kuvvetleri yine de yetersizdi. Hatta diyebilirim ki tehlike önümüze çıktığı zaman karşı koyacak kuvvetlerim yoktu. Onun için takviye kıtalarının gelmesine kadar mevkilerimizi muhafaza konusunda lâzım olan vasıtaların tedariki büyük gayretleri gerektiriyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

9 Eylül'de Çanakkale Müdafaası'nın tanzimini Albay Satel Gourt'a tevdi ettim; vaziyet vehamet peyda ediyordu. Bu albayın emrinde yalnız bir piyade taburu, bir süvari bölüğü ve bir sahra top bataryası bulunuyordu.

Az bir müddet içinde Malta'dan iki taburluk bir takviye aldı. Bu küçük kuvvetin faal ve muktedir komutanının idaresiyle ve tel örgüleri vücuda getirmek üzere hizmet eden İngiliz donanması erlerinin yardımıyla yaptığı iş her türlü sitâyişe lâyıktır. Bu kuvvet pek üstün kuvvetler tarafından tehdit ediliyordu. O küçük kuvvetin takviyesi için Çanakkale'ye İskoçya muhafız efradından, diğer taburlardan, 17 ve 19. sahra top bataryalarından, 5. ağır top bataryasında ve Ruayal Garison Artiyeri'den mürekkep olan mevcut kuvvetleri gönderdim. Her saat geçtikçe mevkiimizin daha ziyade sağlamlaştığını hissederek müteselli oluyordum.

26 Eylül'de 28. Tümeni teşkil etmek ve mütemadiyen gelen takviye kıtalarını tesellüm ve yerleştirmek üzere General Marden'i Çanakkale'ye gönderdim. General Marden kuvvetlerini derhal ileri sürerek küzeye doğru arazi işgal etti ve Nara Burnu'nu setretti ki bunun çok faydası olmuştur. O sıralarda Müttefiklerin notası verilmiş ve Mudanya Konferansı belirmeye başlamıştı. Ben, hiçbir çarpışmaya meydan verilmemesi arzusundaydım ve bu arzu sevkiyle lâzım gelen emirleri verdim.

Fakat Türklerin hareket hattı az kaldı durumu değiştiriyordu. Türklerin maksadı İngiliz kuvvetlerini kendi mevkilerinde hareketsiz bulundurmaktı. Süvari cüz-i tamlarından mürekkep olan askerlerinin vaziyeti ciddî telâkki etmedikleri ve bize önem vermedikleri anlaşılıyordu. Sonradan bu süvari kuvvetleri piyade kuvvetleri tarafından değiştirildi. Bu kuvvetlerin, karşısındakilere çarpışmaya davet etmek emrini almış oldukları âşikârdı.

Vaziyet fevkalâde buhranlı bir hal aldı. İngiltere kıtalarının her subayı, her eri Mudanya Konferansı'na hâdisesiz varmak hususundaki arzumun husule gelmesine elinden gelen gayreti sarf etti. Emrim altında bulunan General Marden tahriklere karşı sabır ve tahammülün son derecesini de geçtiğimizi ve çarpışmaların başlamasına ramak kaldığını bana iki defa telgrafla bildirdi.

Ben de kendisine, uygun göreceği her tedbirin alınmasını münasip gördüğümü bildirdim. Bir sabah, çarpışmaların başladığı hakkındaki haberi bekliyordum.

General Marden'in ve onun emrindeki subayların bu zor durum içinde görevlerini nasıl yaptıklarını takdir edecek kelime bulamıyorum. İngiliz kıtalarının soğukkanlılığını, tahammülünü ve itaatini tasvir ve takdir etmek üzere ciltlerle yazı yazmak lâzım. Bu durumu İngiltere Hükûmeti'ne bildirdim: Aynı zamanda askerlerini tarafsız bölge dışına çekmek üzere Türk Ordusu Komutanı'na bir nota göndermek selâhiyetini aldım.

Levent Şahverdi Arşivi

Adı geçen notada, Türk askerleri çekilmediği takdirde ateş açılacağını bildirdim. Fakat Mudanya Konferansı görüşmeleri başlamak üzere bulunduğu için bu notanın gönderilmesine lüzum kalmamıştı. Bu notanın gönderilmemesi barışın menfaatine ve benimle beraber hükûmetimin de arzusuna uygun olduğu fikrindeyim.

Bununla beraber Çanakkale'den çoluk çocuk ve ihtiyarların çekilmelerini emrettim. Bundan sonra İngiltere Hükûmeti'yle ve Estern Kumpanyasi'yle temasa geçerek İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan kabloyu Asya sahilinden Avrupa sahiline naklettirdim.

Bu tedbir pek faydalı oldu. Çünkü kablonun naklinden 48 saat sonra Anadolu sahilindeki telgraf tesisleri Kemalistler tarafından tahrip edildi.

Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922'de başladı ve 11 Ekim 1922'de imza edilen protokolla sona erdi.

Konferansın devamı müddetince mütemadiyen piyade ve topçu kıtaları geliyordu. Donanma da mühim surette takviye edilmişti. Ehemmiyetli bir uçak kuvveti de hazırlanmakta idi.

Bu konferansın teferruatiyle meşgul olmayacağım. Askerî olan bu konferansın Müttefik generalleriyle İsmet Paşa arasında, Yunan Ordusu'nun Trakya'dan çekilmesi lâzım gelen hattın tâyiniyle meşgul olacağı malûmdu.

O vakit ben, konferans şayet kesintiye uğrarsa askerî tedbirlerimi tamamlamak üzere Ayrondok zırhlısiyle İstanbul'a döndüm. Ertesi günü Kariofort zırhlısiyle Mudanya'ya döndüğüm zaman, adıgeçen zırhlı üzerinde vuku bulan toplantımızda arkadaşlarım, durumun barışa doğru yöneldiğini ve bazı askıdaki meseleler hakkında anlaşma hâsıl olursa İsmet Paşa'nın protokola imza edeceğini bana bildirdiler.

Bununla beraber ben pek ümitli değildim. Çünkü, Çanakkale ve Boğaz içinde İngiliz kıtalarının güvenliğini sağlamak ve Doğu Trakya'ya geçecek Türk jandarma kuvvetinin muayyen bir miktarda olması noktalarında ısrar etmek hususunda hükûmetimden katî emirler almıştım. Uzun bir tartışmadan sonra bir anlaşmaya vardım ve protokol 11 Ekim'de imza edildi.

Yunan Murahhas Heyeti, hükûmetinden talimat almadığı için imza edememişti. Mamafih biraz sonra beklediği talimat geldi. General Mazarakis'in başkanlığındaki Yunan delegasyonunun bulunduğu müşkül mevkii kaydetmek isterim.

Yunan heyetinin o ihtilâçlı dakikalara hakikî askerlere yakışır bir surette karşıladığını Müttefik generalleri takdir etmişlerdir. Arkadaşlarım General Charpi ve General Monbelli'nin bu konferans müzakereleri müddetince bana yaptıkları yar-

Levent Sahverdi Arşivi

dımdan ve o buhranlı dakikada Paris'e giden Lord Curzon'un ve İngiliz Hükûmeti'nin yardımlarından bahsetmek isterim.

Halbuki Mudanya'ya gelince İsmet Paşa'ya siyasî murahhasların da refakat ettiğini ve Paşa'nın, Müttefik generallerini, hükûmetlerinden aldıkları talimat dışında siyasî meselelerin müzakeresine sürüklemek istediğini anladım.

Türklerin bu teşebbüsüne ısrarlı şekilde muhalefet ettim. Birçok uzun ve zahmetli müzakerelerden sonra 9 Ekim'de İsmet Paşa'ya, yetkimiz dahilinde bulunan meseleler hakkındaki görüşlerimizin asgarisini belirten bir protokol projesini takdim ettik.

İsmet Paşa, hükûmetiyle istişare etmek üzere ertesi günü öğleye kadar müsaade istedi.

İsmet Paşa'nın müzakereleri idare tarzına da takdirlerimi beyan etmek isterim. İsmet Paşa başlangıçta ihtiyatkârlık göstermişse de sonradan şüpheleri zail olunca münasebetlerimiz tamamiyle dostane bir şekil almıştır.

20 Ekim'de toplanacağını tahmin ettiğim Lozan Konferansı müzakerelerinin başlamasına kadar vaziyetin sakin kalacağı ümidiyle Mudanya'dan geri döndüm. Fakat bu düşüncelerimde aldandım. Az sonra da yeni ve zor bir devre karşısında bulundum. Refet Paşa Doğu Trakya Valiliği'ne gitmek üzere İstanbul'a geldi.

Refet Paşa, Doğu Trakya'nın tahliyesi meselesini düzenlemek üzere Müttefik generalleriyle birçok görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerin birinde bizi "Sultan hükûmetinin kaldırıldığını" ve kendisinin "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına İstanbul'un idaresini eline aldığını" tebliğ etti.

Bu vaka bana bir ihtilâl devresi geçirdiğimizi hatırlattığı için hayretimi mucip olmuştur.

Yeni idarenin tesisi, İstanbul'da yabancı vaziyeti için fevkalâde gayrimüsait birtakım icraata da zemin hazırladı. T.B.M.M. Hükûmeti'nin nokta-i nazarı işgali hiçbir surette tanımamak merkezinde idi. Yalnız, kontrol hakkı olmayarak İşgal Kuvvetlerinin mevcudiyeti kabul ediliyordu. Bu vaziyet, Müttefik generalleriyle Refet Paşa arasında zincirleme bir mülâkat doğuruyordu. Ancak, büyük müşkülattan ve büyük sabır ve tahammülden sonra İstanbul'da bir çarpışma olmadan 30 Kasım 1922 tarihinde Lozan Konferansı müzakerelerinin başlamasına imkân hâsıl oldu.

Bu devre, geçirdiğimiz devrelerin hepsinden daha müşkül bir devre idi. Müttefik komiserleri; Refet Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi Hükûmeti namına hemen her gün, meselâ gümrük resminin artırılması, inzibat işlerinin Türk polisi ta-

Levent Sahverdi Arşivi

rafından görülmesi, karma mahkemelerin lâğvı, Düyun-i Umumiye'den bazı memurların azli, yabancılar için mutlaka lâzım bazı eşyanın ithalinin yasaklanması vesaire gibi yeni nizam ve hükümlerden dolayı endişe etmekteydiler.

Bu meseleler hakkında Müttefik komiserleri ve generalleri arasında birçok görüşmeler oldu. Bu görüşmelerde Müttefiklerin müttehit bir cephe göstermelerine karar verilmişti. Müttefik generalleri de, Refet Paşa ile görüşüp bu müşkülleri ortadan kaldıracak bir tedbir bulmaya çalışmaları hususunda talimat aldılar.

Ben, şahsen, sıkıyönetim ilânından evvel her tedbire başvurmak düşüncesindeydim. Çünkü bu, ne surette gelişeceğinin tahmini mümkün olmayan ciddî harekât icrasını gerektirecekti. Diğer taraftan İtalya ve Fransa hükûmetlerinin imdadına, ne dereceye kadar takviye kıtaları göndermeye amade olduklarına iyice vâkıf değildim. Bundan başka, düşman taarruzunun en büyük darbesine İngilizlerin maruz kalacakları ve İstanbul'da müttefik bir faaliyeti Çanakkale'de ve İzmit'te İngiliz kıtalarına bir taarruz sebebi teşkil edeceği muhakkaktı.

Bunun üzerine İstanbul'da sıkıyönetim ilânı pek ciddî harekâtın başlangıcı demek olacağını ve İstanbul'la İzmit'teki kıtalarımın, en başta gelen maksadımı teşkil eden Boğazların müdafaasına mahsus ihtiyat kuvvetlerini teşkil ettiklerini komiserlere izah ettim. Binaenaleyh, İstanbul'u müdafaa etmek mevkiinde değildim.

Eğer Müttefik kıtaları tarafından bir yardıma mazhar olmasaydım -o zaman vaktinde takviye kıtaları gelmesi imkânsızdı- Gelibolu'ya çekilmeye mecbur olacaktım ki o takdirde bütün Hristiyan ahali bir paniğe uğrayacaktı. Olacakları evvelden keşif ve tahmin etmek de mümkün değildi. O zaman İstanbul'da 350 bin kadar Hristiyan nüfus vardı. Bundan başka, o vakitler İstanbul'da büyük bir asabiyet vardı. Hristiyanların da bizim himayemize güvendikleri nazara alınmalıdır.

Diğer taraftan sıkıyönetim ilânı, aynı zamanda şehrin bütün idaresini üzerimize almamızı gerektirecekti. Biz ise idare için lâzım olan kadroyu bulmaktan âcizdik. O zaman, İngiliz Komiseri'yle ilk defa ihtilâfta bulunduğumdan fena halde endişe ettim.

Mamafih sonraki vukuat, Refet Paşa ile tatbik kabiliyeti olan bir anlaşma zemini bulmak hususunda mesai sarfı için müsaade istemekle doğru bir mülâhazada bulunduğumu ispat etmiştir. Esasen konferansın başlamasına da az kalmıştı. Bundan dolayı 20 Kasım 1922'de Lozan Konferansı müzakerelerine başlandığı hakkındaki haberi büyük bir memnunlukla telâkki ettim."

Harington bundan sonra Yunan Ordusu'nun Müttefik kıtalarının yardımıyla Doğu Trakya'yı tahliye edişine ve Trakya köylerinde Yunanlıların

Levent Şahverdi Arşivi

tahribat yapmış olduklarına dair Türklerin ileri sürdükleri iddiaları hayrete şayan bir soğukkanlılıkla "esassız" olarak nitelemektedir.

Daha sonra, Padişah Vahdettin'in İngiliz himayesi talebine, Saray'dan gizlice kaçırılışına da deyinmektedir.

Türk askerlerinin gizlice İstanbul'a sızması olayı hakkında da raporunda şunları yazmaktadır:

"Konferansın ilk günlerinde müşküllerimiz devam ediyordu. Mamafih Türk makamlariyle yavaş yavaş bir anlaşmaya varıldı ve hâdiseler azaldı. Fakat aynı zamanda birçok Türk askerlerinin İstanbul'a girmekte oldukları müşahede ediliyor ve gerek İstanbul'da gerek Doğu Trakya'da çatışmanın başlaması takdirinde Müttefiklere karşı faaliyete geçilmek üzere teşkilât yapıldığı açıkça görünüyordu. İstihbarat hizmetlerimizin mükemmeliyeti sayesinde bu teşkilât ve hazırlıklardan tamamiyle malûmattardım.

Şurasını da aynı zamanda kayıt ve itiraf etmekliğim lâzım geliyor ki Mudanya Konferansı'nın çizdiği hudut hattı Türkler tarafından tecavüz edilmemiştir. Bu hudut hattı, yerinde Müttefik ve Türk zabitleri tarafından tespit edilmiştir.

O zaman bizim aleyhimize yöneltilmesi mümkün Türk kuvvetleri tahminen 40 bini Çanakkale'de, 50 bini İzmit'te, 30 bini merkez ihtiyatları 20 bini İstanbul'da ve 20 bini Doğu Trakya'da olmak üzere 160 bin kişilik bir kuvvetti.

Hükûmetimin talimatı gayet sarihti. Hükûmetimin bana bu derece itimadından dolayı minnettarım. Benim almış olduğum emirlere nazaran en birinci hedef ve maksadım Boğazlardaki işgalin muhafazası olacaktı. Yani:

1 — Her fedakârlıkla Gelibolu'yu elde bulundurmak,

2 — Kıtalarımı tehlikeye düşürmeksizin Çanakkele'yi mümkün olduğu kadar fazla müddet muhafaza etmek,

3 — Ciddî bir taarruz tehdidi karşısında mecbur kaldıkça İzmit Yarımadası'nı tahliye etmek,

4 — Mecbur oldukça İstanbul'u boşaltmak.

Şurası da nazar-ı dikkate alınmalıdır ki İzmit'teki ve İstanbul'daki kıtalar, Çanakkale'deki kıtaların ihtiyatını teşkil ediyordu.

Yukarıdaki maddelere dayanan plânlarım, İngiliz deniz ve hava kuvvetleri dikkat nazarına alındıktan sonra düzenlenmiştir. İstanbul'un mecburi tahliyesi tahdirinde en ziyade güvendiğim İngiliz donanmasıydı. Eğer İzmit Yarımadası'ndan çe-

Levent Sahverdi Arşivi

kilmek mecburiyeti hâsıl olsaydı, gemilerimizi İstanbul Limanı'nda barındıramıyacak olan büyük topları, Boğaz'ın Anadolu yakasından Rumeli yakasına geçirtmek Türkler için birkaç günlük bir meseleydi. Binaenaleyh İstanbul'u, donanmanın çekilmesine mecburiyet hâsıl olmadan tahliye etmek icap ediyordu. Bu noktalar dikkat nazarına alınarak uygun tedbirler alınmıştı.

Bütün bu müddet içinde Müttefiklerin birlik halinde olmalarına kani oldum. Şurasını da itiraf ederim ki arkadaşlarımın askerî meselelerdeki görüşleri tamamiyle benimkilerin aynı idi. Fakat, arkadaşlarımın mensup oldukları hükûmetlerin görüşleri benimkinden farklı idi. Çünkü onlarca matlup olan, belki de kendi tebealarının fazlalığından dolayı İstanbul'un —Halbuki bence Boğazların— muhafazası idi.

İstanbul'da oturan yabancılar aşağıdaki gibi taksim edilmişti:

6 bin Fransız, 15 bin İtalyan, 3 bin İngiliz.

Barış müzakerelerinin devamı müddetince en birinci emelim, kıtalarım Çanakkale ve İzmit Yarımadası'ndaki cepheleri muhafaza etmek ve bandıramızın İstanbul'da dalgalanması ve böylece sulha varmaktı. Bu emelimin tahakkuk etmesinden pek müftehir bulunuyorum. Çünkü bu emelimin tahakkuku imkânsız göründüğü zaman da olmuştur.

Müzakereler ciddî bir inkıtaa uğrarsa Türklerin taarruza geçecekleri âşikârdı. Maksatları İngilizleri Anadolu'dan tardetmek ve İstanbul'u işgal etmekti. Türkler, biz aynı zamanda Çanakkale ve İzmit Yarımadası'nda meşgul olacağımız için bu teşebbüslerinde muvaffak olacaklarını ümit ediyorlardı.

Bu düşünceler üzerine Müttefiklerle müştereken lâzım gelen plânları tanzim ettim. Eğer Türkler bize İstanbul'da taarruz etseydi Müttefik kıtaları Fransız, İtalyan ve İngiliz tebealarının ve ondan sonra da İngiliz kıtalarını temin ve himaye edecek bir mevki tutacaklardı.

Fransız kıtaları, Fransız tebeası İstanbul'u tahliye edinceye kadar İstanbul cihetini muhafaza edecekler ve ondan sonra Bakırköy'e çekileceklerdi. Mamafih bunun icrası pek müşküldü. Böyle bir halden çekindiğimizden de büyük bir memnunluk duyarım. Çünkü İstanbul'da mevcut gizli ve tehlikeli teşkilâttan başka böyle bir harekete teşebbüs panik yaratacaktı.

Hristiyan ahalinin mevkii ise şüphesiz pek ciddileşecekti. Tabii, Lozan'da şubatta bir anlaşmaya varılamadığından dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğradım. Çünkü yakın bir zamanda hava düzelecek ve zemin, bir taarruz hareketini kolaylaştıracak surette kuruyacaktı.

Levent Sahverdi Arşivi

İsmet Paşa ile, Lozan'dan Ankara'ya dönerken görüşmek fırsatını ele geçirdim. Bu görüşmemde müşarünileyhin hakikaten uygun bir hal çaresini samimiyetle arzu ettiği intıbaını hâsıl ettim. Lozan'da ahvalin bir barış neticesine pek ziyade yaklaştığı dikkate alınarak askıdaki meseleler hakkında yeni tehlikeler ihtimali başgöstermeksizin ve aradan uzun bir zaman geçmeksizin bir hal çaresi bulunması ümitleri vardı.

Bu düşüncelerle Lozan Konferansı'nın tekrar 20 Nisan'da açılmasını emniyetle karşıladık ve takip ettik. Fakat aradan birkaç hafta geçtikten sonra tamirat meselesi yüzünden Türklerle Yunanlılar arasında ciddî zorluklar çıktığını gördük. Her iki taraf kendi görüşlerinde ısrar ediyordu.

İstihbaratımıza nazaran Yunan Ordusu Meriç'i geçerek Doğu Trakya'yı tekrar işgal etmek üzere ciddî ve faaliyetli hazırlıklar yapıyordu. Aynı zamanda Türklerin de öyle bir Yunan hareketine karşı mukabele etmek üzere gizlice hazırlıklarda bulundukları malûmdu. bundan başka Türklerin İstanbul'da Müttefik kıtalarının salâhiyetine karşı durmak için gizli teşkilâtları olduğundan da haberli idik."

Harington bundan sonra Türk-Yunan anlaşmasına ve Türk Ordusu'nun içinde bulunduğu zayıflama ve zor şartlara temas etmektedir. Ankara çevrelerince bu kısımlar tercüme edilirken, hakikate uymadığını belirtmek maksadıyla parantez içinde nida işaretleri konmuştur. Biz de bu nida işaretlerini aynen muhafaza ettik. Şimdi tekrar Harington'un raporuna dönüyoruz:

"Bu devre içinde Türklerin, ordularını silâh üstünde tutmak için karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluk yüzünden birkaç sınıfı terhis etmek mecburiyetinde kaldıklarını haber aldık(!).

O sırada tamirat meselesinde Türk-Yunan anlaşması oldu. İşte bu devre de, geçirdiğimiz devrelerin en müşküllerindendi. Eğer Yunanlılar İstanbul'a doğru hareket etseydiler, Müttefik kıtalarının İstanbul'daki mevkileri fevkalâde müşkül bir hal alacaktı. Böyle bir hal karşısındaki vaziyetten kurtulduğuma memnunum. Ben, Türk-Yunan anlaşmasının husuli ile sulha doğru olan son engelin de ortadan kalktığını ümit ediyordum.

Bununla beraber biraz sonra vaziyetin böyle olmadığının farkına vardık. Çünkü kuponlar, şirketlerin imtiyazları ve İstanbul'un tahliyesi meseleleri müşkülât ibraz ediyordu. Hattâ, Lozan Konferansı'nın tekrar kesilmesi ihtimali bile belirmişti.

Şurası da kaydedilmelidir ki Ankara Hükûmeti ısrar ve inat ederken Türk Ordusu daha ziyade zayıflamakta ve kıymeti azalmakta idi(!). Askerler yorgunluk be-

Levent Sahverdi Arşivi

lirtileri gösteriyordu (!). Bu sebeple kısmen terhis başlamıştı. Askerler içinde de içecek, yiyecek ve elbise bakımından da bazı hoşnutsuzluklar başlamıştı. O derecede ki 1923 Haziranı ortalarında Türk Ordusu'nun, altı ay evvel haiz olduğu kıymetin yüzde ellisinden fazlasını muhafaza edemediğine kani oldum(!). O zaman İngiltere Hükûmetini durumdan haberdar ettim: Şayet Türklere karşı sebat göstermek lâzım geliyorsa, Müttefiklerin takviye kıtaları göndermeleri şartiyle, İstanbul'daki Müttefik kıtalarının siyasetlerini yürütmeye kâfi olduğunu bildirdim. Türklerin, ahvali son derecesine kadar götüremeyeceklerine inanıyordum. Az zaman sonra Türklerin bu yoldaki niyetlerine vâkıf olmak fırsatını buldum.

Trakya'da bir Yunan ileri hareketine karşı durmak maksadiyle teşkil edilen Türk Ordusu için Anadolu'dan Doğu Trakya'ya harp mühimmatı, top, mitralyöz vesaire gönderildiğini aylarca evvel haber almıştım.

Bu, Mudanya Anlaşması'na tamamiyle aykırıydı. Bu anlaşma, Doğu Trakya'da ancak 8 bin Türk jandarmasının vücudunu kabul ediyordu. Yunan Ordusu'ndan gelen tehlike yok olunca Türklerin Doğu Trakya'dan Anadolu'ya efrat, hayvanat ve toplar geçirmek istediklerini haber aldım.

Bu istihbaratımı hava raporları ile de tahkik ve teyit ettirdikten sonra Ümit Vapuru'nun tevkifini Donanma Kumandanı'ndan talep ettim. Ümit Vapuru Silivri'den Anadolu'ya toplar vesaire geçirecekti.

Ümit Vapuru Spilandid harp gemisi tarafından İstanbul Limanı'na getirildi. Vapurda aşağıdaki mühimmat bulunmuştur:

500 efrat, 400 at, 4 adet sahra topu, 14 adet cebel topu...

Sahra toplarının kamaları ve cebel topları alındıktan sonra vapur serbest bırakılmıştır. Buna hiçbir muhalefet gösterilmemiştir. Türklerin bu topların Trakya'da mevcudiyetlerini mazur göstermek yolundaki bütün mesaileri nafile yere sarf edilmiştir."

Harington; bundan sonra Türk, İngiliz orduları arasındaki eski dostluktan, İstanbul'daki 140 bin Rus, 100 bin Rum muhacirinin daimî zorluklar kaynağı olduğundan; bunların naklinden, Müttefik askerlerindeki kuvve-i mâneviye yüksekliğinden, Türklerin İstanbul'a taarruzuna mâni olduğundan bahsetmişti. En küçük teferruatına kadar bildiğimiz tahliyenin suret-i icrasını ve merasimlere yer vererek raporunu bitirmişti.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

KARADENİZ OLAYI VE BİRİNCİ DÜNYA HARBİNE GİRİŞİMİZ

E. Kur. Alb. NUSRET BAYCAN

Padişah Mehmet Reşat 11 Kasım 1914 tarihli Cihad-ı Ekber Hatt-ı Hümayunu'nda

"Orduma, Donanmama;

Avrupa büyük devletleri arasında harp ilân edilmesi üzerine her daim ansızın ve haksız saldırılara uğrayan devlet ve memleketimizin hukuk ve varlığını, fırsatçı düşmanlara karşı gereğinde müdafaa edebilmek üzere sizleri silâh altına çağırmıştım. Bu suretle silâhlı bir tarafsızlık içinde yaşamakta iken Karadeniz Boğazı'na mayın koymak üzere yola çıkan Rus donanması, talim ile meşgul olan donanmamızın bir kısmı üzerine ansızın ateş açtı. Milletlerarası hukuka aykırı olan bu haksız tecavüzün Rusya tarafından düzeltilmesi beklenirken gerek bu devlet, gerek müttefikleri İngiltere ve Fransa Devletleri elçilerini geri çağırmak suretiyle devletimizle siyasî ilişkilerini kestiler. Sonra, Rus askeri doğu hududumuza tecavüz etti. Fransa, İngiltere donanmaları müştereken Çanakkale Boğazı'nı, İngiliz gemileri Akabe'yi topa tuttular. Böylece yekdiğerini kovalayan hainane düşmanlık üzerine öteden beri arzu ettiğimiz sulhu terk ederek, Alman-Avusturya-Macar Devletleriyle müttefikan meşru menfaatlerimizi müdafaa için silâha sarılmaya mecbur kaldık.." diyordu[1].

Osmanlı İmparatorluğu'nu harbe sürekleyen olayları şöyle özetleyebiliriz:

İtilâf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu tarafsız tutmaya çalışmış fakat ittifaka yanaşmamışlardı. Çünkü her birinin Türkiye üzerinde başka başka emelleri vardı.

Rusya Boğazlara resmen egemen olmak, ayrıca Doğu Anadolu'yu elde ederek İskenderun'a inmek istiyordu.

[1]Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. 1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Giriş, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1970, s. 261.

Levent Sahverdi Arşivi

İngiltere Basra Körfezini, Şattülarap'ı, Hindistan'ın bir parçası olarak kabul ediyor, Hint yolu ve Süveyş Kanalı'nın güvenliği bakımından da Filistin'e el atmak istiyordu.

Fransa, Suriye ve Kilikya'ya göz koymuştu[2].

Kesin sonuç yeri olan Avrupa Cephesinin aleyhine, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde, cepheler açmak zorunda kaldı. Türkler tarafından Boğazların kapatılması, Rusya'yı her türlü müttefik yardımından yoksun bıraktı. Bu nedenle kesin sonucun elde edilmesi gecikti. Bu gecikme Rusya'nın içten çökmesine sebep olmakla kalmadı, müttefiklerine de pahalıya mal oldu[3].

Alman harp gemilerinin Türkiye'ye gelmesi:

Enver Paşa ve Talât Bey, harbin Almanlar tarafından kısa bir zamanda bitirileceğine kani idiler. Enver Paşa hükümet dışında, yani kendi karargâhında iki zıt baskının etkisi altında idi. Bunlardan birisi bir yıl sonra harbe girmeyi isteyen Türk kurmaylarının baskısı, diğeri Türkiye'deki Alman komutan ve subaylarının baskısı olup, bunlar Osmanlı Devleti'nin bir an önce harbe girmesini istiyorlardı. Hatta bu baskıya Alman genel karargâhında bulunan büyük Alman komutanları da katılıyordu[4].

1 Ağustos 1914'te Alman Büyük Elçisi Vangenhaym "Rus donanmasının Boğazlar'a saldırmayı tasarladığını bizzat Sadrazamdan öğrendiğini Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirerek, eğer Goben'in (Yavuz) Akdeniz'de kullanılması gerekmiyorsa, Türk donanması bu gemiyle takviye edilerek Rus Karadeniz donanmasına karşı koyabilir" diyordu. Ancak Vangenhaym'ın bu bildirisine Goben'in halen serbest olmadığı karşılığı gelmişti. Osmanlı-Alman İttifakı imzalanınca, Alman Bahriye Nazırı Amiral Tipiç, Goben ve Breslav'a İstanbul'a gitmeleri için emir verdi[5].

Enver Paşa'da, 11 Ağustos 1914'de Boğaz komutanı Albay Cevat Bey'e "Alman ve Avusturya harp gemilerinin Boğazlar'dan içeri girmelerine müsaade ediniz. Fakat diğer bütün hükümetlere ait harp gemilerinin girmeleri kesin olarak yasaktır" diyordu.

[2] a.g.e., s. 32.
[3] a.g.e., s. 58, 59.
[4] a.g.e., s. 70.
[5] a.g.e., s. 61, 62.

Levent Sahverdi Arşivi

Boğaz komutanlığı 10 Ağustos 1914'de saat 06.50'de Alman harp gemilerinin Boğazdan içeri girmiş olduklarını bildirdi.

12 Ağustos'da Boğaz ağzına gelen İngiliz harp gemisi komutanının sorusu da bu gemilerin satın alındığı, isimlerinin de Yavuz ve Midilli olarak değiştirildiği şeklinde cevaplandırıldı[6].

Enver Paşa, seferberliğimiz bitmeden ve Bulgaristanla tamamıyla anlaşmadan Goben ve Breslav'ı Karadeniz'e çıkarmaya taraftar değildi. Çanakkale Boğazı'nın henüz hazır olmadığını, İngiliz filosu tarafından zorlanarak geçilebileceğini düşünüyordu. Bizim seferberliğe başlamaklığımız Goben ve Breslav'ın Marmara'ya girmesi Ruslar'ın Kafkasya'da çok kuvvet bırakmasını sağlar diyordu.

27 Eylül 1914'de Çanakkale Boğazı'nın kapanmasından sonra Amiral Suşon (Soushon), donanma ile Karadeniz'e çıkarak harp eğitimi, keşif ve atış tatbikatları yapmayı önermişti. Enver Paşa, buna müsaade etmedi. 10 Ekim 1914 tarihli emriyle, ancak birkaç gemi ile eğitim için çıkabileceğini Donanma Komutanı Suşon'a bildirdi[7].

Almanların Marn yenilgisi, Rusların da Avusturyalıları zor duruma düşürmüş olmaları nedeniyle bu iki devlet ivedi olarak Türklerden yardım istiyordu.

Sadrazam, Karadeniz'e çıkmış olan Türk donanmasının Rus donanmasına saldırmasına karşıydı. Enver Paşa derhal harekete taraftardı. Yalnız seferber orduyu toplu tutabilmek için Almanya'dan para yardımı istiyordu[8].

Talat Paşa, Enver Paşa ile aynı düşüncede olmakla beraber, bazen duraksıyordu. Halil (Menteşe) Bey, Talat Paşa ile birlikti, Cemal Paşa ise İtilâf Devletlerine yakındı. Cemal Paşanın Enver Paşa tarafına geçmesi, kendisine Mısır'ı alacak ordunun komutanlığının verilmesi ve orada Mısır tahtına oturmak hayalinin uyanması şeklinde açıklanır. Bu kişiler, vatanperverliklerinden şüphe edilmemesine rağmen tümüyle ileri görüşten yoksun, hissî düşüncelerin etkisi altında idiler[9].

[6] a.g.e., s. 63.
[7] a.g.e., s. 73, 74.
[8] a.g.e., s. 75
[9] a.g.e., s. 79, 80.

Levent Sahverdi Arşivi

O sırada Sofya'da askerî ataşe olan Yarbay Mustafa Kemal Bey, (Atatürk) siyasî ve askerî durumları değerlendirmesi sonucunda harbe girmekte acele edilmemesini ilgililere bildirmişti. Almanların kazanmasına güvenilmeyeceğini de ilgililere söylemekten çekinmemişti.

Osmanlı Devleti'ni harbe sokmak için; sınırlarımızın alabildiğine genişletileceği, harbin çabuk biteceği, Rusya'nın çökmek üzere olduğu, pay almak için hemen harbe girmek lüzumu belirtiliyordu. Almanlar da bu propagandalardan ve Osmanlı Devleti'nin para sıkıntısından yararlanarak etkilerini arttırıyorlardı.

Karedeniz Olayı:

Osmanlı-Alman Antlaşmasına göre olaylar Osmanlı Devleti'nin harbe girmesini gerektiriyorsa da, Osmanlı Ordusu seferberlik ve yığınağını tamamlayıncaya kadar İmparatorluğun tarafsız kalması Almanlarca da uygun mütalâa edilmişti. Fakat müttefik kuvvetler Marn, Galiçya ve Sırbistan'da başarısızlığa uğradıktan sonra Almanlar, Osmanlı Devleti'ni harbe sürüklemeye çalışarak hükümet ileri gelenleri üzerinde tekrar baskı yapmaya başladılar. Enver Paşa önce bizzat mukavemet gösterdiyse de harbe girme tezine döndü. Sadrazam müteredditi, nazırların çoğu ise bu durumdan habersizdi.

İlkbahara kadar beklemek çok uygun olacaktı. Hazırlıklarını tamamlamış olan Türk Ordusunun taarruz kudreti olmadığı gibi, bir kış harbi bakımından da donatılmamıştı [10].

Fakat Almanya, Türk ordusunun harbe girerek kendisine yardım etmesini, Donanma Komutanı Amiral Suşon da yeni Rus muharebe gemileri Karadeniz donanmasına katılmadan Rus donanmasını baskına uğratmak istiyordu. Harbe girmek hususunda Almanya'nın ısrarları karşısında malî zorluklar öne sürdü [11].

Maliye Nazırı Cavit Bey'in bilgisi dışında Almanya ile 20 Ekim'de Enver, Cemal Paşalar ve Talât, Halil Beyler tarafından anlaşma yapıldı. Buna göre Alman Hükümetince, 1915'den itibaren her sene 31 Aralık'da tesviye edilmek üzere % 6 faizli 5 milyon lira avans verilecek: 250 bin lira mukavelenin imzasından 10 gün sonra, 750 bin lirası Rusya yahut, İngiltere ile harbe girildikten 10 gün sonra, kalanı da harp ilânından 30 gün sonradan itibaren ayda 400 bin lira verilecek, harp bitince kesilecekti.

[10] a.g.e., s. 81.
[11] a.g.e., s. 82.

Levent Sahverdi Arşivi

Malî işler bu şekilde yürütülürken bir taraftan Amiral Suşon Karadeniz'e çıkarak bir olay çıkarmak istiyor, diğer taraftan Alman askerî heyeti de İtilâf Devletleri ile siyasî ilişkilerinin bozulmasına çalışıyordu.

Osmanlı Hükümeti Çanakkale'yi kapadığından beri gerçekte tarafsız değildi. Bu Boğazı kapamakla da Rusya'yı müttefiklerinden ayırmak suretiyle kendi müttefiklerine en yararlı ve paha biçilmez bir görevi yerine getiriyordu. Bu hizmete karşılık yukarıda belirtilen borçlanmadan daha iyisini isteyebilirdi[12].

Karadeniz Olayının Resmî Türk Belgelerine Göre Cereyan Tarzı:

Amiral Suşon atış eğitimi için (27 Ekim 1914'de) Karadeniz'e çıkacağını bildirmişti. "Talim için Karadeniz'e çıkabilirsiniz" karşılığı verildi. 27 Ekim salı günü sabahı, 11 gemiden[13] oluşan Türk donanması Karadeniz'e çıktı. 29 Ekim'de Karadeniz çatışması meydana geldi. Olay 14.30'da Alman Elçiliği ve Türk Başkomutanlığınca öğrenildi. Enver Paşa olay hakkında tafsilat isteyen şifreyi hazırlatırken, donanma komutanlığından iki telgraf geldi. Birisinde "Çarşamba günü Rus filosu ile temasa gelindiği, muhaberatını karıştırdığı ve taarruz durumu aldığı," bildiriliyordu. Diğerinde ise, "Bugüne kadar bir Rus mayın gemisinin batırıldığı ve Kubaneç (Kaubanets) adındaki gambotunun battığı, 72 er ile üç subayın esir alındığı" bildiriliyordu. Başkomutan vekili telgrafları alarak Bakanlar Kuruluna gitti. Donanma Komutanlığından da tamamlayıcı bilgi istedi.

29 Ekim 1914 saat 17.00'de Donanma Komutanlığı: "Prut Rus harp gemisi ile son sistem üç muhrip ve bir kömür gemisi düşmanca bir zihniyetle Boğaz önünde dolaşıyorlardı. Yavuz, mayın gemisini batırdı, kömür gemisini zaptetti. Bespakavani (Bespekoiny) bir muhribi ağır surette hasara uğrattı. Üç subay 72 er esir edildi. Yavuz başarı ile Sivastopol'u bombardıman etti. Osmanlı torpidoları Kubaneç torpido çekerini (gambotunu) batırdığını" bildiriyordu[14].

Donanma Komutanlığı, 29 Ekim saat 22.30'da "Tahrip edilen Prut torpil gemisinin 700 torpil taşıdığını, esirlerin 30 Ekim öğleden sonra İstanbul'da olacağını, bunların ifadelerine göre Rus komutanının Boğazdan çıkacak Osmanlı filosunu tahrip etmek maksadıyla torpil dökmek niyetin-

[12] a.g.e., s. 83.

[13] Yavuz Midilli, Hamidiye, Berk, Samsun, Peyk, Gayret, Muavenet, Taşoz, Samsun mayın gemisi, Nilüfer mayın gemisi.

[14] a.g.e., s. 85.

Levent Sahverdi Arşivi

de olduğunu, Midilli'nin Novarasiski limanında, 50 petrol sarnıcını, 14 nakliye gemisini, birçok hububat deposunu yaktığını ve Berkisatvet'in Novarasiski'nin telsiz telgraf istasyonunu tahrip ettiğini" bildiriyordu [15].

30 Ekim'de Nilüfer'in Grandük Aleksandr adındaki bir Rus gemisini batırdığı, filo gemilerinin Karadeniz'de düşman aradığı bildirildi.

Karadeniz olayı üzerine, 1 Kasım'da Ruslar Kafkasya sınırımızda taarruza geçtiler. İngilizler'de Kasım'da Akabe'yi bombardıman ettiler ve İzmir Körfezinde iki gemimizi batırdılar. Başkomutanlıkça, ordulara bu devletlerle harp halinde olduğumuz şimdiye kadar tebliğlerde belirtilen harp görevlerini yerine getirmede serbest oldukları bildirildi [16].

31 Ekim'de olayla ilgili Osmanlı notası Petersburg (Leningrat), Londra, Paris (Bordo) ve Roma büyükelçiliklerine bildirildi. Diğer büyük ve orta elçiliklerine de bilgi edinilmesi için gönderildi [17].

Karadeniz çatışmasından sonraki ilk iki günde, üçlü İtilâf Devletleri Almanlar'ın memleketlerine dönmelerini istemişti.

Osmanlı Hükümeti ise, eylemli olarak çarpışırken, Almanları geri göndermeyi kabul etmedi ve harp başladı.

Karadeniz olayı üzerine Sadrazam Sait Halim Paşa Telgraf Nazırı Osman, Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman Elbustani, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, toplantıya katılmayan Maliye Nazırı Cavit Bey istifa ettiler. Sadrazamla Maliye Nazırı, İttihât ve Terakki erkânınca bu kararlarından vazgeçirildi [18].

Karadeniz çatışması üzerine, bu olay hakkında Bahriye Nezaretine gelen raporun arkasına Cemal Paşa kendi el yazısı ile şunları yazmıştı.

"...Karadeniz olayı için yarın basında resmî bir bildiri yayınlanması uygun olur. Herhalde Rusları en evvel saldırgan göstermek pekâla olur. Yarın büyük devletlere Rusların bu harekâtını protesto etmek üzere bir resmî yazı dahi gönderilmelidir. Yarın gene görüşürüz. Yine geri çevrilmek üzere Başkomutan Paşa Hazretlerine takdim." Cemal Paşa'nın böyle bir açıklama yapması, Karadeniz olayından önceden haberi olduğu kanısını uyandırıyor.

[15] a.g.e., s. 86.
[16] a.g.e., s. 88.
[17] a.g.e., s. 89.
[18] a.g.e., s. 91, 92.

Levent Sahverdi Arşivi

Olayın Enver Paşa tarafından verilen gizli bir emirle meydana geldiği bazı yazarlarca iddia edilmekteyse de, bu hususda ne Başkomutanlık ve ne de Bahriye Nezareti arşivlerinde hiçbir belge yoktur.

Yusuf Hikmet Bayur, Enver Paşa'nın 22 Ekim'de Amiral Suşon'a "Filomuz Karadeniz üstünlüğünü elde etmelidir. Rus filosunu arayınız ve harp ilân etmeden bulunduğu yerde ona hücum ediniz" şeklinde emir verdiğini yazıyor[19].

Son yıllarda Amerikalı Profesör Trumpnez'in Alman Hariciye Nezareti arşivlerinden yararlanarak ortaya attığı teze göre:

29 Ekim 1914'de Alman Amirali Wilhelm Suşon komutasındaki Goben, Breslav kruvazörleriyle Osmanlı donanmasının diğer bazı harp gemilerinden müteşekkil bir filo, Rusya'nın Karadeniz sahillerine bir sürpriz taarruzu yaptı.

Enver, Cemal, Talât ve Halim Paşalar Alman Büyükelçisi Vangenhaym, iki milyon Türk lirasını ve aynı değerde külçe altını emrinde bulundurduğunu ispat eder etmez Suşon'un Rus filosuna taarruz emri alacağını açıkladılar.

Para gelir gelmez Enver Paşa Alman İmparatorluğu genel karargâhına plânlarını sunuyordu. Çok evvelden hazırlanmış olduğu gibi, Rus filosuna indirilecek baskın taarruzu şeklindeki bir darbe ile harekete başlayacaktı.

29 Ekim'de Rus filosu ve limanlarına taarruza geçildi.

Sonuç: Enver Paşa taarruz emrini vermiştir. Bu emirden, ittifak muahedesinin yapılışında olduğu gibi, Talât ve Halil Beylerin bir de ittifaktan sonra Almanlarla yapılan antlaşmadan heberdar edilen Cemal Paşa'nın haberi vardır. Bu durumdan diğer hükümet üyelerinin dolayısıyla hükümetin haberi yoktur. Meclis-i Mebusan 2 Ağustos'da kapanmış olduğundan, bu olay Meclisden de geçirilmemiştir[20].

Bu konu ile ilgili hatıralar:

Maliye Nazırı Cavit Bey 29 Ekim 1914 gününe ait hatıralarında, o gün Sadrazamın yanında yapılan toplantı üzerine şunları yazmıştı:

"Enver Paşa gülüyor, Yalnız bu gülme kendisinin tertibi ile bu hareketin yapılmış olduğuna şüphe bırakmıyordu. Biraz sonra Talât geldi. O da göz boyaya-

[19] a.g.e., s. 94, 95.
[20] a.g.e., s. 97, 99.

Levent Sahverdi Arşivi

cak, adamı avutacak sözler söylüyordu. Daha sonra Cemal Paşa geldi. Sadrazam ona da telgrafı okudu. O da evvelâ hayret eder gibi göründü. Sonra bilginin Enver Paşa'nın verdiği bilgi olup olmadığını sormakla haberi olduğunu anlattı. Gayet açık bir komedi.

Bu olayın bugün meydana geleceğine arkadaşlarımın, yani Cemal, Talât, Enver'in haberi vardır kanaatindeyim. Çünkü hiçbir heyecan ve telaş eseri göstermediler..."

Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey, 22 Mayıs 1920'de Roma'da Enver Paşa'ya rastlıyor ve Rus donanmasına taarruz için emir verip vermediğini soruyor. Enver Paşa karşılık olarak "Ben Rus donanmasına taarruz için emir verdim..." diyordu[21].

Yukarıda da belirtildiği gibi 1 Kasım 1914'te Ruslar Kafkasya'dan topraklarımıza girdi. 3 Kasım'da İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı girişini bombardıman etti. Böylece I. Dünya Harbine fiilen katılmış olduk. Bu tarihte Rusya'da bize resmen harp ilân etti. Bunu 5 Kasımda İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na, 11 Kasımda da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu devletlere harp ilân edişleri takip etti.

[21] a.g.e., s. 100.

Levent Sahverdi Arşivi

TÜRK İSTİKLÂL MÜCAHEDESİ KONFERANSLARI

CEVDET KERİM İNCEDAYI

Yayına hazırlayan : Hüsamettin ÜNSAL

Cevdet Kerim İncedayı tarafından 1927 yılında Ankara Türkocağı'nda, İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara Öğretmenler Kursu'nda dizi konferanslar halinde verildikten sonra yine aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları" adıyla kitap haline getirilen İstiklâl Harbi konferansları, hitabet değeri yanında Millî Mücadele Tarihimizle ilgili ilk araştırmaları da oluşturmaktadır.

Bu yazı dizisi içinde, geçen sayımızda birinci ve ikinci konferansları sunmuştuk. Bu sayımızda da üçüncü ve dördüncü konferansları —metin diline dokunmaksızın— sunuyoruz.

— ÜÇÜNCÜ KONFERANS —

1 — Orduyu Takviye ve Teşkil Zarureti

23 Nisan'da Meclis Ankara'da açıldıktan ve hükûmet şuabatı teessüs ettikten sonra artık vicdan-ı ammeden doğmuş hukukî, içtimaî, muasır esaslar üzerine kurulmuş ve hâkimiyet-i milliyeyi mefkûre edinmiş yeni bir devlet vücuda gelmişti. Haricindeki bütün bir âlemin kendisine düşman olduğu bu yeni devlet ancak temsil eylediği Türk milletinin kudret ve kabiliyetlerini hüsn-i idare ve tasarruf suretiyle onun halâsını ve tamamiyetini temin zaruretinde idi. Bu devlet teessüs ettiği zaman birinci konferanstan beri arz ettiğim tafsilâtla taayyün eden vaziyette idi. Yani Sevr Muahedenamesi ahkâmına bizi itaat ettirerek esir ve ecir vaziyetine sokmak için itilâf ordularıyla her taraftan sıkı ve kuvvetli surette sarılmış, yıkılan Osmanlı saltanatının harabesi üzerinde acı acı öten bir baykuş vaziyetindeki İstanbul Hükûmeti'nin cinayet ve ihanetiyle karşılaşmış, aynı ruhtaki birçok hıyanet erbabının kıyamlarıyla içinden yer yer tutuşmuştu.

İşte bu vaziyette bulunan ve asî bir çete mahiyetinde gösterilen bu yeni devlet için o sırada vaziyet-i siyasiye mevzu-u bahis bile olamazdı. Bu kapıları açmak, kudretimiz önünde onları ister istemez münasebat-ı siyasiyeye mecbur etmek için tek vasıta vardı. O da kuva-yı harbiye. Bu haki-

Levent Sahverdi Arşivi

katle karşılaşan hükûmet bir taraftan dahilî ihtilâfatı derhal hallederek vahdet-i kâmile husule getirmeyi ve maddî, manevî varlığını sarf ederek en tabiî haklarımızı düşmanlara cebren ve kahren kabul ettirecek mahiyette bir ordu teşkilini gaye edindi.

Halbuki bu sırada Anadolu'da kalan ordu aksamının vaziyeti şöyle idi: Mütarekename'nin akdiyle Irak ve Suriye'den ve elviye-i selâseden çekilerek Misak-ı Millî hududu dahiline girmiş olan ordunun terhisi başlamış ve bilhassa mütareke ahkâmı mucibince mevcutlar kadro hâline getirilmiş ve kalan esliha ve mühimmat da depolara yerleştirilmişti. İhtiyat zabitanının terhisi dolayısıyla esasen noksan olan zabit ihtiyacı büsbütün artmıştı. Pek eski zamandan beri devam eden hata neticesi, orduya ait tekmil müessesat ve esaslı esliha ve mühimmat ve levazımat saire depoları kâmilen İstanbul'da kalmış, lağvedilen kıtaatın zabitanı, esaretten avdet vesair muhtelif suretlerle kıtalarından ayrılan zabitanın kısm-ı azamı keza İstanbul'da toplanmış kalmıştı. Memleketi bahren ve berren ihata eden Düvel-i İtilâfiye İstanbul'da lâşey mesabesinde bir kısım asker bulunmasına müsaade etmiş, diğer bilumum malzemeyi ve eslihayı zapt ederek muhafazası altına almıştı. Anadolu'ya her türlü nakliyat ve seyahati takayyüd etmiş ve kontrolüne tâbi tutmuştu. Bundan başka Anadolu dahilinde kısmen esliha ve mühimmatı ellerine geçirmişler ve Anadolu'da hiçbir kuvvetin taazzuvuna meydan bırakmayacak şekilde tedbir almışlardı. Diğer cihetten esasen senelerce süren bir muharebenin mağlubiyetle mağmum ve malûl iken, son hadiselerle de büsbütün müteessir bir halet-i ruhiye içine dalmış bulunan ordu, emir ve kumandadaki kargaşalıkların da inzimamıyla hâl-i inhilâle gelmişti.

Düşmanların birden savleti üzerine işte bu kuvvetler bir dereceye kadar toplanarak bazı noktalarda az çok temin-i mevcudiyet edebilmiş ve bir taraftan da tafsilâtı geçen konferanslarda izah edildiği üzere kısım kısım vücuda gelen millî müfrezelerle mukavemet ahkâmının teminine çalışılıyordu.

Halbuki asrî vesaitle mücehhez yirminci asır ehl-i salibinin karşısında milis kuvvetlerle değil aynı teçhizat ile aynı kavaid-i harbiye ile hareket edebilecek ordulara ihtiyaç vardır.

Fakat böyle bir kuvveti, elinden her şeyi alınmış olan Anadolu'da her cephede birden tesise imkân yoktu. Bunu ehemmden mühimme doğru muntazam bir sıra ile yapmak lâzımdı.

Levent Sahverdi Arşivi

O zaman siyasî askerî mülâhaza ile Şark Cephesi daha mühim görüldü. Zaten Şark Cephesi'ndeki kuvvetler o mıntıkanın vaziyet-i hususiyesi itibariyle kabil-i istinat mahiyeti muhafaza ediyordu. Binaenaleyh bidayette garpta Yunanlılara ve cenupta Fransızlara karşı tedafüî vaziyet takip olunacağından bu cephelerde bir kısım kıtaat-ı askeriye ve gittikçe kuvvet bulan Kuva-yı Milliye bırakılarak mümkün mertebe düşmanların daha fazla ilerlemesine mâni olmaya ve bu emniyet altında bu mıntıkalar gerisinde askerî teşkilâtın tezyid ve takviyesine çalışıldı ve bidayet-i emirde daha ziyade şarka ehemmiyet verildi. Zira burada elde edilecek muvaffakıyet-i askeriye, memleketin arkasında şîr-pençe hâlinde kalan Ermeni ordu ve hükûmetini inhidam ettireceği gibi İngilizlerin şarkta kurmak istedikleri tuzağı bozacak Bolşeviklerle tesis-i münasebeti tacil edecek, dahilî ve haricî siyasetimizde bize çok müsait sahalar açacaktı. Filhakika Anadolu'da hemen mevzîî seferberlik yapılarak şark havalisini zapt etmek maksadıyla aleyhimize harekete geçmiş olan Ermenistan'a taarruz edildi.

Ermeni ordusu az zamanda mahv-ı perişan edilerek Gümrü'ye kadar yürüdü. Ve Arpaçay'dan hudut kesilerek tekmil esliha ve mühimmatı elimize geçti. Zaten bununla şimdilik bu cephede yapılacak iş bitirilmiş oluyordu. Bu seri muvaffakıyet milletin emn-ü itimadını artırdığı gibi düşmanlara da sert ve tesirli bir darbe olmuştu. Vücut verdikleri ve himayesini tekeffül ettikleri Ermeni Hükûmeti'nin bu akıbetine seyirci kalmaktan başka bir şey yapamayan düvel-i muazzamanın Kafkas Hükûmetleri üzerindeki tesiri sıfıra inmiş ve bu suretle husule getirmek istedikleri Kafkas seddi ebediyen yıkılmış oldu. Aynı zamanda Bolşeviklerle de daha çabuk ve kolay birleşmek imkânı hâsıl oldu. Dünyanın husumeti karşısında kendi azim ve imanından başka istinat edecek bir şeyi olmayan Anadolu, kendini büyük bir tehlikeye kaptırmamak şartıyla bu müzâherete çok muhtaçtı. Bu hareketle bunların hepsi temin edilmişti. Artık şarkta hasımsız, maneviyatı yükselmiş, maddî ihtiyaçları meh-mâ-emken temin edilmiş bir ordu vardı. Şarkta bu olurken garpta zayıf kuvvetlerimiz karşısında ilerleyen Bursa ve Uşak şarkına varan Yunanlıların harekâtını tabiî bulmak zarurî idi. Çünkü her tarafta müessir tedabir ittihazı gayr-i kabildi. Bu hâlde bile bu cephedeki millî ve nizamî kuvvetlerimizin noksaniyetine rağmen fedakârane mukavemetleri ve mukabil taarruzları ve kumanda heyetinin azim ve iradesi sayesinde düşmanı mümkün mertebe tevkif eyleyebiliyorlardı. Şark Cephesi'ndeki mesailin hallinden sonra ikinci mühim hedef dahilî isyanların külliyen kal'i idi. Bu da temin edildi. Bittabi bu hususta sarf edilen zaman ve mesai, cephelerdeki düşmanların lehine

Levent Sahverdi Arşivi

oluyordu. Çünkü bu iştigalat ordunun taazzuvu aleyhine idi. Ondan sonra üçüncü hedef garpta ve cenupta da bizi maksada îsâl edecek şekilde orduyu takviye etmekti. Buna yüründü. Millî teşkilât bir defa gayri ilmî ve gayri fennî bir mahiyette idi. Bundan başka bulundukları ve geçtikleri yerlerde ahalinin hoşnutsuzluğunu mucip olacak bazı hadisata mahal veriyorlardı. Bu bittabi yeni teşekkül eden hükûmetin menfaati aleyhine idi. Buralarda da gittikçe malzeme ve esliha temin edildikçe, zabitan ihtiyacı ikmal olundukça millî kuvvetler kaldırılarak orduya kalbediliyordu.

Bu hususta çekilen müşkülâtın en büyüğü zabit, esliha ve mühimmat tedariki idi.

Esliha ve mühimmat şöyle ikmal ediliyordu: Ermeni ordusunun mağlubiyeti üzerine şarkta ele geçen mühimmattan o cephe ihtiyacından fazlası garba alındı ki mühim bir miktardı. Ruslarla teessüs eden dostluk neticesi bilhassa oradan mühim miktarda top, tüfek ve cephane alındı. Bunu bilhassa ehemmiyetle kaydederim.

Büyük himmetlerle Anadolu'da tesis edilen imalâthanelerde bazı noksanlar ikmal edildi. Bu sanatkârımızı candan takdir etmek lâzımdır. Vagon demirlerinden İngilizlerin aldığı top kamalarını yaparak toplarımızı işlettiler, mermileri değiştirerek elimizdeki silâhlara uydurdular, bozuk malzemeyi ıslah ederek kabil-i istifade bir hâle getirdiler. Müşkülâtına rağmen bol para ile Avrupa'dan da bazı mübayaât yapılabildi. Yalnız bu meyanda büyük hıyanetler oluyordu; ne çare suya düşen yılana sarılır derler. Bazı Avrupalılar mühim miktarda mühimmat temin edeceklerini vaat ederek binlerce liramızı bağlıyorlar ve bizi 5-6 ay oyaladıktan sonra hiçbir şey vermiyor ve bu suretle mühim vakitlerimizi beyhude geçirtmiş oluyorlardı. Bu hususta en mühim menabi yine İstanbul oluyordu. Çünkü oradaki depolarda ve kıtaat yedinde kalan esliha ve mühimmat ordumuzun epeyce ihtiyacatına kifayet edecek miktarda idi.

İstanbul'da iki mühim teşkilâtımız vardı. Başında çok fedakâr zevat bulunuyordu. Bu teşkilâta İstanbul'un birçok kıymetli zevatı da dahildi. Bunlar büyük tevazu içinde ve cidden istihkar-ı hayat ederek Düvel-i İtilâfiye'nin çok şiddetli kontrolü altında İstanbul'dan külliyetli mühimmat kaçırarak ordunun sürat-i teşekkülüne en büyük yardımları yaptılar. Bu zevat bin türlü tedbirlere tevessül ederek ve hatta Düvel-i İtilâfiye nöbetçilerini bazen ıtma ile taht-ı muhafazalarındaki depoları boşalttılar, kayık ve motorlarla ve bazen vapurlara yükleyerek Anadolu'ya taşıdılar; bundan başka esliha ve mühimmata Anadolu'nun bol para verdiğini duyan bazı

Levent Sahverdi Arşivi

kaçakçılar da epeyce esliha ve cephane getirdiler. Gerek Rusya'dan gelen ve gerekse İstanbul'dan kaçırılan bu mühimmat kıymetli ve fedakâr bahriyelilerimizin kahramanlığı sayesinde Düvel-i İtilâfiye donanmalarının takibatından kurtulmak için küçük tekneler içinde Karadeniz'in coşkun dalgalarıyla mücadele ederek geceleri veya sahili takiben Samsun'a ve İnebolu'ya nakledildiler. Bu iskelelerden de uzun kara nakliyatıyla kağnı ve mekârîlerle Ankara'ya gelir ve oradan cepheye sevk edilirdi. Muhteşem bir maziye sahip olan bahriyelilerimiz her sahada kendilerine verilen vazifeleri büyük fedakârlıklarla ifa etmişlerdir.

Zabit noksanına gelince; bidayette İstanbul'da kapanıp kalan zabitandan kısm-ı a'zamı her mahrumiyeti göze aldırarak ve henüz her şeyin meşkuk olduğu devirde ancak muvaffak olmak azmiyle ekserisi hasta ailelerini, bir kaşık çorbasız mini mini yavrularını bir avuç ateşsiz hulâsa; hamisizliğin bütün manasıyla bırakıp, belki bir daha dönememek ihtimallerini de hesaba katarak fevc fevc mücâhede-i istiklâle karıştılar. Bu meyanda birçok sivil zevat da vardı.

Diğer taraftan Anadolu'da ordunun pek kıymetli uzvu olan ihtiyat zabitleri silâh altına alındı ve Ankara'da bir talimgâh kurularak müstacelen zabit vekilleri yetiştirildi. Bu ihtiyaç da bir dereceye kadar bu suretle temin edildi.

İşte bu büyük faaliyet neticesinde merkez, cenup ve garp mıntıkalarında da tedricen ordu takviye edilerek Kuva-yı Milliye kaldırıldı ve muasır bir ordu yeniden ve yoksuzluk içinde vücuda getirildi. En son başlıca bir kuvvet olarak yalnız Çerkez Ethem Kuva-yı Milliyesi kalmıştı ki; onun da Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra cezası verildi. Yanız Düvel-i İtilâfiye'nin sıkı tazyik ve takibi yüzünden bu iş ancak üç senede ikmal edilebildi.

Fakat bu suretle vücuda getirilen ordu, Samsun ve havalisindeki Pontusçuları ve dahildeki isyan ocaklarını kökünden kazıdı. Karadeniz ve Marmara sevahilini düşmandan tathir etti. Bahadır halkının vücuda getirdiği Gaziantep müdafaa-i meşhuresine yardımla Fransızları akd-i itilâfa mecbur ederek Adana ve Antep havalisinin tahliyesini temin eyledi. Ve henüz ikmal devresinde Yunanlıları her ikisinde de mağlup eden Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerini verdi. Hiç hazırlanmamış bir mevzide nısf derecesinde fazla olan Yunanlılara karşı sahra harbinde müdafaada cihan ordularına ders teşkil eden Sakarya Meydan Muharebesi'ni kazandı. Bu suretle Türk ordusu üç senede yeniden dirilerek, garbın tekmil müzahere-

Levent Sahverdi Arşivi

tini arkasına alan takriben 200.000 kişilik Yunan ordusunu bir hamlede ezecek kudret-i fevkalâde iktisap etmiş oldu. Birinci İnönü Muharebesi esnasında zayıf birkaç piyade fırkasının cephanesini ikmal için ancak dört beş sandık piyade mermisi tedarik edebilen Anadolu ordusu, 26 Ağustos 1922'de harekât-ı taarruziyesine başlarken kuvvetini çok iyi tespit ettiği hasmına herhalde faik bir raddeye gelmişti. İşte bu sayededir ki, Türk milleti, kemal-i emniyetle cihan-ı husumete teklif-i esareti reddetmiş; hak ve taleplerini cebren ve kahren kabul ettirmiştir.

Muharebeleri arz ederken bu hususlaki icraat da daha ziyade tafsil edilecektir.

Mebdeden itibaren iptidaiyetten mükemmeliyete doğru birçok devirler geçiren ordumuz, son zamanlarda asrî bir şekilde fırka, kolordu, ve ordu hâlinde kemal bularak mesleğin ve fennin talep ettiği neticeye vasıl oldu.

En son olarak başlıca üç cepheye taksim edildi: Biri, bir piyade kolordusu, bir süvari fırkası ve üç süvari aşiret fırkasından mürekkep Şark Cephesi idi. Mıntıkası Van cenubundan Karadeniz sahiline kadar devam ediyordu. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Diğeri, iki piyade fırkası ve bir süvari fırkasından ve bazı müstakil kıtaattan mürekkep Elcezire Cephesi idi. Mıntıkası, Fırat'tan İran hududuna kadardı ve İngilizlere karşı idi. Kumandanı Cevat Paşa idi. Üçüncüsü, iki ordu ve kolordu hâlindeki Kocaeli Grubu ile bir süvari kolordusundan ve bazı müstakil kıtalardan mürekkep Garp Cephesi idi. İsmet Paşa'nın kumandasında bulunan ve Yunanlılara karşı olan ve neticede her şeyi halleden bu cephe hakkında atide daha ziyade tafsilât arz edeceğim.

Bir de Adana Mıntıka Kumandanlığı vardı. Bu mıntıkada Gaziantep'in sukutundan evvel Maraş ve Antep mıntıkalarında müstakil bir kolordu ve Adana'da müstakil bir kumandanlık vardı. Fransızlarla itilâftan sonra, buradan İkinci Kolordu Garp Cephesi'ne alınarak bu mıntıkanın heyet-i umumiyesi; Adana Kumandanlığı'na verilmişti. Bundan başka Karadeniz Sahil Topçu Kumandanlığı, Ankara Kumandanlığı vardı. Merkez mıntıkasındaki Merkez Ordusu da nihayet vazifesini bitirerek lağvedilmiş ve yerine Samsun'da müstakil bir fırka bırakılmıştı. Ayrıca doğrudan doğruya Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye merbut bazı müstakil teşkilât da vardı. Asayiş-i dahiliye vesair hususat da ahz-ı asker heyetlerine verilmişti. İşte geri hudutları vatan içerisine doğru uzayan ve ehemmiyet ve tehlike nispetinde icabı kadar kuvvetle tevzin edilmiş olan bu teşkilât sayesinde memleket en iyi bir suretle tahkim edilmiş oldu.

Levent Sahverdi Arşivi

2 — Anadolu Ordusu'nun Emir ve Kumanda Şekli

Bu teşkilâtın başında, biri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, diğeri Müdafaa-i Milliye Vekâleti olmak üzere iki makam vardı. Her iki vekil de Meclis'teki asker mebuslar tarafından intihap edilirdi. Müdafaa-i Milliye vekili müteaddit defalar değişmiş ise de daha ziyade ihtisas işi olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ni bidayette bin mahrumiyet içinde İsmet Bey (Paşa) kurdu. İsmet Paşa 1921'de Garp Cephesi Kumandanı olduktan sonra, bu vekâleti nihayete kadar, ilim ve fazlıyla memleketi kendine müftekır kılan Fevzi Paşa idare etmişlerdir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti aynen diğer vekâletler gibi idi. Farkı ayrı bütçesi olmayışındadır. Her sene kendi daire-i merkeziyesine ait kadrosunu yapar, yekûnu Müdafaa-i Milliye bütçesine ilâve edilerek, bütçeyi Meclis'te Müdafaa-i Milliye Vekili müdafaa ederdi. İcabında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili esbab-ı mucibe beyanıyla müdahale ederdi. Yalnız tahsisat-ı mesture olarak istihbarat, propaganda vesair müdafaa-i vatana ait hususata sarf edilmek üzere senevî bir tahsisatı vardı ki; bu para doğrudan doğruya ve münasip gördüğü şekilde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekilinin emriyle sarf olunurdu. Pek cüz'î bir meblağdan ibaret olan bu para bütün mücahede esnasında milletin hamiyetinin inzimamıyla, başka devletlerde milyonlarla istihsal edilemeyen çok kıymetli semereler vermiştir.

Sakarya Muharebesi'nin bidayetinde müstakil olan bu vekâletlerin başına Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı bir kanunla, bir de başkumandanlık makamı ihdas edildi ve bu ulvî vazifeyi de Mustafa Kemal Paşa Hazretleri deruhte buyurarak, hem Reis-i Devlet ve hem de milletin Başkumandanı oldular.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye doğrudan doğruya emrinde birer şubesi olduğundan Başkumandanlığın ayrıca bir kadrosu yoktu. Yalnız bu vekâletlerle irtibatta bulunmak için birkaç yaver ve irtibat erkân-ı harbi vardı.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Başkumandan olduktan sonra mühim olan hususat-ı askeriyenin muhaberatla vakit geçirmeyerek serian halli için kendi riyasetleri altında Başvekil, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Müdafaa-i Milliye ve Maliye vekillerinden mürekkep bir de Encümen-i Askerî teşkil eylemişlerdi. Bu heyet icap ettiği vakit derhal içtima eder ve en salâhiyettar zevatın huzuruyla kararlarını verip hemen icraata geçerlerdi.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu sayede en mühim ve müstacel işler lâyık olduğu süratle intaç edilirdi. Çok mahdut ve tamamıyla genç ve faal eşhasla çalışan bu teşkilât hemen ekseriya geceli gündüzlü çalışmak suretiyle bu harika- âsâ neticeye vasıl olabilmiştir.

3 — Birinci İnönü Muharebesi ve Çerkez Ethem'in İsyanı

Artık Şark ve dahilî işler bitip ve diğer cephelerde zafere varmak için, ordu teşkilâtı taarruza başladığı sırada vuku bulan ilk muharebe Birinci İnönü'dür. Bu sırada Yunanlılar şu vaziyette idiler :

Bursa mıntıkasında : İzmir Fırkası; Yalova, Pazarköy ve Burçin mıntıkasında: Adalar Fırkası; Bursa, Aksu, Dimboz ve Kestel'de Üçüncü Fırka; Bursa'da, Manisa Fırkası; Bahçeçik ve İzmit'te (Kuva-yı İnzibatiye'nin 1920'de tenkilinden ve Yunanlıların Bursa'yı işgalinden sonra İzmit havalisini İngilizler terk ederek bir fırka ile Yunanlılar teslim almışlardı).

Bu mıntıkada bir alay veya liva kadar da süvarileri vardı. 3-4 fırkalık diğer bir Yunan grubu da Uşak mıntıkasında idi.

Ordumuzun vaziyetine gelince; Yunanlılar Uşak'ı zapt ettikten sonra 1920 senesi Gediz istikametinde bir taarruz yapmıştık. Muvaffak olamadık. Bu defa bir daha teyit etti ki, milis kuvvetlerle bu iş başa çıkmayacak. 10 Teşrin-i sani 1920'de Heyet-i Vekile kararıyla bu cephe; Garp Cephesi ve Cenup Cephesi namıyla ikiye ayrılmıştı. Garp Cephesi'nin hududu Kütahya dahil olmak üzere şimalî idi. Emrinde 24, 11, 61'inci fırkalar vardı. Kütahya hariç olmak üzere Adana'ya kadar olan kısım Cenup Cephesi idi. Emrinde, 8, 23, 57, 41'inci fırkalar Konya havalisinde yeni teşekkül etmekte olan iki süvari grubu vardı.

Bunlardan başka, bu cepheler için kısmen kabil-i istifade olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin emrinde Ankara'daki Şehit Nazım Bey'in kumanda ettiği Dördüncü Fırka ile Ankara, Yozgat ve Çorum havalisinde hâl-i teşekküldeki birinci fırka vardı. Bu suretle Kuva-yı Milliye kâmilen lağvedilerek muntazam teşkilâta kalp edilecekti. O sırada bilhassa Kütahya mıntıkasında bulunan ve emrinde o zaman çok mühim kuvvetler olan Çerkez Ethem, bundan memnun olmadı ve Garp Cephesi Kumandanlığı'nın teşkilât ve zapt ve rapt hakkında verdiği emirlere itaat etmedi. Bilâkis, Birinci Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı unvanını Umum Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı hâlinde muhafazada ısrar etti. Bu hususta muhaberat cereyan ederken bütün kuvvetlerini toplayarak Gediz ve Kütahya mıntıka-

Levent Sahverdi Arşivi

sında bir vaziyet aldı ve Büyük Millet Meclisi'ni tehdide başladı. Bu sırada Meclis'te mebus olarak bulunan kardeşi Reşit de Ankara'dan kaçarak Ethem'e iltihak etti. Ve nihayet isyan etti. Bunların faaliyeti pek şümullü idi; muvaffak olsalardı memleket yeniden bir felâkette maruz kalacaktı. Hükûmet, Ankara'da ve Meclis'te tedabir ittihaz ettiği zaman Yunanlılarda bir hareket görülmediğinden cephede dahi tertibat aldı. Garp Cephesi'nden 61. Fırka ve Yunanlılar karşısında Bursa mıntıkasında bulunan 11. Fırka iki alayı ile Kütahya'ya gönderildi. Eğer Ethem bu kuvvetlerle muharebeye tutuşursa, arkasından Cenup Cephesi kuvvetleri yürüyerek mahvedilecekti. Yok, Cenup Cephesi'ne teveccüh ederse, aynı hareketi Garp Cephesi yapacak, iki aradan Ankara'ya yürürse Ankara'daki kuvvetlerle mukabele edilirken Garp ve Cenup Cepheleri arkasından vuracaktı. Ve herhâlde imhası için tedbir alınmıştı.

Nihayet Ethem fiilî harekete geçtiğinden, Kütahya'ya sevk edilen kuvvetler 3-4 Ocak'da Ethem'le Kütahya mıntıkasında müsademeye başlamışlardı.

İşte bu vaziyet içinde Yunanlılar 6 Ocak 1921 sabahı Fethiye'den, Yenişehir istikametinde ilerleyerek zevalden yarım saat sonra Yenişehir'i işgal etti. Anlaşıldı ki Yunanlılar Ethem ile müştereken hareket ediyorlar. O zaman Yunanlılar karşısında sahilden Bursa'ya kadar 24'üncü Fırka ve 11'inci Fırka'dan bir alay vardı. Bu vaziyette, Eskişehir istikamet-i umumiyesini istihdaf eden Yunan taarruzu daha ziyade mühim görüldü ve şu karar verildi.

Garp Cephesi, Kütahya'da Ethem'i oyalamak için hafif kuvvet bırakacak (61'inci Fırka iki alayla), bu Fırka'nın bir alayı ve 11'inci Fırka hemen İnönü'ye gelerek cephedeki 24'üncü Fırka ile beraber Yunanlıları karşılayacak. Cenup Cephesi de bidayette düşmanın Uşak'tan vaki olacak bir hareketini tevkif ve Afyon istikametini setredecek.

Ankara'daki 4'üncü Fırka ve 1'inci Fırka karargâhıyla, sevki mümkün olan bir alay da Ankara'dan keza İnönü'ye tahrik edilecek.

İşte İnönü Muharebesi başladığı zaman vaziyet-i askeriye bu merkezde idi.

Dahilî vaziyete gelince: İsyanlar itfa edilmişse de henüz asayiş-i dahiliyede kâfi istikrar yok, Samsun ve havalisinde Pontusçuların kıyamı şiddetlenmiş, Bolşevik cereyanlarının aks-ül-amelleriyle az çok fikrî temevvücat vuku bulmakta ve İstanbul Hükûmeti mütemadiyen uğraşmakta idi.

Levent Sahverdi Arşivi

24'üncü Fırka, düşmanı mümkün mertebe meşgul ederek İnönü mevziine çekildi ve Yunanlılar da bir kol ile Yenişehir - Bilecik ve bir kol ile İnegöl - Pazarcık yollarıyla olmak üzere iki koldan ve cem'an ikibuçuk fırka piyade, bir kısım süvariden mürekkep kuvvetle ilerleyerek 8 Ocak'da Pazarcık sırtlarını işgal ettiler. İşte bu suretle Ahu Dağları'nın tepelerinden bir yılan gibi akıp, Anadolu'nun harimine sokulmak isteyen Yunan ordusu 9 Ocak'da öğleden sonra bütün kuvvetiyle İnönü mevziine vasıl olmuş ve sol cenahımıza taarruza başlamıştı. Bugün 24'üncü Fırka sağda, 4'üncü Fırka ortada, 11'inci Fırka solda olmak üzere biz de cepheyi tutmuş, Garp Cephesi Kumandanlığı Karargâhı da Kütahya'dan İnönü'ye gelmişti.

Bunlardan başka 2'inci Süvari Fırkası ile Piyade Alayı da bu cephe için yoldadır. Son gün bunlardan yalnız bir alay muharebeye iştirak etti.

İnönü'de çarpışan kuvvetlerin takribî miktarı şudur :

Yunanlılar; 20.000 piyade, 150 kadar ağır makineli tüfek ve bir çok hafif makineli tüfek ve yüzü mütecaviz top, bir kısım süvari.

Bizim 6.000 kadar tüfek, 50 kadar ağır makineli tüfek, 28 toptan ibaretdi ki, her hususta ordumuzun üç misli vardı.

10 Ocak 1921 sabahı Yunanlılar, bütün cephede taarruza başladılar. Evvelâ sağ cenahımızdaki 24'üncü Fırka'nın cephede ve Savcı Bey, Gündüz Bey mıntıkasındaki alayı bir yanlışlıkla cephesini bıraktı ve düşman burayı tuttu. Fırka, gerideki sırtlara çekilerek akşama kadar cephe ile irtibatını kaybetti. Düşman bu muvaffakıyeti üzerine, merkez ve sol cenahtan da taarruz ederek bazı noktaları ele geçirdi.

Sağ cenahımızı çevirdiği zannıyla serbestçe Poyra Köyü istikametinde ilerleyen düşman, daha geride 24'üncü Fırka'nın mukavemetine çarpınca şaşırdı. Fakat, fırka, cepheye bu yeni vaziyeti bildirmediğinden, İsmet Paşa'yı ve binnetice Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'yi akşama kadar heyecanda bıraktı. Mamafih; muharebe bilhassa merkez ve sol cenahta çok şiddetli oldu ve gece olduğu vakit düşman bîtap idi. Mamafih, bizim de vaziyetimiz sarsılmış olduğundan ertesi gün daha müsait vaziyette -şayet düşman taarruz ederse- karşılamak için geride Beşkardeş Dağı - Zemzemiye- Otlubalı hattına çekilmeye karar vermiştik. 11 Ocak'da bu hatta durmanın bilhassa bir mukabil taarruzumuz olursa felâkete müncer olacağını anlayan düşman, geceden yüzlerce maktul ile doldurduğu muharebe meydanını terk ederek ricata başladı. Bunu hemen hisseden garp ordumuz derhal düşmanı takibe geçti ve Bursa civarındaki eski mevzilerine soktu ve birçok

Levent Şahverdi Arşivi

esliha ve mühimmat ele geçirdi. İnönü Muharebesi devam ederken, Yunanlıların Uşak grubu bidayette biraz faaliyet gösterir gibi oldu ise de bilâhare mevzilerine sinip kaldılar. Bundan istifade eden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Kütahya mıntıkasını Cenup Cephesi emrine verdi ve Cenup Cephesi Kumandanlığı, 8'inci Piyade Fırkası ve bir süvari fırkasıyla Ethem'in üzerine hareket etti.

İnönü Muharebesi olurken, Ethem de 61'inci Fırka'ya taarruz ederek Fırka'yı, Kütahya şehrinin kenarlarına kadar ricata mecbur etmişti. 11 Ocak'da Cenup Cephesi kuvvetleri yetişerek 13 Ocak'a kadar muharebeye devam etti ve 12 Ocak'da düşmanı ricata mecbur ederek şiddetli surette takip etti. Ethem, 500 silâh, 4 top ve 4 makineli tüfek bırakarak bir kısım avanesiyle Sındırgı ve Marmara gölü istikâmetine çekilip Yunan hatlarına iltica suretiyle canını kurtarabildi. Zaten daha evvel Dinar ve Isparta mıntıkasında isyan eden Demirci Efe tedip edilmişti. Bu suretle Çerkez Ethem haini de tenkil edildi ve milletin dava-yı mukaddesinin müdaafası ve temini kâmilen ve emniyetbahş bir teşkilâta tevdi edilmiş oldu. Eğer, Cenup Cephesi Kumandanlığı Kütahya mıntıkasında biraz daha cüretli bulunarak cepheden hareket edecek yerde kısm-ı küllisi ile Altıntaş istikâmetinden ve usâtın gerisine teveccüh eyleseydi daha parlak netice alınabilirdi ve bu neticeye intizar ediliyordu.

Ethem'in kuvvetleri : Takriben

Süvari	1800
Piyade	200
Makineli tüfek	12
	4 toptu.

Birinci İnönü Muharebesi esnasında garp ordumuz henüz hâl-i teşekkülde bulunmak dolayısıyla zabiti noksan, talim ve terbiyesi noksan, esliha ve teçhizatı noksan, mühimmatı, kol ve katarı yok. Hulâsa; serapâ ihtiyaç içinde puyan-ı sebükbâr bir müfreze hâlinde idi. Buna rağmen Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'nin şayan-ı imtisâl metanet ve yüksek sevk ve idaresi ve kıtaatımızın meftur-u kabiliyet ve fezaili sayesinde faik ve epeyce hazırlanmış bir düşmana vurulan bu ilk darbe er geç muvaffak olacağımızı tebşir eden bir hadise olmuştur.

Son akşam mühimmatsızlık içinde kıvranan Garp Cephesi Kumandanı bilâfasıla müracaat ediyordu. Halbuki cepheye gönderilecek cephane-

Levent Şahverdi Arşivi

miz yoktu. Ancak, ötede beride buldurabildiğimiz birkaç sandık piyade cephanesini trenle tahrik ettik. Fevzi Paşa, cephedeki kahramanların maneviyatını yükseltmek ve mukavemet gayretlerini buna intizaren bir müddet daha artırmak için, "Size bir tren cephane gönderdim; gelinceye kadar imkân-ı mukavemeti temin ediniz." telgrafını imza ederken hayatının en acı ve ızdıraplı dakikalarını yaşıyordu.

Hanımlar, efendiler; o gün dünyanın istihza ile milletin kudsî bir heyecanla ve kalp gözüyle baktığı ve her şeyi onların sinirlerine terk ettiği Birinci İnönü kahramanları, millî tarihimize eşleri geçemeyecek bahtiyarlardır. Şimdi Metristepe'nin azametli gölgesi altındaki ıssız eteklerde tevavu-u tam içinde yatan bu aziz şehitleri, milletin, o günkü endişe ve heyecanı hatırlayarak minnet ve ihtiramla yâd etmesi bir vecibedir.

10 Ocak 1921 günü, İnönü sırtlarında, Türk milletinin mukadderatı taayyün ediyordu. Mukadderatı dedim; çünkü eğer Yunanlılar kazansa idi, ordumuzu cephesinden vurarak Ankara istikâmetinde atarken Uşak kuvvetleri de tabiî cenup cephemizi tutacak ve bu sırada Ethem de aradan girerek Yunanlılar karşısından çekilen kuvvetlerimizi arkalarından vurarak Ankara'ya gelecek ve bin türlü kötülük yapacaktı. Bu hâl, padişah ve taraftarlarının bir kısım masum halkın ruhuna akıttıkları zehirlerle, Anadolu'da yer yer vücuda getirmeye muvaffak oldukları ve henüz söndürülebilmiş olan ateş-i isyanı tekrar alevlendirebilirdi. Aynı zamanda, merkez ordusu mıntıkasında ehemmiyet kesbetmeye başlayan Pontus hareketi önü zor alınabilecek bir mahiyet alabilirdi.

Bu sırada memleketi her taraftan sarmış olan diğer düşman kuvvetleri de tabiatıyla taarruza geçerlerdi, binnetice henüz iyice kuvvet bulmamış olan yeni Türkiye Devleti yıkılır ve belki Sevr o zaman Sevr olabilirdi. İşte bütün bu muhtemel tehlikeleri Birinci İnönü zaferi, doğmadan öldürmüş ve henüz rüşeym hâlindeki Anadolu idaresinin inkişafına zemin teşkil etmiş ve mukadderatımızın temelini atmıştır. O gün İnönü'de çarpışanlar bu büyük idrak ile istihkar-ı hayat edenlerdir. Muhterem Başkumandanımızın söyledikleri üzere o gün İsmet Paşa, İnönü'de yalnız Yunan ordusunu değil, milletin tâli-i makûsunu da mağlup etti.

Bu netice dahilen Hükûmet'in mevki ve vaziyetini ve halkın maneviyatını bir derece daha kuvvetlendirdi. Vaziyet-i hariciyeye gelince; yavaş yavaş davamızın hak ve kuvvetine tav'an ve kerhen iman mecburiyetinde kalan Avrupa efkârını biraz daha müsait davranmak mecburiyetinde bırakmış ve şimdilik Sevr Muahedenamesi'nde tadilât temayülüne kadar

Levent Sahverdi Arşivi

vardırmıştı. Bu suretle 25 Şubat 1921'de Londra'da vaki olan içtimaya İstanbul'dan olduğu gibi Anadolu'dan da bir heyetin iştiraki taht-ı imkâna alınmıştır. Bu heyet Ankara'dan hareket etti. Londra'da ilk içtimasında Ankara heyeti aleyhine güzel oyun oynamak isteyen Lloyd George'un hitabına karşı; İstanbul Heyeti Reisi Tevfik Paşa "Türkiye namına beyan-ı mütalâa hakkı, milletin itimadını haiz olan Anadolu Heyetinindir. Sözü, Bekir Sami Bey'e terk ediyorum" diyerek, milletine karşı ifasına mecbur olduğu deynini bir dereceye kadar ifa eylemiş ve bu suretle hakikati ifade etmiştir. İşte Anadolu Hükûmeti'nin, İtilâfçılar tarafından tasdiki bu davetle başlar. Bittabi hiçbir netice hâsıl olmadı. Heyet, tahminimiz veçhile gittiği gibi döndü.

4 — Öz Yurdumuz Ardahan ve Artvin'in Anavatana İlhakı

Birinci İnönü'yü müteakip 1921 Şubatı zarfında şarkta yeni ve mühim hadisat başlamıştı. Rus Sovyet Hükûmeti, bu tarihe kadar Kafkasya'da takip ettiği siyasette kısmen muvaffak olarak Ermenistan'ı ve Azerbaycan'da Bolşevikliği tesis etmiş, yalnız Gürcistan kalmıştı. İşte bu tarihte Ruslar elan Kafkasya'da garp devletlerinin entrikalarına âlet olan Gürcistan'a da taarruz etti. Ve ilk hamlede Tiflis civarına kadar vardı. Gürcüler bir aralık Tiflis civarında topladıkları kuvvetlerle Rusları ric'ata mecbur ettilerse de, neticede mağlup oldular ve orada da Bolşevik idaresi teessüs etti. Bu esnada Türkiye de şarkta noksan kalan ve ikmali için zaman beklediği hakkını, ittihaz ettiği askerî ve siyasî tedabir sayesinde ikmal etti. Bu hususta muhaberat 20 Şubat 1921'de Ankara'ya yeni gelmiş olan Gürcistan Ankara Mümessili Mösyö Midivani ile olmuştur. Bu zat pek talihsiz imiş. Daha mahâfil-i siyasiyemizle temaslarını ikmal etmeden memleketinin inhilâl-i seri'ine Ankara'da seyirci gibi bakmak zaruretinde kaldı ve hak yerini buldu. Rusların harekâtı inkişaf eder etmez Hükûmet de resmen taleplerini tebliğe başladı. Midivani daima Hükûmetinden cevap beklediği vesaire gibi oyalama siyasetini takip ediyordu. Halbuki oyalanacak hiç vaktimiz yoktu nihayet; 23 Şubat 1921 tarihinde Hariciye Vekili Muhtar Bey, Mösyö Midivani'ye âtide sureti yazılı olan notayı verdi :

"Dün, zât-ı âlilerine takdim şerefiyle mübâhî olduğum notada bugün Gürcistan Cumhuriyeti'nin Ardahan ve Artvin kazalarını muhtevi olan Ardahan Sancağı'nın tarafımızdan tekrar işgaline muvafakati mutazammın hükûmet-i metbûanızdan bir cevap almadığım takdirde keyfiyeti iadenin mevki-i tatbike vaz'ını himaye ve temin için lâzım olan tedabir-i askeriyeyi ittihaz mecburiyetinde kalacağımızı bildirmiştim. Gece yarısı olduğu hâlde elan matlup cevab-ı muvafakati alamadığım-

Levent Sahverdi Arşivi

dan Şark Cephemiz Başkumandanının marr-üz-zikr menatıkın anavatana avdetini temin hakkında talimat aldığını zât-ı âlilerine bildirmek mecburiyetindeyim. Bu münasebetle, zat-ı âlilerine talebimizin ne kadar muhikk ve milletlerin bizzat tayin-i mukadderatı prensibine ne derece muvafık olduğunu hatırlatmak isterim. Bu hususta bilhassa talebimizin katiyen kendi hukuk ve menafiine tecavüz olmayıp bilâkis, 1878 senesinden beri Çarlık'la aramızda açık kalmış olan bir hesabın tesviyesinden, İngilizlerce vücuda getirilmiş olan gayri tabi bir vaziyetin tashihinden başka bir şey olmadığını Gürcü milletinin bilmesi için kayda lüzum görüyorum. İngiltere Hükûmeti, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekeden sonra işgal ettiği işbu menatıkı hemen, tamamen Müslüman ve Türklerle meskûn olduğu hâlde bilahare tahliye ederken hükûmetinize hediye etmek suretiyle Gürcistan ile Türkiye arasında bir zemin-i ihtilâf açmak istemişti. İttihaz ettiğimiz karara tevfikan suret-i hareketimizin esbabı ber-veçh-i âtîdir.

Evvelen; mevzu-u bahs olan arazi, tarafımızdan Ayastefanos Muahedenamesi'yle, Çar Rusyası'na terk edilmiş ve Berlin Muahedenamesi de bunu teyit eylemişti. Ayastefanos Muahedenamesi'nin 19'uncu maddesi ber-veçh-i âtîdir :

"Haşmetli Rusya İmparatoru tarafından Bab-ı Âli'den talep ve Bab-ı Âlice de tesviyesi taahhüt olunan tazminat-ı harbiye ve zarar ve ziyan, ber-veçh-i âtî aksamdan ibarettir:

(Bu cümleyi, birmilyardörtyüzonmilyon ruble tutan uzun hesabat takip eder ve badehu mezkûr madde ber-veçh-i âtî devam eder.) Türkiye'nin bulunduğu müşkülât-ı maliyeyi nazar-ı dikkate alan Rusya İmparatoru zât-ı şahanenin arzularına muvafık olarak fıkra-i sabıkada tâdat edilen meblâğın büyük bir kısmına mukabil ber-veçh-i âtî arazinin kendisine terkine muvafakat eder.

a) Tolça sancağı.... ilâh..

b) Ardahan, Kars, Batum, Beyazıt ve San-Nikola (Poti)ya kadar olan arazi.

c) Bunlar Rusya Hükûmeti'ne birmilyaryüzmilyon rubleye mukabil terk edilmiştir.

Berlin Muahedenamesi malûm-u âlileri Ardahan, Kars ve Batum'un terkini tasdik ve teyit ederek Beyazıt'ı Türkiye'ye iade eyledi. İşte böyle acaip bir pazarlık ile galip Çar, birmilyaryüzmilyon rublelik muhayyel bir borç mukabilinde, birmilyonu mütecaviz nüfusu mağlup Sultan'dan cebren ayırdı. Rus ordusunun şin-ı aver harp ve mücadelesine rağmen cesur ve metin kalmış ve adî bir meta gibi satın alınmış olan bu menatık ahalisi kan ağlayarak kuvvetin bu galebesini kabul ile Çar boyunduruğuna boyun eğdi.

Levent Sahverdi Arşivi

Saniyen; bu ahali ekseriyetle Türk ve Müslüman'dır. Müslüman anasırın lehinde harfgîrlik isnadı şüphesiz mümkün olmayan 1917 Rus istatistikleri berveçh-i âtî miktarı göstermektedir :

Müslüman	*700.000*
Ermeni	*200.000*
Rum	*40.000*
Rus	*30.000*
Gürcü	*15.000*

Salisen (1918) de Sovyet Rus Hükûmeti tarafından yapılmış olan bu tecavüzü tamir ettikten sonra işbu menatık ahalisi kemal-i tahallukla ve hevahisle anavatana avdet için rey verdi.

Rabian; İngiltere Hükûmeti işbu memleketleri tahliye ve kurun-u kadîme müstebitleri gibi Ermeni ve Gürcü hükûmetlerine hediye olarak tevdi etti. Bu esnada işbu menatık ahalisinin bu tebeddül hakkındaki fikirlerini almak hiç kimsenin hatırına gelmedi. İngiltere'nin bu meselede kendisi için pek kıymetli olan icra-yı hüküm için parçalamak düsturuna tevfik-i hareket ettiği şüpheden vârestedir.

O zamandan beri Türkiye ile Gürcü ve Ermeni hükûmetleri arasındaki münasebatı, eşkâl ve teşviş eden lâ-yuadd itirazat ber-veçh-i bâlâ maruzatımızın en iyi delilidir.

Hamisen; yeni tebasının kendi hâkimiyeti altında yaşamaktan mütevellit nefret ve istikrahını bilen Gürcü Hükûmeti bunlara karşı son derece şiddetle hareket etmek mecburiyet-i daimesi altında bulunuyordu.

İcabı hâlinde marr-üz-zikr menatık ahalisinin anavatana karşı mevcut temayülât-ı sadakatkârisini boğmak için müracaat mecburiyetinde kaldığı muamelât-ı zecriye listesini kendisine tevdi edebiliriz. Bu vesile ile ihtiramat-ı faika...»

Esasen şark ordumuza da talimat verilmiş ve harekete geçilmişti.

Midivani, 23 Şubat 1921 saat 12.30'da Tiflis'ten aldığı ve talebimize muvafakati havi telgrafı hükûmete tebliğ etti. Bunda 23'den itibaren bu havalinin tahliyesine başlanacağı bildiriliyordu. Halbuki 22 Şubat'ta harekete geçen kıtaatımız 23 Şubat 1921 sabahı, kardeşlerinin sevinçli gözyaşlarıyla Türk bayrağını Ardahan'a ve müteakiben Artvin'e dikmiş bulunuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

5 — Gaziantep'in Düşüş Faciası :

Birinci İnönü'den sonra ikinci mühim hadise de Gaziantep'in sukutu olmuştur.

Gaziantep muharebesi, 1.4.1920'de başlamış ve 8 Şubat 1921'de Fransızların şehri işgaliyle nihayet bulmuştur. Bidayette Pozantı, Haçin, Maraş, Urfa'ya kadar ilerlemiş olan Fransızlar, milis kuvvetleri ve müteakiben bunlarla müştereken ordu kuvvetleri ile cereyan eden uzun muharebat neticesinde her tarafta kâmilen atılmış ve yalnız Adana ve Antep civarında kalmışlardı.

Bilahare, Antep'de kuvvetlerini takviye ederek şehri muhasara ettiler. Bu sırada, Antep müdafaa-i meşhuresini vücuda getirenler, takriben bir tabur piyade, bir bölük makineli tüfek, bir batarya cebel topu ile çocuk ve kadınları da dahil olduğu hâlde kahraman Antep halkıdır. Milliyet ve istiklâl aşkını kalp ve vicdanına iyice sindirmiş olan ve anavatanla irtibatının kesrine ölümünü tercih eden bu güzide halk kitlesi, bu hareketleriyle bütün cihana kahramanlık dersi verdiler. Masum halkın, denâet ve haksızlıklarını ihtar mahiyetinde olan bu haklı galeyanı maatteessüf düşmanlara gayri insanî hareketlerini tebdile ve onları hak ve mantığa ircâa kâfil olamadı. Müdafiler ara sıra yaptıkları hücumlarda düşmanları, yerleştikleri Ermeni mahallâtından ve Amerikan kilisesinden tart ederek daha müsait vaziyetler elde etmişlerdi fakat; hasmın bol malzemesi ve faik kuvvetleri karşısında tekrar İslâm mahallâtına çekildiler ve oralarda toprak duvarların oyuklarında tam on ay Fransızları, acz içinde kıvrandırdılar. Son zamanlara doğru Fransız kuvvetleri, iki fırka piyade ve bir alay süvariye baliğ olduğu gibi ayrıca müteaddit Ermeni taburları getirerek şehri kâmilen sardılar ve mücahitlerin her taraftan irtibatını kestiler. Ve her gün top, makineli tüfek ve tayyare atışları altında enva-ı tahribat yaptılar.

Evleri, birer hastaneye kalbedilen halk ve asker dahilde en iptidaî şekilde bomba ve mermilerle düşmanın bu asrî vesaitine bilâfütur mukabele etti. Fakat; gün geçtikte açlık tesirini göstermeye başladı.

Bu sırada Maraş ve havalisinde yeni teşekkül eden 2. Kolordu, 5 ve 9'uncu fırkalarıyla muhasara hattını yararak içeriye lâzım gelen muavenette bulunmak için çok uğraştırıldı; fakat kıtaatın mevcutlarının ve talim ve terbiyesinin noksan oluşu, vesait ve malzemesinin mefkudiyyeti mıntıkanın uzaklığı dolayısıyla serian takviye imkânı olmayışı yüzünden bazı mevzîî muvaffakıyetler elde ediliyorsa da katî bir netice almaya imkân vermiyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Mücahitlerin son müracaatları bilhassa çok acıklı idi. 6/7 Şubat 1921 gecesi kolordu, sevki mümkün olan kuvvetlerle çok şiddetli bir hücum daha yaptı. Fakat; bu da düşmana zayiat verdirmekten ve 500 kadar müdafiyle, bir kısım halkın muvakkaten açılan gedikten harice çıkmasından başka bir şeyi temin edemedi. Düşman tekrar mukabil taarruzla kıtaatımızı attı. İşte bu suretle bizzarur bir müddet için mukadderatına terk edilen Antep, sırf açlık tesiriyle 8 Şubat 1921'de bazı şerait tahtında maatteessüf sukuta mecbur oldu. Ve bu hadisede bir avuç asker ve halkın kerpiçten mamul evlere açtıkları mazgallardan yağdırdıkları azim ve iman ateşi karşısında asrî bir ordu ile on aydır acz içinde kıvranan düşmanlara şerefbahş oldu. Hükûmet bu intikamını almak için Adana mıntıkasındaki düşmana bir taarruz hazırlıyordu. Fakat; bu sırada İkinci İnönü Muharebesi'nin zuhuru bunu tehir etti. Bilahare İkinci İnönü Zaferi bunu kendiliğinden temin etti. İkinci İnönü'yü müteakip Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfı mucibince buralar kurtarıldı ve Hükûmet'in içini yakan bir sızı teşkil eden bu ızdırap da bertaraf edildi.

6 — İkinci İnönü Muharebesi

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra artık bizim için başlıca haiz-i ehemmiyet olan Garp Cephesi olmuştu. Çünkü Yunanlılar yeniden büyük hazırlıklara devam ediyordu ve alınan haberler de bunu teyit ediyordu. Hükûmet, Birinci İnönü'den sonra Fransızlardan intikam almak ve aynı zamanda bunları Adana'dan tart ederek memleketin vaziyet-i iktisadiyesini daha müsait şekle sokmak için Mersin'i ele geçirmek maksadıyla hazırlanıyordu. Yunanlıların bu faaliyeti üzerine biz de mesaimizi teşdit ettik. Çünkü bu hazırlığımızla aynı zamanda Yunanlıları da karşılamış oluyorduk. İşte bu vaziyet içinde İkinci İnönü ve Dumlupınar muharebeleri oldu.

Yunan ordusu, o zaman biri Bursa, diğeri Uşak'ta olmak üzere iki grup hâlinde idi. Bursa grubu; bir fırka İzmit ve Gemlik'te, üç fırka (3, 7, 12) ve bir kısım süvariden mürekkep Üçüncü Kolorduları Bursa mıntıkasında idi.

Uşak grubu; dört fırka ve bir kısım süvariden mürekkep bir grup Uşak mıntıkasında idi.

Ordumuz :

Garp Cephesi; 3'üncü Süvari Fırkası ve bir süvari livasıyla İznik Gölü - Aksu - Keşiş Dağı hattında düşmanla temasta bazı piyade aksamıyla,

Levent Sahverdi Arşivi

bunlara istinat olmak üzere Yenişehir - İnegöl hattında. 1, 11, 34 ve 61'inci piyade fırkalarıyla İnönü mevziinde (Savcıbey - Metristepe - Çiftlik - Akpınar) hattında.

Kocaeli havalisinde; ve o zaman Lefke, Geyve mıntıkasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye merbut cem'an bir fırkalık kuvvet vardı.

Cenup Cephesi; Kütahya'dan, Adana'ya kadar mıntıkası vardı. 1 ve 2'inci süvari fırkalarıyla, 4'üncü Süvari Livası'ndan mürekkep kuvvetiyle Dumlupınar mıntıkasında ve düşmanla temasta, 4, 8, 57 ve 23'üncü fırkalarıyla Afyon havalisinde, 41'inci Fırka'sıyla ve bir iki alay kuvvetteki Adana teşkilât-ı mahsusasıyla beraber Adana havalisinde Fransızlara karşı bulunmaktadır. Cenup Cephesi'nin nispeten daha fazla kuvvetli olması Fransızlara karşı bir taarruz için hazırlıktandır. Bunlardan başka Garp Cephesi için kabil-i istifade Ankara'da muntazam ve kuvvetli meclis muhafız taburu ve merkez ordusu mıntıkasındaki 5 ve 15'inci fırkalar vardı. Mart evasıtında Yunanlıların herhalde taarruz edecekleri hakkında haberler alındı. Ve nihayet 23 Mart 1921 sabahından itibaren düşman, Bursa ve Uşak mıntıkalarından taarruza başladı. 25 Şubat'ta Londra'ya davet edilen ve 12 Mart'ta müzakere hitama ererek bilânetice avdet eden murahhaslarımız henüz yoldayken Yunanlıların bu taarruzu, Avrupalıların hüsn-i niyetten çok uzak olduklarını ve bizi gaflete düşürmek fikriyle hareket ettiklerini gayet sarih göstermektedir.

Bursa'dan ilerleyen düşman, üç fırka piyade ve bir kısım süvari idi. Hafif kuvvetlerle, sol cenahımıza yürüdü. Aksam-ı asliyesiyle (İnegöl - Pazarcık), (Yenişehir - Bilecik) yollarıyla daha ziyade merkez ve sağ cenahımıza teveccüh etti. Setr kıtaatımız düşmanı işgal ederek mevzi-i aslîye çekildiler. Düşman bu havaliyi zapt ile 27 Mart 1921 sabahından itibaren tekmil cephede temas hâsıl oldu. İnönü mevziimiz, Kocaeli Grubu 1 ve 61'inci fırkalar sağda, 24'üncü Fırka ortada, 11'inci Fırka solda olmak üzere tutulmuştu.

İnönü'nün ehemmiyeti, daha vaktiyle takdir edildiğinden, Cenup Cephesi'nden 24'üncü Fırka getirilerek sol cenaha verildi ve 1'inci Süvari Fırkası cephe ihtiyatına alındı. Ayrıca daha bidayetlerde Amasya'dan celp edilen 5'inci Kafkas Fırkası da bir alayla yetişmiş olduğundan bu kuvvet ve Meclis Taburu Ankara'dan yine Garp Cephesi emrine sevk edildi. Daha sonra Kütahya ve Afyon mıntıkasındaki vaziyetten istifade edilerek 23 ve 8'inci fırkalar da celp edildi. Bunlardan yalnız 23'üncü Fırka son gün cephe gerisinde hazır idi.

Levent Sahverdi Arşivi

Artık bu cephede yapılması lâzım gelen icabat-ı fenniyyeye tevessül edilmiş ve kabil-i tasarruf son kuvvetler buraya sevk edilmişti.

28 sabahı düşman bütün cephede taarruza geçti. Daha ziyade iki fırka ile sağ cenahımızı ve bir fırka ile sol cenahımızı tazyik ediyor ve cephede işgal muharebeleri yapıyordu. Bilhassa sağ cenahtan tazyik ediyordu. Savcıbey garbındaki Kanlısırt'ı zapt ettiyse de Kocaeli, 1 ve 61'inci fırkaların mukabil taarruzlarıyla hemen atıldı. Öğleden sonra pek kesif topçu ateşini müteakip iki fırka ile bir daha taarruz etti. Ve saat dörtte buralar yine düşman eline geçti. Bir saat sonra süngü hücumu ile tekrar zapt ettik.

Bu minval üzere bu mıntıkada hücum ve mukabil hücumlarla muvazi-i tarafeyne intikal edip duruyordu.

Fakat bilhassa 1 ve 61'inci fırkalarımızın kemal-i besâletle düşmanın her darbesini mukabil darbelerle karşılaması Yunanlıları şaşırtmıştı. Kocaeli Kumandanı Halit, 1'inci Fırka Kumandanı Kemalettin Sami, 61'inci Fırka Kumandanı İzzettin Beyler bu mıntıkada şayan-ı tebcil maharet ve fedakârlık göstermişlerdir.

Düşmanın sağ cenahımızda bu kadar şedit davranması, orduyu şimal yanından vurarak cenuba, dağlara atmak ve Eskişehir yolunu tıkayarak mahvetmek gayesine matuftu.

Akşama doğru sol cenahta da taarruzunu şiddetlendirdi. Fakat her tarafta kâmilen tart edildi. Yalnız sol cenahta Tarassuttepe'yi eline geçirdi ki; mühim bir nokta idi.

30. günü alessabah muharebe yine başladı. Hassaten öğleden sonra çok şiddetlendi. Düşman sağ cenahımızda Üçşehitler Tepesi'ni zapt etti. Fakat mukabil taarruzla derhal atıldı. Bugün sol cenahtaki tazyiki artmıştı.

Üç gündür mevziini kahramanca müdafaa eden 11'inci Fırka, faik düşman karşısında sol cenahını cepheye amûd olmak üzere fena bir şekilde geriye doğru kırmaya mecbur oldu. Bu vaziyet karşısında düşman, Kavalca sırtlarını tutmuş ve bir kısım kuvveti ile cephe gerisine doğru sokulmaya başlamıştı ki, bu yüzden tekmil cephe hassas bir vaziyete düşmüş bulunuyordu.

Çünkü, üç gündür devam eden fasılasız taarruzları ve cenahlardan vaki ihataları karşılayabilmek için tekmil ihtiyatlar sarf edilmişti. Böyle bir

Levent Sahverdi Arşivi

anda düşmanın bir cenahımızı atması ve geriye doğru sarkması vaziyeti nazikleştirmiş ve bilhassa, o cepheye yakın olan İsmet Paşa karargâhını tehlikeli vaziyete düşürmüştü. İsmet Paşa Hazretleri ilk tedbir olarak karargâhını İnönü'den Çukurhisar'a naklettiler. Çünkü, artık oradan muharebeyi sükûnetle idare etmek mümkün değildi. İsmet Paşa aynı zamanda burada vaziyeti tutacak mevzîî tedbirleri de aldı. Bu vaziyeti Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa şimdiki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye dairesinin harekât şubesinden adım adım takip ediyorlardı; ve lâzım gelen tedbirleri alıyorlardı. İsmet Paşa'dan en son (Düşman Kandilli'ye doğru ilerliyor; karargâhımı Çukurhisar'a naklediyorum.) raporu alındıktan sonra muharebenin birkaç saat kesilmiş olması doğrusu çok heyecan ve endişe vermişti. Fakat alınan tedabir düşmanın inkişaf etmek üzere bulunan harekâtını hemen durdurdu. İşte en küçük rütbeliden, en büyük kumandana kadar bütün zabitanın vatanın hayat ve memat demi telâkki ettikleri bu anda gösterdikleri katî istihkar-ı hayat ve yüksek azim ve iman ve tabiye sahasındaki kabiliyet ve dirayet kumanda makamat-ı âliyesinin nasb-ı nazar ettiği neticeyi lâyıkıyla temin etmiş oldu. Ve hasmın gayret ve teşebbüslerinin verdiği tatlı ümidi zir-ü zeber etti.

Bilhassa topçular, her türlü endişe-i ihtiyatı bırakarak ve kısmen açığa çıkarak azamî faaliyet ve fedakârlıkla imha ve tevkif ateşleriyle istihsal-i muvaffakıyete en büyük âmil oldular.

Bu sırada 5'inci Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit Bey, bir alay piyade ve muhafız taburu ile cepheye yetişmişti. Bu kuvvet sol cenahımızı ihata etmek isteyen düşman kuvvetlerini daha yandan ihata edecek şekilde sevk edilerek, düşman tevkif ve bilahare çekilmeye mecbur edildi. Bu sayede düşmanın iki cenahtan garp ordumuzu çevirmek ve ricatına meydan vermeyerek imha etmek teşebbüsü suya düştü.

31 Mart'ta düşman son bir gayretle yine taarruz etti; fakat her tarafta diğer günlerden daha kolay bir şekilde kırıldı. Ve bundan başka bugün bazı noktalarda biz, mukabil taarruza geçerek arazi kazanmıştık, esir, tüfek ve cephane almıştık; 31 Mart'ta ordumuz artık düşmana faik bir hâl iktisap etmişti.

Çünkü o yedi sekiz gündür devam eden muharebatta, Türk azim ve celâdeti önünde azim zayiata uğramış ve son neferi cepheye soktuğu ve artık manevra kudretinden külliyen mahrum kaldığı hâlde bütün cephede bizi yalnız tebdil-i mevzie mecbur eden bazı nukatı ele geçirmekten başka esaslı bir şey elde edememişti. Vakıa, biz de 31 gününe kadar son neferi-

Levent Sahverdi Arşivi

mizi cepheye vermiştik. Fakat o gün aşağıdan bir fırkamız daha cepheye yetişti. Ve bir süvari fırkası da yine aşağıdan sol cenahımıza varmış ve düşman gerilerine müessir olmaya başlamıştı. Binaenaleyh 31 Mart günü zevalden sonra ordumuz faikiyeti kazanarak her tarafta taarruza geçti. Bu vaziyet karşısında düşman kurtulabilmeyi bir muvaffakıyet addetmiş ve bu gayrete düşmüştür.

İkinci İnönü Muharebesi'nin ne kadar şiddetli olduğunu izahtan âcizim; bilhassa sağ cenahta âdeta boğuşma hâlinde cereyan etmiştir.

Yunanlılar, Anadolu'nun necat ordusunu mahv için akurâne çırpınırken, ordumuz cidden vâkıfâne tedbir almış ve asalet-i milliyemize has kudret ve celâdetle hasmı eriterek 31 Mart 1921 akşamından itibaren inhizamlı bir ric'ata mecbur kılmış ve tarihe İkinci İnönü Zaferi'ni yazdırmıştır.

Muhterem efendiler; çok hoş bir tesadüftür. Şu saatte o günlerin temin ettiği hâkimiyet havası ve istiklâl zevk ve saadeti içinde hatırasını yâd ettiğimiz İkinci İnönü Zaferi bundan 6 sene evvel 1921 senesi Martının 31'inci günü olan bugünün bu saatinde İnönü sırtlarında ikmal ediliyordu. Sizlere şimdi maruzatta bulunurken içinde yaşadığım o günlerin heyecanıyla müteheyyicim. (Bu konferans ilk defa 31 Mart 1927 akşamı saat 17.30'da Ankara Türk Ocağı'nda verilmişti.)

1 Nisan sabahı Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın Metristepe'den Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya yazdıkları telgraf ve müşarünileyhin verdikleri cevabı arz ediyorum :

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne

Metristepe'den
1 Nisan 1921

Saat 9.30 sonra da Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüz bey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve dümdâr olması muhtemel bir düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruzuyla gayrı muntazam çekiliyor. Kıtaatımız yakından takip ediyorlar. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını muzaffer silâhlarımıza terk etmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Levent Sahverdi Arşivi

Metristepe'de Garp Cephesi Kumandanlığı'na

Ankara

1 Nisan 1921

Düşmanlarımızın imhakâr siyasetlerini mevki-i tatbike koymak için anavatanımıza saldırdıkları Yunan ordusuyla, yedi günden beri pek kanlı devam eden İkinci İnönü Muharebesi'nde azimkâr kumandanız altında kahraman ve aziz ordumuzun kazandığı katî muzafferiyetten dolayı milletimizin en büyük şükranına tercüman olarak sizi ve şanlı askerlerimizi tebrik eder ve yüksek alnınızdan öperim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Fevzi

Düşman ric'atta da, ileri hareketinde olduğu gibi başlıca "Bilecik - Yenişehir - Bursa", "Bozüyük - İnegöl - Bursa" olmak üzere iki yol takip etti. Sağ cenahtan sebükbâr kıtaatıyla Kocaeli kuvvetlerimiz Yenişehir istikametinde ve süvari fırkalarımızla Beşinci Kafkas Fırkası kıtaatından bir kısmı da Cenup Cephesi Kumandanı'nın emrinde olmak üzere 1 Nisan'dan itibaren sol cenahtan Mezit vadisi boyunca düşmanı takibe geçtiler. Bu kıtaat yol boyunca, yandan düşman ricat kollarını hırpalayarak Bursa civarına kadar takip ettiler. Birçok esir aldılar ve külliyetli ganâim elde ettiler. Cephe ilerisinde çekilemeyip kalan düşman kıtaatı da, muzaffer süngülerimize tevdî-i nefs ettiler. Bilhassa 3'üncü Süvari Fırkamız düşmanı çok hırpaladı. Bu fırka zevalde düşmanla beraber İnegöl'e girdi ve sokak muharebeleriyle düşmanı berbat etti. Ancak esliha ve teçhizatını atarak kaçan bir kısım düşman kurtulabildi. Bu hareket esnasında İnegöl ahalisi büyük fedakârlık gösterdi. İnegöl çocuk ve kadınları, henüz bir taraftan düşman süngüsü altında bulundukları hâlde, kasabaya giren kıtaatımızı karşılamış ve yaya cengine inen süvarilerimizin atlarını tutarken, bazıları şehit olmuşlardır. İnönü'deki düşman kolu bu feci akıbete düşürüldükten sonra ordu hemen cenuba teveccüh etti, Şimalde bu hareket devam ederken, Uşak'taki düşman grubu da şarka, Afyon istikametine hareket ederek Afyon'u zapt etmiş ve Çay - Bolvadin hattına kadar ilerlemişti. Şimal vaziyeti üzerine bu kol, 3 Nisan'da ricat ederek, 7 Nisan'da Afyon'u tahliye etti.

Bidayette, bu düşmanın doğru hareket ederek Uşak - Kütahya istikametinde hareketi tahmin edilmişti. Düşman bunu yapmadı. Hata olarak Afyon'u zapt etti ve şarka doğru netice-i katîye sahasından uzayarak sergüzeşte daldı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, bunu fırsat addederek

Levent Sahverdi Arşivi

düşman karşısında 57 ve 41'inci fırkalardan mürekkep 12'inci Kolordusunu bırakarak, diğer bütün kuvvetleri İnönü'ye çekmişti. İnönü'de vazife bittikten sonra derhal kabil-i nakil olan 1'inci ve 2'inci süvari fırkalarıyla, 11, 4, 8, 24'üncü ve 5'inci Kafkas Fırkalarını, Cenup Cephesi Kumandanı ile Kütahya - Uşak istikamet-i umumiyesinde düşmanın cenup kolunu da mağlup etmeye tevcih eyledi. Kuvvetlerimiz Aslıhanlar'a vasıl oldukları zaman, ricat eden düşman kollarını himaye eden bir kısım düşmana çattı. 8 Nisan'da burada Aslıhanlar Muharebesi namıyla şiddetli bir muharebe oldu. Müteakiben düşman buradan biraz daha gerideki Dumlupınar mevzine ricat etti. Geriden aldığı kuvvetlerle burada tutundu, kaldı. Muharebe katedildi. Ve bu suretle cenup koluna da bir dereceye kadar cezası verilmiş oldu. Eğer Cenup Cephesi Kumandanlığı biraz daha kanaatsiz ve cüretli olsaydı ve kuvvetlerini vaziyete göre iyi idare etseydi, düşmanın bu grubu o zaman daha ziyade feci bir akıbete düşürülebilirdi. Bu muharebe bittabi Anadolu Hükûmeti'nin vaziyetini bir derece daha takviye etti. Ve bu netice en ziyade çok büyük ümitle Yunanlıları üzerimize saldırtan İtilâf Devletlerine tesir etti.

Zaferin sonunda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, cephedeki kumandanlıklara şu telgrafı verdi :

Ankara

11 Nisan 1921

İnönü Meydan Muharebesi'nde silâhlarımızın kazandığı parlak zaferi Dumlupınar Meydan Muharebesi'ndeki ikinci parlak zafer itmâm etti. Cinayet ve hıyanetinin ilk cezalarını çekmeye başlayan Yunanistan'a karşı Anadolu'nun eski gaza ufukları üstünde ikab-ı ateşten iki kanat açıldı.

Ecdat topraklarında iki uzun seneden beri müfsit ve muğfil bir mütareke ile silâhlarından tecrit ve ölüme mahkûm edilen milletimiz aleyhine fasılasız bir yangın ve kıtâl siyaseti takip eden, en mamur memleketlerimizi harabeye çeviren düşmanın başıboş bırakılmış haydut sürüleri yüzlerini geri döndüler. Ordumuz gök gürültülerini andıran bir velvele ve heybetle sahne-i tarihe yeniden çıktı. Başkalarının zaferinden doğmuş ve başkalarının zaferiyle büyümüş tufeyli düşmanı, ana topraklarımızdan büsbütün tard edecek meşiyyet-i muzafferanenizin yollarına gözlerim dikilmiş, size ve üstadane sevk ve idareniz altında ruh-u ecdadı mağrur eden bir kahramanlıkla çarpışan bütün kumanda ve silâh arkadaşlarımıza mesut ve müftehir tebriklerimizi gönderiyorum.

Mustafa Kemal

Levent Sahverdi Arşivi

— DÖRDÜNCÜ KONFERANS —

Hanımlar, Efendiler;

Bugünkü konferansın hemen heyet-i umumiyesi ve gelecek konferansın bir kısmı Yunanlılarla cereyan eden muharebata ait olacaktır. Esasen İstiklâl Harbi'ndeki hadisat-ı tarihiyenin kısm-ı âzamını da bu teşkil eder. Çünkü, 23 Nisan'da merkezi Ankara'da olmak üzere teessüs eden Anadolu Hükûmeti muslihane bir tarik ile ihkak-ı hak için çok çalıştı, her türlü tedbire tevessül eyledi. Fakat Düvel-i İtilâfiye dediler ki; "Bunlar asî bir çetedir. Bunlara bu gibi metalip değil mutavaat-ı tamme yaraşır. Zımmen ve fiilen ifade eylediler ki, sizi daire-i itaata almak için kuvvetle ve emniyetle ihzar ettiğimiz Yunan ordusunu memur ettik ve mükâfaten iddia ettiğimiz en aziz haklarınızdan mühim bir kısmını da onlara vaat ettik." O zaman bunun karşısında ancak kuvvetli olmadıkça ve Yunan ordusunu kati bir mağlûbiyete uğratmadıkça vusul-u maksadın gayri mümkün olduğunu takdir eden Hükûmet ihzarata başladı.

Onlar bu ihzaratın tekemmülüne meydan vermemek için mütemadiyen taarruz etti. Biz mukavemet ettik ve tabii taarruz kabiliyetlerini Sakarya'da kırdık. Ve sonra biz taarruz ettik onlar mukavemete yeltendi. Bu suretle 23 Nisan 1920'den 16 Eylül 1922 tarihine kadar bilâ fasıla muharebe oldu. Buna binaen İstiklâl Mücahedemizin bundan sonraki hadisatı ekseriyetle muharebatla geçti. Nitekim yalnız 1921 senesi Birinci İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya gibi dört büyük meydan muharebesi vukua gelmiştir. O zaman henüz vücut bulan ordumuzun her türlü vesaitsizliğine rağmen büyük fedakârlıklarla her gün bir zaferden diğerine koşması sayesinde işte bugünkü muzaffer ve muasır yeni Türkiye meydana geldi.

1 — Adapazarı ve İzmit Havalisinin Geri Alınışı :

Mütarekenin akdinden bir ay sonra İngilizler İzmit'i işgal eylemişler ve tel örgülerini İzmit civarına kurarak askerlerini yerleştirmişlerdi. Müteakiben bu mefsedet kaynağından salıverdikleri zehirli cereyanlarla Adapazarı, Düzce, Bolu havalisinde mütemadiyen isyanlar çıkarttıkları gibi 1920'de İstanbul'da teşkil ettikleri Kuva-yi İnzibatiye'yi ve İzmit'e çıkararak Yunanlılarla müştereken Anadolu kuvvetlerini mahvetmek istemişlerdi. Fakat kısa bir muharebeyi müteakip Kuva-yi İnzibati'ye mahvedilmiş ve enkazını bir vapura doldurarak İstanbul'a nakle mecbur edilmişti. Vesaitimizin ve kuvvetimizin kifayetsizliği o zaman bu havaliyi kâmilen istirdada imkân vermemiş ve yine İngilizlerin elinde bırakmıştı. Bu sıralarda Bursa ve

Levent Sahverdi Arşivi

Uşak'a kadar ilerlemiş olan Yunanlılar bu hadiseden sonra bir fırka ile İzmit'i İngilizlere teslim etmişler, Sapanca ve Adapazarı'nı da zapt ederek Sakarya'ya kadar gelmişlerdi.

O zamana kadar Anadolu'nun İstanbul ile irtibatı yegâne tarik olan İnebolu'yu inhisar etmişti. Bu yol hem uzak ve hem gayri kâfi idi.

Bundan başka buranın Yunanlılar elinde bulunması ordumuzun vaziyeti itibarıyla yanında ve müstakbel hareketler için gerisinde bir çıban teşkil ediyordu. İşte gerek İstanbul irtibatının daha emin ve sehil bir vaziyete sokulması ve gerekse müteakip harekât-ı askeriye için derkâr olan lüzum ve kavaidime binaen bu havalinin düşmandan tathirine karar verildi. Bu hareket için düşmanın henüz İkinci İnönü malûbiyetinin sadmesiyle müteessir olduğu zaman, en müsait vakit addedildi. Yunanlıların, merkez-i sikleti İzmit'te olmak üzere bu havalide bir fırkaları vardı ki takriben 75 kadar makineli tüfek, 25 kadar top ve 8000 kadar piyadeden mürekkepti. Bu harekât için bizim tahsis ettiğimiz kuvvetler Bilecik ve Geyve mıntıkasındaki mürettep fırka, Düzce havalisindeki süvari alayı, bir alay kadar milis kuvvet ve bazı çetelerden ibaretti ki ceman 196 zabit ve 3956 nefer, 3355 tüfek, 4 ağır ve 18 hafif makineli tüfek ve 3 toptan ibaretti. Bu kuvvetlerin, bu mıntıkanın kumandanı halen Meclis Reisi olan Kâzım Paşa Hazretleri idi. Bu hareketin icrasında Sakarya büyük bir mani idi. Geçit için iptidai şekilde civar köy ve ormanlardan istifade edilerek sal vesaire gibi bazı vesait tedarik edildi ve 20 Haziran 1921'de harekete başlandı. 20/21 gecesi müfrezelerimiz üç noktadan bu vesaitle Sakarya'yı ansızın geçtiler ve bir baskın hareketiyle daha önce Adapazarı'nı zapt ettiler. Aynı zamanda diğer bir kol da Sapanca'yı zapt etti. Kuvvetlerimiz bundan sonra merkez-i siklet cenupta olmak üzere Sapanca gölü tarafeyninden düşmanı takip ederek 22 Haziran 1921'de İzmit'in 20 kilometre mesafesine kadar yaklaştılar.

23 Haziran'da bir kısım kuvvet İzmit'e doğru yürürken mürettep fırka da aşağıdan yürüyerek İzmit Körfezi cenup sahilindeki Seymen ve Baş iskeleleri istikâmetinde ilerlediler. 24 Haziran'da düşman İzmit civarına topladığı kuvvetlerle bir mukabil taarruza geçtiyse de püskürtüldü. 26 veya 27 Haziran günleri taarruzumuz devam etti. Nihayet 27/28'de düşman, kuvvetlerimizin tazyiki karşısında daha fazla kalamayarak gemilerine binip ricate mecbur edildi ve bir kısmı da körfezin cenup sahilini takiben gemilerin himayesinde zor kurtulabildi. Bu suretle 28 Haziran 1921'de bu havali istirdat edildi ve bir daha buraya düşman giremedi. Bu hareketteki muvaffakiyet düşmanın gafil yakalanmasında ve hareketin baskın tarzında

Levent Şahverdi Arşivi

olmasında taarruz ve takibin şiddetle icrasındadır. Bu yüzden düşmanın burayı takviyesine ve kuvvetlerini husn-i istimâl etmesine meydan bırakılmamıştır. İşte bu tarihten itibaren İnebolu yoluna muvazzamen Nallıhan üzerinden bir de bu yeni İstanbul yolu açılmış oldu.

Yunanlılar kaçarken epeyce zulüm yaptılar ve bazı köyleri yaktılar. İzmit'i de yakmaya teşebbüs ettilerse de ordunun tazyiki karşısında muvaffak olamadılar.

2 — Zonguldak Havalisinin Fransızlardan ve Antalya'nın İtalyanlardan Geri Alınışı :

Türkiye'yi aralarında taksime kalkışan Düvel-i İtilâfiye mıntıkalarına tesahüp için harıl harıl işgal ameliyesine devam ederlerken Fransızlar Zonguldak'ı ve İtalyanlar Antalya havalisini işgal eylemişlerdi. Hatta İtalyanlar bidâyette Konya'ya kadar da gelmişlerdi. Çok mühim olan bu iki mıntıkanın da kurtarılması asıl idi. Fakat donanmalarının himayelerinde kuvvetli olarak tuttukları buraların istirdadı için müsait zamanı beklemek lâzımdı. Eğer böyle yapmasaydık kuvvetlerimizi israf etmiş ve kolayca elde ettiğimiz bazı mühim muvaffakiyeti istihsalde gecikmiş olurduk. Nitekim şarkta Ermeni ordusunu perişan etmek, dahilî isyanları kal ile kuvvetli bir hükûmet vücuda getirmek, cenupta bazı havaliyi istirdat ederek Fransızları daha cenuba atmak, Karadeniz sevahilini İngilizlerden tathir etmek, Birinci, İkinci İnönü ve İzmit muzafferiyetini ihraz eylemek gibi teşekkülünden beri her gün yeni bir muvaffakiyet adımıyla ilerleyen hükûmet ve millet vasıl olduğu şu netayiç ve takip eylediği kiyasetle hasımlarına kudret ve kuvvetini kabul ettirmiş ve yavaş yavaş hareketlerinin bisûd olduğunu anlatmaya başlamıştı. Bu vaziyet içinde hakikatı görmeye başlayan İtilaf Devletlerinden bazıları yine menfaatleri icabı hoş görünmeye temayül etmişlerdi.

İşte bundan istifade eden Hükûmet hemen Zonguldak ve Antalya'ya karşı küçük müfrezeler tertip ederek eser-i hareket gösterdi. Aynı zamanda bu hareketi esaslı ihzarat mahiyetinde göstererek propaganda yaptı. Bunlar faal mukavemetin tevlit edeceği muhazzirden çekindiler. Tahsis ettiğimiz cüzi kuvvet ve ittihaz edilen tedabir karşısında 20/21 Haziran 1921 gecesi Fransızlar Zonguldak'ı ve 5 Temmuz 1921 gecesi İtalyanlar Antalya'yı bırakarak çekildiler. Bu muvaffakiyette düşmanların maneviyatına tesir eden İkinci İnönü Zaferimizin büyük rolü olmuştur. Yoksa bunları donanmalarının himayelerinde esaslı bir surette birleşmiş oldukları mevzile-

Levent Şahverdi Arşivi

rinden bilmuharebe tard o günkü şerait içinde zor olurdu. Ve ancak daha sonra esaslı kuvvetlerle yapılabilirdi. İşte İkinci İnönü Zaferi'nin büyük neticelerinden biri de bu olmuştur.

3 — Kütahya Eskişehir Muharebesi :

İkinci İnönü'den sonra düşman yine bir grupla Bursa ve Uşak mıntıkalarına çekilmişti. Biz de muharebenin netice-i tabiyesi olmak üzere Cenup Cephesi daha kuvvetli olarak yine iki gruba ayrılmış bulunuyorduk. İşbu inkısam-ı kuvva tespit edilen sevk ve idare şekli ordumuzun taarruz kabiliyetini iktisap edinceye kadar düşmanın yeni bir taarruzu vaki olursa tarz-ı müdafaa hakkında Cenup Cephesi Kumandanı Rafet Paşa pek muhalif fikir ve mütalâada idi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa Hazretleri işi bizzat mahallinde halletmek için Alayurt'a hareket ettiler. O zaman Cenup Cephesi Karargâhı Alayurt'ta trende ikâmet ediyordu. Cephede yapılan tetkikat ve cereyan eden müzakerat neticesindeki 1921 Haziran bidayetlerinde idi. Sonradan vukuatın da tasdikiyle sabit olduğu üzere vaziyetin icap ettirdiği ve Erkân-ı Harbiye'nin ısrar ettiği plâna ve tertibata muhalefetten Refet Paşa vazgeçmediğinden bizzarur Cenup Cephesi lağvedildi. İnönü, Kütahya ve Afyon mıntıkası ve buradaki kuvvetler Garp Cephesi Kumandanlığı'na zapt edildi ve İsmet Paşa Hazretlerinin emirlerine verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, ordumuz düşmanı katiyyen mahvetmek gaye-i millîinin istihsaline kadir bir hale gelmedikçe noksan kuvvetle ve kati bir netice vermeyecek, ancak mevzii muvaffakiyetler elde etmekle kalacak taarruzların aleyhinde idi. Bunun için ordunun bu gayeye doğru ikmaline yeniden ehemmiyet verildi.

Bu sırada yapılan başlıca tedabir şunlardı :

1) Kolordu salâhiyet ve vaziyetinde muhtelif fırkalardan mürekkep grup kumandanlıkları teşkil edildi.

2) Kocaeli mıntıkasındaki münferit kıtaat tevhit edilerek orada 17 inci fırka yapıldı.

3) Garp Cephesi'ndeki münferit alaylar toplanarak 7 inci fırka ve Adana Milis alaylarıyla bazı müfrezelerden mürettep bir fırka teşkil olunmuştu.

4) Merkez ordusu mıntıkasında iş hafiflemişti. Oradan 14 üncü süvari fırkası karadan celp edildi. Samsun'daki 15 inci fırka kısmen karadan ve kısmen denizden nakledildi. Trabzon'daki 3 üncü Kafkas fırkası da keza

Levent Şahverdi Arşivi

denizden motorlarla, kayıklarla ve kısmen vapurla nakledildi. Aynı zamanda Adana ve Antep mıntıkası ikinci derecede haiz-i ehemmiyet bulunduğundan buradaki 2 inci kolordunun yine Garp Cephesi'ne nakli için emir verildi. Fırkalarımızın teşkilâtı tevsi edildi ve ikmal efradı verilerek talim ve terbiyeye başlandı. Bu suretle taarruz kabiliyetini iktisap için en kısa zamanda azamî gayret gösterilerek mühim bir adım atıldı.

Bu sırada Yunanlılar bir taarruz yaparsa müdafaa edeceğimiz muharebe hattını tespit ve tahkime başlandı.

O hat şudur :

İnönü'de Savcıbey - Metristepe - Çiftlik - Akpınar - Kandilli hattı. Bu mıntıkada 1, 11, 23 ve 61 inci piyade fırkalarıyla 3 üncü süvari fırkası ve bir süvari livasından mürekkep birinci grup vardı.

Kütahya mıntıkasında: Kütahya cenubu garbisindeki Karlıktepe'den başlayarak Göynükviran - Kocakçalı - Akçal - Kulaksız - Hasançal - Nasuhçal hattı. Bu mıntıkada 4, 24, 41 inci fırkalarla 1 inci süvari fırkasından mürekkep üçüncü grup, 5 8, 7 inci piyade ve 2 nci süvari fırkalarından mürekkep dördüncü grup vardı. Ayrıca Afyon mıntıkasında 12 inci grup, Kocaeli'de 17 inci fırka ve bazı müfrez kıtaattan mürekkep kolordu ve Sandıklı mıntıkasında 6 ıncı fırka vardı.

Bundan başka 15 ve 3 üncü piyade ve 14 üncü süvari fırkalarından mürekkep olmak üzere Eskişehir'de bir ihtiyat grubu bulunuyordu. Adana'dan gelen 2 nci Kolordu da Bolu'da idi.

Yunanlılar : 10, 11, 3, 7 inci fırkalar ve ceman bir fırka kuvvetindeki müstakil alaylarıyla Bursa havalisinde; 2, 4, 9, 13, 1, 5, 12 inci piyade ve bir süvari fırkasından mürekkep iki kolordu ile de Uşak ve Denizli mıntıkasında idi.

Bu vaziyette tarafeyn kuvvetleri :

	tüfek	Ağ. Mt.	top
Yunan	72000	904	284
Türk	55992	421	161
Fark	15008	483	123

İşte bu vaziyete gelen ordumuz süvari fırkalarını ileri sürerek düşmanla teması muhafaza ediyor ve piyadelerini gerilerde toplu tutarak tahkimat

Levent Sahverdi Arşivi

talim ve terbiye ile meşgul bulunuyordu. En büyük müşkülat muhabere vesaitinin ikmalinde, erzak ve cephane kollarının teşkilinde idi. Bunun her ikisi de noksandı. Halbuki sevk ve idare makamât-ı âliyesinin kararlarını muvaffakiyetle tatbik için bu iki unsur çok ehemmiyetlidir.

Muhabere vaziyetini o zamanki vesaite göre tanzimden başka çare yoktu. Çünkü o vesaiti o gün dahilden ikmal gayri mümkündü.

Kollara gelince : Bunları ikmal de zaman meselesi idi. Düşman daha evvel taarruz ediverirse diye boş durmaktansa o zaman şöyle bir tedbir yapıldı. Her fırka mıntıkasındaki ehali vesaitini tespit ve teşkil edecek ve icabında bunları celp ederek idare-i maslahat eyleyecekti, bittabi en çok inzibat ve intizam altında bulunması icap eden bu teşkilât bizzarur böyle yapılacaktı. Cephanenin lüzumu olan bir mahale bir dakika geç gelinmesi bazen bir muharebeyi kaybettirir, askerin bir gece aç kalması, ertesi günkü muharebede o kıtanın kıymetini derhal eksiltir. Fakat bizim için Kütahya - Eskişehir muharebesinde kollarımızı bu tarzda teşkile zaruret vardı. Çünkü düşman ikmale meydan bırakmamış ve bizi arzu etmediğimiz bir zamanda muharebeyi kabule mecbur kılmıştı. Mamafih bunlar içinde çok fedakârane hizmet edenler oldu.

O zaman bendeniz yedinci fırka erkân-ı harbiyesinde idim. Fırkamız Alayunt'daki köylerde idi. Bize tahsis edilen mıntıkada 300 kağnı arabası tespit ettik ve bunları muharebe esnasında derhal tanzim edebilmek için bir tecrübe daveti yaptık. 250 araba tebligat ifasından 24 saat zarfında kâmilen geldi, kolları teşkil ettik. Başlarına nefer, küçük zabit ve zabitlerini tayin ederek tanzim ettik. Bazılarının öküzleri olmadığından arabalarına ineklerini koşmuşlardı. Bunlar bir kısmı ihtiyar erkekler olmak üzere kısm-ı azami kadın ve çocuklardı. Alayunt düzlüğünde içtima eden bu kafileye fırka kumandanı, teftiş ederken Türk tevekkül ve itaati, asker celadet ve mehabeti ile uzun ögendireleri ellerinde sevgili öküzlerinin başında duran bu kadınlara, erkeklerinin niçin gelmediğini sordu ve bir zahmetli işte çok yorulacaklarını hatta tahammül edemeyerek bizi de zarara sokacaklarını söyledi. Bu muhterem analar ve hemşireler şu cevabı verdiler: "-Askerliği kastederek- erkeklerimiz hizmettedir. Emrinize biz geldik böyle bir günde bize bu kadarcık iş düşmesin mi? Tek yurdumuz kurtulsun da biz yorulalım, ölelim" dediler. Halbuki bunların epicesi habelerinde, kimsesiz çocuklarını komşusuna terk etmişlerdi. Nitekim muharebe başladı ve bir kısmı Sakarya'ya kadar ordu ile hareket ettiler. Hatta içlerinde doğuranlar oldu. Tabii bunları sıhhiye bölüklerimizde en iyi bir şekilde koruduk. Bu aziz memleket analarını burada hürmetle yâd ederim. Esasen Türk'ün

Levent Sahverdi Arşivi

bütün tarihinde erkeğin yanında kadının da bir hisse-i hizmet ve mefhareti vardır.

Cephede bu gayret devam ederken gerilerde İnebolu - Ankara yollarında da bu halk sırtında cephane taşıdı.

İşte bizi bütün bir cihan-ı husumetin etrafımıza girdiği ateş çemberi içinden muzaffer ve mağrur çıkaran milletin bu azmi, bu vahdeti ve bu fedakârlığı idi. Biz böyle hazırlanırken iki defadır uğradıkları hezimetle velinimetleri nazarında hacil düşen ve mev'ut menfaatlerin ademi temininden korkan Yunanlılar da yeni taarruz için hummalı bir şekilde hazırlanıyorlardı. Anadolu'ya yeniden bazı fırkalar getirdiler ve birçok ikmal efradıyla ordularını takviye ettiler. Bu ikmal efradının mühim bir kısmını maalesef topraklarımızda hâlâ hakkı hayat istemekten hicap etmeyen yerli Rumlar ve kısmen Ermeniler teşkil ediyordu. Ve sonradan bunlar esir oldukça metin ve mert kalsalardı bari! Kendilerini Yunanlıların cebren muharebeye sevk ettiğini ve bize her türlü hizmeti yapacaklarını, tek hayatlarına dokunulmamasını rica ederek ayaklarımıza kapanırlardı.

İkinci İnönü'den Temmuz 1921 bidayetine kadar cephede keşif kolu müsadematından başka bir şey olmamıştı. Yalnız bu tarihlerde temmuzun haftasında Yunanlıların taarruz edeceklerine dair kuvvetli haberler almaya başlamıştık. Aynı zamanda düşman tayyareleri de faaliyete geçmiş ve cephe gerisindeki ahaliye ve ordugâhlara her gün tomar tomar beyanname atmaya başlamışlardı. Bu beyannamelerin kısm-ı azami ordu efradını zabitleri aleyhine ve halkı hükûmet aleyhine isyana teşvik edecek fetvalar ve Çerkes Ethem'in kardeşi Reşit tarafından yazılmış şeylerdi.

Fakat bizim tuttuğumuz yol hakikat yolu idi, gerek efrat ve gerekse millet tehlikeyi artık gözüyle görmüş ve vicdanı ile hissetmişti. Mamafih biz bu beyanname ve fetvalar atıldıkça gizlemek değil bilâkis efradı toplu yor ve beraberce madde madde okuyarak teşrih ediyorduk. Yunanlılar 8 Temmuz 1921'de iki fırka kadar kuvvetle Bursa civarından ileri harekete geçerek 13 Temmuz'da Atranos çayını geçtiler ve Tavşanlı istikâmetinde yürüdüler. Bu kuvvetler 15 Temmuz'da Kütahya şimal garbisinden Kençeköprü - Ören - Gümüş köyü hattına geldiler. Düşmanın bu ileri hareketi üzerine Garp Cephesi ihtiyatındaki kuvvetlerden 14 üncü süvari fırkası ve 15 inci piyade fırkasından beşinci grubu teşkil ederek bu düşmanı karşılamak üzere Kütahya şimaline gönderdi. Bilahare bu gruba Meclis Muhafız Taburu 19 uncu süvari alayı ve 3 üncü süvari fırkası da verildi. 15 Temmuz'da düşman bu kuvvetlerimize taarruz etti ise de tardedildi.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Temmuz'da düşmanın diğer iki fırkası da Bursadan İnönü istikâmetinde ileri harekete geçti. Bu vaziyet üzerine Garp Cephesi elinde ihtiyat olarak bulunan 3 üncü Kafkas fırkasını 11 Temmuz'da İnönü'ye sürmüştü. Bu düşmanla 14 akşamı Karaköy civarında temas hâsıl olmuştu.

Düşmanın İnönü'ye hareketi esnasında Kocaeli grubumuz yandan tesirde bulundu. 17 Temmuz tarihine kadar gerek İnönü ve gerekse Kütahya şimalinde başka mühim bir hadise olmadı. Cenupta düşman keza 10 Temmuz'da bir fırka ile Uşak - Gediz yoluyla hareket etti. Bu düşman 16 Temmuz'a kadar Hacıköy - Göynükviran hattına kadar ilerledi ve hafif müsademeler oldu. Daha cenupta üç Yunan fırkası Çekürler - Döğer istikâmetinde ilerledi ve iki Yunan fırkası da bunun cenubunda Tiroğlan gediği ve Köroğlu kalesi istikâmetine yürüdü. Bir fırkası da Afyon'a doğru ilerliyordu. Bu vaziyet düşmanın daha ziyade mevziimizin sol cenahını iskat ve ordumuzu sol cenahtan ihata ederek bir çevirme hareketi ile hat ricatine düşmek ve mahvetmek gayesine matûftu.

Bunun üzerine onikinci grup Afyon'da mürettep fırkayı bırakarak diğer kuvvetleriyle Tiroğlan-Köroğlu kalesi hattını tuttu. Bu grup bilahare 7 ve 8 inci fırkalarla takviye edildi. 13 ve 14 Temmuz'da bu hatta çok kanlı muharebeler oldu. Bilhassa Miralay Mümtaz Bey kumandasındaki 57 inci fırka düşmanın bilâ fasıla iki fırkasının hücumuna mukavemet etti ve 14 akşamı bu grup emrine 3 üncü Kafkas ve 14 üncü süvari fırkaları verildiyse de bu kuvvetler iltihak etmeden onikinci grup düşmanı kâfi derecede örselediğinden daha fazla telefattan tevakki ederek mecburen şimal-i şarkiye doğru çekildi.

Düşman bundan sonra buraya taarruz eden kuvvetlerinden bir fırka ve evvelce tevcih ettiği üç fırka ki ceman dört fırka ile dördüncü grubumuza yani Çekürler - Döğer yolu dahil olmak üzere Nasuhçal'a kadar olan mevziye taarruza geçti. Ve Tiroğlan gediğine taarruz eden fırkalardan birini sol cenah açığında şimal-i şarkiye doğru ihataya memur etti. Aynı zamanda bir kısım süvari ve bir kısım piyade ile onikinci grubu tazyik ve takibe başladı.

16 Temmuz'da Kütahya mıntıkasında tekmil cephede temas hâsıl olmuş ve şiddetli bir muharebe başlamıştı. Bugün İstiklâl Harbi'nin bidayetinden beri çok kıymetli hizmetleri olan 4 üncü fırka kumandanı Nazım Bey'i şehit verdik. 17 Temmuz'da ordumuzun Eskişehir garbi ve Seyitga-

Levent Sahverdi Arşivi

zi hattına çekilmesine karar verildi. 18-19 gecesi, kıtaatımız bu hatta toplanmağa başladı. Fakat düşmanın dört kol ile Eskişehir istikâmetinde ve demiryolu tarafeyninden hareketi görüldüğünden bu hatta da durulmayarak 19 Temmuz'da daha geride Bozdağı - Suveyşköy - Sultantepe - Sarı - Sungurlu - Tahtalı Baba - Ilgaz boğazı - Kunduz çayı hattında muharebe verilmesi takarrür etti.

Buna nazaran verilen emir mucibince gruplar bu hattaki mıntıkalarını 19 Temmuz'da almağa başladılar. Bu suretle Eskişehir ve Seyitgazi tarafımızdan terk edilmiş oluyordu.

20 Temmuz'da Seyitgazi istikâmetinde ilerleyen iki düşman fırkasına onikinci grubumuz taarruz ederek ricate mecbur etti ve bir kısım esir ve ganaim aldı.Fakat bilahare düşman faik kuvvetle bu grubumuza tekrar taarruz ettiğinden kıtaatımız daha gerideki sırtlara alınmıştı.

Düşman henüz yorgun ve iki fırkası bugün epeyce zedelenmiş olduğundan iyice toplanmadan bulunduğumuz hattan düşmana bir taarruz yapmak kararı verildi.

Sağdan itibaren 1, 3, 4 üncü gruplar bu taarruzu yapacaklar, onikinci grup kısa taarruzlarla cephesindeki düşmanı tevkif ve ordunun cenahını himaye edecek, daha solda Seyitgazi mıntıkasındaki süvari grubu da düşman gerilerinde ve yanlarında faaliyette bulunacaktı.

21 Temmuz öğleden evvel taarruz başladı. Bidayette muvaffak olduk ve Eskişehir'e doğru düşmanı sürerek ilerledik fakat düşman geriden yetişen kuvvetler ile takviye bularak akşama doğru taarruza geçti. Bu kuvvet karşısında kıtaatımız geriye alındı. Bugünkü muharebeye Yunanlıların dokuz fırkası iştirak etmişti. Biz de azamî kuvvet cem'iyle taarruz ettikse de yine büyük bir muvazenesizlik mevcuttu. Akşama doğru düşmanın bilhassa Seyitgazi üzerinden sol cenahımızı ihata ederek ilerlemesi ordumuzu bu hatta tehlikeli bir vaziyete sokacaktı. Zaten düşmanı kâfi derecede hırpalamıştık. Binaenaleyh 21/22'de ordu, Pomaklar - Alpağ - Hamidiye - Çifteler hattına alındı.

Düşmanın vasî mikyasta bir ihata ve istilâ plânı takip etmekte olmasına ve kuvvet itibarıyla ordular arasında büyük bir muvazenesizlik bulunmasına nazaran bu hatta bir iki gün zarfında kati bir muharebe verecek tefevvuk-u istihsal imkânı yoktu. Ordumuzun tanzimini ve daha emin bir şekilde bir muharebe verilmesi için düşmanla birkaç gün için teması katedecek bir hatta çekilmek lâzımdı. O hat da Sakarya gerisi idi. Garp Cep-

Levent Şahverdi Arşivi

hesi Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile görüştü ve neticede Sakarya'ya çekilmeye karar verildi. Ve 22 Temmuz sabahı Pomaklar - Alpağ - Çifteler hattına vâsıl olan ordumuz bu emri alarak durmadan Sakarya'ya yürüdü. Temmuzun bayıltıcı sıcak günlerinde ordumuz yolsuzluğa ve susuzluğa rağmen ricatini ikmal etmiş ve 26 Temmuz 1921'de Sakarya'ya, Sakarya şarkındaki mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu. Yunan ordusu takip edemedi ve Eskişehir - Seyitgazi garbında Tandır - Düztepe - Bardakçı hattında kaldı.

27 Temmuz'da Kütahya'da Kral Konstantin'in riyaseti altında teşkil edilen meclis-i harpte Yunan ordusunun ağustos evsatında Sakarya istikâmetinde hareketine karar verdiler.

Bu muharebatta ilk mevzilerden itibaren düşmanı hat ve behatve zedeleyen kıtaatımız, teşkilâtındaki azim noksana ve düşmanın faikiyetine rağmen, bilhassa 21 Temmuz 1921'de Eskişehir şarkında ve tren hattı tarafından yaptığı taarruzlarla bidayette düşmanı Eskişehir civarına kadar sürerek birçok zayiata uğratmış ve sol cenah kıtaatımız muvaffakiyetle mukabele ederek düşmanını bu istikâmetinde yapmak istediği vasî ihata teşebbüsatını tavik'e ve bu suretle düşmanın tefevvuku karşısında muharebeyi kat ile 26 Temmuz 1921'e kadar Sakarya şarkında kâmilen toplanmaya muvaffak olmuştur.

Yunan ordusu ise kıtaatımızın mütemadi ve muannidane mukavemeti karşısında yorgun düşmüş ve geri hidematının tanzimi için bilmecburiye yirmi gün kadar harekâta fasıla vermiştir.

Bundan sonra düşmanın Sakarya mevziine taarruz için ileri hareketine ibtidarına kadar tarafeyn istihzaratına devam etti. Yalnız keşif kolu müsademeleri oldu bu suretle (Kütahya - Eskişehir - Sakarya) muharebesinin birinci safhası hitam bulmuş oldu.

Henüz gayesinin mebdeinde olduğunu bilen, düşmanın bu hareketinin kendi hazırlığını işkâl mahiyetinden ileri geçemiyeceğini kabul eden ordumuz; harikulâde sürat ve iktidarla Sakarya gerisinde kendisini yeni bir hadisenin muvaffakiyetle karşılanmasına hazırlanırken Yunanlılar her şeyi bitmiş ve bundan sonrasını bir meşiyet-i askeriyeden ibaret kalmış gibi gösteriyor ve henüz kazanılmış bir netice-i askeriye olmadığı halde dünyayı safsataları ile velveleye vermek istiyorlardı.

İşgal ettikleri menatıktaki halkı esir-i harp addetmiş olacak ki esir miktarını onbinlere çıkarmıştı. Ele geçirdiğini ilân ettiği ganaim de haki-

Levent Şahverdi Arşivi

kate uygun değildi. Yalnız bilmem ne için gizledikleri bir hakikat vardı o da ika eyledikleri vahşet!

Daha Altıntaş ovasından itibaren geçtiği yerlerde birçok köyleri yakmak, masum halkı süngülemek ellerini bağlayarak gözlerinin önünde ailelerinin namusunu pây-mâl etmek gibi ancak Yunanlılara has olan bir denaetle Avrupa insaniyet ve medeniyeti kendi iddiaları veçhile nesir ve tamim ede ede bir kızıl afet gibi ilerliyorlardı. Hakikat bu iken Yunan Asyayı Sugra Ordusu Erkân-ı Harbiye Reis-i Sanisi General Istratikos, Sakarya Muharebesi hakkında yazdığı risalenin mukaddemesinde "Yunan harekât-ı askeriyesinin ibtidarında alelumûm memleket sekenesi orduyu halisane ve halaskâr sıfatıyla istikbal ediyor ve memleket muhtaç olduğu sükûn ve asayişin temini için seri bir sulhun iadesi lüzumunu izhar ediyordu. Bu vakayi yek nazarda garip ve inanılmayacak bir derecede ise de Yunan ordusunun musavat ve adalete ve her yerde tatbik ettiği idare-i siyasiyesine istinat ediyordu. Sekenenin muharebeler dolayısıyla olan ağır yorgunlukları nazarı itibare alınarak Yunan ordusunun ileri harekâtı mümkün olduğu kadar ahaliye bar olmayacak surette dikkat ve itina ile icra edilmekte olduğundan ve maruz kaldıkları çirkin işkencelere karşı halaskârlık, mal ve cana emniyet ibraz olunmuş bulunduğundan, ordu hissiyat-ı minnettarane ile selâm ve istikbal ediliyordu" diyor.

Hakikat hilâfına insaniyeti aldatmak teşebbüsüne tenezzül eden bu General'i, lekelemek istediği o halk bir sene sonra Anadolu'nun harimin-de Yunan ordusunu boğmakla tekzip etmiştir. Aynı zamanda Istratikos'un -ki resmî bir adamdır- ne büyük bir tenezzüle düştüğünü şimdi arz edeceğim, rapor dahi ispat edecektir. Bu rapor Yunan ordusunun insaniyetkârane "!" hareketinden sonra Eskişehir şarkında tevkif ettiği esnada Döğer istikâmet-i umumiyesinde düşmanın gerilerine akın yapmaya memur edilen ikinci süvari fırkamızın avdetinde verdiği resmî rapordur.

Beşinci grup kumandanlığına

Aziziye

4 Ağustos 1922

1 — Fırkanın Döğer istikâmetinde icra eylediği baskın esnasında düşman tarafından yakılan köylerle yapılan mezalim hakkında berveçhi ati malûmatın kayıt ve tevsik edildiğini arz eylerim.

a) Döğer, Ekret, Leğen, Demirli, Beyköy, Sipsin, Kazlıgöl, Sarıcaova köyleri düşman tarafından yakılmıştır. Kinişler, Efted, Aydemir, Çalköyü, Ulucak, Elma-

Levent Sahverdi Arşivi

lı, Köril, Erkili, Damlalı, Kırka, Akin, Kemiç, Kesenler, Sandıközü, Latife, Köynebi, Başören, Taşlık, Aşağısöğüt köylerinin daha evvelce yakıldığı görülmüştür.

b) Ekret'te ve Döğer'de pek şeni tecavüzler vuku bulmuştur. Bilhassa Ekret'te erkekler kadınlardan tefrik edilerek Yunan askerleri bu kadınlarla üç gün üç gece serbest bırakılmışlardır. Döğer'de de kısmen böyle yapılmıştır. İsmini tahattur edemediğim bir köyde altmış yaşındaki bir kadının ırzına tasallut edilmiş olduğunu Demirli köyünden mezbureyi bizzat tanıyan bir köylü ifade etmiştir.

c) Sipsin köyünde bir Yunan neferinin öldürüldüğü bahanesiyle 28 kişi kurşuna dizilmiş ve köy ateşe verilmiştir.

Mecruhen esir olan efradımızı süngülediklerini, sağlam esirlerimizi de birbirlerine bağlıyarak yaktıklarını bizzat gören köylüler ifade etmektedir. Harp meydanında kalan mecruhlarımızın bilahare öldürdükleri, kendi süngülerini karınlarına sapladıkları görülen şehitlerimizle sabit olmuştur.

2 — Birinci maddede arz edildiği üzere düşmanın gerilerindeki köylerin kısm-ı azami yanmış ve kalanların mevadd-ı iaşesi dahi düşman tarafından alınmıştır. Elyevm bu mıntıka halkı sefalet ve açlıktan büyük bir muzayaka içindedir. Tekrar edilecek akınlarda bu hususun nazarı dikkate alınmasını ve kıtanın mevadd-ı iaşelerini birlikte götürmesi lüzumunu ehemmiyetle arz ederim. Aksi takdirde kıtaat idarelerine kâfi mevadd-ı iaşe bulamıyacak ve zavallı halka bar olacaktır.

1. Süvari Fırkası K.
İbrahim Servet

İşte General'in halaskâr ordusunun adaleti, halka bar olmayacak surette dikkat ve itina ile hareketi! Bu halkın o orduyu nasıl selâmlayacağı kolayca anlaşılıyor. Mamafih bu ah kalmadı. Bu muharebe ordunun ve milletin maneviyatını sarsmadı, bilâkis daha büyük metanetle hizmet zamanı geldiğini ve Anadolu'nun ortasında Yunanlıları imha fırsatı hâsıl olduğunu ifham eyledi.

4 — Sakarya Muharebesi :

Sakarya Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği mıntıka, Sakarya nehriyle bu nehre karışan Engüri suyu ve Ilıca dereleri arasındaki sahadır. Kendisini muhat olan bu derelerden itibaren dahile doğru kâh yükselen ve kâh alçalan bu arazi tabiaten müteaddit hututu müdafaayı haiz müteakip mevzileri camidir. Suret-i umumiyede bir kavisten ibaret olan bu mev-

Levent Sahverdi Arşivi

zi hutut-u dahiliyeden istifade suretiyle müdafiinin ihtiyat kuvvetlerini icap eden noktaya süratle yetiştirmelerini mümkün kılar. Bilakis buraya taarruz edecek düşman için bu müsadeyi tenkis eyler. Önünde Sakarya Nehri, sağ cenahında arızalı ve müşkül-ül hareke, cenubun da ise Cihanbeyli ovası gibi nispeten çölümsü bir arazinin bulunuşu bu mevzii tabiaten takviye eden bu düşman için müşkülat ika eyleyen üç büyük mani idi. Ordumuzu Ankara gibi en mühim bir üssülharekesine kısa ve cepheye amûden dahil olan bir şimendiferle bağlayan bu mevzi Yunan ordusunu bilakis üss-ül harekesinden uzaklaştırıyor, hutut-u münakale ve muvasalasını temdit ediyordu.

Sakarya mevzii Yunanlıların iddia ettikleri gibi evvelce ihzar edilmiş değildi. Ordumuz buraya intikal ettiği zaman bu mevziye tek kazma vurulmuş değildi. Ancak kıtaatımız 25 Temmuz 1921'de mıntıkalarına yerleştikten sonra Cephe Kumandanlığı'nın tayin ve tespit ettiği hududu tahkime başlamıştı. Binaenaleyh düşman taarruza geçtiği zaman ancak Beylikköprü ve Kavuncu köprüsü şarkında ve daha cenupta bazı menatıkta zaif piyade siperleri vücuda getirilebilmişti. Esasen Yunanlılar geniş bir ihataya teşebbüs ettiklerinden seyyar ve seyyal bir müdafaa yapmak zarureti vardı. Ancak temas hâsıl olduktan sonra kıtaatımız muharebenin sükûnet bulduğu anlarda işgal eyledikleri mevzileri tahkim ve takviye eylemişlerdir. Bunlar da bittabi basit ve zaif sahra mevzilerden ibaretti. Yunanlılar ancak ilk çarptıkları hat ile önünden geri döndürüldükleri son hatta bizi kısmen siperde görebilmişlerdir. Tarafeynin taarruz ve mukabil taarruzlarıyla takriben en derin yerinde umken 20 km.lik bir sahada mütemadi med ve cezirlerle devam eden muharebe hemen kâmilen açıkta ve âdeta bir boğuşma şeklinde cereyan etmiştir. Yunanlıların mağlûbiyetlerini setr için gayri kabil-i murur ve teshir gösterdikleri bu mevazi Liyej, Namur kaleleri kadar da müstahkem değildi ya! Ki onlar bile sukût etti. Elbet bir ordu muharebe vereceği mevzide kollarını kavuşturup beklemez. Kuvvet ve vesaiti ve mevcut zaman nispetinde bir toprak çukur olsun kazacaktır. İşte bizim tahkimatımız maalesef bundan ibaretti. Yunanlılar bu kadarını da tahmin etmedilerse uğradıkları inkisar-ı hayale hak verilir. Kendilerini acz içinde bırakan, mağlûp eden bu değildi. Ordumuzun sevk ve idare ve tabiye mahareti ve tefevvuku, kıtaatımızın kudret ve kabiliyeti, sebat ve metaneti idi. Mamafih yedikleri kahhar darbelerin çok taze hatıralarıyla muvazeneleri karışmış bu adamların, mağlûbiyetlerine ciddî bir mâkes bulabilmek için, hakikati tahrif etmekten, bu gibi safsatalara müracaattan başka çareleri var mıydı?

Levent Sahverdi Arşivi

25 Temmuz 1920'den bu mevzide muharebenin başladığı 22 Ağustos 1921 tarihine kadar geçen sükûnet devrinden ordumuz azamî istifade etti. Evvelemirde Meclis'te çıkan bir kanunla Başkumandanlık makamı ihdas edildi. Ve bu vazife 5 Ağustos 1921'de Büyük Gazimize tevcih buyruldu. Bugünden itibaren Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bizzat ordunun emir ve kumandasını da deruhte ettiler. Evvela millete ve orduya olmak üzere birer beyanname neşrettiler. Bu beyannamede bilhassa "Yunan ordusunun Anadolu'nun hariminde boğulması zamanı geldiğini ve bütün milletin kuva-yi maneviye ve kudret-i maddiyesini sarf ederek vatanperverliğin azamî haddini göstermesini" bildirdiler. Derhal yeniden birçok esnan erbabı silâh altına alınarak cepheye sevk edildi. Bu kısa müddet zarfında talim ve terbiyeye ihtimam edildi. Mehmâemken bilumum ihtiyacat temin ve tezyit edildi. Bundan başka Sakarya'da netice-i katiye istihsal edileceğinden bu muharebeye yetişmesi mümkün olan bütün kuvvetlerimiz tahrik edildi. Bu tedabir meyanında Kocaeli mıntıkasında zaif işgal müfrezeleri bırakılarak 17 nci fırka, grup karargâhı ve kıtaat-ı merbutası ordu sağ cenahına alındı. Daha Kütahya - Eskişehir muharebesi esnasında yolda bulunan 2 nci kolordu, 5 ve 9 uncu fırkalarıyla 20 Temmuz'dan itibaren Akşehir'de toplanmaya başlamıştı. Bu kuvvet de ordu sol cenahına alındı. Merkez ordusu mıntıkasından celp edilen 18 inci fırka, 47 ve 48 inci alaylar 12 Ağustos'ta Sancak köyüne yetiştirildi. Cepheden geriye doğru menzil hidematı tanzim edildi. Ankara'da hastaneler ihzar edildi. Hülâsa bu kısa müddetle yapılması mümkün olan her şey fennî surette yapıldı. Bu tedabir meyanında İstiklâl Mahkemeleri'nin vazifelerine de vüsat verilmişti.

Yunanlılara gelince; onlarca ihraz edilen netice büyük bir zafer idi. Mağlûbiyet-i katiyeye uğrattıklarını zan ve tahmin ettikleri ordumuzu yeni bir darbe ile kâmilen mahvederek Ankara'yı işgal edecekler, dahilî ve haricî siyasetteki hüsn-ü cereyanı zir-ü zeber eyleyecekler binnetice Konyayı ele geçirerek Anadolunun hemen nısfını işgal edecekler, ve bundan sonra mukavemette ısrar dahi edilse ordumuzu en mühim menabi ve vesaitten mahrum edilmiş bir çete halinde bırakarak Sevr Muahedesi'ni daha ağır bir şekilde tadil ile kabul ettirmek sevdasına düşmüşlerdi.

Bu neticeye varmak için harekât-ı askeriyenin temadisine kati bir mecburiyet görüyorlardı. Nitekim Istratikos, eserinde, böyle bir hareketin aynı zamanda menafi-i millîyeleri iktizasından olduğu ve bunun millî bir vazife bulunduğunu ilave ediyor. Nitekim bu sıralarda Kütahya'da toplanan "Meclis-i Âli-i Askerî"leri de bu gibi mülahazatla istikâmet Anka-

Levent Sahverdi Arşivi

ra olmak üzere kendi kendilerine kahramanane taarruz kararları vermişler ve hülyaperestane plânlar tanzim etmişlerdi.

Yunanlılar bu tavakkuf esnasında ikmal-i nevakısa çalışırken menzillerini de tanzim etmişlerdir. O zamana kadar Afyon-İzmir hattına istinat eden bu irtibatı Mudanya - Bursa - Eskişehir yoluna naklettiler, oradan sonra da Beylikahır'a kadar tamir ettikleri tren hattından istifade suretiyle temin eylediler. Ve 14 Ağustos'ta kuva-yi asliyeleriyle ileri harekâta geçtiler.

Bu muharebede kuvvetlerimizin yekûnu takriben 5 bin tüfek, 241 makineli tüfek, 164 top idi. Yunanlılar bizden top itibarıyla bir misli, makineli tüfek itibarıyla iki üç misli, piyade tüfeği itibarıyla nısf derecesinde fazla idiler.

Bizim kuva-yi asliyemiz Sakarya şarkında idi. Yalnız ileride setir kıtaatımız vardı. Yunanlılar ciddî muharebeyi ileri kıtaatımızın bulunduğu Mihalıççık- Sarıköy - Sivrihisar hatt-ı umumisinde vereceğimizi zannediyorlardı. Nitekim bidayette bu tertibatla yürüdüler.

Şayan-ı kayıttır ki Garp Cephesi Kumandanlığı yirmi günden beri devam eden düşmanın mütemadiyen tayyare keşiflerine ve istihbarat şebekelerinin faaliyetine rağmen hakikî maksat ve tertibatını iyice gizlemiş ve hasmını kâfi derecede iğfal eylemişti. Yunanlılar ancak Mihalıççık - Sarıköy - Sivrihisar hattına vardıktan sonra hakikati anlamışlar ve ondan sonra yeni tertibatla Sakarya'ya doğru yürümüşlerdir. Biz tabii bu betaetten zainan itibarıyla istifade ediyorduk. Yunanlıların harekâtı karşısında Setir kıtaatımız düşmanı oyalayarak ve keşfederek mevzi-i asliye çekildiler. 22 Ağustos günü cephede suret-i umumî temas hâsıl oldu. 11 Ağustos'tan beri faaliyete geçen düşmanın takriben yüz kilometrelik bir sahada 11 günden beri fırtınaya tutulmuş bir gemi gibi bocalayıp durması bidayette yaptığı plânda tadilat icrasına mecbur kaldığı ve fazla müteenni olduğu fikrini vermişti.

15 Ağustos'tan itibaren Başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye de cepheye gitmiş ve Garp Cephesi Karargâhı'yla beraber karargâhlarını Mallı istasyonu cenub-u garbisindeki Alagöz köyünde kurmuşlardı.

Fevzi Paşa ayın yirmisinden beri cephede kıtaatın tetkik ve icap eden tadilatı teklif ediyordu. 22 Ağustos'ta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Alagöz'den ileri hatlardaki Fevzi Paşa'ya "düşmanın henüz taarruza geçmemesinin hazırlıkla uğraştığına delâlet ettiğini, Porsuk şimalinde ve geri-

Levent Sahverdi Arşivi

lerde bıraktığı kuvvetlerini sol cenahımız aleyhine kullanmak için beklediğini Fevzi Paşa'nın da düşüncelerini öğrenmek istediklerini" telefonla söylediler. Fevzi Paşa verdiği cevapta "düşmanın faaliyete geçmekte gösterdiği gayri tabii teehhür herhalde harekete başladığı zaman tamim eylediği plânda tadilat yapmaya mecbur oluşundan mütevellit olsa gerektir. Düşmanın ilk sevkülceyş plânının akamete uğradığına ihtimal verilebilir. Vaktiyle kuvvetlerimizi zaif tahmin etmesi muvaffakiyetli bir taarruz için kuva-yi hazırasının adem-î kifayetini anlayarak tahmin-i devletleri veçhile geriden ve sağdan yeni kuvvetler celbine mecbur olması, iklim ve su hususunda uğradığı müşkülat düşmanı bu teenniye mecbur etmiş oldu. Buna karşı sağ cenahımızda mevcut süvarilerin bir miktar piyade ile takviye edilerek Sakarya garbında Mihalıççık - Sarıköy istikâmetinde faaliyete geçirilmesini birinci derecede mühim görüyorum. Bu sayede Sakarya garbında mümkün mertebe uzaktan düşmanla temas hâsıl edilmiş olacaktır ki bu açıklık bizim için mürettep kolordu kıtaat'nı da geride toplamaklığımıza ve netice-i katiye sahasında son neferimize kadar, bütün kuvvetten istifade etmekliğimize imkân temin etmiş olur. Binâberin bu maksatla Sakarya garbında kemal-i süratle faaliyete geçilmesini pek lüzumlu gördüğümü arz eylerim", dedi; fakat bu teşebbüsten evvel düşmanın harekâtı görüldü.

23 Ağustos'ta düşman iki fırkası ile Beylikköprü mıntıkasında ve yedi fırkası ile merkez ve sol cenahımıza doğru Beşköprü'den Savatlı köyüne kadar olan sahada açılmış idi. Biz de 23 akşamı şu vaziyette idik: 1 inci süvari fırkamız Mihalıççık köprüsü ve civarlarında, 17, 1 ve 41 inci süvari fırkalardan mürekkep kolordu tren hattı şimalinde Sakarya boyunda 11 inci fırka ve 48 inci alaydan mürekkep 12 inci grup tren hattı cenubunda Kavuncu köprüsüne kadar olan sahada Sakarya boyunda 61 inci ve 5 inci Kafkas fırkalarından mürekkep 4 üncü grup buradan Sapanca deresine kadar olan mıntıkada en mühim kısımda 8, 15, 57 ve 7 inci fırkalardan mürekkep üçüncü grup iki fırkası ihtiyatta olmak üzere bunun solunda.

Birinci grup da 24 üncü fırka ve alay 47 ile Koltaklı mıntıkasında daha solda ihtiyatta idi.

Süvari grubumuz 2, 3, 14 üncü fırkalar ve 3 üncü süvari livasıyla sol cenah açığında idi.

Düşmanın maksadı Kütahya - Eskişehir muharebesinde olduğu üzere ordumuzu geniş bir ihata çemberi içine almak ve sol cenahından vurarak şimale atmak, hattı ric'atını kesmek ve cenubundan en kısa yoldan Ankara'ya varmaktı. Düşman harekâtını ilk günden itibaren adım adım takip

Levent Sahverdi Arşivi

eden ordumuz, plânını iyice anlamış ve her gece yeni tertibatla düşmanı karşılamış, en nihayet iki taraf da uzaya uzaya son haddi bulmuş ve bu suretle düşmanın ihata plânı suya düşürülmüş ve işi bir kavis üzerinde cephe muharebesi şekline döktürmüştür.

24 Ağustos da muharebe başladı. Bu akşam artık herşey tavaazuh etmiş ve iki taraf tekmil kuvvetleriyle karşılaşmıştı. Düşman ordusunun Beylikköprü civarından başlayarak cenuba doğru Sakarya nehri imtidadınca ve Sakarya cenub dirseğinden şarka doğru Göksu Deresi boyunca kuvvetli Şan camii'ne kadar takriben 90 kilometrelik bir kavis üzerinde merkez-i sikleti merkez ve sağ cenah da olmak üzere harekât-ı taarruzziyesi inkişaf eylemiş ve ordumuz da emniyet ve isabetle bunun karşısında hazırlanmış bulunuyordu. Düşman bu güne kadar şu mühim kaideyi istihsal eylemişdi. O da merkez ve sağ cenahındaki ordusunun munakalatını Beylik ahırdan sonra Sivrihisar üzerinden yaparak kısmen çölden kurtulmuş idi. 25 Ağustos da düşman bütün şiddeti ile taarruza geçti.

Muharebe bilhassa Beylikköprü ve 4. 1. gruplar cephesinde çok kanlı oldu. Bazı mevazi müteaddid defalar tarafeyn eline geçiyordu.

Bu günün çok kanlı ve çetin cereyan eden mücadelatı düşman için pek acı oldu. Düna kadar adeta bilamukavemet serbestce yürüyen düşman ve Kütahyadan beri uzun ric'atlerle kıymet-i harbiyesini epeyce kaybetmez zannettikleri hasımları karşısında Ankaraya kadar böylece zahmetsizce ilerleyebileceklerini ümid ediyorlardı. Fakat, 25 akşamı feci bir hayale düşmüşlerdi.

26 Ağustos'ta muharebe aynı şiddetle devam etti. Düşman bilhassa 4 ve 3 üncü gruplar cephesine yükleniyordu. Çünkü burası Haymana civarındaki Çal dağına doğru uzanan silsileleri teşkil ediyordu. Burayı bir defa ele geçirdi mi ordumuzu yarmış olacaktı. Bugün cephemizde bazı sarsıntılar olmuştu. Fakat kumanda makamat-ı âliyesi vaziyeti tetkik ettiler. Ancak adım adım yapılacak müdafaa suretiyle neticenin istihsalinden kaviyen ümitvar oldular ve bu şekilde muharebeyi idameye karar verdiler.

28 Ağustos'ta keza muharebe pek kanlı idi. Bilhassa birinci ve dördüncü gruplar cephesinde hâsıl olmuştu.

Bugünkü muharebede sol cenahımızda 1. grup grup biraz fazlaca gerilemişti. Bu vaziyeti emniyetsiz gören cephedeki kumandanların bir kısmı biraz geri çekilerek daha emin bir hat işgal edilmesi arzusunu izhar eylemeleri üzerine Başkumandanlık namına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

Levent Sahverdi Arşivi

Kıtaat'a şu emri verdi: "Başkumandanlığın son emirleriyle de tasrih olunduğu veçhile bütün cephemizde son nefere kadar hatve behatve müdafaaya karar verilmiştir. Bu kararın istihsal-i zaferi kâfil olduğuna kanaat-ı tamme mevcuttur. Hatlarımızda husule gelecek yarıklara karşı dahili cenahların kırılması ve yarık kısmın geriden kapatılması ve müsait olan mahallere mukabil taarruzlarla cephenin tashih-i esasatı dairesinde emr-i müdafaaya kemal-i metanet ve sükûnetle devam olunması lâzımdır".

30 ve 31 Ağustos'ta düşman ihatayı yapamadığından artık cephenin mühim noktalarına kuvvet teksif ederek oraları yarmaya teşebbüs eyliyordu. Nihayet Çal dağını zapt etti. Fakat kıtaatımız fütur getirmedi. Düşman bu muazzam dağın hâkim yerlerinde idi. Kıtaatımız eteklerinde tutundu, düşmanı ilerletmedi. 31 Ağustos'tan itibaren düşman taarruzlarındaki şiddet artık büsbütün kırılmıştı. Düşmanın Çal gibi mühim bir yeri zapt ettiği halde bu muvaffakiyeti tevsi edemeyişi buna bir delil idi. Ordumuzu imha için takip ve tatbik ettiği plânın imkânsızlığını anlamıştı ve artık cephemiz önünde manasız teşebbüslerle bocalamağa başlamıştı.

Bu muvaffakiyet ve neticeyi temin eden esbaptan birincisi ordumuzun daha bidayetten itibaren düşmanın maksat ve hareketini sıhhat ve isabetle takip ve takdir ederek tahşidini mahirane yapması ve işi daima cephe muharebesi haline müncer kılması, ikincisi de kıtaatımızın manevela ile hareket eden hassas bir makine kabiliyeti göstermesi ve tabiye sahasındaki maharetleri olmuştur. Hâkim tepelere ve siperlere bağlanmayarak geniş bir sath-ı müdafaa üzerinde adım adım yapılan eritme müdafaası ise keza muvaffakiyetimizin üssülesası idi. Bundan sonra şu usulü tuttuk: Mukabil taarruzlardan sarf-ı nazarla bir mevzide düşmanın taarruzunu iyice kırmak ve ondan sonra icap ederse geride diğer bir hatta çekilmek ve bu suretle kudretini kâmilen kırıp bilâhare biz yıpranmadan mukabil taarruza geçmek.

6 Eylül'de artık harekâttaki şiddet büsbütün kırıldı. Düşman ordusu bu tarihten itibaren karşımızda usaresini kaybeden bir meyve gibi pörsümüş bir halde ve kıtaatımız mevziî mukabil taarruzlara başladı.

8 Eylül'den itibaren evvelâ sol cenahtan olmak üzere kuvvetleri çekmeye başladı.

10 Eylül'de sağ cenahta Polatlı mıntıkasındaki mürettep kolordu 15, 23 ve 57 inci fırkalarla takviye edilerek Beylikköprü istikamet-i umumiyesinde taarruza geçirildi. 11 Eylül'de bu taarruza yine devam edildi. Aynı

Levent Şahverdi Arşivi

zamanda merkezde ve sol cenahta da taarruzlarımız başladı ve süvari grubumuz düşman gerilerine tevcih edildi.

12 Eylül'de Sakarya'ya hâkim Duatepe, Kartaltepe ve Beştepeler zapt edilerek düşman kâmilen perişan bir halde Sakarya garbına atıldı.

Bu çok mühim olan sağ cenah taarruzunu Polatlı şimal-i şarkisindeki Basritepeden Başkumandan İsmet ve Fevzi Paşalar bizzat idare ediyorlardı. 12 Eylül 1921 akşamı Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan aldığı son rapor üzerine Hariciye Vekâleti'ne suretini şimdi okuyacağım telgrafı çekti.

Basriköy şark-ı şimalisindeki
Karapınar'dan : 12/9/37

Hariciye Vekâletine

Geçen Temmuzda Kütahya - Eskişehir muharebatında düşmanın tezahür eden tefevvuk-u adedisine karşı ordumuz geriden celp edilmekte olan ihtiyat kuvvetleriyle birleşerek daha müsait bir mevzide kati muharebatı kabul etmek maksadıyla muvaffakiyetli bir ricat hareketi yaparak Sakarya mıntıkasına çekilmişti. Temmuz muharebatının Yunanlılar için biraz daha arazi kazanmaktan başka bir netice temin etmemesi ve ordumuzu imhaya matuf tasavvurlarının tamamen akim kalması hasebiyle Yunanlıların yeniden taarruza başlayacakları muhakkak görülüyordu.

Filhakika yirmi günlük bir fasıladan sonra Yunanlılar yeniden vücuda getirebildikleri bütün kuvvetleriyle ileri harekete başladılar ve bidayetten itibaren ordumuzu sol cenahtan ihata ederek imha etmek tasavvuruyla ilerlediler. 23 Ağustos'tan itibaren başlayan ve intihap ettiğimiz muvazi-i müdafaada bilâ fasıla üç hafta devam eden muharebelerde düşmanın azim fedakârlıklar ihtiyar ederek icra ettiği mütevali taarruzlar kıtaatımızın kahramanane ve maharetkarâne müteharrik müdafaası karşısında kâmilen kırıldı. Ordumuzun sol cenahtan ihata maksadıyla şarka doğru uzanan ve uzandıkça karşısında cenahımızı değil cephemizi bulan ve bilakis kendi cenahları taht-ı tehdidimizde kalan düşman büyük bir inkisar-ı hayale uğradı. Ve ihata imkânı kalmadığını görünce cephemizden yarmaya teşebbüs etti. Bu teşebbüslerinin kâffesi akamete mahkûm oldu. Tam bu sırada ordumuz musammem plânına tevfiken düşmanın sol cenahına karşı mütekabil taarruza geçti. Düşman pek mühlik olan bu taarruzumuza karşı büyük fedakârlıklar ihtiyar ederek mukavemete hatta mukabil taarruzlar ile kendisini bu mühlik vaziyetten tahlise uğraştı. Fakat taarruzumuz bütün cepheye teşmil edilmiş ve süvarilerimiz düşmanın yan ve gerilerine tevcih ile ricati perişanlığa kalbeylemiştir. İstihsal edilen netice çok

Levent Sahverdi Arşivi

mühimdir. Anadolu'nun Yunan ordusu için bir mezar olacağı hakkındaki kaanaatimizin tahakkuk eylemekte olduğunu arz eylerim.

Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi

Bundan sonra düşman Sakarya garbında ricat ederken süvarilerimiz yan ve gerilerine ve hatta içlerine girerek iyice perişanlık verdirmişlerdir.

Fakat evvelce de arz ettiğim üzere esliha ve vesaitin noksan olması ve bilhassa orduyu yürütecek cephane ve erzak kollarının bulunmayışı, hulâsa tam bir seferberlik yapılamaması yüzünden son taarruzda verilen ders burada lâyıkıyla verilemedi, yoksa Yunan ordusu Afyon ve Dumlupınar'daki akibete daha bir sene evvel Sakarya'da maruz bırakılmış olacaktı.

Sakarya hezimetinin Yunan ordu ve milletinde hâsıl eylediği beht-i hayrete General Istratikos şu suretle tercüman oluyor ve diyor ki: "Muharebenin bu kadar vasi mikyasta ve tul müddet devam edebilmesi için acaba o mevaki nasıl tahkim edilmişti ve Türkler bu mevakiin müdafaası için ne kadar kuvvet tabiye etmişlerdi? Yunan ordusunun kahhar darbeleri (!) ise düşman kuvvetlerini inhilale uğratıp mağlûbiyetinin itirafına neden kifayet etmemişti?" Görülüyor ki General şaşırmış, çünkü bu sözler bozulmuş bir ruhun mahsulüdür. Evet gordiyonları önünde yedikleri bu darbe Yunanlıların kıyamete kadar çözüp anlayamayacakları bir kördüğüm olmuştur. Ve onları dünya durdukça Istratikos gibi, bu suali zaman zaman nefislerine irada mecbur edecektir. Yalnız Yunanlıları bu mechuliyetten kurtarmak için bir türlü alenen itiraf edemedikleri bir hakikati bildirmek lâzımdır ki bu kifayetsizlik, Türk'ün bünyesinde meknüz bulunan kudret ve azminden, yüksek vatanperverliğinden ve ordumuzun liyakat ve maharet-i askeriyesindendir.

Muharebenin cereyanı müddetince ikmal, iaşe ve sıhhiye hidematı suret-i umumiyede çok iyi cereyan etmiştir. Askere muharebe esnasında muntazaman sıcak yemek verilmiştir.

En büyük müşkülat tayyaresizlikte idi. Mamafih fazlaca müstamel iki tayyare ile, Amerikan beziyle ve patates mahluluyla kanatları iptidai şekilde tamir edilerek, günde iki hatta üç defa uçuş yapılmış ve bu suretle düşman ordusunun harekât ve vaziyeti oldukça iyi takip edilebilmiştir. Bu kıymetli ve aziz tayyarecilerimizden biri Binbaşı Fazıl Bey'di ki harpten sonra bir vazife uçuşu esnasında tayyaresiyle düşerek şehit oldu. Gerek İnönü önlerinde ve gerekse Sakarya'da tayyarecilerimizin gösterdiği fedakârlık şayan-ı takdirdir. Bu muzafferiyetimizdeki avamil-i asliyeden biri de

Levent Sahverdi Arşivi

kıtaatın gösterdiği hareket kabiliyetidir. Muharebenin devamı müddetince bütün kıtaat erkân-ı harbiyelerin harita üzerinde ölçüp verdiği vazifelere saatinde yetişmişler ve emre amade olduklarını bildirmişlerdir. Mukaddes haklarımız önünde müstevlileri iyice sarsan bu zaferin manası kısaca şöyle ifade edilebilir :

Sakarya, öz ve halis Türk'ün vicdanının, seciyesinin, muhassalası ile garbın zulüm ve medeniyet perdesine bürünmüş vahşetinin çarpışmasıdır.

Sakarya, öldürülmek istenen masûm fakat bütün bir âleme değen Türk milletiyle kendisinin haricindeki tekmil bir cihan-ı husumetin çarpışmasıdır.

Tarafeynin bütün kuva-yi maddiye ve mâneviyeleri ile karşılaştıkları Sakarya Meydan Muharebesi yirmibir gün ve bilâ fasıla kemal-i şiddetle devam etmesi itibarıyla tarih-i askeride tetkik ve tahlile lâyık mühim bir fasıl ve Türk ordu ve milleti için bir şaheser zaferdir.

Ordu, Sakarya Muharebesi neticesinin milletin hayat ve hatırasına müspet veya menfî bir hüküm-ü kati olacağı bilgisiyle yürümüş ve muzaffer çıkmıştır. Bu idrakin ilk safında yürüyen kıta zabitidir.

Sakarya hak zaferi, doğrudan doğruya bilcümle tedabir ve karara saha-i imkân ve tatbik açan ve düşmanın fasılasız hücumlarına vesaiti lâzimeden mahrum kıtasıyla devrilmez bir kale gibi karşı koyan zabitin ve onun sadık ve muti yoldaşı olan neferindir.

Başlı başına bir cevher olan Türk neferiyle her vazifede ölümü kendisine hırz-ı can ederek başlı başına bir kıymet olan Türk zabitinden vücuda gelen bu ordu karşısında düşmanlar, başka ne mukadder bekliyorlardı?

Sakarya, Türk ordusunun en genç neferinden başkumandanına kadar bütün efradının emn-ü muhabbet, aşk ve imanla kaynaşarak ve gözlerini kapayıp kalpleriyle bakarak düşmana, bir vücut gibi saldırdıkları bir ma'rekedir. Çok temenni edilir ki bu millet o eserinin abidesini yakında Sakarya vadilerinin her tarafından görülen yüksek bir tepeye kondursun.

12/13 Eylül gecesi Sakarya'da son gecedir, ordu bu gece Sakarya'nın kızıltepelerindeki şehitliklerden semaya yükselen nur içinde tüfeğini çatmış, tevekkül ve tevazu ile 21 günlük ve yorgunluğunu dinlerken millet en derunî tahassüs ve şükranlarla her taraftan ordusunu tebrik ediyor, bağrına basıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

5 — Gaziantep ve Adana Havalisinin Geri Alınışı :

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti'nin sırr-ı muvaffakiyeti; icra eylediği harekât-ı askeriyeyi vâsıl olmak istediği gaye-i siyasî ile iyi telif etmesi ve temin eylediği fırsat ve imkândan siyaseten azamî menfaatler teminine çalışmasıdır. Bunun mühim tecellilerinden biri de Fransızlarla akdedilen Ankara İtilâfnamesi'dir. Denilebilir ki bu itilâfname ilk siyasî muvaffakiyettir. Bu sayede memleketin aksam-ı cenubiyesinin muvaffakiyetle istihlası temin edilmiş ve ordunun taarruz kabiliyetinin tezyit ve ikmali için mühim ve müsait menabi açılmış, müttefiklerin ahenk-i siyasisinde esaslı sarsıntılar husule getirilmiş ve Avrupa âlemi siyasetinde millî Türkiye bir defa daha kendisini müdafaa etmiş oldu.

İşte ikinci konferansta arz ettiğim üzere hükûmetin ilk teşekkülünde kapanan siyasî kapılar ancak kuvvetin tesiriyle artık kendiliğinden açılmaya başlamıştı.

Birinci İnönü'den sonra Londra'ya giden heyetimize itilâf için daha o zaman Fransızlar müracaat etmişti fakat o zamanki teklifleri ağır olduğundan derhal reddedilmişti.

Sakarya'dan sonra Fransızlar müsait şeraitle tekrar yanaştılar ve Mösyö Franklin Bouillon riyasetindeki bir heyeti Ankara'ya göndererek 24 Eylül 1921'de müzakerata başlandı ve 20 Ekim 1921'de itilâfname akdolundu. Mezkûr itilâfname mucibince 25 Aralık Gaziantep ve 4 Ocak 1922'de Adana ve havalisi Türkiye'ye iade edildi. Ve bugünkü cenup hududu çizildi. Ve netice de bu kıymettar saha da elimize geçmiş, Mersin yolu açılmış oldu.

Bu mıntıka, son taarruzumuzda ordumuzun ikmali ve memleketin vaziyet-i iktisadiye ve ticariyesinin inkişafı için pek çok tesir yapmıştır.

6 — Pontus Meselesi :

Bu tarihlerde artık Pontus meselesi de tamamıyla halledilmişti. Burada bu meselenin mahiyetinden ve suret-i imhasından da muhtasaran bahsedeceğim :

1840 senesinden beri Karadeniz havzasında Rize'den İstanbul'a kadar eski Yunanlılığın ihyası maksadıyla çalışan bir Rum kitlesi vardır. İlk Pontus içtimagâhını Amerika Rum muhacirlerinden rahip Klematyos İnebolu'da elyevm halkın manastır tabir ettikleri bir tepede kurmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Zaman zaman münferit eşkiya çeteleri şeklinde icra-yı şakavet eden bu kitlenin fedaileri Harb-i Umumi'de siyasî bir şekilde mesaiye başlamış ve Çarlık Rusyası tarafından tevzi edilen silâh, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri âdeta bir silâh deposu halini almıştı Mütarekeden sonra bütün Rumlar Yunanlılık amal-ı milliyesiyle her tarafta şımardığı gibi Etnik-i Eterya Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon Amerikan müessesatı tarafından manen yetiştirilen ve ecnebi hükûmetlerin silâhlarıyla maddeten takviye edilen bu havalideki Rum kitlesi de Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak müstakil bir Pontus hükûmeti teşkil etmek emeliyle dağlara çekilerek umumî bir kıyam hazırlamışlar Amasya ve Samsun havalisi Rum Metrepolidi Yermanos'un taht-ı idaresinde muntazam bir program tahtında icra-yı faaliyete geçmişlerdir.

Samsun'daki Rum komitacılarının reisi ve Pontus amalinin en şiddetli mürevvici reji fabrikası direktörü Tokomanidis bir taraftan da Anadolu içerilerindeki Rumlarla muhaberat tesisine tevessül ediyordu.

Ecnebi parmağı : İngilizler şarkta ahali-i İslamiyeyi ve bâhusus Kürtleri o zaman iğfale muvaffak olamayınca Pontus teşkiline müzaharet vaadiyle ve Samsun havalisindeki Rumluk nüfusunu teksir etmek gayesiyle Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da cem ve Türk - Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo edilen silâhlarla teslih ederek sevahilimize ihraca devam ediyorlardı. Sohum'da Osmanlı sahillerinde çetecilik etmek üzere Haralambos isminde bir Rum başına birkaç bin Rum toplamış ve Batum'dakiler de buna iltihak etmişlerdi; aynı zamanda memleketimizdeki Rumlara da Samsun İngiliz Mümessili Yüzbaşı Solter tarafından silâh ve cephane dağıtılıyordu.

İaşe ve idareleri : Bu Hıristiyan kitleleri "muhacir" iaşesi maskesi altında İngiliz ve Amerikalılar tarafından iaşe ve ilbas edildiği gibi Yunan hükûmeti de nakit ve erzak hususunda mukavemetten geri durmuyordu. Hatta Amerikan ve Yunan salib-i ahmerleri meyanında gelen zabitan heyetlerinin bunlar arasında teşkilât yaptıkları talim ve terbiye ile meşgul oldukları ve müstakbel Pontus hükûmetinin temelini kurmaya memur oldukları anlaşılıyordu. O zaman Anadolu'daki zaaf, bunları büsbütün teşci ve kuvvetlenmelerini teshil ediyordu. Tamamıyla siyasî bir fikirle hareket eden bu zümre İngilizler tarafından adi bir şakavet mahiyetinde gösterilmekte idi. 4 Mart 1919'da İstanbul'da Pontus namıyla bir gazete neşrine başlandı. Ve bu gazete, başmakalesinde Trabzon vilâyetinde Rum cumhuriyetinin tesisine çalışmak maksadıyla intişar ettiğini ilân eyliyordu. Yuna-

Levent Sahverdi Arşivi

nistan'ın yevmi-i istiklâline tesadüf eden 7 Nisan 1919'da her tarafta ve bilhassa Samsum'da nümayişler yapıldı ve Yermanos'un küstahane hareketi Rumların efkâr ve amalini aleniyet derecesine çıkardı. Mamafih teşkil edilen çeteler fırsata intizaren tam bir kıyam yapmamış henüz alelade şekavet mahiyetinde çalışıyorlardı ve kiliselerde toplanarak teşkilât ve teçhizatlarını takviye ediyorlardı. Patrikhane de bir taraftan faaliyetine devam ediyordu. 23 Teşrin-i evvel 1919'da şarkî Trakya ve Pontus için teşkilât ve tahrikât merkezi olarak İstanbul kabul edilmiş ve faaliyete başlanmıştır. Venizelos İstanbul meselesinin vakt-i ahire talikiyle bunun yerine Pontus - Bahr-i siyah sevahili hükûmetinin teşkili kanaatini izhar etmiş ve patrikhaneye de bu yoldan tâlimat vermişti. Aynı zamanda Yunan hükûmeti tarafından İstanbul'da Yunan hafi zabıtası teşkiline memur edilen Miralay Aleksandros Zimragaki tarafından Pontus jandarması tensik etmek üzere Eyfel nam Yunan torpidosuyla ayrıca bir zabit grubu izam edilmişti. Türkiye'de bu hafi ve aleni teşkilât cereyan ederken Batum'da 18 Aralık 1919'da Pontus Rum hükûmeti ismiyle bir hükûmet teşekkül etmiş ve teşkilât yapmaya başlamıştı. 19 Temmuz'da yine Batum'da Karadeniz, Kafkas, cenubi Rusya Rumları tarafından Pontus meselesi hakkında bir kongre akdedilmiş ve muhtıra azadan biri vasıtasıyla Rum Patrikliği'ne verilmiştir.

Münferit şakavet vakaları şeklinde tezahür eden ve hafiyen teşkilâtlarını ikmal eden Pontusçular 1920 nihayetlerine doğru faaliyetlerini artırarak maksatlarını tamamıyla aleniyete çıkarmışlar ve bizi ciddî tedabir ittihazıyla tamamiyle imhalarına tevessül mecburiyetinde bırakmışlardır.

Pontusçuların kıyam teşkilâtı şöyle idi :

1) Birtakım rüesa maiyyetindeki müsellah ve muharip kuvvetler.

2) Bunların iaşelerine hizmet eden müstahsil Pontus ahalisi.

3) İdare zabıta heyetleri.

4) Şehirlerden ve köylerden erzak teminine memur nakliye kolları.

Her çetebaşının hükümran olduğu mıntıka bu suretle ayrılmıştı.

Bidayette 6000 - 7000 müsellah muharip bir kuvvet olan Pontusçular gittikçe kuvvet bularak ceman 25.000 raddesine varmıştı. Bunlar, ufak cüzitamlar halinde muhtelif mahallerde tahassün etmekte ve müfrezelerimize karşı müttehiden hareket etmekte idiler. Bunların gayesi Samsun - Trabzon sahillerindeki Türkleri imha ve buralarda Yunanlığı ihya ile mu-

Levent Sahverdi Arşivi

azzam bir Pontus hükûmeti teşkil etmekti. Tuttukları hatt-ı hareket honhar bir sürünün muhassala-i icraatından ibaretti; yani yakmak, yıkmak katletmek ve itisaf yapmak.

Fakat mukadderatını kendi eliyle idareye azmeden Türk milleti daha Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ilk ayak bastığı gün bu işi ölçmüş ve tedbir ittihazına başlamıştı.

Mütarekenin akabinde Samsun ve havalisinde bu kabil harekât başladığından jandarmanın adem-i kifayesine binaen Şark Cephesi'nden onbeşinci fırka ile bu mıntıka takviye edilmişti.

1919 ve 1920'de Samsun ve Amasya livaları dahilinde şekavetin artması üzerine Miralay Selâhattin Bey kumandasındaki 3 üncü kolordu, bütün mesaisini bu mıntıkada emniyet ve asayişin temini hususuna hasretmişti. Trabzon, Gümüşhane havalisindeki Rum çetelerinin faaliyetini izaleyi de şarktaki 15 inci kolordu deruhte etmişti.

1920'de 3 üncü kolordu 8 tabur piyade, 6 süvari bölüğü, 24 makineli tüfek, 4 topla 15 inci kolordu da İzmir'de olduğu gibi Trabzon'da da bir Yunan ihracını nazarı dikkate alarak Trabzon'daki 3 üncü fırkasıyla tedbir aldılar. Müteakiben 3 üncü kolordu yerine 9 Aralık 1920'de merkez ordusu teşkil edilerek bu vazifeyi o aldı. 12 Kasım 1921 tarihine kadar 3 üncü kolordu ve merkez ordusu dahilî isyanları itfa etmiş ve Pontusçuların kat'i mahvını kış mevsimine bırakmıştı. Kışın hululuyla faaliyete geçen merkez ordusu 1921 bidayetinden 13 Kasım 1921 tarihine kadar takriben 11 aylık zaman zarfında bunların tahassüngâhlarını tahrip, emval ve erzakını iğtinam ve sergerdeleriyle beraber kısm-ı âzamını imha etti. Bu müddet zarfında 117 tahassüngâh yakılmış ve 3877 maktul verdirilmiş, buna mukabil 210 asker, 704 ahaliden şehit vaki olmuş ve 439 Türk köyü eşkiya tarafından yakılmıştır. Pontus fikir ve hareketinin gittikçe alevlendiğini gören Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 29 Aralık 1921'de bu işe daha ziyade ehemmiyet vermiştir. Usatın en ziyade tekâsüf ettiği Ladik-Çarşamba, Zile mıntıkasında kuvvetlerimiz teksif edildiği gibi tedibatın süratle intacı için 1500 kişilik bir kuvvetin daha faaliyete getirilmesine karar verildi. Bunun için Garp Cephesi'ne mürettep bakaya efrat da buraya tahsis edildi ve mecmu kuvvetimiz 17900 nefere bâliğ oldu. Artık Pontusçuların tamamen imhası tedabiri ittihaz edilmişti. 6 Şubat 1922'de bunlar kâmilen mahvedilmiş ve Pontus hülyası Karadeniz'e dökülmüş ve boğulmuştu; icraat sahası, Fatsa - Ünye - Terme - Çarşamba - Samsun - Bafra - Vezirköprü - Havza - Ladik - Amasya - Niksar - Koçhisar - Trabzon ve havalisi idi.

Levent Sahverdi Arşivi

Pontus meselesini bu suretle hulâsa ve ikmal ederken, bu meselenin ilk defa mahiyet-i asliyesini meydana koyan ve amillerinin tecziyesinde, memleketin bünyesini kemirecek olan bu mefkûrenin tamamen kal'inde çok şiddetli ve musip kararlarıyla icra-yı ma'delet eyleyen o mıntıka İstiklâl Mahkemesi heyetinin mühim tesir ve hizmetini kaydetmek vazifedir.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

• Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. Utkan Kocatürk • Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225, Kavaklıdere/Ankara • Telefon : 168 41 39 • Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 30.000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) • Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. • Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. • Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır.

• Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara • Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi